

P. P. PANAITESCU

INTERPRETARI ROMANEȘTI

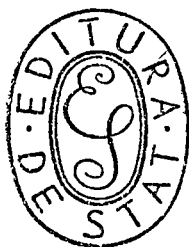
STUDII DE ISTORIE
ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ

ES
EDITURA DE STAT
www.digitel.ro

P. P. PANAITESCU

INTERPRETARI ROMÂNESTI

STUDII DE ISTORIE
ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ

1947

INTRODUCERE

Interpretările istorice adunate în acest volum sunt o serie de nouă studii în parte publicate, începând din 1933, în Revista Istorică Română și în Revista Fundațiilor Regale, dar cele mai întinse și, după judecata autorului, cele mai importante: Problema originii clasei boierești, Comunele medievale în Principatele Române. Numele neamului și al țării noastre, acum apar pentru întâia oară.

Toate aceste studii, deși în aparență tratează subiecte foarte deosebite între ele, dela problema influenței Slavilor asupra Românilor până la chestunea originilor literaturii române, derivă dela o preocupare centrală: interpretarea economică a istoriei Românilor ca metodă de cercetare și, în acelaș timp, convingerea verificată că trecutul Românilor este parte integrantă din istoria Europei. Niciuna din problemele cu adevărat mari ale istoriei noastre: feudalitatea, formarea clasei nobile, originea orașelor medievale, originea statului (a Principatelor), a literaturii în limba națională, nu se poate înțelege fără un studiu comparativ pe baze economice cu instituțiile din Europa. Aceasta am încercat s'o facem pentru problemele din prezentul volum.

Instituțiile istorice trec de granițele țărilor și popoarelor; cele românești sunt o parte a instituțiilor europene, istoria noastră n'a fost nici o minune, nici o monstruozitate, adică dezvoltarea unei societăți izolate cu forme particulare și unice, așa cum a prezentat-o prea des o erudiție strâmbă. Atât clasa boierilor, cât și orașele și fenomenul literaturii în limba vulgară, s'au ivit la noi în aceleași condiții ca și în restul continentului, nu

din spirit de imitație, ci din cauza temelțiilor economice și sociale, care impun o dezvoltare asemănătoare a societăților.

Europa Răsăriteană și Sud-Estică — preferăm termenul de Europa agricolă și sătească — a format în interiorul unității mari europene, o unitate în privința evoluției economice și sociale, de aci și o evoluție specială a culturii pentru Polonia, Ungaria, România, Slavii Bălcenici și în parte pentru Rusia.

Influența slavă medievală asupra acestei lumi și în special a noi n'a fost o decădere cum s'a spus adesea, ci forma potrivită, rezultatul situației economice și sociale a Românilor în Evul Mediu. Iar pe de altă parte, orașele de tip apusean în veacul al XIV-lea și al XV-lea, nu numai în Ardeal, dar și în Moldova și Țara Românească, sunt dovada pătrunderii și la noi a instituțiilor apusene în plin veac de mijloc.

Dar la începutul epocii moderne, întreruperea drumurilor de comerț europene în Răsăritul Europei, face ca aceste ținuturi să devie centre agricole cu un nou feudalism, o evoluție inversă de cea din Apusul Europei, care vede în veacul al XVI-lea zorile capitalismului comercial.

Toate liniile mari ale dezvoltării istoriei românești — și ne-am mărginit numai la Evul-Mediu și epoca modernă — erau puțin studiate până acum, în orice caz cu alte puncte de vedere. Un fals patriotism declamator împiedica pe istorici să privească lucrurile în chip științific: nu era îngăduiă să spui că Slavii au format boierimea română, că Români; nu se aflau pe drumul de pătrundere al Turcilor spre Europa Centrală. Ne amintim cum un bătrân învățat ne spunea că s'a făcut istorie pentru a sluji cauza românismului. „Dacă ași fi avut convingerea că slujesc cauza românismului făcând fizică, ași fi făcut fizică”, spunea el și adevărul științific nu-l nelinștea. Dar avem și noi sinceritatea noastră: Dacă ași fi avut convingerea că făcând istorie trebuie să slujesc „cauza românismului”, mi-ar fi fost teamă să fac istorie.

Este însă și un alt patriotism decât cel declamator și propagandistic: cel constructiv și științific. Cei ce slujesc adevărul cu bună credință, ridică valoarea creației culturale a neamului lor. Iar acest studiu metodic și științific are compensațiile lui. Când adâncim studiul comparativ al instituțiilor, al liniilor mari ale istoriei, adică partea structurală a istoriei noastre, înlăturăm imagina falsă a unei mîmuni istorice, nu numai în privința continuității, ci și a originilor claselor soci-

ale, a literaturii, eștă după o anume historiografie din nimic, fără substrat, dar aflăm în schimb o istorie organică, legată de pământ, de munca omului, de structura generală europeană. Atunci, privind trecutul nostru, putem spune: Este ceva solid în acest neam.

Când e vorba de istorie, să nu luăm însă expresia cercetare științifică în sens greșit. Istoria este o cercetare științifică, numai întrucât cercetătorul este de bună credință, neshujind cu voe țeluri politice, sociale sau naționale, întrucât urmează o metodă critică, deci științifică, de cercetare. Dar între problemele infinite ale mării de fapte ale trecutului, el trebuie să aleagă, deci să stabilească valori.

Am adunat toate aceste cercetări sub titlul Interpretări, tocmai pentru a arăta că e vorba de intervenția gândului istoric. În fața materialului documentar, istoricul nu poate rămâne pasiv; el pune întrebări. Dacă întrebările nu sunt puse, materialul brut, oricât ar fi de bine clasat, nu-și desvăluie secretele esențiale, liniile mari ale evoluției istorice. Istoricul trebuie să știe dinainte ce vrea să întrebe, ce dorește să știe, materialul nu-l va ajuta.

Rolul personalității istoricului nu trebuie însă exagerat, întrebările pe care le pune sunt ale societății, ale vremii sale, al căror interpret se face. După cum opera unui mare artist este eternă, dar altele sunt mereu țasurele deosebite pe cari le admiră generațiile succesive, așa și trecutul omenirii este luminat mai mult în anume aspecte sociale ale lui de curiozitatea științifică și de interpretarea istorică a diferitelor epoci.

Lucrarea de față e o piatră de încercare, o adunare de studii scrise în răstimp de 12 ani, unele primite cu polemic și sau neînțelegere; adunate acum însă împreună și completate cu studii noi, credem că vor putea prezenta un tot folositor pentru cei ce vor să privească cu bună credință mai adânc înțelesul istoriei noastre.

I.

„PERIOADA SLAVONA“ LA ROMANI ȘI RUPEREA DE CULTURA APUSULUI

Nenorocirea slavonă. — Românii sunt un popor romanic, de limbă și cultură latină, dacă nu de sânge, întrucât moștenirea traco-dacică trage mai mult în cumpănă în această din urmă privință. Ei au păstrat numele Romei, tradiția ei ne este scumpă și e un impuls puternic al vieții naționale; în numele ei au luptat marii cărturari ai Școlii Ardelene și pe ea o invocă Vasile Alecsandri în poema premiată la Montpellier, *Ginta Latină*. Dar această ramură orientală a romanității a avut o soartă diferită de a celorlalte popoare romanice, Francezi, Italiani, Portughezi, Spanioli. Mai întâi Romanicii sunt catolici. Românii sunt ortodocși; Românii n'au participat la marile eflorescențe ale culturii apusene, creații eterne care îmbogățesc patrimoniul sufletesc al omenirii. Dacă Românii au avut în adevăr o artă bisericească medievală de stil bizantin, care a compensat lipsa catedralelor gotice, în schimb le-a lipsit literatura profană a acestei epoci, epopeele eroice, chansons de geste, romans courtois, sau romanele satirice, tot ce a făcut farmecul vieții nobile din Apus. Abia în secolul al XVII-lea au fost cunoscute unele din aceste opere în traducere românească. Când în Italia, Germania, Franța și până în Polonia Evul-Mediu cunoștea universitățile scolastice, noi n'am avut până în secolul al XVII-lea nicio școală de cultură superioară. În vremea când domnea Ludovic al XIV-lea la Versailles, Ro-

mâinii n'aveau orașe mari, nici filosofi, nici dramaturgi, nici fabuliști. Abia în veacul al XIX-lea, după secole ce par amărâte, lumina culturii occidentale începe să vie și asupra noastră.

Care să fie cauza acestei rupturi între cultura apuseană și română, acest zid chinezesc între noi și civilizație? De ce cultura apuseană se oprește la granițele noastre și nu trece mai departe? Răspunsul se află în toate cărțile de istorie a Românilor, în aproape toate istoriile literaturii noastre într'o unanimitate impresionantă: de vină este slavonismul și în parte și ortodoxia. Dacă Românii n'ar fi avut nenorocirea să fie în drumul năvălirilor Slavilor, dacă n'ar fi adoptat liturghia slavonă în Biserică și de aci și în cancelaria domnească, în actele private, în cronici și în literatură, nu s'ar fi ridicat un zid între Români și Apusul Europei. În calitate de ortodocși, deci fără contact sau în antagonism cu cultura popoarelor catolice, și mai ales ca unii ce ne adapăm la izvoarele turburii ale culturii slavone, nu puteam să ne bucurăm de binefacerile culturii europene. A fost o mare nenorocire pentru Români această influență slavonă, după părerea istoricilor noștri, cultura slavonă și până la un punct ortodoxia ar fi de esență inferioară, nu se puteau desvolta și împiedicau contactul nostru cu Apusul. E o adevărată rușine, o pată pe istoria noastră, un balast care ne-a ținut în urmă, în întuneric, față de popoarele care inaintau cu pas repede pe calea progresului. Timotei Cipariu tuna la Academia Română: „Secli pleni de întunerecu și de barbaria, de carea nece un Român nu si pôte adduce amente fôre grétia și înfiorare, gretia pentru barbaria și înfiorare pentru stricatiunea ce ne-au causatu slavonismu în limba și în cultura intelectuale”¹⁾. Iar Papiu Ilarian scria: „Romanii scappară prin aquêta (traducerea cărților bisericesti), de osând'a aquea grozava a limbei slavone quare de mai multe secole, dela petrecerea Romanilor cu Bulgarii și attingerea lor cu alte națiuni slavine, intră în beseric'a romanesca, îngrosiă întunereculu nesciintiei, domni cu un sceptru de ferru assupr'a Romanilor: un poporu, chiaru liberu fiindu, suptu limba straina, geme suptu o suppunere amara”²⁾ Dar

1) Timotei Cipariu, *Discursu asupra istoriei limbei române*, Analele Societății Academice Române, I, 1867, p. 19.

2) Al. Papiu Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia superioare*, I, Viena, 1851, p. 62.

nu numai latinistii înfiorați de visul lor roman erau de această părere, ci ea se perpetuiază în cultura noastră și este împărlășită de autoritățile cele mai incontestabile. A. D. Xenopol spune: „La noi slavismul tâmpit, orb și lipsit de orice idee, apăsă ca un munte asupra cugetului poporului român, fără să-i aducă niciun folos, îngroșând tot mereu întunericul care-i cuprinsese mințile, în loc de a-l împrăștia. Limba slavonă innăbuși gândirea românească. De aceea, pe când în Apusul Europei întrebuițarea limbii latine aduse și efecte pozitive și rodnice asupra cugetării omenești, la Români predominarea slavonismului distruse numai cât, fără a crea nimic”¹⁾. N. Iorga este de aceeași părere: „Aceasta (desvoltarea literaturii) nu s’a putut face din cauza stricteții imobile a slavonismului ortodox, de stângace contrafacere bizantină și care mai avea pentru noi desavantagiul că, fiind o limbă liturgică, era pentru o parte din locuitorii Balcanilor și o limbă populară, incapabilă de a se desvolta, cu atât mai puțin de a se întinde și a cuceri și a cu atât mai capabilă de a împiedica”²⁾. Iar acum în urmă N. Cartoian, în *Istoria literaturii române vechi*, dealtfel excelentă, întărește aceste păreri: „Intrarea țărilor noastre în zona culturii de sud slave este un fapt capital în istoria românească... Ea a fost fatală pentru toată cultura noastră veche... Literatura ce se desvoltă mai departe în Occident pe temelile Renașterii, o literatură bogată și variată..., rămâne străină sufletului românesc, închis în formele învechite ale culturii bizantino-slave... Dar dacă din punctul de vedere al integrității etnice ortodoxismul ne-a adus servicii incontestabile, alipirea noastră la cultura Slavilor sud-dunăreni a restrâns însă în chip simțitor orizontul vieții noastre literare”³⁾.

Culturi superioare și inferioare. — Această teorie, care este impresionantă, nu atât prin logică, ci prin faptul că a ștrâns în jurul ei, cu puține excepții, aproape unanimitatea istoricilor și a istoricilor literari, prezintă însă dela început serioase nedumeriri pentru cei ce gândesc, în loc să repete cele spuse de autoritățile științifice. Înainte de a analiza faptele istorice, adică originile și rezultatele influenței slavone la noi, trebuie să pu-

¹⁾ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III, II, p. 122.

²⁾ N. Iorga, *Istoria literaturii române*, ed. III, I, București, 1925, p. 12.

³⁾ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1942, pp. 14—15.

nem câteva principii de temelie ce reies din studiul culturii. Există oare culturi superioare și inferioare prin esența lor, prin potențialul lor de dezvoltare? De sigur că nu. Cultura este o manifestare a societății, nu este de sine stătătoare, cu posibilități proprii de evoluție, independente de societate. Există de sigur popoare pe o treaptă de cultură inferioară și altele pe o treaptă superioară, unele popoare cu cultură originală și bogată, altele dimpotrivă, slabe copii ale culturilor străine. Aceasta, din mai multe motive: Un popor independent, unitar din punct de vedere politic, bine organizat economic este și omogen, este într-o condiție de creație optimă; un popor divizat sub stăpâniri străine, compus din elemente eterogene, anarhizat, sărăcit, nu va da o mare cultură națională. Sunt și momente favorabile, posibilități de optimă realizare a culturii, când evoluția armonioasă a poporului coincide cu aceste condiții externe favorabile. Atunci vom avea marile secole de cultură: al lui Pericle, al lui August, al Renașterii, al lui Ludovic al XIV-lea.

Așa dar, cultura nu e superioară sau inferioară în sine, ci depinde de societățile ce o creează. O cultură slabă, inferioară, se poate dezvolta, o limbă săracă se îmbogățește de către scriitori și prin împrumuturi.

Al doilea principiu, de care trebuie să ținem seamă când judecăm problema slavonismului la Români, este acela că nu există culturi impermeabile. Oricare ar fi deosebirile religioase, conflictele politice și deosebirile de limbă, dacă un popor are nevoie de cultură și a ajuns la un stadiu în care poate s'o adopte, el primește influențele vecine sau mai depărtate. Dacă Românii n'au avut Universități, n'au avut filosofi și n'au avut pe un Michel-Angelo și o Capelă Sixtină, nu slavonismul se opunea în principiu culturii universitare, filosofiei și picturii Renașterii, ci stadiul de dezvoltare al societății.

Aceste principii foarte simple și general verificate sunt în deobște cunoscute și totuși a fost nevoie să le prezentăm, căci sunt ignorate de susținătorii teoriei „nenorocirii slavone”.

Este deci clar că nu cultura și influența slavonă au împiedicat pe Români să se împărtășească în trecut de cultura Apusului și să se dezvolte în cadrul culturii lor slavone la o treaptă superioară a învățării și a creației. Trebuie dar să cercetăm întâi, care sunt adevăratele cauze ale treptei inferioare culturale, pe care au stat Românii până în veacul al

XIX-lea, ale lipsei de contact și de schimb de influențe între Români și cultura Apusului, și apoi de ce Românii s'au „complotat”, au adoptat și au trăit în formele culturii slavone de origine bizantină și de spirit ortodox?

Posibilitățile de cultură superioară în istoria Românilor — Fără îndoială că Românii au avut în Evul-Mediu și până în veacul al XVIII-lea o cultură care nu este de disprețuit; pe lângă bogata cultură populară, care astăzi este în decădere, am avut o artă bisericească, un capitol evoluat și original al artei bizantine, am avut o organizație de stat proprie și originală, o literatură bisericească și mai ales una istorică de valoare. Au venit apoi legislațiile (pravilele din secolul al XVII-lea), școlile înalte domnești dela Trei Ierarhi și Sf. Sava, academii de studii clasice, am dat ortodoxiei pe un Petru Movilă, geografiei universale pe Nicolae Milescu, istoriografiei pe Dimitrie Cantemir.

Dar cu toate acestea, dacă facem o comparație cu Franța, Germania, Italia sau chiar cu țări mai mici ca Suedia, Olanda, Portugalia, cultura noastră medievală și chiar modernă este mult în urmă. Când Portughezii dădeau pe Vasco de Gama, care descoperea drumul spre India, când picta Rafael și când scria Erasim, noi nu aveam decât dascăli semi culti, care abia silabiseau.

Care este cauza acestei diferențe de treaptă de cultură? Esența inferioară a culturii slavone? Este o glumă. Slavonismul n'a împiedecat pe Poloni să dea un Copernic și nici ortodoxia n'a împiedecat reformele culturale ale lui Petru cel Mare.

Să fie Românii de rasă inferioară? De sigur că nu, și dovedă că atunci când anume Români au fost puși în mediul cultural favorabil, au putut da mari realizări de cultură. Dimitrie Cantemir a trebuit să se ducă la curtea de învățați a lui Petru cel Mare ca să scrie Istoria Imperiului Otoman și Descrierea Moldovei, cerută de mediul de acolo, Petru Movilă a fost în Polonia creatorul Academiei Ortodoxe, iar Milescu a devenit geograf, pentrucă a avut prilejul să meargă în China și a găsit oameni streini care se interesau de rezultatul acestei călătorii. Erau deci împrejurări defavorabile culturii la noi în țară.

Românii n'au avut liniște, au trăit în războaie continue pentru apărarea țării lor și prin aceasta pentru apărarea și a vecinilor, și a culturii lor. Ștefan cel Mare a domnit 47 de ani

și a avut 44 de războaie, zice cronicarul, iar Mihai Viteazul numai 8 ani, din care niciunul m'a fost an de pace. Și nu numai atât: pe lângă războaie a fost stăpânirea străină. Cum puteau Românii să aibă grije de cultura, când Turcii exploatau veniturile principale, ca să nu mai vorbim de cei ce deveniseră iobagi pe moștile nobililor unguri din Ardeal?

Lipsa de liniște și lipsa de independență politică sunt de sigur două cauze importante, care au împiedicat pe Români să se ridice la o cultură originală și creatoare. Totuși, aceste două împrejurări nu trebuiesc exagerate, cum se face adesea de către necunoscătorii ai istoriei noastre. Independență am avut de fapt în cele două principate, înainte de suzeranitatea turcească, căci suzeranitatea ungurească și cea polonă au fost mai mult forme feudale decât realități politice. Chiar sub turci s'a păstrat autonomia internă a principatelor. Iar răstimpuri de pace au fost totuși în istoria noastră, unele destul de lungi, iar războaiele vechi din Evul-Mediu se făceau cu oștirile mici și ciocnirile cele mai multe, afară de bătălii mari ca cea dela Valea Albă, nu erau prea sângeroase. Intr'un război de un an de zile nu piereau decât câteva sute de oameni. Prădăciunile mari ale țării întregi cu satele, orașele și mănăstirile, se pomenesc în istoria noastră câteva, dar cum la un secol odată: la 1574 în Moldova, după înfrângerea lui Ioan Vodă cel Cumplit, și la 1650 sub Vasile Lupu. Dar, în genere, într'o țară agricolă, fără instalații industriale, fără aglomerații mari de populație, prădăciunile nu puteau însemna altceva decât arderea, unor recolte și răpirea unor vite și acestea erau de obicei ascunse din vreme în munți sau păduri, unde cetele de Tătari călări nu puteau pătrunde. Prin urmare, deși istoria noastră a fost în adevăr sbuciumată în comparație cu a Apusului (care a suferit și el de altfel; să nu uităm, războaie cumplite, cum ar fi cele religioase și cele de 100 de ani și de 30 de ani), totuși acest aspect nu trebuie exagerat și nu el este cauza unică a lipsei de dezvoltare culturală mai înaltă.

Credem că o cauză mai importantă încă decât sbuciumul eroic al strămoșilor noștri este *lipsa unității politice românești*. Popoarele, care au izbutit să aibă o maximă dezvoltare a culturii lor, o realizare a posibilităților de creație, au fost cele care au izbutit mai întâi să închege sub o formă sau alta o unitate politică. Franța lui Ludovic XIV a dat marea ei eflorescență de cultură în generația ce a urmat după unificarea creată de

Henric IV și de Richelieu. Spania lui Carol Quintul și a lui Cervantes, a marelui imperiu colonial a urmat după unificarea politică creată de Ferdinand Catolicul și de Isabela de Castilia. Cultura secolului lui August a venit după unificarea imperiului și stângerea războaielor civile. Este adevărat că secolul lui Pericle n'a fost într-o Grece unitară, nici secolul Renașterii într-o Italie unificată, dar, în realitate, Grecia fusese unită sub egida Athenei în lupta națională cu Persia și Italia, sub egida papei Iuliu II, în lupta contra cuceritorilor francezi.

Puteam da noi României o mare operă culturală (de valoare eternă, când aveam Ardealul cu Maramureșul și Banatul sub Unguri, când restul țării era împărțit în două domnii deosebite, cea dela Suceava și cea dela Târgoviște? Fără Ardeal, românismul nu se putea realiza în creația de cultură. Nici temelia materială pentru această creație, monumente, curte bogată, centre universitare, nu era posibilă cu această destrămare de forțe, nici concentrarea forțelor vii ale neamului spre un ideal de cultură unic. Ce cultură originală și mare se poate naște la un popor la care nu era o solidaritate în vederea unui țel unic? Cultura înaltă presupune unitate spirituală și aceasta e legată de cea politică.

Dar pe lângă această considerație de ordin politic se mai adaugă și o împrejurare economică. Români au trăit până în veacul al XVIII-lea în mare sărăcie. Organizația noastră economică și cea socială legată de dânsa era, mai ales din veacul al XVI-lea înainte, redusă la o exploatare agricolă și a creșterii vitelor, formând aproape o autarhie economică. Comerțul foarte redus nu aducea bani în țară, economia era mai mult naturală, fiecare gospodărie boierească sau țărănească trăia din produsul ei propriu și-și fabrica nu numai hrana, dar și îmbrăcămintea, uneltele, clădirile și toate cele necesare pentru membrii ei. O asemenea economie închisă, (vorbim de aspectul ei general, ea cuprindea și multe excepții: comerțul cu Grecii, cu Brașovul și Sibiu) nu permitea dezvoltarea artelor, a științei, a școlilor, a tehnicii, nu erau venituri cu ce să le ții. Civilizația este strălucirea și luxul popoarelor bogate. De asemenea, tot de aci rezultă o oarecare impermeabilitate pentru influențele culturale străine, care întotdeauna vin întâi pe calea legăturilor economice. Nu cultura slavonă-ortodoxă era impermeabilă, ci forma de viață a societății noastre.

Clasele sociale românești se reduceau la o boierime de proprietari agricoli și la cultivatorii pământului, sătenii. Curtea lomnească era apropiată de cei dintâi. Câtă vreme a existat în secolul al XV-lea, cu comerțul genovez și polono-săsesc, o burghezie bogată în târgurile noastre, ea a fost străină, veniți și Armeni. Această societate agricolă nu era numai gricolă ca organizație economică ci și ca spirit; simțea țărănește, avea nevoile unei culturi țărănești populare, cu toată nțelepciunea ei naturală, dar nu simțea nevoia unei culturi etnice și intelectuale superioare. Chiar când, în secolul al XV-lea, au trecut pe la noi căile de comerț dela Baltica la Marea Neagră și din Ardeal spre Dunăre, comerțul acesta a fost în primul rând de transit și un transit în mâna străinilor. Domnia s'a îmbogățit prin vămi, și-a întărit poziția economică în țară, dar societatea românească tot agricolă a rămas.

În Franța și în genere în tot Apusul, epoca merovingiana și cea care a urmat până la cruciate, nu a dat o mare înflorire de cultură, tocmai pentru că societatea era redusă la seniorii proprietari și la șerbii lor și abia după ce au apărut orașele comerciale din Flandra, Italia și Germania, au apărut și catedralele gotice, universitățile, epopeele și descoperirile științifice. În Imperiul Roman, câtă vreme Romanii au fost agriculturi în Italia centrală, n'au dat o civilizație originală și abia după ce au luat din mâna Cartaginezilor și a Grecilor comerțul mediteranean și orașele maritime s'a născut o cultură mare a Romanilor.

Noi, Românii, orașe mari n'am avut și cele ce purtau acest nume erau sate mai importante sau erau străine. Este clar deci că structura societății noastre și împrejurările în care au trăit Românii nu îngăduiau o dezvoltare culturală, tehnică și intelectuală în stil mare.

Societatea românească și cultura apuseană. — După concluziile la care am ajuns, rezultă că societatea românească până către sfârșitul veacului al XVIII-lea nu era în condiții favorabile ca să creeze, nici să asimileze o cultură superioară. Aceasta explică de ce cultura de influență slavonă-bizantină a trecutului nostru n'a fost dusă mai departe, n'a dat o eflorescență de talente creatoare la noi și o dezvoltare literară, artistică și tehnică. Dar rămâne întrebarea, de ce a fost preferată cultura apusene, de ce în lupta între influența apuseană, ce putea veni la noi prin Polonia, Ungaria și prin negustorii italieni care tre-

ceau pe la noi și între influența slavă-balcanică a învins cea din urmă? Trebuie să admitem că Românii n'au adoptat cultura apuseană, nu numai pentru că ea ajunsese la forme superioare de manifestare, pe care societatea românească nu era încă aptă să le primească, dar și mai ales pentru că structura însăși, tipul de cultură occidental era străin de această societate românească. Nu este deci numai o chestiune de grad de cultură, ci mai ales de spirit deosebit între culturi sau mai bine zis între neamurile ce poartă aceste culturi. Cultura apuseană a fost la început o cultură a nobilimii independent-feudale și a orașelor. Nobilimea a creat poemele truverilor, poemele eroice, iar orașele au creat catedralele, universitățile, arta picturii, literatura individualistă și profană, umanismul. Aceste forme de cultură corespundeau nevoilor sufletești, dar și practice ale nobilimii de cavaleri luptători pentru ideal abstracte, în cruciate și turnee, ca și ale orașelor bogate care trăiau un lux artistic rafinat. Mai târziu, au venit regii unificatori: Carol Quintul, Francisc I și Ludovic XIV, Elisabeta a Angliei; curtea lor a fost centru de creație culturală, cultură făcea parte din politică, era unul din instrumentele de stăpânire și de atracție; prin ea se ridica prestigiul regelui în ochii supușilor, prestigiu care-i dădea autoritate și-l diferenția de nobili.

La noi n'au existat nici nobilime de cavaleri cruciați, cu curte războinică în castele, căci boierii noștri au fost niște seniori ai pământului, legați de agricultură, nici orașe mari și luxoase cu o burghezie rafinată și bogată și nici o mare curte a unei regalități românești. De aceea nu puteam adopta și n'aveam nevoie, în țara noastră de țărani și de boieri, de formele acestei culturi streine de structura noastră socială. Este cea mai mare greșală credința că, dacă noi am fi fost catolici și nu ortodocși și dacă n'am fi avut formele culturii slave, apoi de sigur că între boierii dela cramele din Cotnari și de pe valea Teleajenului s'ar fi născut un Rembrandt, un Corneille și un Voltaire, iar la Curtea Veche de pe malul Dâmboviței s'ar fi jucat tragedii, în loc să cânte lăutarii țigani.

Cultura este în legătură cu formele sociale și fără evoluția lor ea nu se poate schimba. De sigur că istoria, mai ales când lucrează cu noțiuni generale, e plină de nuanțe și nimic nu e absolut. Așa și în problema pe care o cercetăm. Românii

au avut o viață agricolă și de aceea n'au adoptat cultura apuseană. Dar în măsura în care în viața lor socială erau totuși elemente mai evoluat, apropiate de formele de viață apuseană, au fost totuși adoptate și în trecutul nostru mai îndepărtat influențe apusene pe fondul de temelie al culturii răsăritene. Și pe de altă parte în măsura în care anume forme de cultură apuseană erau potrivite sufletului românesc, ele au fost primite de Români. Astfel, în veacul al XIV-lea, curtea domnească dela Argeș, îmbogățită prin vămile comerțului internațional, avea mode apusene: pătaua din mormântul lui Radu Vodă zis Negru era de aur cizelat, reprezentând un cavaler și doamna lui în balcoanele unui castel feudal, iar Mircea cel Bătrân apare pe tabloul ctitoresc dela Cozia îmbrăcat în haine apusene. La curtea lui Ștefan cel Mare din Suceava, erau brocarturi venețiene și bisericile moldovenesti de stil bizantin au multe elemente gotice, ca arcul frânt la ferestre și contraforturi de cetate. Am arătat într'un studiu recent că în epoca lui Radu Negru și a lui Mircea au existat și la noi, pentru scurtă vreme, cavalerii români îmbrăcați în zale, care luară parte la lupta de la Buda, alături cu cavalerii apuseni¹⁾. În organizația dregătorilor noștri de curte erau influente ale organizației ungurești și polone de tip apusean. Iar în secolul al XVII-lea, când avem la noi o perioadă aristocrată, atunci când boierimea este totul, iar domnul nu mai este aproape nimic, boierii cei mai bogați din Moldova, adică cei ce pe lângă pământ, vite și șerbi aveau și ceva bani, se îndușoresc cu nobilii poloni și copiii lor (nu mai mult de 10—15 familii), învață la jezuiți latinesc și se scriu cronici imitate după cele polone. Secretarii poloni și italieni se ivesc curțile domnești și la Academia lui Vasile Lupu dela Trei Ierarhi se învață latinesc. Iar în Brașov, încă din veacul al XVI-lea, sub influența Reformei, Coreșii tipăreau cărți în românește. Aceste influențe occidentale sunt însă puțin lucru în comparație cu însăși cultura apuseană în centrele sale de înflorire și de sigur că n'au atins straturile adânci ale poporului român. Dar, totuși existența lor a atâta că viața noastră și cultura noastră au permeabil față de Apus și apoi că acolo unde în societatea

¹⁾ P. P. Panaitescu, *A mână la Mircea cel Bătrân*, Convorbiri Literare, S. p. m. nr. 1—Octombrie, 1942.

românească existau organe de adaptare, ca să zicem așa: curtea în epoca ei de glorie, anume elemente ale boerimei adoptarea culturii apusene se făcea în chip firesc.

Dar aceste elemente apusene ale culturii noastre vechi, deși importante, sunt însă excepții în tabloul vieții românești de odinioară. Noi am trăit o viață agricolă în forme patriarhale, iar cultura apuseană de spirit orășenesc sau curtean ne era streină ca structură intimă. Cavalerul, ca și curteanul și orășeanul, sunt individualiști, săteanul care trăiește în comunitate de muncă este o parte a unui tot, trăiește în comunitate și prin comunitate. Orășeanul care face negoț cu socoteli și afaceri e raționalist; agricultorul e fatalist, intuitiv, legat de mersul vremii, de periodicitatea timpurilor. Orășeanul, care creează întreprinderi noi cu rizic este dinamic și creator, agricultorul este static și tradiționalist. Atâtea deosebiri care nu mai sunt de formă, ci de spirit între cultura Apusului și aceea a poporului nostru. Este clar că și în cazul când n'ar fi existat niciodată Bizanțul, Slavii și ortodoxia, noi nu puteam adopta cultura apuseană și nu acestea sunt de vină că n'am adoptat-o.

Originile și caracterul culturii slavo-bizantine la Români. — Dar chestiunea pe care o studiem are două laturi: întrebarea dacă puteau Români să primească și să asimileze în trecut cultura apuseană și apoi a doua întrebare necesară: era în schimb cultura de limbă slavonă, de origine bizantină și de spirit ortodox, care a predominat la Români în Evul Mediu cu prelungiri până în veacul al XVIII-lea, adevătată, firească. atât pentru forma socială a poporului nostru de atunci, cât și spiritul nostru? Spre deosebire de cultura apuseană, era această cultură răsăriteană forma cea mai autentică de manifestare a românismului medieval? Sau, precum spun cei mai mulți istorici ai noștri, a fost un accident nenorocit, o abatere dela adevăratele rosturi intime ale evoluției noastre istorice și a trebuit totuși să vie influența franceză din secolul al XIX-lea să ne puie din nou pe calea cea dreaptă?

Pentru a răspunde la această întrebare plină de grave consecințe, nu numai în aprecierea valorii trecutului nostru, dar și pentru directivele culturii noastre în viitor, trebuie mai întâi să lămurim natura acestei culturii slavone dela noi, și împiejurările în care a fost adoptată de poporul românesc.

Românii au împrumutat liturghia slavă și odată cu ea,

multe elemente de organizare politică, precum și influențe în arta bisericească dela Bulgari. Imprejurările în care s'a exercitat această influență sud-dunăreană nu sunt bine cunoscute; ele cad în veacul al X-lea adică după creștinarea Slavilor de Sud și crearea alfabetului cirilic (până la anul 900) și înainte de cucerirea Transilvaniei de catre Unguri. Întru cât aceeași liturghie slavonă e comună și Românilor din Ardeal și celor de dincoace de Carpați, este clar că adoptarea ei s'a făcut într'o vreme anterioară cuceririi Transilvaniei, care a pus bariera gânițelor regatului apostolic la mijlocul Românilor. Cucerirea Transilvaniei, cel puțin a părții centrale și sudice, are loc după anul 1000, adică după vremea lui Ștefan cel Sfânt. Iar motivul pentru care Români au adoptat în veacul al X-lea limba slavă în biserică, și nu ne îndomăcă înainte de această dată ei au avut limba latină în liturghia lor, dovadă terminologia creștină a limbii române — este de ordin politic. Imperiul bulgar al lui Simion, împăratul Grecilor și Bulgarilor, cum se intitula țarul dela Preslav, își întindea autoritatea politică și militară și asupra vechei Dacii din Nordul Dunării, până la granițele Moraviei (Cehilor) și până la Tisa, unde se întâlnea cu marginile înaintate ale Imperiului Carolingian. În Dacia erau pe atunci mai multe stătuțele conduse de voievozi slavi, pe unele din ele le pomenește vestitul Notar Anonim al regelui Bela, alături de voievozii români. *Slavi dacici* de fapt Slavi bulgari, aceia care se despărțiseră de masa slavă din părțile Vistulei și trecuseră în Sudul Dunării în veacul al VI-lea d. C., nu erau încă romanizați. Clasa cuceritoare a boierilor era de sigur în veacul al X-lea slavonă și ea redusese în ascultare pe *Rumâni*, al căror nume devenise sinonim cu *șerbi*. Această clasă nobilă din țările române a adoptat liturghia slavă, limba de cancelarie slavă, tradiția slavă. Aci stă originea culturii slave la noi și nicio altă explicație dată de istorici nu este suficientă (căci adoptarea unei limbi streine în Biserică și ca limbă de Stat prin simpla influență a vecinătății este imposibilă și nu există niciun caz asemănător în istorie. Sunt o serie de istorici români pudici, care nu vor să vadă această imposibilitate) ¹⁾.

Dar prin conviețuirea seculară a Românilor cu Slavii,

¹⁾ Vezi pe larg articolul nostru în acest volum: *Problema originii clasei boierești*.

prin fireasca permeabilitate a clasei nobile de proprietari de către celelalte clase de jos, cei de sus mai puțin numeroși au fost românizați. E greu de spus când a fost încheiat acest proces de omogenizare a poporului român; credem că aceasta a avut loc în veacul al XII-lea, când cronicarii bizantini și rușii dela Chiev vorbesc pentru întâia oară de Românii din Nordul Dunării ca de un popor romanic deosebit de Slavi. Slavismul etnic era deci în plină desăgărare la noi în această epocă și ultimele lui urme au dispărut în preajma întemeerii, principa-^l telor, act de energie românească, trecerea dela trib la stat, ce nu s'a putut împlini decât de o societate omogenă. Nu este vorba numai de o desnaționalizare totală a elitei războinice de proprietari slavi, ci, de înlocuirea ei cu o altă elită românească, ridicată pe încetul din rândurile luptătorilor de jos. De altfel, de pe urma vremurilor turburi, a sângerații în războaie în special a boerimii, care era în esența ei militară, cu obligații feudale față de domn și pe de altă parte a selecției boerimii de proprietari militari pe baza criteriului eroismului, ca să nu mai vorbim de cauzele economice, sărăcirea unor proprietari și ridicarea altora noi, clasa boierilor noștri s'a priment de mai multe ori; boierii lui Mihai Viteazul nu mai erau, cei mai mulți, urmașii celor din vremea lui Stefan cel Mare și aceștia cu atât mai puțin nu mai erau urmașii de sânge ai cuceritorilor slavi.

Așa dar, slavismul etnic, Slavii din Dacia, dispar cu totul în veacul al XII-lea și al XIII-lea, dar totuși Românii păstrează ca o prețioasă tradiție cultura lor bisericească și politică încă cinci veacuri, până la sfârșitul veacului al XVII-lea, iar spiritul acestei culturi rămâne în haină românească până în veacul al XIX-lea. Cum este cu putință așa ceva? Nu înseamnă oare că, în afară de limbă, adică de forma exterioară, această cultură nu era așa de streină spiritului românesc, pentru ca Românii s'o îmbrățișeze multe veacuri de-a rândul?

Conservarea culturii slavone de către Români, multe veacuri după stingerea ca națiune a Slavilor dacici, este un fenomen istoric, poate mai interesant decât însăși problema originilor influenței slave asupra Românilor. Pentru a înțelege acest lucru trebuie să examinăm natura acestei culturi. Am spus că ea este numai de limbă slavă, nu însă în privința originilor și spiritului ei. Cultura slavă ortodoxă din Evul-Mediu, așa cum apare la Slavii de Sud, este de influență bi-

zantină. Bizanțul a fost cel mai strălucit centru de cultură al primei perioade a Evului Mediu. Acolo a înflorit filosofia, teologia creștină, poezia, istoria, învățătura înaltă, arta arhitecturii și a mozaicului, arta politică și știința administrativă. Bizanțul a cucerit pentru cultură prin misionarii săi pe Slavi, adică pe Bulgari, pe Sârbi și pe Ruși, creștinându-i. Slavii de Sud au fost chiar mai multe veacuri sub stăpânirea bizantină. Prin urmare, această cultură adoptată și de Români era bizantină în originile ei.

Cultura bizantină are ca temelie credința, credința în formă răsăriteană, ortodoxă, de supunere Celui de Sus, de religie a maselor anonime cu tradiție de umilință și de înfrățire. În artă, Bizanțul înseamnă predominarea clasicismului, a concretului asupra abstracției și intelectualismului; în politică, stăpânirea centrală în contrast cu feudalismul cavaleresc apusean; în litere, tradiția Antichității grecești și romane, întreprinsă în Apus. Dar cultura bizantină era creată pentru un imperiu, pentru Noua Romă, iar Slavii erau popoare de săteni, monarhiile lor erau patriarhale și agricole, puterea de asimilare a culturii la ei era redusă. Slavii au adoptat din marea cultură bizantină, ceea ce au înțeles, ceea ce au putut asimila, potrivit cu gradul și cu genul lor de organizare socială. Pentru acești țărani și păstori cu o curte creștină și patriarhală, filosofia creștină bizantină nu era necesară, ei au tradus numai predicile pentru popor ale călugărilor; istoria bizantină în genul retoric al lui Tucidide era de neînțeles, dar cronicile scrise la curte an cu an, cu faptele trecute ca în calendar, erau binevenite. Viețile ascetilor și ale mucenicilor, cântecele simple de laudă ale Fecicarei îndurătoare, proverbele istețe, erau potrivite pentru popoarele de țărani, cu mentalitate țărănească. Artă mozaicurilor strălucite era prea luxoasă pentru ei, dar pictura bisericească pe zid în temperă, pictură cât mai multă, care să învețe pe cei fără știință de carte faptele Mântuitorului și ale sfinților tutelari, a fost îmbrățișată de Slavi.

Așa dar, Slavii au cules din marea cultură bizantină numai părțile populare: cultura slavă este o cultură bizantină, pentru popor. Și pentru că accentul ei este totuși bisericesc, ca și în originalul bizantin, putem s'o caracterizăm ca o *cultură bisericească de origine bizantină-răsăriteană, adaptată unor popoare agricole-patriarhale*. Aceasta este natura acelei

culturii, în care numai haina exterioară era slavonă, adoptată și păstrată de Români, timp de nouă veacuri.

Societatea românească față de cultura slavo-bizantină. — Societatea românească cu viața ei economică și spirituală din Evul Mediu nu era mult deosebită de aceea a Slavilor de Sud. Aceeași viață agricolă, cu sate de răzeși exploatați în comun și sate boierești cu pământ mult lucrat de țărani supuși, orașe puține cu aspect de sate mari sau aglomerare de curți boierești cu toate scareturile lor, comerț de tranzit executat de negustori streini. Domnul cu titlul interesant, slavonesc, de *gospodar*, care a dat în românește sensul de bun administrator al unei averi, era un șef patriarhal, adică cu legătură dela om la om cu boierii, precum era legătura acestora cu țărani. Economiceste, puterea domnului român în Evul Mediu era organizată prin marile dări, în special în natură (și dela vămi), care se adunau în depozitele „casei domnești”, dela care se distribuiau apoi mănăstirilor și oștenilor, roți de cașcaval, buți cu vin, pietre de moară, pături, care cu pește sărat. Domnul avea în diferite părți ale țării, mori la orașe, hergheli de cai în anume sate, pescării cu cherhanale la Dunăre, cășării la stânele din munte. Dela curte plecau regulat în țară, ca să judece, să strângă veniturile și să dea milostenii, boierii și dregătorii trimiși ai domniei funcționari ambulante. Altfel, satele și orașele se administrau autonom cu sfatul oamenilor buni și bătrâni. Boierii cu drepturi feudale aveau sate *imune* (ohabe), tot mai numeroase, în care nu pătrundeau funcționarii domniei; ei judecau, ei încasau birurile, numai oastea toată era a domniei. Funcția de binefacere de asistență socială a țării, precum și cea de instrucție elementară o împlinea Biserica, operă imensă și de mare importanță istorică. Caracterul esențial al acelei epoci pare a fi, precât se poate străbate în sgârbenia de amănunte a izvoarelor istorice, legătura sufletească dela om la om, unificarea societății printr-o cultură puțin dezvoltată, dar de o mare putere de solidaritate dată de ortodoxie, o economie agricolă condusă de un mare gospodar, care avea însă și o autoritate părintească acordată lui de tradiție și de Biserică.

Acestei societăți i se potrivea întru totul cultura bizantină, așa cum a fost modificată, popularizată, de Slavi, în chipul în care am definit-o în paragraful precedent: o cultură religioasă cu imagini concrete, cu literatură de povești înțelepte

cu suflet sătesc, în contrast direct cu cultura Apusului, orășenească, abstractă, corespunzătoare altui stadiu economic. Că această cultură a fost la noi în limba slavonă, a fost o simplă întâmplare; ea a continuat și după secolul al XVII-lea cu același spirit și conținut în limba română. Această epocă din cultura noastră corespunde cu desvoltarea de atunci a societății noastre și era deci necesară; ar fi absurd să ne închipuim că altfel de cultură s'ar fi potrivit mai bine sau măcar ar fi putut să fie suportată.

Dar chiar, departe de a fi o nenorocire în istorie, cultura bizantină-slavă, o putem numi acum cultura veche românească, ne-a adus însemnate servicii în trecut. Se știe că cea mai mare calitate pe care toți istoricii au recunoscut-o poporului român în Evul Mediu și până în epoca modernă, a fost aceea de a rezista. Am rezistat împotriva năvălirilor, a stăpânirilor străine, împotriva desnaționalizărilor, a propagandei cultelor străine și a sărăciei, câteodată o rezistență activă, de cele mai multe ori pasivă, dar neînfrântă. Cultura bizantină-ortodoxă, așa cum a fost înțeleasă și trăită de Români, i-a ajutat în această rezistență, a fost, putem spune, hotărâtoare pentru a-i întări într'un bloc de apărare. În adevăr, ea a creat o omogenitate de cultură și deci de simțiri între domnie, boieri, săteni, toți cam pe aceeași treaptă, dar împărțășind aceeași credință vie ortodoxă. Mai mult, s'a creat o omogenitate între Români din Ardeal, Moldova și Muntenia. Cultura aceasta fiind populară nu era streină, n'a creat nicio prăpastie între clasele dominante și cele supuse. În formele ei tehnice a fost națională și anume în organizarea economică unitară sub egida domnului, precum și în organizarea armatei. Oastea noastră veche era bazată pe două principii, care nu existau în Apus: oastea de curteni, țărani, militari și privilegiați, așezați în satele domnești, unde erau scutiți de dări și prestații în schimbul îndatoririi de a fi gata mereu cu armele în slujba domnului. Cu această oaste denumită „oastea cea mică” sau curtea, a câștigat Ștefan cel Mare toate victoriile lui. În al doilea rând, cu tactica militară: marile bătălii de rezistență câștigate de Români au fost toate în codru; codrul a fost cetatea naturală, am zice națională, a Românilor, lupta în codru a fost tactica lor particulară; așa a fost la Rovine, la Vaslui, la Valea Albă, la Codrii Cosminului, la Călugăreni.

Valorile morale fac parte integrantă dintr'o cultură: în

această vreme noi am avut eroismul luptei seculare împotriva Turcilor pentru creștinătate, înțelepciunea lui Ștefan cel Mare, vitejia lui Mihai Viteazul, cuminența răzeșilor, dârzenia boierilor. Toate aceste valori morale formează un tot spiritual, călăuzit de sentimentul religios ortodox și de ideea solidarității creștine în afară, de legătură între clasele sociale înăuntru. Putem spune cu drept cuvânt că, dacă privim consecințele pentru trecut ale acestei culturi slavo-bizantine la noi și dacă este îngăduit istoricului să judece și să aprecieze valorile, apoi noi Români să-i fim recunoscători: ea ne-a asigurat coeziunea și consolidarea neamului în ceasurile cele mai grele ale trecutului.

Pe de altă parte, e ușor de văzut din cele precedente că acei istorici care deplâng starea înapoiată a culturii noastre în epoca slavonismului, dând vina pe această cultură, fac o confuzie între cauză și efect. *Cultura slavo-bizantină n'a fost cauza pentru care societatea românească a rămas multe veacuri într-o formă de viață simplă și patriarhală, ci tocmai dimpotrivă, a fost efectul acestei forme de viață, datorite împrejurărilor economice.* Ea a fost expresia spirituală adecvată a acestui stadiu al dezvoltării noastre istorice.

Sfârșitul culturii slavo-bizantine la Români. — În definitiv cultura slavo-bizantină se identifică la noi cu vechiul regim dinaintea perioadei burgheze și capitaliste a istoriei noastre. Cultura aceasta în formele ei pure dispare în veacul al XVII-lea, adică atunci limba slavonă în Biserică, în Stat și în literatură face loc celei naționale. Am arătat într'un articol intitulat: *Inceputurile literaturii în limba română*¹⁾, semnificația acestei schimbări. Ea coincide cu schimbarea societății românești la sfârșitul secolului al XVI-lea, trecerea dela perioada voievodală la cea aristocratică-boierească. Domnia în forma dinastiei patriarhale dispare și e înlocuită cu predominarea boierimii, adică a proprietarilor de pământ, atât în viața economică, cât și în cea politică. Pe când slavonismul era forma tradiției hieratice a domniei, literatura în limba română a fost forma națională a vieții mai simple a stăpânirii boierești. Această schimbare în cultura noastră, așa de importantă, care înseamnă începuturile literaturii române și introducerea limbii române în Biserică, este deci rezultatul unei schimbări sociale în țara

1) In prezentul volum.

noastră, constatare care întărește concluziile noastre privitoare la cultura slavă-bizantină. Ea este rezultatul unei anumite structuri a societății și se schimbă odată cu modificările ce le suferă această structură, era deci în funcție de organizarea noastră socială în trecut și nicidecum nu este cauza ei.

Totuși, oricât de mare ar fi importanța schimbării ce s'a produs în cultura românească în veacul al XVII-lea, care înseamnă sfârșitul slavonismului, spiritul adânc al culturii românești și chiar în mare parte formele ei, nu s'au schimbat. Deși literatura reprezintă de acum mentalitatea boierilor și nu a curții, aceste mentalități nu erau profund deosebite. Societatea românească rămâne tot patriarhală și agricolă, cu viață spirituală medievală. Unii boieri, cronicari moldoveni, învățând în școlile iezuite din Polonia, alții, ca Nicolae Milescu și Dimitrie Cantemir, la Școala Patriarhiei din Constantinopol, unde predomina învățământul clasic cu profesori ce studiaseră în Italia, introduc la noi lumina Apusului, se face atunci marea descoperire a latinității noastre. Cu toate acestea, putem spune că în realitate, cultura ortodoxă bizantină continuă: Același spirit ortodox religios predomină; *tot ceea ce e superior e pentru slava lui Dumnezeu*, aceasta e formula culturii noastre de atunci. Cultura epocii Brâncovenesti, de pildă, a fost un imn de slavă religioasă. Operele istorice ale cronicarilor sunt opere de morală și învățătură, arta este religioasă, chiar și palatele brâncovenesti, care sunt și ele în stil mănăstiresc. Același spirit sfântos, țărănesc, lipsa completă a raționalismului, chiar la cele mai înalte culmi. În *Metafizica* lui, Dimitrie Cantemir, acest autor care cunoștea lucrările apusenilor (Van Helmont, filosof experimental), conchide la respingerea, atât a rațiunii, cât și a experienței ca izvoare ale cunoașterii, considerând ca singur izvor revelația divină¹⁾. Nu ne este posibil să dezvoltăm aici această temă, dar se poate dovedi din analiza operei lui Dimitrie Cantemir că acest scriitor a fost în primul rând un scriitor ortodox. Dacă așa este cu figura cea mai îndrăzneală a culturii noastre vechi, e ușor de înțeles că tradiția medievală s'a păstrat neschimbată la restul scriitorilor și al purtătorilor de cultură.

Nu numai spiritul culturii românești din veacurile al

1) D. Cantemir, *Metafizica*, trad. N. Locusteanu, Biblioteca Universală, București, 1928.

XVII-lea și al XVIII-lea a rămas cel religios ortodox ca în Evul-Mediu, dar nici stilul bisericesc bizantin, singura creație de artă, nu s'a schimbat esențial și chiar alfabetul cu care se scria limba română, a rămas, precum se știe, tot cel slavonesc-cirilic.

O schimbare mai serioasă s'a produs abia la începutul veacului al XIX-lea; atunci abia se poate vorbi de o influență apuseană adâncă în cultura noastră. Este clar, deși totuși lucrul nu apare lămurit în opera tuturor istoricilor noștri, că această schimbare nu se datorește unei simple „influențe” a școlilor și literaturii apusene, în speță celei franceze¹⁾, ci iarăși unei schimbări sociale adânci. Cultura noastră devine din religioasă laică, din agricolă orășenească (adică o cultură tehnică și de școli înalte), pentru că atunci se naște burghezia română, noua clasă ce în scurt timp devine dominantă. Despariția vechiului regim este opera burgheziei și a capitalismului comercial, începând la noi în jurul anului 1821, iar noua cultură este expresia noii societăți burgheze.

Cum și de ce s'a format clasa burgheză la Români, care este cauza acestei transformări a societății noastre, care până la sfârșitul secolului al XVIII-lea nu avea decât agricultori, proprietari și muncitori, acest lucru este azi destul de lămurit în urma studiilor lui St. Zeletin, G. Zane, M. Manolescu, L. Pătrăscanu. La sfârșitul veacului al XVIII-lea și mai ales la începutul celui următor, începe în Europa capitalismul propriu zis (spre deosebire de *Frühkapitalismus*, care începe din secolul al XVI-lea), noul val de invenții, noua expansiune colonială duc la un capitalism internațional mondial; acest capitalism a început să se intereseze și de România, care nu era până atunci cunoscută comerțului internațional, se face atunci „descoperirea” grâului românesc. Intrarea României în comerțul internațional a creat instrumentele, personalul acestui comerț, iar în interior agenții explicării capitaliste a negoțului, ca și a pământului, acest personal a fost burghezia românească. Din ce elemente sociale vechi s'a recrutat această burghezie românească, nu este ușor de spus, dar pare a fi dintr'o proporție egală din mica boierime, coborâtă dela co-

¹⁾ N. Iorga, *La pénétration des idées de l'Occident dans le Sud-Est de l'Europe aux XVII-e et XVIII-e siècles*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, I, 1924, pp. 1—36, 102—138, 250—296 (preveste însă și secolul al XIX-lea).

nacurile moșilor la orașe și care capătă o educație tehnică, din membrii vechilor bresle din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea, cu caracter local și interese reduse, cărora nu le putem acorda numele de burghezie, din funcționarii locali și eventual o mică parte de țărani așezați la orașe, fi de proți și de chiaburi.

E drept că s'ar putea obiecta că cei ce au introdus cultura occidentală la noi la începutul veacului al XIX-lea și chiar autorii revoluției dela 1848, care în cele politice este reflexul noii culturi românești, n'au fost burghezi, ci boieri tineri, care studiaseră la Paris și în alte centre din Apus. Dar această boierime, e vorba de boierimea mică și mijlocie, ca ranguri și ca avere, devenea de fapt o burghezie prin angrenarea ei în capitalismul comercial internațional. Anume proprietarii mijlocii deschid comerțul de grâne și de vite cu Austria și încep capitalismul comercial la noi (ce a adus atâtea nenorociri și exploatarea țărănimii, care nu era înainte, nici chiar în vremea Fanariotilor). Unii boieri devin ofițeri (Kogălniceanu, Bălcescu), alții tipografi (C. A. Rosetti), coborînd în clasa burgheză.

Dacă introducerea masivă în forme de copie servilă a culturii franceze la noi în secolul al XIX-lea a fost o fericire pentru cultura noastră, e o întrebare pe care n'o putem debate aci pe larg. În cele economice influența occidentală era să ducă la sărăcirea țărănimii, în cele culturale, imitația a dus la forme adesea ridicole, care au provocat bătălirea ironică a unui Eminescu și verva satirică a lui Caragiale.

Dar această chestiune se îndepărtează de obiectul nostru, care este numai vechea cultură românească de caracter slavo-bizantin, originile, căderea și valoarea ei.

Pentru cele ce voim a arăta, reținem un fapt stabilit: cultura slavo-bizantină a făcut loc unei alte faze culturale la Români, numai atunci când acest lucru a fost firesc din punct de vedere social, când s'a transformat adică societatea. Este deci absurd să socotim această cultură veche ca o nenorocire și o pată; ea a fost firească și și-a împlinit rolul istoric, dispărând numai atunci când nu a mai fost manifestarea organică a unui stadiu de evoluție socială.

Latinism și slavonism. — Am lăsat dinadins deoparte până acum argumentul în aparență cel mai puternic al celor care privesc cu o sfântă oroare epoca slavonismului la Români și o

socotesc o nenorocire istorică. Slavonismul bizantin și ortodox, spun acești istorici ai noștri, nu numai că ne-a despărțit de cultura superioară a Apusului, ținându-ne într-o stare de inferioritate față de celelalte popoare, nu numai că prin esența sa inferioară a împiedicat orice progres, dar ne a rupt de originile romane, întrerupând firul normal al dezvoltării noastre ca neam, al destinului nostru cultural. Dacă am fi păstrat legăturile cu Apusul, am fi păstrat ca și țările catolice tradiția romană, care la noi a fost întreruptă și nu a putut fi regăsită, decât peste veacuri prin contactul cu Francezii și cu Parisul.

În această judecată se face, de fapt, aceeași greșală de logică, de intervertire a termenilor de cauză și efect, pe care am văzut-o, când am examinat cealaltă latură a problemei, anume dacă cultura slavo-bizantină a fost o cauză de inferioritate. Roma a fost o cetate, *urbs*, Imperiul Roman a fost extensiunea urbei; oriunde erau colonii romane, ele erau pe model de oraș. E drept, Romanii au fost agricultori, dar organizația lor nu a fost rurală și patriarhală, decât în epoca regălității și a începuturilor republicii. La sfârșitul republicii și în vremea imperatorilor, statul roman a fost o vastă organizare economică pe baze capitaliste, comerțul mediteranean fiind baza bogăției imperiului. Exploatarea pământului se făcea de către senatori, în provincie de către cavaleri, cu sclavi cari țineau locul mașinilor de azi. Chiar coloniile de mici proprietari ale veteranilor de pildă, cum erau atâtea în Dacia, erau mici orașele, cu magistrați, temple, statui, ca la centru. Stilul culturii romane era acela al unui stat cu autoritate centrală, cu viață culturală de oraș. Organizația socială, religia de stat, arhitectura civilă, literatura clasică, toate erau la diapazonul acestui stil.

Prăbușirea Imperiului Roman și trecerea dela Antichitate la Ev-Mediu a însemnat o *ruralizare*, dispariția orașelor, reducerea întregii economii la agricultură, decăderea culturii. În toată Europa, nu numai în Dacia, cultura romană antică a suferit o eclipsă din cauza schimbării sociale. În locul culturii antice a urmat o cultură țărănească primară și patriarhală, o organizare socială redusă (la clasa seniorilor proprietari și a țăranilor muncitori ¹⁾).

¹⁾ F. Lot, *La fin du monde antique et le début du Moyen-Âge*. Paris-1927, colecția L'évolution de l'humanité.

Prin urmare, nu slavonismul a întrerupt cultura antică; ea era pierdută la noi în formele ei, de sigur dela părăsirea Daciei de către armata romană sub Aurelian, fapt care este un fenomen general european, Ruperea legăturilor de cultură cu Roma este mult mai veche decât slavonismul nostru; nu el a provocat-o, ci slavonismul a venit mult mai târziu, ca o urmare a ruperii acestor legături. Ruperea fusese aceeași și pentru Apusul Europei dar, dela o vreme prin biserica catolică, cu ajutorul universităților, a curților regilor iubitori de cultură și a marii nobilimi, Antichitatea a renăscut, mai ales când s'au format centrele orașenești. Dar civilizația medievală târzie a secolelor al XIII-lea și al XIV-lea în Apus nu este pur latină, ci în viața feudală predomină influența și formele de gândire și închipuire *germanice*. A venit apoi Renașterea cu cultul Antichității în slovă și imagini; Renașterea a fost rezultatul ridicării orașelor bogate de negustori din Italia, Olanda, Franța.

La noi nu s'a putut întâmpla așa ceva, am văzut de ce; în țara noastră n'au fost orașe, cel puțin nu orașe românești, n'a fost o mare nobilime feudală, nici o regalitate puternică și bogată ca în Apus. Deci nu a putut fi nici o renaștere a civilizației orașenești și imperiale romane. Încă odată se face aci confuzia de a învinui civilizația de stil patriarhal slavo-bizantină că ar fi cauza întreruperii civilizației romane de stil orașenesc și imperial, când în realitate civilizația antică a dispărut în toată Europa și a renăscut mult mai târziu, în forme schimbate, în Apus, sub influența unor factori sociali și politici care au lipsit la noi. Lipsa acestor factori a fost cauza înscăunării culturii slavo-bizantine la noi și a imposibilității de a se relua cultura romană. O cezură, o întrerupere în civilizația romană, a fost deci nu numai la noi, ci un fenomen istoric general numai că la noi a durat mai mult, nu datorită zidului ridicat de slavonism, ci din cauza vieții noastre de economie agricolă.

Adaog că dacă Roma a murit la noi în formele culturii superoare și în organizația socială; în ceea ce are esențial nu a murit niciodată: limba noastră, numele nostru, anume aptitudini de ordine socială, anume măsură etică a poporului nostru, care sunt romane, și atâtea obiceiuri la sărbători, care nu sunt copilării, ci podoabe ale zilei, o anume ordine fastă a vieții, ceea ce înseamnă o moștenire spirituală mai adâncă decât formele exterioare ale culturii, care s'au pierdut. Nici ortodoxia, nici bizantinismul, nici măcar slavonismul n'au putut fi o

piețe pentru păstrarea acestei mari tradiții. Ele nu sunt vincute cu nimic de pierderea culturii antice la noi.

Concluzii. — Din analiza unor fapte, cele mai multe în general cunoscute, am ajuns la o prețuire mai dreaptă a culturii așa zise slavone la noi, care a fost în realitate o cultură patriarhală și religioasă potrivită unui popor agricol. Cultura aceasta, care se identifică la noi cu „vechiul regim”, este rezultatul unei situații sociale și economice care a dăinuit la noi în tot Evul-Mediu, prelungit până la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Cultura apuseană de caracter tehnic și orașenesc n'am putut-o adopta, nici înțelege, în decurs de lungi veacuri, nu pentru că slavonismul (adică bizantinismul popular) ar fi fost un zid între noi și Occident, ci pentru că nu era în spiritul, în nevoile societății noastre. Slavonismul n'a fost o cauză a ruperii noastre de Occident, ci rezultatul acestei ruperi, care s'a făcut prin contrastul vieții economice și sociale. Ceea ce ni se potrivea din cultura occidentală am adoptat la timp, încă din Evul-Mediu. De asemenea și ca o consecință a concluziei de mai sus, nu este drept să spunem că slavonismul (cu înțelesul și cuprinsul ce i-am dat mai sus) ar fi provocat ruperea noastră de moștenirea latină; această rupere se făcuse cu mai multe veacuri înainte și slavonismul a venit mai târziu ca o consecință a acestei ruperi.

În definitiv, putem socoti reabilitată o întregă și *glorioasă perioadă a istoriei noastre*, privită de mulți cu dispreț sau cu desgust. Nu avem dreptul să deprecieăm trecutul nostru. Perioada patriarhală a culturii noastre este bogată în valori morale: solidaritate socială, avânt religios, spirit eroic. Putem oare s'o socotim o nenorocire, cu alte cuvinte să plângem pe strămoșii noștri că au fost altfel, de cum înțelegem noi viața cu ideile noastre de azi? Perioada aceasta așa de lungă a trecutului nostru nu a fost de sigur o perioadă nefericită; valorile morale fac pe oameni mai fericiți decât cele materiale iar o cultură care se adaptează nevoilor sufletești ale neamului întreg, într'un anume stadiu al evoluției sale, este un bun spiritual pe care urmașii trebuie să-l respecte.

În istoriografia noastră ideile simple și formulele de a gata sunt adesea repetate și țin loc de judecarea trecutului. Istoricii români au ajuns azi la un stadiu destul de înalt al cunoașterii faptelor și al criticii istorice, ca să poată păși la înțelegerea reală a valorilor trecutului. Problema aceasta a va-

lorii culturii „slavone” este una din cele dintâi care trebuie revizuită pentru înțelegerea adevărată a istoriei noastre. Numai din dreapta ei prețuire vom înțelege că istoria noastră n'a fost un lung accident nenorocit, ci o dezvoltare organică între viața materială și cea spirituală.

1944

II.

PROBLEMA ORIGINII CLASEI BOIEREȘTI

Introducere. — Clasa nobilă la Români, boierii, umple pasivle istoriei cu vitejia, anarhia, rivalitățile ei. Azi, opera boierimii este încheiată și poate fi privită în perspectiva istoriei cu spirit imparțial. De oarece luptele sociale sunt cele mai aspre și lasă amintirile cele mai amare, problema rolului boierimii în istoria noastră a fost discutată cu patimă, cu ură sau dimpotrivă cu părtinire sau exagerare. Dar nu acest rol istoric este subiectul prezentului studiu; ne mulțumim să afirmăm că, după perioada voevodală sau monarhică a istoriei noastre, în care boierii au fost sprijinul dinastiei, a urmat o epocă boierească sau aristocratică, începând cu stingerea celor două dinastii românești la sfârșitul veacului al XVI-lea, epocă ce ține până în veacul al XIX-lea. A judeca imparțial opera istorică a boierimii române nu e ușor: putem spune că ea a apărut țara ca o moșie, ca un bun concret și aducător de venituri, a întreținut o anarhie care amintește rivalitățile între vecini pentru o bucată de pământ, a creat o cultură românească în locul celei slavone și mai târziu a introdus cultura arouseană la Români, a adus o economie agricolă nouă, a supus țărănimea și n'a putut împiedica supunerea țării sub Fanarioți și Turci, nici împărțirea ei între vecini.

Dar și chestiunea originii boierimii, care este o problemă mai specială, a fost întunecată de judecata de valori ce fatal trebuia făcută, când e vorba de aprecierea istorică a unei clase sociale. Astfel, teoria lui Radu Rosetti despre uzurparea pro-

prietății pământului de către cnezi, care ar fi fost primari, șefi ai comunităților, era menită să justifice răscoalele țărănești¹⁾ Apărătorii boierimii, conservatori, au susținut originea națională a acestei clase²⁾ marea ei vechime și derivarea ei din clasa moșnenilor³⁾, sau formarea ei treptată în parte după întemeiere⁴⁾. În paginile următoare vom menține părerea noastră, expusă și în alte studii, mai pe scurt, despre originea streină, slavonă, a boierimii românești, anume printr'un proces de cucerire a provinciei, de supunere a populației romanice și acaparare a proprietății, ca în toate celealte provincii ale Imperiului Roman.

Teoria originii slavone a boierimeii române a fost susținută până acum de mai mulți istorici români; cred că cel dintâi care a afirmat-o a fost un jurist, C. Dissescu⁵⁾. Am crezut necesar să adun împreună toate argumentele care militează în favoarea originii slavone a boierimeii și să discut tot deodată celelalte ipoteze despre originile boierimeii, într'un studiu special, care lipsește până acum în istoriografia noastră. Toate discuțiile care s'au dus până acum asupra acestei probleme au fost cuprinse numai în subsidiar în studii ce priveau boierimea în general. De aceea socotim folositor punerea d'în nou și pe larg a întregii probleme a originilor boierimeii și suntem convinși că examinarea ei pe plan științific va contribui la luminarea unuia din cele mai complicate dar și mai importante aspecte ale istoriei Românilor.

Ce este un boier? Boierii formau clasa nobilă la Români, deși, cum vom vedea imediat, între nobilimea apuseană și a noastră este o deosebire importantă. De aceea menținem termenii de boier și boierime, distinct de acela de nobil. Boierul este o anume categorie de nobil. Deși în istoriografia apuseană termenii sunt bine precizați, e necesar să definim ce înseamnă un nobil, înainte de a fixa caracterul deosebitor al boierului. Aceasta cu atât mai mult cu cât în numeroase studii dela noi domnește confuzie asupra subiectului.

¹⁾ R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, București, 1907.

²⁾ N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor*, București, 1908.

³⁾ C. Gurescu, *Despre boeri*, București 1920.

⁴⁾ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III, III, p. 171—172.

⁵⁾ C. Dissescu, *Originile dreptului românesc*, București, 1899.

Nobilimea în toate țările și vremile a fost legată de proprietatea pământului. Dacă nobilul a avut atribuții militare, politice, privilegii și imunități fiscale, acestea derivă din situația sa economică de proprietar de pământ. Și euzpatrizii din Athena, senatorii Romei, ca și nobilimea egipteană veche și, firește, toată nobilimea medievală din Europa au fost clase de moșieri. Prima calitate a nobilului este posedarea moșiei; căpeteniile comerțului, ale finanțelor, ale politicii nu sunt nobili sau seniori. Numai cel ce are pământ făcea parte din această clasă socială.

Dar nu orice proprietar este nobil, căci avem și proprietate țărănească (la noi, ca și în alte țări. Prin ce se deosebesc aceste două feluri de proprietari? Răspunsul e ușor de dat pentru cine este familiarizat cu chestiunile sociale; el depinde de felul muncii. Nobilul e un fel de capitalist, în sensul că el fructifică moșia, capitalul său, cu munca unor robi, serbi, salariați sau fermieri, după împrejurări și regim. Țăranul proprietar, răzeșul nostru, este un muncitor, care și lucrează singur pământul. Deosebirea e precisă și de aci rezultă că moșia țăranului este foarte mică sau este cuprinsă într-o devălmășie, asociație de muncă și proprietate¹⁾, pe când a nobilului este principial o proprietate mijlocie sau mare.

Definim deci pe boierul român ca pe un proprietar de pământ, care și valorifică moșia cu munca brațelor sătenilor. Așa dar, nu este boier, nici nu poate fi confundat cu el, moșneanul sau răzeșul, nici șeful comunității sate, nici celnicul balcanic, șeful comunității de păstori, cari alcătuiesc alte categorii sociale.

O confuzie ce se făcea în trecut este aceea între boier demnitar al domniei și curții și boier proprietar, de unde și termenul *boierie*, adică funcție. C. Giurescu a arătat că boierii fără funcții erau mai mulți ca cei cu funcții, că s'a născut confuzia de termeni din faptul că din clasa socială a boierilor proprietari se alegeau demnitarii curții și aceștia au luat nu-

¹⁾ Un act de judecată moldovenesc din 1819 definește astfel proprietatea răzășească: „Stăpânire răzășească este aceia unde o bucată de loc incongiurată cu hotară o stăpânesc multe obraze, împreună stăpânitori cu toți, însă fără să fie partea nimărui dispărțită cu hotară, nici locul cunoscut undi este partea fiștecăruie, ci stăpânesc toți toată acea moșie împreună, având ei în de ei știință numai, câtă parte i să vine fiștecăruie într'aceia moșie, stăpânită de toți împreună”. Gh. Ghibănescu, *Surete și isvoade*, XII, p. 40.

mele generic de boieri în sens mai restrâns. Bine înțeles că în acest studiu ne ocupăm, nu de boierii dregători, ci de clasa socială. C. Giurescu credea că sensul dublu al termenului boier s'a născut pe teren românesc, ca urmare a unei situații istorice specifice țării noastre¹⁾. În realitate, cum a arătat istoricul bulgar Trifonov, boier (boliar, boliarin) este numele clasei nobile bulgare, de unde l-au împrumutat și Românii și Rușii. În Bulgaria medievală, pentru motivele arătate mai sus, s'a născut dubla semnificație a cuvântului boier: demnitar al curții și proprietar de pământ²⁾. Ambele semnificații au fost apoi adoptate și de Români în împrejurări pe care le vom arăta în paginile ce urmează.

Cu aceasta nu am definit încă situația socială a boierului. În Occident au fost două feluri de nobili, cum a arătat în ultimul timp și M. Bloch³⁾, mai întâi o clasă de seniori proprietari, rezultată din cucerirea germanică a provinciilor romane. Acești seniori, cărora Bloch le contestă titlul de nobili, erau stăpâni fără act de proprietate asupra pământului și fără titluri. Pe lângă străvechii seniori se formează, începând cu epoca Carolingiană, o nobilime propriu zisă. Nobilul, spre deosebire de vechiul senior, este privilegiat, cu privilegiul de *imunitate* (scutire de impozite, drept de judecată și administrație, neamestec al autorităților pe moșie) și cu un titlu. În schimb, are obligații militare și de slujbă față de rege sau de suzeranul său.

Dacă ne întoarcem la situația din țările române, constatăm că boierul este un senior în sensul vechilor seniori anteriori nobilimei carolingiene, căci, pe lângă faptul că la noi n'a existat titluri ereditare de noblețe, dregătorile (logofătul vornicul, postelnicul) erau funcții, nu titluri; proprietarii neprivilegiați tot boieri erau. Prin urmare, boierimea era un seniorat în sensul vechii clase de proprietari din Apus⁴⁾. Aceasta nu înseamnă că n'a existat la noi și o nobilime privilegiată cu act de proprietate și imunitate dată de domnie.

¹⁾ C. Giurescu, *op. cit.*

²⁾ Iurie Trifonov, *къмъ въпроса за старъ българското болярство*. (Problema boierimii vechi bulgare), în *Spisaniie*, a Academiei Bulgare, XXVI, 1923, p. 43.

³⁾ M. Bloch, *La société féodale*, Paris, 1939, II, p. 242.

⁴⁾ Și Din Tria Cantemir spune, până pe timpii lui Șerban Cantacuzino, Țara Românească n'a avut nici un alt semn de nobilitate decât moșia părintească. *Istoria Imperiului Otoman*, II, p. 625.

Pe lângă străvechii seniori proprietari fără acte și fără imunitate, avem boierii cu imunitate: privilegiul de proprietate se numește la noi *hrisov*. Hrisovul se definește ca un privilegiu de proprietate dat cu pecetie domnească, orice act, care nu este un privilegiu asupra pământului și nu are pecetie, nu este un hrisov, iar imunitatea, adică scutirea de dări și slujbe, drept de judecată și administrare a supușilor, interzicerea funcționarilor domniei de a-și exercita funcția în domeniul feudal al boierului, se numește în Țara Românească *ohabă*, în Moldova *uric*. A existat la noi o adevărată boierime feudală, cu imunitatea proprietății, care nu trebuie confundată, cum o fac mulți istorici, cu o simplă scutire de dări. Această nobilime feudală este creația domniei, pe când boierimea propriu zisă, cum vom arăta mai jos, este o clasă socială mult mai veche. Deocamdată ne am mulțumit să fixăm definiția boieriei, pentru a putea analiza în cele următoare problema originilor.

Părerile istoricilor despre originea boierimii române. — Am spus că originile boierimei au fost văzute în chip diferit de istoricii noștri. Pentru Xenopol boierimea este creațiunea domniei; el nu distinge clar între clasa proprietarilor și cea a slujbașilor. Pământul, după Xenopol, a fost stăpânit răzăsește în devălmășie, de cei ce-l munceau. Noi Români n'am cunoscut feudalitate, mai ales în veacul al XIV-lea, când, cu monarhia dinastiilor Țării Românești și Moldovei, s'a întărit și o clasă de proprietari, o *drujină*, ca în Rusia, care, ocupând slujbele curții, a acaparat și proprietatea pământului¹⁾. Teoria lui Xenopol nu explică în ce chip s'a făcut această împroprietărire: a făcut domnul o expropriere a pământurilor moșnenești, a robii el jumătate din populația țării și i-a luat pământurile și satele în folosul unei mici clase de favoriți? O asemenea cumplită silnicie nu ne o închipuim, iar nici o domnie întemeiată pe un asemenea act nu s'ar fi putut menține. Oare s'a mulțumit domnul să dea boierilor numai așa zisele „locuri pustii”, pământuri fără proprietari? Dar atunci cine a muncit acele pământuri, unde s'au găsit deodată sutele de mii de coloniști ca substrat al întregii clase sociale a nobilimei? Nu din Maramureșul sărac și slab populat! O asemenea teorie nu ține

1) A. D. Xenopol, *Op. cit.*, III, p. 171—172.

seamă și de existența unei boierimi românești în Ardeal, Banat și Maramureș, unde n'a fost o domnie românească, care s'o înproprietărească. Fenomenul general românesc al clasei boierești infirmă hotărît o asemenea părere.

În perioada răscoalelor țărănești, Radu Rosetti a publicat o carte specială asupra problemei țărănești, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*. Autorul afirmă că boierii se trag, în Moldova, din *cnezi*, cari erau, după Rosetti, șefi ai comunităților sătești, existenți înainte de întemeiere. Comunitățile stăpâneau pământul în devălmășie până la venirea domnilor, când ele au început să fie reprezentate față de autoritatea centrală de acești cnezi. Aceștia câștigă în acest chip putere, devenind în curând din simpli reprezentanți ai sătenilor, stăpâni ai lor și ai pământului. Teoria este neverosimilă și nu rezistă criticii: nicăieri în actele moldovenești din primele veacuri nu se vorbește de procesele, pe cari asemenea încălcări le-ar fi ridicat desigur. Ce interes ar fi avut domnii Moldovei să îngăduie asuprașirea a sute de mii de supuși de ai lor în favoarea primarilor din sate, cărora nu le datorau nimic? Pe de altă parte, este sigur că Radu Rosetti n'a înțeles bine instituția cnezilor, care este general românească și exista și la Slavi. Cei din Ardeal sunt în adevăr reprezentanții sătenilor față de coroana ungurească, la fel și cnezii români din Galiția, șefi ai comunităților colonizate în regiunile stăpânite de regii Poloniei. Dar în Moldova cneazul există și alături de boier în numeroase sate, ceea ce infirmă teoria lui Radu Rosetti. În Muntenia, cnezii erau oameni liberi, sunt identici cu meșenii. Împreună cu C. Giurescu, noi vedem în fenomenul din Muntenia forma primitivă a instituției cnezilor, cneazul era omul liber în general (în documente, „s'au făcut cnezi” echivalează cu „s'au liberat”). În acest principat n'a fost o colonizare, ci o proprietate veche stabilă, n'a fost o stăpânire streină, ca în Ardeal sau în Galiția, unde dreptul supușilor a trebuit să fie adaptat dreptului stăpânului. Așa dar, cnezii au fost la început proprietari în devălmășie, nu numai șefii comunităților, ci și membrii lor. Nu din aceste comunități libere, care au rămas și după întemeiere și există și azi s'a putut forma clasa boierilor, ele îi sunt opuse ca un fenomen social deosebit.

C. Giurescu, în lucrarea sa *Despre boieri*, stabilește pentru întâia oară că boierul este un proprietar de pământ, dar crede

că, la început, erau boieri atât cei cari foloseau munca țărănilor pentru cultivarea moșilor lor, cât și cei ce-și munceau singuri pământul propriu. Așa după întemeierea principatelor s'ar fi început deosebirea între cele două categorii de proprietar. Această definire a boierimei ar confunda însă sub aceeași denumire două categorii sociale total deosebite, cu interese opuse. Giurescu se întemeia în ipoteza sa pe faptul că în unele documente din veacul al XVII-lea, nu mai vechi, moșnenii din Țara Românească se numesc „boieri din acel sat” și anume în cazul special, când sunt chemați ca *jurători* în jurii de judecată al egailor lor. Nu credem că se poate trage o concluzie asupra originii boierimei din această denumire specială a moșnenilor; în orice caz e tot atât de valabilă și concluzia opusă, cum că se dă moșnenilor, prin *extindere* a termenului, numele de boier. În cazul special al jurătorilor, moșnenii exercitau un privilegiu nobiliar. Jurătorii, în număr de 6, 12 sau 24, erau în tot Apusul, în Anglia, Spania, Franța judecători ai nobililor, cari nu puteau fi judecați decât de egailor și acest drept constituia o *imunitate*, adică o excepție de sub jurisdicția regală, deci un privilegiu feudal. Același drept exista și la noi în aceleași forme și domnul nu putea cere hotărârea jurătorilor, ci cel mult putea să dea lege peste lege, trimițând cazul în fața unui număr îndoit de jurători. În Țara Românească, la o anumită epocă, moșnenii cari aveau și ei acest privilegiu boieresc, cu prilejul exercitării lui și nu mai în acest caz, purtau și ei numele de boieri. Nu o origine comună, ci comunitatea unui privilegiu special, face să se dea moșnenilor câteodată numele de boier. Așa că C. Giurescu, într'un curs litografiat, despre *Instituțiile vechi românești*, admitea totuși că boierimea română se trage din Slavi cuceritori, cari au supus pe vechii băștinași, deși între aceste teorii există o evidentă contradicție. Nu poate în același timp boierul să se tragă din moșneni și din cuceritori. Cuceritorul supune pe învins, nu muncește cu brațele alături de dânsul, iar dacă Slavi ar fi format și clasa moșnenilor, înseamnă că alcătuiau o majoritate și deci nu ne explicăm românizarea lor în decursul veacurilor. Teoria slavă a originii boierimei a fost apoi admisă de I. C. Filitti, Const. C. Giurescu și Gh. Brătianu¹⁾. Pentru d. Brătianu însă, Slavi nu erau

¹⁾ I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române*, București, 1937, C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, ed. IV, p. 264 și urm.

cuceritori, ci ar fi venit ca supusi ai Avarilor; aceștia au pus mâna pe moșii și au supus pe băștinași, iar Slavii, aduși de Avari, s'ar fi așezat pe urma lor și au dat o coloratură slavă culturii românești. Ramâne în paragrafele următoare să cercetăm condițiile așezării Slavilor în țările române și atunci vom putea discuta și vederile d-lui G. Brătianu. Deocamdată, trebuie mai întâi să urmărim existența boierimeii românești, cât mai adânc în trecut, ca să putem porni dela o temelie științifică în stabilirea originilor ei:

Vechimea boierimeii. Ardealul. — Faptul hotărâtor, care fixează vechimea boierimeii române, este existența acestei clase la toate subdiviziunile politice ale neamului românesc din Nordul Dunării: în Tară Românească, Moldovă, Ardeal, Maramureș, Banat. În schimb, la Români din Sudul Dunării, în Macedonia, Serbia, Hemus, Croația și Dalmația nu a existat această clasă nobilă de proprietari în decursul veacurilor. În Ardeal și în părțile românești din Ungaria, nobilii români sunt pomeniți în documentele din veacul al XIII-lea, deci înainte de întemeierea principatelor Munteniei și Moldovei. Acești „nobiles Olachi” iau parte la dietele generale ale nobilimii ardelene, alături de Secui, Sași și nobilii unguri până la 1291, cu drepturi egale și privilegii nobiliare scutiri, drepturi militare și ca toți nobilii sunt proprietari de pământ. Prezența nobililor români este atestată în Banat, în Maramureș, în numeroase comitate din Ardeal, până în veacul al XVI-lea, când nobilimea română se magharizează sau își pierde moșile¹⁾. Nobilii români din Ungaria veche ridicau biserici ortodoxe pe moșile lor, cu inscripții în limba slavonă și picturi cu portretele lor în haine asemănătoare cu cele ale boierilor din Muntenia. În inscripții, ei se numesc *jupani* și chiar *boieri*²⁾. Nișunul din acești boieri români din ținuturile coroanei ungurești nu avea privilegiu scris, spre deose-

G. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, 1943, p. 81—82.

¹⁾ I. Mihaly, *Diplome maramureșene*, E. Lukinč, *Documenta Valachorum in Ungariam illustrantia*, Budapest, 1941.

²⁾ N. Iorga, *Cea mai veche ctitorie de nemești români din Ardeal*, București, 1926 (Sân-Giorgiu pe Siret, 1408), S. Dragomir, *Vechile biserici din Zarând și ctitorii lor în sec. XIV și XV*, Cluj, Anuarul Com. Monum. Ist., 1930. idem, *Ctitorii bisericilor din Bârseu Cluj*, 1931, extras din aceeași publicație.

bire de Unguri și Sași, ce stăpânesc moșiile cu acte regale. Nobilimea română din Ardeal este o clasă anterioară venirii Ungurilor, se trage dintr'o așezare fără rânduială scrisă. De altfel, existența unei nobilimi ortodoxe în Ardeal nu se poate concepe ca o creație a coroanei maghiare catolice, este un fenomen social anterior. Nobilii români nu erau nici privilegiați (cu acte), nici catolici; e clar că sunt resturile unei ordine sociale anterioare instituțiilor coroanei Sfântului Ștefan.

În *ducatele românești* pomenite de cronica Notarului anonim, la cucerirea Ardealului de către Unguri, se începuse duci româno-slavi, luptători în gastea de arcași și era o viață economică în jurul exploatării salinelor. Dar toate aceste date impun existența unei nobilimi, a unei clase de proprietari și de conducători politici¹). Din cercetarea situației nobilimii române din Ardeal rezultă că ea este anterioară cuceririi ungurești, adică veacului al XI-lea²).

Clasa socială a boierilor, a nobililor, este unitară pe tot pământul românesc, ceea ce arată că ei sunt rezultatul unui fenomen social politic identic și concomitent. Acest fenomen trebuie să fie în chip necesar anterior despărțirii politice între Români din Nordul Dunării, să dateze dintr'o vreme în care condițiile sociale și economice să fi fost identice, înainte de existența granițelor politice între ei. Cu atât mai mult cu cât numele de *boier* apare și în Ardeal. Aceasta înseamnă că originile clasei boierești trebuiesc căutate, nu numai înainte de întemeierea celor două principate, ci și înainte de stabilirea Ungurilor în Ardeal, deci înainte de anul 1000. Aceste considerații ne duc la epoca migrațiunii popoarelor, ceea ce nu trebuie să ne mire, căci toate nobilimile europene datează din această epocă și nu ne putem închipui că Românii formează o excepție istorică în mijlocul celorlalte popoare.

Vechimea boierimei: Țara Românească și 'Moldova.
— Voevodatul Țării Românești a fost întemeiat în împrejurări obscure, prin reuniunea micilor voievodate la începutul veacului al XIV-lea. Deși teoria unui descălecat a aflat

¹) Cronica Notarului anonim, *Gesta Hungarorum*, ed. G. Popa Li-seanu, p. 44—45.

²) V. Motogna, *Când și de la cine au cuprins Ungurii Ardealul?*, Dej, 1931 și Gh. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București 1935, p. 208—215.

azi noi partizanii între istoricii români¹⁾, nu s'a adus un fapt pozitiv pentru o asemenea ipoteză. Tradiția (care nu e o tradiție, ci o combinație literară a cronicarilor din veacul al XVII-lea), nu poate fi un izvor istoric pentru evenimente petrecute patru veacuri mai înainte. Existența micilor voevodate din secolul al XIII-lea pe teritoriul ce urma să formeze mai târziu Țara Românească, este adevărată documentar prin privilegiul regelui Bela IV din 1247 pentru cavalerii Ioanți (voevodatul lui Litovoi în Valea Jiului, cnezatele lui Ioan și Farcaș, probabil în Vâlcea și dincoace de Olt, voevodatul lui Seneslav²⁾). La 1277 avem pomenită lupta între voevodul Litovoi și fratele său Bărbat cu oștile ungurești. Din știrile date de documente rezultă că cei doi voevozi dispuneau de mari sume de bani și de oaste proprii, firește cu căpeteniile ei. În teritoriile lor exista o organizație fiscală, se pomenesc veniturile pescărilor, tributul și chiar privilegiile feudale (privilegiu de moară³⁾). Este limpede deci, că nu e vorba de triburi nediferențiate social, ci de o organizație militară feudală, cuprinzând și o clasă de boieri.

Dacă renunțăm la basmul descălécării, este clar că simpla reuniune a voevodatelor parțiale cu unul dintre stăvoanii locali nu a putut crea o clasă nouă de proprietari de pământ.

Actele interne ale Țării Românești în veacul al XIV-lea și XV-lea confirmă existența străvechei așezări demografice și sociale în acest voevodat. Nicu un act nu pomeneste colonizări în pustiu; locuri fără proprietar afară de bălțile Dunării nu existau aici la dispoziția domniei, care deci n'a putut crea o clasă de proprietari. Când Mircea cel Bătrân, câteva decenii după întemeiere, înzestrează mănăstirea Cozia, e nevoit să cumpere moșii boierești, deci locuri libere la îndemâna lui pentru colonizări nu se aflau și la fel fac toți domnii ce înzestrează cu moșii mănăstirile. Boierimea murteană din acea vreme, care se întindea în multe județe cu moșiile ei, nu era privilegiată cu acte. În hrisoavele domnilor munteni date boierilor pentru confirmarea moșilor, niciodată nu se amintește că moșia ar fi fost dăruită de vre-un domn, ci e vorba de stăpâniri ereditare (*ocina*, adică moșe dela părinte, *dedina*,

1) Gh. Brătianu, *op. cit.* ²

2) Hurmuzaki, *Documente*, I-II p. 249-253.

3) *idem* și p. 457.

moșie din străbuni), a căror origine nu se indică niciodată, desigur pentru că era necunoscută și se pierde în negura timpului. Nici un singur act din veacurile XIV și XV nu pomeneste o moșie dăruită cu prilejul întemeierii țării de primul ei domn, deși era un obicei stabilit în cancelarie ca atunci când donatorul era cunoscut, să fie menționat în actele posterioare de întărire. Rezultă clar de aci că, cu prilejul întemeierii statului, nu s'a făcut o împroprietărire, deci nu s'a creat atunci boierimea munteană, ci ea este anterioară întemeierii statului. Din citirea documentelor muntene, rezultă un aspect de așezare străveche, domnul nu are pământ, proprietatea este completă din străbuni¹⁾.

În actul lui Vladislav vodă pentru Vodița, dat la 1370, vre-o 40 de ani după întemeiere, domnul întărește mănăstirii siliștea lui Costea, sat în Mehedinți ce aparținuse odinioară unui boier Costea, dar se pustise cu vremea (siliștea, sat pustiu), apoi trecuse la domnie. Satul fusese deci al proprietarului Costea cu mai multe generații înainte, înainte de întemeiere. În actul lui Mircea pentru Tismana din 1388 e vorba de siliștea Stăncișoara, unde a fost odinioară satul Bresnița, un sat care în decursul vremilor și schimbase numele²⁾.

Aceleași aspecte sociale, ce dovedesc existența unei clase nobile anterioare fundării statului, avem și în Moldova, deși în acest voevodat sunt unele condiții economice deosebite. În Moldova, spre deosebire de voevodatul vecin, au fost locuri pustii fără proprietar, la dispoziția domnilor, cari au făcut o întinsă operă de colonizare, creînd astfel și unii boieri noi. În Moldova, pe de altă parte, a fost un descălecat, venirea succesivă a celor doi voievozi români din Maramureș, Dragoș și Bogdan, cari vor fi adus cu ei și ceva însoțitori.

Toate acestea nu schimbă însă întru nimic datele problemei pentru Moldova. Observațiile de mai sus asupra stărilor sociale în Țara Românească, reflectate în hrisoavele domnilor, se aplică și la Moldova. Atunci când moșia a fost dăruită sau întărită de domn boierului, aceasta se menționează în întăririle date de domnii următori; când nu se știa cine a dat moșia, se folosea formula: „iar hotarele să fie pe unde dir

1) P. P. Parăntescu, *Documentele Țării Românești*, I. București, 1938, colecția din care sunt extrase toate faptele de mai sus.

2) *idem*, p. 37 și 44.

veacuri au umblat”, deși e vorba de acte abia câteva decenți după întemeiere. Majoritatea proprietății boierești intră în această categorie, deci boierimea moldovenească creată de domn forma o minoritate față de cea veche, a cărei origine străveche nu se cunoștea ¹⁾.

Adaug că niciodată, nici un boier moldovean din vremea lui Alexandru cel Bun și a urmașilor săi, nu afirmă în acte, că moșia lui se datorește daniei lui Bogdan Intemeietorul din Maramureș. O împroprietărire făcută de acesta cu prilejul venirii lui de peste munți nu s'a făcut, căci ar fi lăsat urme în actele ulterioare (boierii obișnuiau să ceară întăriri succesive ale proprietății lor dela diferiții domni, ceea ce constituie un obicei feudal, în legătură cu *beneficul* moșiei). Situația proprietății boierești în vremea lui Alexandru cel Bun este aceea a stabilității unei situații străvechi, despre a cărei origine nu se știa nimic. În actele acestui domn se dau uneori genealogia proprietarilor, ca să se poată stabili dreptul asupra pământu lui, filiațiune ce atinge adesea trei generații. Socotind la 30 de ani o generație, ajungem, pentru epoca 1400-1430, (la pomenirea proprietarilor de pe la 1300, deci înainte de venirea lui Dragoș și a lui Bogdan ²⁾).

Despre o viață socială diferențiată în Moldova înainte de întemeiere avem și unele știri directe. Astfel, la 1325, o caste românească, ce nu poate fi decât din Moldova, a luptat alături de Poloni contra Cehilor ³⁾. La 1352, regele Ludovic al Ungariei cercetează pe ruda sa Cazimir al Poloniei și trece prin Bucovina, în care sunt menționate câteva râuri precum și *Târgul Siretului* ⁴⁾. La 1334-1335, este pomenit, la Lemberg, *Alexa Moldaovicz*, adică fiul „moldoveanului”, ceea ce nu înseamnă din țara Moldovei, care nu exista pe atunci, ci din *Târgul Moldovei, Baia* ⁵⁾. Baia, numită și Târgul Moldovei, după

1) Cf. colecția de documente, M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași 2 vol. 1933.

2) *idem* I, p. 32. Alexandru cel Bun confirmă la 11 Februar 1400 lui Dan vameșul satul Iacobești, unde a fost Iacob fiul lui Orbul (dec trei generații), p. 132: la 1419, confirmă lui Dragomir și Ioanaș, cari slujiseră răposaiilor domni dinainte de Alexandru, satele lor. Ei sunt fii penului (boierului) Ștefan, fiul lui Borălo, deci iar trei generații, dintre care ultima imediat după întemeiere.

3) Dlugosz, *Historiae Poloniae libri XIII*, I. Leipzig, 1714, col. 939.

4) Skrzpek, *Poludniowa-Wschodna polityka Polski*, p. 40.

5) N. Iorga *Istoria Românilor* II, p. 204.

răul ce o străbate, are un sigiliu cu inscripție latină, cu data 1300¹⁾. Când Bogdan a respins oștile regelui Ludovic al Ungariei, cronică vorbește de marea mulțime de *provinciali* (deci localnici) ce se strânsese în jurul lui, desigur nu din Maramureșul sărac și puțin populat²⁾. Este clar că Moldova, înainte de întemeiere, era o regiune bine populată, avea o organizație politică cu orașe, cecece arată o viață economică de schimb, o armată, cecece înseamnă și șefi militari. Organizația anterioară întemeierii, presupune o reglementare a proprietății și clase sociale la fel ca la celelalte ramuri de Români, în Ardeal și Țara Românească.

De altfel, avem o indicație directă despre boierii din Moldova: regele Carol Robert al Ungariei la 1331 se plânge că moșile episcopiei Milcovului au fost răpite după năvălirea Tătarilor dela 1241 de „cei puternici a aceluși ținut”, de nobilii locali, nu de comunitățile sătești. E vorba de stăpânire individuală, cecece înseamnă proprietate boierească³⁾. Toate acestea nu înseamnă că domniile Moldovei, mai ales după ce au ieșit sub Mușatinii din Nord-Vestul țării, vales Moldovei și s'au întins spre Răsărit și Sud, n'au făcut colonizări în pământurile pustii, creând astfel și boierii noi. Dar aceștia s'au adăugat pe fondul străvechi al boierimii locale. Colonizarea s'a făcut pe încetul, până în veacul al XVI-lea, n'a fost deci o imigrare din alte părți. Colonizările „în pustiu” sunt numai în mică parte boieresti; domni dădeau mai bucuroși aceste locuri răzeșilor și curtenilor (sate de oșteni privilegiați cu proprietate în devălmășie).

Adaog că însuși faptul că domnul nu dispunea decât de locurile pustii, nu făcuse o expropriere a celor locuite, înseamnă că domnia găsisse la întemeiere o ordine socială a proprietății, de care nu s'a atins.

Din aceste considerații rezultă un fapt precis: boierimea română se trage din împrejurări sociale anterioare întemeierii statelor, din epoca migrațiunii popoarelor.

Nobilimea și cuceririle. — Toate nobilimile popoarelor de azi ale Europei se trag din această epocă și la multe

1) Iorga, *Studii și Documente* VII, p. 109.

2) *Cronicon Dubnicense*, ed. Florianus, *Hist. Hungariae, Fontes III* Bratislava, 1884, p. 191.

3) Zimmerman, *Urkundenbuch*, I, p. 455—456.

din ele se cunoaște exact căror fapte se datorește crearea acestei clase, așa că studiul pe bază de analogie poate fi folosit pentru deslegarea problemei care ne preocupă.

Se poate afirma, cu câteva rare excepții, că nobilimea din Europa s'a format ca o urmare directă a migrațiilor din prima parte a Evului Mediu. Migrațiile sau năvălirile au fost de fapt cuceriri, cucerirea provinciilor Imperiului Roman, apoi cucerirea teritoriului barbar, Germania, Avaria, Slavia, de către statele noi creștine create de năvălitori pe ruinele Imperiului. Cucerirea a însemnat și o luare în stăpânire a pământului de către clasa militară a cuceritorilor, care, subjugând populația băștinașă romanizată, a silit-o să muncească ogoarele pentru noii stăpâni. Astfel s'a născut noua ordine socială în Europa, clasa seniorilor moșier¹, din care a eșit nobilimea și băștinașii reduși la șerbie, clasă ce se află în toată Europa medievală.

Constatarea aceasta a dat naștere așa numitei teorii sociologice a lui Gumplovicz, după care lupta de clasă este o continuare a luptei dintre rase. În epoca hoardelor nediferențiate social, luptele între ele aduceau supunerea unora și învingșii devin șerbi învingătorului, astfel se nasc clasele sociale¹).

Dacă teoria lui Gumplovicz ridică îndoeli în privința creării unor clase mai noi, cum este de pildă *burghezia*, este clar că nobilimea militară s'a născut peste tot ca rezultatul unei cuceriri și a subjugării băștinașilor. Această afirmație este adevărată și pentru nobilimile din Antichitate, dar se poate urmări mai ușor în Evul Mediu. Astfel, în Galia, nobilimea germană a Francilor a cucerit pământurile Romanilor, a creat nobilimea franceză, dând numele ei acestui popor romanic, Francezii. Numele tuturor regilor Franței până la Napoleon este germanic: Ludovic, Carol, Henric, Francisc, Robert, afară de Filip, căci Filip I era fiul unei prințese din Chiev. Onomastica franceză (numele de persoane) rămâne germanică, ca și o mare parte a numelor de locuri, deși nobilimea streină, francă, se desnaționalizase, adică se romanizase, încă din veacul al X-lea²).

¹) Gumplovicz, *Grundriss der Soziologie*, 1899, cf. M. Ralea, *Introducere în Sociologie*, București, 1944, p. 108.

²) F. Lot, *Les invasions germaniques*, Paris, I, 1940, și pentru exemplele următoare din Spania și Italia.

Același proces istoric se vede și în Spania, unde nobilimea de origine vizigotă ocupă moșiile și, deși este desnaționalizată după un număr de generații, nobilii și regi continuă să poarte nume germanice, vizigote; Alfonso, Ferdinand (Fernando), Henric, Carlos, Isabella, iar o parte din toponimie (numiri de locuri) este germanică.

În Italia, Lombardia poartă numele Longobarzilor, iar Ostrogoții, Herulii, Normanzii au contribuit la crearea familiilor nobile din peninsulă; numele lor sunt tot germanice: Ludovico, Mathilda, Carlo, Berenguar. etc.

În privința cuceririi lumii germanice de către noile state creștine, avem în Marea Britanie o dublă cucerire, cea Anglo-Saxonă, de unde numele poporului englez, și cea normandă cu Wilhelm Cuceritorul la 1066. Normanzii veneau din Normandia franceză și erau francizați, ei creează o nouă nobilime a lorzilor (lord, *stăpân*), proprietari de moșii, care deposedează în parte vechea nobilime anglo-saxonă. Și aici nobilimea de limbă franceză este desnaționalizată după două secole.

În Germania, nobilimea a fost creată de baronii lui Carol cel Mare, care stăpânesc pământurile, cu prilejul războaielor pentru creștinarea Bavarilor și Saxonilor. În țările slave, observăm aceeași nobilime de cuceritori: în Rusia, Varegii, Normanzi scandinavi, supun pe Slavi și creează statele dela Kiev și Novgorod. Ei dau numele lor poporului și țării (Ross, de unde Rusia), o mare parte din onomastica clasei stăpânitoare este de origine scandinavă: Vladimir (Valdemar), Olga, Oleg, Ruric. Nobilimea veche rusă se trage din Varegi, asemenea și cea polonă, după cei mai serioși cercetători ai istoriei sociale polone¹⁾. La Bulgari, popor slav, clasa dominantă a fost creată de Mongoli, care au dat numele țării, clasa proprietarilor nobili, a *boierilor*, ce poartă un nume mongolic (*boilas*, șef militar). Totuși Mongolii s'au topit în masa slavă din Sudul Dunării, au pierdut limba lor, care a lăsat puține urme în cea bulgară. Nobilimea bulgară s'a slavizat încă din veacul al IX-lea.

Avem deci a face cu un proces social general european,

¹⁾ Pentru originea nobilimei maghiare, din șefii cuceritori, interesanta comunicare a d-lui Domanovski la Congresul istoricilor din Varșovia, la 1933: ei formează tot o clasă de moșieri.

care s'ar putea defini astfel: În prima parte a Evului Mediu, dela desagregarea Imperiului Roman până în veacul al X-lea, s'a schimbat structura socială a popoarelor europene prin cuceriri. Supunerea popoarelor agricole de către cele militare a creat o nobilime de proprietari de pământ, care are în serviciul ei vechile comunități sătești ale băștinașilor, reduse la șerbie. Astfel se nasc clasa nobililor și a șerbilor.

Cuceritorii fiind însă puțini și trăind în mijlocul băștinașilor, cu vremea se *desnaționalizează*, adoptă adică limba supușilor. Desigur că înnoirea clasei proprietarilor prin elementele ce se ridicau din clasele de jos, grăbește procesul de desnaționalizare. Totuși dela nobilii streini a rămas adesea numele țării (Franța, Rusia, Bulgaria), onomastica familiilor domnitoare, a nobilimii și, prin imitație, a unei mari părți din clasele populare, precum și o puternică influență în numele de locuri (toponimie).

În acest cadru de istorie universală trebuie studiată și originea nobilimii române, a clasei boierești.

Slavii și Români. — Provinciile romane din Apusul Europei au fost cucerite de popoare germane, cari au format acolo state: Franca, Lombardia, Spania, etc. În Dacia, deși au fost stăpâniri germane, ale Vizigoților și Gepizilor în special, ele au fost de scurtă durată, nelăsând urme adânci. În schimb, rolul jucat de Germani în formarea popoarelor romane din Apus l-au jucat, pentru Români, Slavii. Dela început înaintea unei analize istorice adâncite, constatăm în legătură cu influența Slavilor asupra Românilor o asemănare isbitoare cu cele spuse mai sus despre crearea nobilimii la popoarele europene: La Români avem o nobilime cu nume slav (adoptat de Slavi dela Mongoli), *boieri*, o onomastică slavă, o toponimie slavă, ba chiar și liturghia și cultura oficială în limba slavonă la un popor romanic. Înainte de a trage concluzia, ce se impune, trebuie însă să cercetăm împrejurările istorice ale cuceririi slave în Dacia. Slavii din țările noastre, numiți de istoricii mai noi cu un termen geografic *Slavii Dacici*, s'au așezat ca o urmare a trecerii acestui popor dela Nord, din locurile lui de formație, spre Sud, în veacul al VI-lea. Atunci s'au așezat Slavii meridionali în patria lor de azi din Sudul Dunării. Desigur, că nu toți Slavii veniți dela Nord au trecut Dunărea, ci o parte s'a așezat în Dacia, unde a rămas stabilă, dovadă influența slavă asupra Românilor în ge-

neraI. Asupra epocii când s'a produs această așezare, isvoarele istorice indică secolul al VI-lea¹⁾. Filologii admit, că în această epocă Slavii erau diferențiați ca limbă, adică începuseră să se formeze diferitele limbi slave de azi. Limba slavă, care a influențat pe cea românească și a dat naștere toponimiei slave de a noi, a fost limba *veche bulgară*; Slavii dacici au fost o ramură a poporului slav bulgar, bineînțeles înainte de a purta acest nume mongolic și de a fi stăpânit de aristocrația mongolă.

În secolul al VII-lea se crează în Sudul Dunării statul bulgar, care în veacul al IX-lea se creștinează prin opera elevilor lui Metodie și Chiril, frații dela Salonic. Până în această epocă, Slavii Dacici trăiau deosebit și se aflau sub suzeranitatea haganului Avarilor, a cărui reședință era în Pusta ungurească. Dar la sfârșitul veacului al VIII-lea, Carol cel Mare distruge imperiul avar și întemeiază în Panconia o marcă germano-francă. Restul pământurilor dependente de Imperiul Avar cad atunci sub suzeranitatea Imperiului Bulgar. În cronicile germane ale vremii, ca și în opera lui Constantin Porfirogenet, se vorbește de vecinătatea țării Bulgarilor cu a Carolingienilor și cu Moravia, deci Bulgaria se întindea atunci peste toată Dacia. Din isvoarele vremii se vede că Moravii și Cehii importau sare din salinile ardelenne ce se aflau în Bulgaria, iar într'o inscripție aflată la Aboba, lângă Șumla, unde era capitala hanului bulgar, e pomenit un oștean al lui căzut în luptele de pe malul Tisei. Din cronicile germane, analele dela Fulda, rezultă că Slavii trăiau sub conducerea unor *rectores*, probabil voievozi locali ce exercitau conducerea efectivă, recunoscând supremația militară a hanului bulgar. Dar, la 900, tarul Simion al Bulgarilor a fost înfrânt de Unguri la Dunăre și tot atunci s'a produs așezarea Pecenegilor în Muntenia, așa că s'a pus capăt supremației bulgare asupra Daciei²⁾. Voievozii slavi locali au rămas liberi, cei din

1) Cea mai veche știre despre Slavi la Dunăre e din anul 517 V. Iagic. *Ein Kapitel aus der Geschichte der süd-slavichien Sprachen*, Archiv für slavische Philologie XVII, 1895 p. 47-48. F. Lot, *Les invasions barbares*, I, p. 215-218 și L. Niederlé, *Slovanské starozitnosti*, II, Praga, p. 446-454.

2) Pentru stăpânirea bulgară în Dacia Traiană, C. Grot. *Моравия и Магары*. Moscova 1887, p. 86-97, 201-228 și 396. (Cu cea mai completă indicare a isvoarelor), A. D. Xenopol, *Les Roumains au*

Ardeal, pomeniți în vechile cronici ungurești, au încăput în veacul al XI-lea sub Unguri, cei din Țara Românească și Moldova de mai târziu au rămas sub autoritatea popoarelor turce: Pecenegi, Cumani și Tătari.

Din această scurtă expunere istorică, rezultă că Slavi bulgari așezați în Dacia în veacul al VI-lea au suferit apoi stăpânirea politică bulgară, care a ținut și ea un veac și jumătate. La venirea Ungurilor în Ardeal, în veacul al XI-lea, sunt pomeniți încă „duci” slavi în această provincie românească¹). Așa dar, stăpânirea Slavilor a fost de lungă durată și ei reprezentau clasa conducătoare în Dacia, dând pe rectorii sau ducii cronicilor latine, numiți desigur între localnici *voevozi*. Așezarea Slavilor n'a fost o simplă infiltrare, ci o cucerire, după cum rezultă din cronicile bizantine, care vorbesc de prădăciuni cumplite ale Slavilor din Dacia în Sudul Dunării, despre caracterul războinic la incursiunilor lor, ceea ce arată calitatea lor de cuceritori. Despre organizarea politică și socială a Slavilor din Dacia avem puține știri și de aceea pasajul lui Procopios, la începutul așezării lor, este deosebit de prețios. Procopios din Cezarea, istoriograful oficial al lui Justinian (527-565) scrie în *Istoria războiului cu Goții*: „Slavi și Anții nu sunt supuși unui singur om, ci duc o viață democratică (populară) și de aceea câștigul și paguba la ei sunt în comun. Locuințele lor sunt rare și sărăcicioase, dar toți sunt nobili”²). Observăm că scriitorul bizantin vorbește de democrația Slavilor prin aceea că ei nu aveau un șef unic, adică nu formau un imperiu, ci erau despărțiți în triburi. Aceasta nu exclude existența unei aristocrații, nobilii de care vorbește Procop. În adevăr, istoricul bizantin înțelege numai organizarea politică, nu și cea socială, dar rezultă din cuvintele lui că erau adunări de războinici cari aveau prilejul de a alege pe șef. Acești războinici reprezintă o aristocrație mi-

Moyen-Age, Paris, 1901, p. 55—62 și 235—237. Gh. Brătianu, *Bulgaria în Nordul Dunării*, în *Omagiul lui I. Lupaș*. Cf. Const. Porfirogenet, *De administrando Imperio*, ed. Bonn, p. 174 și *Geograful Bavar*, la Bielowski, *Monumenta Poloniae*, I, p. 104: „Vulgaris regio qui terminat in finibus nostris”. Numeroase date și la L. Niederle, *op. cit.* II (istorice), p. 446—457.

¹) Notarul Anonim, *Gesta Hungarorum*, ed. G. Popa-Lisseanu I, p. 57, 98 și Simon de Keza, ed. aceluiași, p. 45, *Kean dux Bulgarorum et Sclavorum*.

²) Procopius, III, 14, 25.

litară a Slavilor, care nu se afla ca la Germani sub conducerea unui rege. Democrația lui Procop nu poate fi decât o formă politică a unei societăți aristocratice militare. De observat că ei erau liberi, în epoca așezării în Dacia și, după cum spune același autor, se împărțeau în două ramuri: Anții la Răsărit de Nistru, care se aflau sub stăpânirea Avarilor și Slavii propriu ziși în Dacia, care erau liberi. Așezarea Slavilor în Dacia s'a făcut sub o aristocrație militară, independent de Avari, cari au venit mai târziu.

În jurul anului 600, deci ca la un veac după Procop, avem informațiile altui cronicar bizantin, Teofilact Simokates, despre Slavii din Dacia cu prilejul războiului din Nordul Dunării al generalilor bizantini sub împăratul Mauriciu. În această epocă, Dacia era sub stăpânire avară și oștile grecești urmăresc pe acelea ale cneazului Musoc în părțile râului Museos (Buzău). În realitate, cum rezultă din cronica amintită, oastea dușmană era compusă din Slavi cu șefii locali (d. e. Pieragast), cu resturi germanice din Dacia, așezate înaintea Slavilor¹⁾. Avarii nu aveau așezări stabile în Dacia ca Slavii, ei se mulțumeau cu o supremație militară asupra acestora, stabilită după venirea și așezarea Slavilor. Rămâne deci hotărât, ca numai în legătură cu așezarea Slavilor să cercetăm formarea boierimii românești.

Am spus mai sus că, după căderea imperiului avar, triburile slave din Dacia, cât și populația românească, au trecut sub dominația Imperiului Bulgar din Sudul Dunării, care pe atunci era complet slavizat. Atunci va fi căpătat aristocrația slavă din Dacia numele de boier și tot atunci a trecut termenul prin Români la Ruși²⁾.

Așezarea stabilă și de durată a unei aristocrații militare slave în Dacia înseamnă în chip necesar și o bază economică a puterii sale, adică întocmai ca în Franța, Spania și Anglia, aristocrația militară dela noi avea nevoie de moșii pentru hrana ei, moșii care erau cultivate de băstinași. O punere în posesie a șefilor militari slavi pe pământul Daciei este în chip necesar o consecință a împrejurărilor istorice a așezării lor.

1) Theofilact Simokates, VII, 2—14. Popa Liseanu, *Dacia în autori clasiți*, II, p. 94—98.

2) I. Venelin. *О словѣ Болѣвринъ*, ed. Имѣ. Моск. общества и Истори апрѣ 1847.

Astfel s'a format clasa nobilă în țara noastră. Așa dar, împrejurările politice favorabile pentru crearea boierimei slave la Români, luarea în stăpânire a pământului și supunerăa la muncă a băștinașilor se poate căuta în veacurile VI-X, epocă ce corespunde cu vechimea pe care am stabilit-o mai sus pentru originile boierimei noastre. În cele următoare, după ce am expus acest cadru istoric, vom prezenta dovezile ce arată că, în adevăr, boierimea noastră este de origine slavă.

Originea slavă a boierimei române: terminologia socială.
 — Din cercetările mai noi ale istoricilor români, rezultă în chip neîndoios că șerbja, adică dependența personală a țăranului de boierul proprietar, cu obligația prestării gratuite a muncilor, exista cel puțin dela întemeierea țării, atât în Țara Românească, cât și în Moldova. Părerile mai vechi despre înființarea șerbiei sub Mihai Viteazul sau în cursul veacului al XVI-lea nu mai rezistă în fața textelor precise ale documentelor publicate în ultimul timp: obligația de *slujbă* și de supunere a țărănilor de pe moșiile boierilor și mănăstirilor apare încă sub Mircea cel Bătrân, deci din prima epocă a organizării țării. Nu trebuie însă confundată șerbja cu legătura de glie sau iobăgie, o inovație ce se ivește în secolul al XVI-lea, datorită unor împrejurări sociale și politice speciale, despre care nu e cazul să discutăm aci. Șerbja este la noi caracterizată prin elemente esențiale de drept: obligația de a sluji boierului, dependența personală față de el. Aceasta este străveche și o socotim tot așa de vechi ca și nobilimea, care nu se poate concepe fără ea¹⁾.

Terminologia românească privitoare la clasele sociale, la raporturile între șerbi și boieri și la stăpânirea pământului este revelatoare pentru problema originilor boierimii. Cel mai însemnat termen istoric pentru această problemă este numirea șerbilor în Țara Românească: *rumân*, șerb, *rumânie*, șerbie. Prin urmare, numele național devine acela al unei categorii sociale, anume al supușilor. Faptul nu se poate explica decât prin aceea că, la un moment dat, autohtonii, *Rumânii*, adică Românii, au fost supuși și anume unei stăpâniri sociale streine:

¹⁾ C. Giurescu. *Vechimea rumâniei în Țara Românească*, Acad. Rom. sec. ist. XXXVIII, 1915 și idem. *Despre rumâni*, ibidem. P. P. Panaitescu. *Mircea cel Bătrân*, București, 1944, p. 73-76.

Românul devine șerb și slujea streinului care era boier, 'adică Slavilor cuceritori; Este singura explicație mulțumitoare a acestui termen în limba română. De altfel, în unele acte slavone, avem în locul său termenul *vlah*. Dacă Român a devenit sinonim cu șerb, aceasta înseamnă că Româniș au devenit șerbii năvălitorilor. Explicațiile unor istorici, ca N. Iorga, cum că rumân înseamnă „om simplu, fără altă calitate socială”¹⁾, nu e de admis; rumânul era indicat în acte numai cu o calitate socială, aceea a obligației muncii, de aci și numele instituției, *rumânia*. Un om liber, fără altă calitate, fără avere, nu era un rumân. Caracteristic e faptul că obligația de slujbă făcută boierului se numea *rumânie*, iar munca însăși datorită boierului se numea *boieresc*.

Se poate face o apropiere cu termeni sociali asemănători din alte limbi. În franțuzește *franc*, înseamnă liber (*franc-tireur* este osten liber, *franchise* libertate sau privilegiu, *franco*, liber de vamă) și cuvântul derivă dela numele Francilor. Numai Francii cuceritori, adică nobili, erau liberi, pe când urmașii Romanilor erau șerbi, așa cum de altfel rezultă și din legislația Francilor.

Pe când numele roman al Românilor ajunge sinonim cu șerb, numele clasei nobile *boier*, este de origine slavă. Puse față în față, clasa șerbilor cu nume romanic și cea nobilă cu nume slav, nu se poate să nu reiasă originea istorică respectivă a celor două clase.

Și ceilalți termeni sociali ai limbii române sunt tot atât de caracteristici pentru problema noastră. Termenii, care arată stăpânirea, sunt slavi: *stăpân*, *jupân*, *gospodar*; cei cari arată clasa de jos, sunt în mare parte latini: *țaran șerb*, (*servus*). Când e vorba de calitatea de supus față de proprietar, adică de legătura, de dependență, avem iarăși numiri slave: *slugă*, a *sluji*. În Moldova și în unele documente muntene, șerbul se numește *vecm*, termen latin care traduce pe slavul *sused*, el însuși de origine bizantină: *paroikos* în grecește înseamnă la propriu vecin, prin extensiune șerb, adică cel venit din vecini să se așeze ca supus pe moșia proprietarului. Termenul există ca atare la Slavii de Sud și a fost tradus cu acest sens la Români²⁾.

¹⁾ N. Iorga, *op. cit.*

²⁾ cf. Sakázov, *Bulgariens Wirtschaftsgeschichte*; p. 87—92.

Punem acum întrebarea: dacă boierimea moldoveană ar fi venit din Maramureș, cum se explică faptul că supușii ei poartă un nume sud-slavic, balcanic? Singura explicație este că, înainte de întemeiere, boierii slavi, în legătură cu stăpânirea Imperiului Bulgar, au adoptat acest termen slav balcanic pentru supușii lor.

Numele proprietății boierești: *ocină*, *dedină* sunt deosemena de origine slavă la Români, dar numele comunităților de proprietăți mici în devălmășie lucrate cu brațele sunt de origine autohtonă: un bătrân (veteranus) se numește o bucată de pământ cuvenită unei familii din comunitatea devălmășă; *moșneni* sunt proprietari țărani în devălmășie, ceea ce înseamnă moștenitor al pământului (cf. termenul din textele religioase: „s'au făcut moșnean împărăției cerului”), termen autohton, probabil tracic, din *moș*. Echivalentul moșnenilor din Țara Românească sânt în Moldova *răzeși*; originea termenului este controversată; originea poloneză din *bycz* (cavaler), propusă de Gr.Nandris, nu e probabilă; noi n'am avut contact direct cu Polonia, fiind despărțiți prin populația de limba ruteană, etimologia ungurească este mai posibilă¹⁾.

Dar din cele spuse în acest paragraf, limba fiind oglinda trecutului, credem că rezultă în chip luminos originea clasei nobile la Români printr'o cucerire slavă și o aristocrație care a supus populația romanică, reducând-o la șerbie.

Originea slavă a boierimei române: onomastică și toponimie. — Am arătat mai sus că rezultatul cuceririlor a fost formarea onomasticej de origine germană la Francezi, Italieni și Spanioli, adică la popoarele romanice) din Apus. Onomastica străină se aplică claselor de sus, regilor și nobililor, dar prin modă s'a coborât și la burghezi și țărani, cari imitau clasele de sus. Onomastica este, am putea zice, privilegiul clasei stăpânitoare și arată originea ei.

Onomastica românească de azi este în parte comună cu cea creștină, în parte slavonă, chiar pentru țărâniime (Stancu, Dragomir, Vlad, Manea, Oprea, Bogdan). Dacă analizăm numele domnilor Țării Românești și Moldovei, găsim o majoritate de nume slave: Vladislav, Radu, Dan, Mircea, Vlad, pentru Țara Românească și Bogdan, Dragoș, Stețco, Iuga, pentru

¹⁾ Al. Rosetti, *Sur quelques termes du Daco-Roumain relatifs à la propriété terrienne* în *Buletin linguistique*, IX.

Moldova. Am cercetat cu alt prilej numele boierilor munteni din veacul al XIV-lea și XV-lea¹⁾; pe lângă un număr de nume din calendar, de câteva nume occidentale și turce (cumani), avem o mare majoritate de nume slavone, unele identice cu cele din Sudul Dunării, altele formate pe teren românesc, pe baza poreclelor din limba slavă vorbită de Slavii din Dacia. Faptul acesta din urmă este caracteristic; nu e vorba de un împrumut din Sudul Dunării, ci de o clasă cu limbă slavă, care a creat porecle din fondul său propriu de limbă (astfel Dan, Cazan, Vranin, Nan, Ghinea, Sin). Același lucru în Moldova, în plus cu o influență rusă apuseană la numele de boieri, ce lipsește în Țara Românească (nume de boieri moldoveni în veacul XV: Dajbog, Drag, Bratei, Iurg, Dolh, Stravici, Ulea, Clănău, Domăncuș, Moghilă). O statistică ar arăta că majoritatea numelor boierilor moldoveni din veacurile al XIV-lea și XV-lea sunt slave²⁾.

Adaog că numele boierilor moldoveni nu corespund în genere cu acelea ale boierilor români din Maramureș din acea epocă, ceea ce arată că originea nobilimii moldovene nu se poate căuta în Maramureș. Afară de nume calendaristice, Ioan, Ștefan, ce nu dovedesc nimic, nu aflăm decât prea puține identice cu boierimea maramureșeană (nume de boieri români din Maramureș, ce nu se află în Moldova: Valutin, Bârsan, Miroslav, Saracin, Erdeu, Maruș, Aprîșa, Tafău, Loconei, Ghinea³⁾).

O altă latură a urmelor clasei nobile slave la Români este toponimia slavă pe pământul României de azi. Numările slavone se întind și în Ardeal, Maramureș, Crișana și cele două principate, cuprinzând nume de râuri, unele importante: Ialomîța, Prahova, Dâmbovița, Bistrița, Moldova, Târnava, o mulțime de nume de localități. În privința acestora e de făcut o distincție: sunt nume de locuri ce derivă din onomastică, adică din nume de oameni (București, Drăgășani, Dragomirești). Aceste nume sunt rezultatul onomastice slave, dar oamenii ce le purtau, fie că erau proprietarii satelor, fie că erau șefii sau întemeietorii comunităților sătești, nu erau în chip necesar slavi, ci, dimpotrivă, erau probabil Români, după terminațiile în *ești* și *eni*, ale numelor satelor, care nu sunt slave.

1) P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 69.

2) După colecția de documente M. Costăchescu, *op. cit.*

3) I. Mihaly, *Diplome maramureșene*.

A doua categorie de nume de locuri, deși au rădăcina slavă, au înțeles însă și în limba română: Ruda (minereu), Izvorul, Padina, Islaz, Zimnicea (bordeul), Ocna, Săliște. Rămâne însă în toponimia românească o categorie de nume slave fără semnificație în limba noastră, derivate din cuvinte pentru care limba română are termeni latini sau de altă origine (exemple: Crasna, Topolnița, Visoca, Cerneti, Susița, Suhaiia, Craiova și în genere localitățile cu terminație slavă caracteristice în *ov* și *ova*). Aceste localități, în număr de vre-o mie pe teritoriul românesc, au fost considerate ca o dovadă a colonizării slave pe acest pământ. Tofuși, întru cât sunt regiuni de prezență inasivă a acestor numiri, nu ne-am explica românizarea totală și fără urmă a Slavilor din Dacia, dacă am admite că ei ocupau întinderi mari și unitare în Evul Mediu. Dacă însă, ca Germanii din Franța și Spania, Slavii din Dacia nu formau un nucleu masiv de populație, ci mai ales clasa stăpânitoare, se explică influența lor asupra numelor de locuri (ca și în onomastică) și în același timp dispariția lor totală. Satele cu nume slave nu erau neapărat locuite odinioară de Slavi, ci stăpânite de Slavi, cărora proprietarii le-au dat nume în limba lor, populația lor de atunci putea fi românească.

Nici nu poate fi explicată altfel influența slavă în onomastică și toponimia românească: un popor romanic trăiește într-o țară cu nume de locuri în parte slavone și purtând ei însuși nume slavonești. Dacă Slavii ar fi exercitat această influență asupra Românilor, ca să nu mai vorbim de influența în limbă, prin numărul lor, nu ne-am explica dispariția totală a Slavilor Dacici, după ce au lăsat urme așa de adânci. E vorba dimpotrivă de o influență *culturală*, prin ascendentul clasei superioare și atunci se explică pe deoparte slăbiciunea rezistenței etnice a Slavilor Dacici, pe de alta totuși profunzimea influenței lor. Onomastica și toponimia sunt indicii ca și în cazul influenței germane la Romanicii apuseni, a unei influențe de *clasă*, nu de *masse* exercitate de Slavi asupra Românilor.

Un studiu din acest punct de vedere al elementului slav în limba română nu s'a făcut încă; e posibil ca în lexic el să denote că elementele cari privesc agricultura stăpânului (unelele de lucru) sunt slave (*plug, grapă, rariță*), acelea care privesc produsele obținute de țărani sunt romanice: *grâu, făină, mei, in*; elementele păstorești sunt romanice, cele pes-

cărești, pentru că bălțile au fost proprietăți cu drepturi feudale, sunt slave. Cuvinte care arată obiecte fabricate, ce se cumpără la târg sunt slavone (*solniță cizmă*); cele fabricate în casă, ca îmbrăcămintea (*cămașe, opincă, carul*) sunt latine. Ne mulțumim numai cu câteva sugestii, ce rămân să fie verificate de specialiști. Pentru limba engleză s'a făcut un studiu de acest fel, care a dat rezultate surprinzătoare: carnea de porc consumată de nobili are un nume francez prin Normanzi (*pork*), porcul viu crescut de țărani are un nume saxon (*pig*), boul crescut de țărani are un nume saxon (*ox*), boul consumat de stăpâni are nume francez (*beef*).

Deocamdată, ne mulțumim să stabilim faptul că onomastica și toponimia slavă la Români dovedesc în chip necesar existența unei clase nobile slave în Evul Mediu în aceste părți.

Originea slavă a boierimeii române:. *Liturghia slavă*. — Timp de mai multe veacuri, până la sfârșitul veacului al XVII-lea, în biserica română s'a slujit în limba slavonă. Un popor romanic, fapt unic în istorie, a adoptat ca limbă liturgică și ca limbă oficială a statului, chiar în actele particulare, limba slavă bisericească.

Se știe că liturghia slavă a fost creată în veacul al IX-lea de Metodie și Chiril, care au fost chemați din Salonic de principele morav Rostislav pentru a creștina pe supușii lui. Cei doi frați au tradus liturghia și cărțile sfinte în limba slavă cunoscută lor: dialectul macedonean al limbii bulgare din veacul al IX-lea, care a devenit limba bisericească a Slavilor ortodoxi, zisă și limbă veche slavă bisericească. În Moravia, la Cehi, introducerea liturghiei slave a fost însă înălturată de propaganda latină și ea a fost salvată numai în Bulgaria prin venirea elevilor lui Metodie și Chiril în această țară. În Bulgaria a fost introdusă liturghia slavă în chip permanent sub țarul Simion, în jurul anului 900. Atunci a fost creat și un nou alfabet, alfabetul cirilic, pentru scrierea limbii slavone¹⁾.

Românii au avut la început un creștinism latin, dovadă hotărâtoare este terminologia creștină de origine latină a limbii române (*Dumnezeu, cruce, lege, sărbătoare, biserică, creștin, păgân, preot, cumenicătură, păcat*). Totuși liturghia slavă a fost adoptată în epoci foarte vechi de Români și o găsim odată

¹⁾ V. Jagic *Entstehungsgeschichte der Kirchenslavischen Sprache*, Berlin, 1913

cu primele știri istorice interne românești. Dar ea se întâlnește atât în biserica Românilor ardeleni, cât și în aceea a Românilor din Moldova și Muntenia. Desigur, că așezarea stăpânirii catolice ungurești în Ardeal n'ar fi putut favoriza, n'ci măcar îngădui înlăturarea creștinismului latin al Românilor și înlocuirea lui cu liturghia slavă ortodoxă. Așa dar, liturghia slavă la Români este anterioară epocii cuceririi ungurești, *adică veacului al XI-lea*. Pe de altă parte, fiind vorba de un fenomen cultural religios comun tuturor Românilor din Nordul Dunării, el trebuie să fie anterior despărțirii neamului sub diferite stăpâniri politice. Bineînțeles, introducerea liturghiei slave la Români nu poate fi mai veche decât anul 900, când s'a stabilit pentru prima oară în Bulgaria. Putem deci prezuma introducerea liturghiei slave în *cursul veacului al X-lea*.

Limba slavă bisericească la Români n'a fost un fenomen mărginit la liturghie, ea a fost și limba oficială a statului. Toate privilegiile domnești sunt scrise până în a doua jumătate a veacului al XVII-lea în slavă bisericească. Titlul domnului, numele țării, inscripțiile pe monete și cele mormântale erau în slavoneșe. Limba slavonă a fost la noi o limbă politică de stat, ca latina în statele catolice, dar chiar acte particulare, scrisori de comerț, testamente și scrisori familiare se scriau în acea epocă în slavonește. Toată literatura, cronicile, pravițele și legendele erau deasemenea în slavonește. Se pune întrebarea, dacă limba slavonă nu era chiar vorbită la curtea domnească și în clasele superioare ale societății. Astfel, Ștefan cel Mare, într'o discuție cu un sol polon, s'a supărat și i-a strigat câteva cuvinte „în rusește”, zice raportul polon. Cuvintele reproduse sunt însă în slavo-rusă¹⁾. La 1619 domnea în Moldova Gaspar Grațiani de neam croat și neștiind limba țării, se adresa supușilor în limba lui, iar Costea Buciuic vornicul traducea în românește cuvintele slavone, pe care le înțelegea²⁾. La 1401-1403, Grigore Tamblac, bulgar de neam, a ținut la curtea din Suceava predici în limba slavonă, care nu i s'a păstrat³⁾. Numeroase acte slavone sunt, de altfel, scrise de grămăticii români.

¹⁾ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 479.

²⁾ Miron Costin, *Cronica Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1944, p. 39.

³⁾ P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine*, Praga, 1928, p. 6.

Interesant în această privință este cuvântul românesc *vorba*, cuvânt de origine slavonă și derivat din slavul *dvor*, curte. *Vorba* prin excelență pentru românul medieval este aceea dela curte, acolo se vorbește deosebit într'un chip mai înalt decât în popor, anume altă vorbire, cea slavonă; încă o dovadă că slavona era limba societății înalte, măcar în anume împrejurări. *Vorba* de origine slavă, *vorba de curte*, stă alături de *cuvântul* latin, în limba noastră.

Explicația introducerii limbii slave bisericești la Români a fost dată de unii învățați prin teoria lui Roesler, adică a formării Românilor în Sudul Dunării. Românii adică, trăind timp îndelungat în mijlocul Slavilor de Sud, au adus cu ei în Nordul fluviului limba liturgică slavonă. Dar aceiași învățați, pentru a explica presupusele migrațiuni ale Românilor în Evul Mediu, recurg la caracterul lor păstoresc din acea vreme, așa că se pune întrebarea, cum a putut aduce în prăbiegie un neam de păstori o limbă moartă, deci de cultură, fără a avea o ierarhie politică și o clasă cultă? În adevăr, adoptarea liturghiei în limbă streină presupune în chip obligatoriu existența unei organizații de stat, măcar în forme primitive.

Pe de altă parte, învățații români, când nu ocolesc întrebarea, afirmă că preoții români luau hirotonia dela episcopii bulgari din Vidin și Siliștra și prin această legătură s'a introdus liturghia slavă la Români. Firește, această explicație este insuficientă și naivă: dacă un număr de preoți români și nu toți (căci nu ne închipuim că preoții din satele ardelenne făceau drum la Vidin) se duceau odată în viața lor peste Dunăre, aceasta nu poate fi cauza unui fenomen religios și cultural așa de adânc și răspândit pe tot pământul românesc, ca adoptarea slavonismului la Români.

În aceste condițiuni, nu mai rămân decât o singură explicație valabilă: liturghia slavă și limba slavă de stat au fost introduse la Români de clasa superioară, pentru că vorbea slavonește. Am arătat că putem aseza introducerea limbii slave ca limbă cultă la Români în veacul al X-lea, tocmai în vremea când Imperiul Bulgar și-a întins dominația politică asupra Românilor din Nordul fluviului. Dar aceasta și existența unor șefi locali slavi nu ajunge însă pentru a explica întinderea și adâncimea fenomenului; limba slavă a trebuit să fie limba maternă a clasei superioare, a *bolțarilor* și de

aceea a fost impusa și Românilor, odată cu acapararea pământurilor și cu șerbirea unei părți a locuitorilor.

În Europa medievală și modernă, introducerea unei religii noi sau a unei mari reforme religioase a fost opera stăpânirii și a claselor nobile; astfel, la Ruși, creștinarea a fost opera lui Vladimir și a Olgăi, cari au ordonat cu forța adoptarea liturghiei slavo-bulgare; la Bulgari, Boris și fiul său țarul Simion au adus și au impus cu autoritatea lor pe predicatorii slavi. La Unguri, introducerea creștinismului se leagă de numele regelui Ștefan cel Sfânt; la Franci, de al lui Clovis; la Germani, Carol cel Mare a impus creștinismul cu sabia. Toți acești suverani au fost ajutați în opera lor de nobilimea din jurul lor. Reforma lui Luther își datorește succesul în țările germanice adevăratei principii dornici de a acapara pământurile bisericii. Chiar introducerea creștinismului primitiv în Imperiul Roman s'a făcut întâi prin clasele superioare, iar satele au rămas încă multă vreme păgâne, căci *paganus* înseamnă *sătean*. La noi, întrebuintarea limbii slavone ca limbă a curții până în veacul al XVII-lea dovedește că de sus în jos a pornit introducerea slavonismului. Este împede că introducerea liturghiei slave la Români a fost, ca toate reformele religioase, opera clasei superioare; ea presupune însă, în chip necesar, că această clasă era de limbă slavă.

Adăugăm un alt aspect caracteristic al problemei: la Români macedoneni, care au trăit întotdeauna în mijlocul Slavilor, nu a existat liturghia slavă, ci cea greacă, în limba oficială a Imperiului Bizantin, sub a cărui stăpânire au trăit până la venirea Turcilor. Românii Macedoneni n'au avut clasa nobilă, nu cunosc pe boieri, de aceea la ei nu s'a produs același fenomen cultural ca la ramura nord-dunăreană

Roșul Cumanilor. — După căderea Imperiului Avar și a stăpânirii bulgare în Dacia, această regiune a fost stăpânită de popoare de limbă turcă: Pecenegii (secolul XI), Cumanii (secolul XII) și Tătarii (secolul XIII). Precedentele atingeri cu barbarii stepii, Huni și Avari, cari își aveau centrul în Pusta Ungariei, n'au lăsat urme asupra Românilor; dimpotrivă, așezarea celor din urmă trei popoare turce amintite mai sus a înrăurit formarea politică și socială a Românilor și toponimia țării. Deosebirea între aceste migrațiuni și cele precedente stă în aceea că centrul lor era la Răsărit, în stepile vecine cu Moldova, cu acces mai deschis spre Români din

Sudul Carpaților, între cari au fost așezări importante numerice de Pecenegi și Cumani, mai puțin de Tătari. Dar faptul care a contribuit ca unul din aceste popoare să lase influențe mai adânci în țară, a fost creștinarea Cumanilor. Ei intră în contact cu regatul Ungariei și, prin mijlocirea ordinului Minorităților, direct cu Sfântul Scaun și astfel au trecut la catolicism, înființându-se pentru ei o episcopie a Cumanilor în părțile Milcovului, adică pe pământ românesc ¹⁾. Prin aceasta, Cumanij au trecut în rândul popoarelor așezate cu un început de cultură și căpeteniile lor au intrat în contact cu boierimea slavă, pe cale de românizare, care se afla în aceste părți și desigur au pretins și ei parte la stăpânirea pământurilor de cultură. Trebuie deci să admitem că la constituirea clasei de boieri proprietari la Români au luat parte, deși într-o măsură mult mai mică decât Slavii, și Cumanij.

Aceasta se dovedește prin următoarele fapte: o parte din boierii munteni dela sfârșitul veacului al XIV-lea și dela începutul celui următor poartă nume turce, ce-lace înseamnă o influență a onomasticii cumane: Aga, Iarcân, Toxabă, Talabă, Turcu' și asemenea în Moldova lui Alexandru cel Bun: Berindei, Talabă, Coman ²⁾. Am arătat sensul onomasticii streine în Apus și în Rusia; influența ei se exercită prin clasa superioară. Urme cumane, chiar dacă acești Turci creștini erau romanizati, se văd deci în boierimea română din veacurile XIV și XV.

Dar nu numai în rândurile boierimii avem nume cumane, ci și un nume domnesc, cel mai celebru dintre numele domnitorilor din Țara Românească: *Basarab*. Originea cumane a acestui nume este astăzi deplin stabilită și admisă de istorici și filologi ³⁾. *Basarab* a fost nume personal, nu de familie; el se întâlnește la Români din Caraș-Severin și Hațeg ⁴⁾. Trei domni din veacul al XV-lea și unul în cel următor s'au mai numit așa. Abia în veacul al XVII-lea, când Brâncovenii, începând cu Matei aga, și-au adaos numele de Basa-

¹⁾ I. Ferentz, *Cumani și episcopia lor*, Blaj, 1931.

²⁾ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 68 și colecția citată a lui M. Costăchescu, la indice.

³⁾ N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și domnia lui Basarabă*, Acađ. Rom. sec. ist., ser. III, tom. VIII.

⁴⁾ I. Conea, *Basarabii dela Argeș*, în *Rânduiala I*, 1936

rab, s'a socotit acest nume ca 'al dinastiei... probabil tocmai pentru că în realitate ei nu făceau parte din vechea dinastie românească. Intre membrii dinastiei române se află unii care poartă un nume cumani, Basarab, și anume chiar cel dintâi, fondatorul țării, dar aceasta nu înseamnă neapărat că dinastia munteană era de origine cumani; între membrii ei se află și nume necumane. Este însă clar că în clasa stăpânitoare erau adânci infiltrații cumane, alături de cele slavone, că între voievozii locali, dinainte de întemeiere, erau și Cumani. De altfel, la 1247, în diploma amintită a regelui Bela IV dată cavalerilor Ioaniți, Țara Românească dela Răsărit de Olt se numește Cumania.

Ca și în cazul Slavilor, dar într'o măsură mai redusă, Cumani au lăsat urme și în toponimia țării. Filologii admit că numele topice terminate în *ui* și anume cele de ape sunt cumane. Astfel, avem un prim grup de topice cumane de pământ românesc în centrul și Sud-Estul Moldovei (Vaslui, Bahlui, Covurlui și Bârlad). Un altul în câmpia din Sudul Țării Românești: Călmățui, Tâzlui și Teleorman, care înseamnă în limba turcă pădure grozavă, Vadul Cumanilor în apropiere de Calafat. Fost-au locuie aceste regiuni în chip masiv de Cumani, în așa fel încât au suprimat odată cu populația veche și numele de locuri anterioare? Desigur că nu. Cumani ca popor de stepă nu erau agricultori și populația băștinașe a trebuit să lucreze pământul pentru ei. Este limpede deci, că acești Cumani formau o pătură suprapusă de stăpânitori, nu clasa muncitorilor ogoarelor. Numele cumane a numeroase localități și râuri din țară nu înseamnă o așezare în masă a Cumanilor în acele părți, ci proprietate cumanică, adică a boierilor cumani în regiune. Ca și în cazul Slavilor, toponimia nu e o indicație pentru limba maselor, ci pentru aceea a stăpânilor pământului. Ca și Slavii, cu câteva veacuri mai înainte, Cumani au creat o nobilime de proprietari, ce s'a confundat apoi repede cu boierimea mai veche și mai numeroasă de origine slavă.

Boierii și Moșnenii. — Am ajuns în cele precedente la concluzia că boierimea română s'a format prin cucerirea Slavilor, începând cu veacul al VI-lea; clasa militară a cuceritorilor a pus stăpânire pe pământ și a supus la șerbie pe băștinași. Prima problemă care se pune în chip firesc este aceea dacă acapararea pământului de către nobilimea senio-

rilor slavi a fost totală, dacă deci întreaga populație romanică a fost supusă la muncă pentru stăpânii străini sau a fost numai parțială, rămânând regiuni în stăpânirea autohtonilor. Problema cum e ușor de înțeles, are o importanță capitală pentru felul cum s'a format organizația socială și politică a poporului român. În Apus și centrul Europei, pământul a trecut complet sub stăpânire feudală, comunitățile libere sătești au dispărut, fiind reduse la șerbie sau au păstrat o libertate economică relativă sub formă de vasalitate și fermaj. Nu au trăit alături două regimuri de proprietate: cel feudal și cel țărănesc, ci numai cel dintâi. Există în adevăr și excepții, regiuni unde cucerirea germanică n'a fost totală și s'au păstrat comunități de proprietate țărănească, în Frizia (Nord-Vestul Germaniei), în Sardinia, regiunile celtice din Marea Britanie¹). De observat că e vorba de regiuni ferite dela natură, prin situație insulară, munți, păduri sau bălți, în cari casta militară n'a putut pătrunde.

Situația la Români e deosebită față de cea din Apus: avem o puternică clasă de săteni proprietari în devălmășie, cu un rol important în istoria țării. Moșnenii sau cnezii în Muntenia, razeșii în Moldova și comunitățile sătești în Ardeal și Banat arată existența unei stăpâniri străvechi a pământului, care a scăpat cuceritorilor. Dacă am explica formarea boierimii printr'o cucerire, trebuie în chip necesar să afirmăm că proprietari în devălmășie, cari munceau singuri pământul, au scăpat de cucerire și sunt urmașii autohtonilor (vezi și originea tragică a cuvântului *moș, moșnean*). Clasa moșnenilor și a razeșilor apare în acest chip ca cea mai românească dintre clasele sociale, care a rămas dela început liberă de influență și amestec strein. În chip logic rezultă că împroprietărirea nobilimii slave pe pământ românesc n'a fost totală, lăsând regiuni întinse vechilor locuitori romanici, fie pentru că numărul cuceritorilor nu era așa de mare ca să ocupe toate pământurile, fie că unele regiuni nu erau accesibile dela natură așezării streine. Ne gândim nu numai la munți, dar și la păduri. Pădurile, cu luminișuri mari și văi transversale, unde sunt sate și agricultură, cu munca desțelării pentru cucerirea pământului arabil, au fost în Evul Mediu regiuni ferite de năvăliri. Se știe că întinderea pă-

¹) M. Bloch, *La société féodale*, I, p. 134, 377, 385 și II, p. 248.

durilor a fost odinioară, în România, mult mai mare ca acum, întregul șes muntean era acoperit de păduri, afară de Bărăgan și de valea Dunării lătită spre Nord în Teleorman și Oltenia. Râul Dâmbovița este râul ștejarilor, pentru că străbate pădurea de stejari. Pădurea cea Mare de pe Argeșul de jos, codrii Vlășiei, Teleormanul sunt numiri ce atestă codri de odinioară. În Moldova codrii acopereau regiuni întinse în Vestul și centrul țării. În Ardeal, în Evul Mediu, erau păduri mari în Făgăraș, Hunedoara și în Nord, încercuind „câmpia” delă mijloc, păduri ce au dispărut în parte în zilele noastre.

Aceste păduri, mai degrabă regiuni păduroase intens locuite, cu sate de-alungul drumurilor și cu agricultura, în special cultura meiului, n'au fost luate în stăpânire, în mare parte, de către Slavi, ci au rămas vechii populații. Sunt indicații caracteristice în această direcție: astfel numele Codrilor Vlășiei, care înseamnă al Vlahiei, adică românesc; Vlașca, județ de codri, care înseamnă, în bulgărește, România. Deoarece Vlașca este, prin excelență, județul românesc, înseamnă că stăpânirea slavă a numit în limba ei acest județ „al Romanilor”, căci, spre deosebire de regiuni învecinate stăpânite de nobili slavi, aci pământul era al Românilor și ei aveau poate o organizație proprie voevodală. Același lucru se poate spune și pentru Codrul Vlășiei, regiune de proprietate colectivă românească. În Ardeal e pomenit, în 1224, în diploma regelui Andrei II dată Sașilor, ca și în diploma Cavalerilor Teutoni (1222) la marginea pământurilor concesate în Țara Bârsei, Sylva Blachorum (Pădurea Românilor), numită și Terra Blachorum (Țara Românilor)¹⁾. Era și acolo, ca în Vlașca și Vlășia, o pădure a Românilor, identică cu țara Românilor. Această țară nu se numea a Românilor din pricină că locuitorii ei erau Români, căci Români se mai aflau și în alte părți ale Ardealului, dar pentru că era stăpânită de Români, spre deosebire de regiunile învecinate cu pământuri supuse nobililor, Sașilor sau Cavalerilor Teutoni. De aceea, Făgărașul și țara aceasta a Oltului a fost mai târziu un feud dat de regi unguri domnilor munteni. Regii nu puteau ceda domnului valah pământ stăpânit de nobili unguri sau de Sași privilegiați, ci numai pământ valah și aci se vede că numele

1) Zimmerman, *Urkundenbuch*, I, p. 20—35.

unei regiuni nu derivă dela caracterul etnic al populației, ci dela proprietarul pământului.

Observăm că regiunile stăpânite de Români, în cari nu s'a infiltrat nobilimea slavă, sunt regiuni de păduri. Se pune deci întrebarea dacă între regiunile moșnenești și cele boierești n'a fost la început o delimitare precisă și dacă între-pătrunderile dintre ele nu s'au făcut decât mai târziu. Adică, regiunea șeasă și deschisă să fi fost boierească și cea păduroasă și muntoasă în special moșnenească. O asemenea delimitare ar fi prețioasă și pentru înțelegerea formării politice a statelor românești în Evul Mediu¹⁾. Cercetări recente, încă incomplete, confirmă această părere a delimitării între zonele moșnenești autohtone și cele boierești slave. Astfel, pentru Moldova d. V. Tufescu, întemeiat pe vechi statistici ale răzeșilor raportate la harta, arată că se pot delimita desul de bine regiunile răzășești de cele boierești, cele dintâi fiind în codrii Chigeciului, Fălciu, Vrancea, etc.²⁾. Pentru Țara Românească pregătește un studiu complet d. I. Donat, întemeiat pe vechile statistici ale moșnenilor și alte date din documente, din care rezultă că regiunile moșnenești se grănițuiesc cu cele boierești printr'o linie care începe la Dunăre, la Sud de Severin, trece la Nord de Craiova și Caracal și în două la limita pădurilor județul Teleorman, trece spre Sud în județele păduroase Vlașca și Ilfov, apoi apucă spre Nord prin Prahova și Buzău și atinge Carpații în acest din urmă județ. Toată regiunea la Nord și Vest de această linie rămâne a moșnenilor, cu infiltrații mai târzii mânăstirești și boierești în special în jurul capitalelor (Câmpu-Lung, Târgoviște, Argeș³⁾). Firește, aceste studii nu sunt încă complete și nu se poate trage o concluzie hotărâtă pe temeiul lor.

Boieri și Rumâni. — Contrar părerii multor istorici, societatea medievală românească dinainte de întemeiere n'a fost simplă ca aceea a unui clan omogen, ci dela năvălirea

¹⁾ N. Bălcescu. *Despre starea socială a muncitorilor plugari. Opere* ed. Zanne. București, 1940, I, p. 189: „Alcun încă cei mai mulți moșneni se află la munte”.

²⁾ V. Tufescu, *Răspândirea satelor de răzeși*, în *Arhivele Basarabiei*, III, 1938.

³⁾ I. Donat, *Datele principale din istoria Olteniei până la 1600*, în volumul *Oltenia*, Craiova, 1943, harta regiunilor moșnenești (Harta nr. 4).

Slavilor cuprindea o structură socială complexă. Existența clasei micilor proprietari băștinași, alături cu cea boierească este o dovadă și implicit, trebuie să admitem, tot înainte de întemeiere, și a treia clasă, aceea a șerbilor. Am arătat în cele precedente cum cuceritorii au acaparat pământul și au supus pe băștinași, dar nu trebuie să ne facem o imagine falsă despre sensul acestei *acaparări și supuneri* și de acela e necesar să precizăm raportul social și juridic între șerbi (rumâni, vecini) și proprietari (boieri). Acest raport stabilit cu prilejul migrațiilor popoarelor a fost, în linii mari, același în toată vechea lume romanică, nu pentru că „barbarii” s’ar fi supus unei norme juridice unice, ci pentru că nevoile economice erau aceleași în epoca ce a urmat după căderea Imperiului Roman. Este o epocă lipsită în general de comerț mare și de orașe, adică tocmai dimpotrivă cu nota esențială a economiei Imperiului, care se întemeia pe comerțul mediteranean și pe centrele urbane. De aceea, în prima parte a Evului Mediu nu există monedă, ci economie naturală, nu există, în general vorbind, alt venit decât al roadelor pământului și al animalelor. Barbarii cuceritori erau militari, aveau nevoie de brațe cari să lucreze pământul pentru hrană, nu aveau însă robi ca latifundiarul roman, căci comerțul cu robi încetase din lipsă de bani și de altfel chiar în Imperiu sistemul exploatării agricole cu robi făcuse loc sistemului colonatului; coloni, viitori șerbi, lucrau pământul pentru marii proprietari. Popoarele ce cuceriseră Imperiul sunt nevoite să recurgă la un fel de *contract social* care este impus, dar foloasele sunt pentru ambele părți, o colaborare între supuși și cuceritori, între năvălitori și băștinași, în nici un caz o robire. Intre șerbul medieval și rob era o deosebire esențială; primul era un colaborator al proprietarului, al doilea, o marfă. Barbarii găsiseră în Imperiu instituția colonatului, comunități de țărani care lucrau pământul sub conducerea unui senior, ce nu putea plăti bani, ci lăsa în folosința țaranului, în schimbul dijmei, o parte din moșie sau chiar toată moșia. Țăranul era un fel de fermier legat ereditar de pământul lucrat. Colonatul a existat în Imperiu din primele secole, deci a ființat și în Dacia, cuceritorii n’au creat o instituție nouă, ci au trecut în favoarea lor colonatul roman. Au lăsat deci țăranului folosința pământului mulțumindu-se cu dijma. *Dijmă* este cuvânt slav de origine latină, *decima*, a zecea parte din produse. Prinț urmare nu era

o exploatare în regie, ci de fermaj. Țăranul era fermier, a-rendaș pe pământul proprietarului, dar pe viață și ereditar, nu se putea vinde pământul fără el, nici pe el fără pământ. *Legătura de glie*, privită cu groază de istoricii și sociologii naivi, devenea de fapt un drept de proprietate¹⁾. În Evul Mediu feudal nu exista un drept de proprietate absolut: peste dreptul proprietarului, care se reducea la dijmă și la imunități, se așeza dreptul suprapus al regelui sau al domnului, despre care vom vorbi în paragraful următor. Dar și *sub* dreptul nobilului era acel al țăranului muncitor, care era real, el avea drept la rodul muncii sale și nu putea fi depozdat, nici el, nici urmașii, de bucata de pământ ce o muncea. Migrațiunile popoarelor au fost adesea prezentate ca o catastrofă pustitoare, dar în realitate au reprezentat o colaborare între lumea veche și cea nouă. Dacă cuceritorul lua dijma, el era însă, în acele vremi când lipsea o autoritate de stat, apărătorul vieții și averii supușilor, e militarul care are arme și apără și organizează apărarea în lipsa unei organizații militare centrale.

Situația proprietății solului a fost la fel și la Români și vom vedea în cele următoare că și la noi a existat un feudalism. Rumânii și vecinii, ca și șerbi din Ardeal, nu erau robi, ci, am zice, ca în Apus, sub-proprietari, cu drepturi ereditare pe care le exercitau în schimbul dijmei în natură, adică o parte a produselor se cuvenea boierului, iar rumânul nu putea fi vândut fără pământ. Raportul era exact ca în Galia feudală. Astfel, ca să dăm un exemplu dela începuturile vieții de Stat ale Țării Românești, un oarecare Tâmpa, supune mănăstirii Cozia moșia sa, închinare pe care Mircea cel Bătrân o confirmă, însă precizează în hrisovul mănăstirii ca Tâmpa să-și ție și de acum înainte proprietatea și să ia venitul²⁾. E clar că dreptul mănăstirii era numai dijma și în caz de imunitate se treceau asupra ei și dijmele și prestațiile datorite domnului, adică statului. În aotele din vremea lui Mircea se vorbește de *supunerea și ascultarea* față de proprietar, de *slujba* datorită de ei boierului sau mănăstirii, dar termenul consacrat pentru actul de supunere al unui șerb

1) L. Bloch, *op. cit.* II, p. 10. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 75. O bună expunere a istoriei țăranului medieval în românește, G. Clorogariu, *Păcatul istoriei, Istoria țăranilor*, București, 1945, p. 55-56.

2) P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, p. 83.

față de proprietar era cea feudală, „închinare”. Era deci recunoașterea unei suprapuneri de drepturi.

Este deci limpede, după cum rezultă din situația identică a șerbilor dela noi cu a celor apuseni, că *închinarea* lor primitivă s'a făcut în aceleași condițiuni sociale și istorice ca în Apus. La venirea Slavilor, o parte din autoritățile autohtone, de voie, de nevoie, s'au închinat cuceritorilor. A fost și aici o colaborare între Romanici și militarii cuceritori și acest caracter al cuceririi explică de ce a rămas intactă populația băștinașe, de ce n'a fost o supunere sângeroasă și instabilă, ci o colaborare socială temeinică, ce a ținut mai multe veacuri.

Șerbia este anterioară întemeierii statului la Români și este foarte probabil că întemeierea n'a avut o înrăurire mare asupra organizării raporturilor sociale la noi. O evoluție mai însemnată în situația șerbilor, a raportului lor față de proprietari, se produce abea în veacul al XVI-lea când moșiile sunt obligate să producă mai mult grâu, căci țara devine „grânarul împărăției Turcești”, deci exploatarea noastră agricolă nu mai sunt autarce, ci produc pentru exportul de grâne. Am arătat în alt studiu că principatele române n'au fost întotdeauna țări „eminamente agricole”, cum se crede în deobște, ci, dimpotrivă, până la mijlocul veacului al XVI-lea Muntenia și Moldova nu exportau grâu și cereale, ci *importau regulat grâu din Ardeal* (pâinea era un lux pe lângă populara mămăligă de meiu¹). Economia noastră a fost bazată în acele veacuri pe comerțul central european cu exportul vitelor și abea în cursul veacului următor se produce o schimbare esențială de orientare economică (care înseamnă și o întorsătură în civilizație) : economia bazată pe exportul cerealelor în Sudul Dunării. În tarifele vămilor dela Dunăre apare pentru întâia oară taxa de export, bine înțeles, pentru grâne în veacul al XVI-lea. Dubla schimbare economică, de marfă și de direcție, are influențe adânci pentru istoria noastră. Exportul grânelor, care cere producție peste nevoile locale, schimbă economia agrară a țărilor române și raporturile dintre proprietari și șerbi.

Pe de altă parte, necesitatea plății *haraciului* în bani pentru Turci, cere țării, deci țăranilor, să producă pentru vânzare. În această epocă, pe care am numit-o cu alt prilej *aristocra-*

1) P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 83-86.

tică, spre deosebire de cea precedentă, *voevodală*, încetează în mare parte la noi și comerțul Sașilor și al Lembergului, drumurile comerciale sunt tăiate, veniturile bogate ale domnului din vămi dispar. Dinastiile se sting și sunt înlocuite cu o anarhie nobiliară, întocmai ca în Polonia sau Ungaria, țări cu evoluție economică asemănătoare cu a noastră. Fără îndoială că toate acestea au adus o înrăutățire a situației șerbilor; li se cere să producă mai mult și supunerea lor sub bunul plac al nobilimii atotputernice este mai mare. În forme care încă n'au fost studiate bine, în Centrul, Estul și Sud-Estul Europei, *sistemul dijmei*, care însemna un fel de coproprietate, este înlocuit cu acel *al corveziei personale* a șerbului, adică prin exploatarea în regie a pământului de către proprietar, care devine abea atunci un adevărat proprietar¹⁾.

La Români apare un sistem mixt: erau domenii ale proprietarului, pe care lucrează gratuit țăranul un număr de zile și loturi date în schimb în dijmă sau în parte țăranului. În orice caz, față de situația medievală, care cunoșea aproape numai sistemul dijmei, schimbarea era în defavoarea țăranului. Numai așa se putea scoate bani pentru plata tributului turcesc și numai astfel putea proprietarul să vândă *gelepilor*, negustorilor Turci și Greci, grânele țării.

De aci rezultă pentru istoria socială a Românilor fenomene caracteristice pentru veacul al XVI-lea și mai ales pentru cele următoare: menționarea sufletelor de rumâni în actele de vânzare ale moșilor, obligația legăturii de glie, care până acum era un drept dela sine înțeles și favoriza pe țărani, dar acum devine o grea obligație cerută de stat, pentru asigurarea veniturilor fiscului și de proprietar pentru a avea brațe de muncă la exploatarea domeniului său.

Accentuăm, că nu facem aci istoria socială a Românilor, ci ne mulțumim să lămurim originile; dar aceste chestiuni nelămurite în istoriografia românească trebuiesc prezentate în subsidiar pentru explicarea problemei centrale ce ne preocupă. Constatăm deocamdată că, în formele ei medievale, șerbia prezintă exact aceeași formă de sistem al dijmei ca în Apus, deci

1) H. Pirenne, *Histoire de l'Europe*, Paris, p. 61-63, Rutkowski, *La genèse du dualisme dans l'économie agricole de l'Europe Orientale* în *Communications* ale Congresului internațional al istoricilor din Oslo, 1929.

putem trage și de aci concluzia unei origini identice a formării raporturilor între „barbari” și băștinași.

Feodalitatea Românească. — Am arătat în introducerea prezentului studiu că au existat două boienimi la Români, cea străveche slavă, provenită din cucerire, fără privilegiu de imunitate, cea nouă, care foarte bine putea să fie ridicată din rândurile vechilor seniori, cu privilegiu domnesc. Cea din urmă poate fi numită nobilime feudală, în sensul imunităților de care se bucura și a dependenței față de domn.

După unii cercetători superficiali ai istoriei noastre, la noi n'a existat feudalitate, Românii ar fi trăit în forme economice și sociale deosebite de ale Occidentului. Cei mai mulți cercetători au evitat problema feudalității la Români, ea n'a fost pusă în chip clar și complet. (Nu este intenția noastră în acest studiu, care privește originile, să tratăm pe larg această chestiune, ci o vom indica numai în legătură cu evoluția boierimei după așezarea proprietarilor Slavi. Un studiu asupra feudalității românești ar fi de mare folos și revelator pentru înțelegerea istoriei noastre.

Negarea influenței feudale la Români se datorește faptului că nu este un consens cu privire la termenul *feudalitate*¹⁾. Economisții îl văd ca un regim pur economic, foarte larg, neglijând aspectele juridice. Pentru ei, feudalitate înseamnă acea fază a vieții unui popor sau a unei regiuni, în care autarhia economică a domeniilor agricole este urmarea lipsei sau a neînsemnătății legăturilor de comerț. Ca urmare a acestei situații, proprietarii pământului, singurul capital productiv, sunt elementul social preponderent în economie și în politică, stăpânirea civilă a pământului devine o stăpânire politică, seniorul proprietar se substituie statului în disoluție, stat care nici nu mai este necesar, pentru că nu mai există nici o unitate economică, Seniorul judecă supușii, încasează impozitele albului datorite statului, uzează de prestații, conduce oastea supușilor de pe moșie, țăraniș devin șerbii lui. Istoricii recunosc aspectele fundamentale ale feudalismului, așa cum le-am definit mai sus, dar restrâng noțiunea prin condițiile juridice: pentru ca să existe feudalism, trebuie să ființeze dependența vasalului de suzeran, dependență personală care înlocuiește

¹⁾ Cf. Calmette. *La société féodale*, Paris, 1926 și M. Bloch. op. cit. II, p. 242.

legătura abstractă către stat, cu jurământul de credință, dominiul eminens al suzeranului asupra pământului vasalului (drept suprapus de proprietate), privilegiul scris de imunitate al seniorului, obligațiile militare ale nobilului față de suzeran, titlul de noblețe. Toate acestea constituie nu numai formalismul feudal, dar stabilesc legătura personală între suzeran și vasal, care este, zic istoricii, esența adevărată a feudalismului¹⁾.

În această din urmă înțelegere a fenomenului, pe care o adoptăm în aceste rânduri, feudalismul este mărginit la epoca medievală, prelungită numai și peste o mică parte a epocii moderne. Deși nu s'au cercetat încă împreună toate aspectele feudale la Români, avem din studiile făcute până acum elemente destule ca să putem afirma că feudalitatea în sensul ei formal și juridic a existat la Români în Evul Mediu, întocmai ca în Apusul Europei²⁾.

În primul rând ne întemeiem pe existența *imunității*³⁾. Domnul acorda boierului favorizat sau mănăstirilor imunitate pentru domeniile lor, nu o simplă scutire de impozite, cum s'a interpretat până acum. Ea se numea în Muntenia *ohabă*, în Moldova *uric*; impozitele în natură datorite de locuitorii domnului nu sunt șterse, ci trec în favoarea proprietarului, ca și toate prestațiile. Seniorul încasează în profitul propriu dările cuvenite aiurea în țară statului, pune la muncă pe țărani, în marginile legale ale muncilor datorite statului. Încasările de impozite și prestațiile nu se aplică prin dregătorii statului, ci pe moșile imune prin organele fiscale proprii ale boierului, căci funcționarii de Stat n'au drept să calce pe moșie. Autoritatea statului încetează la hotarele moșiei ohabnice, toate funcțiile administrative, fiscale și juriice sunt cedate boierului. Acesta judecă în ultimă instanță pe țărani și judecătorii domnești nu au voie să intervie pe moșie. Este un mic stat în stat. Este sigur că și *armata*, oamenii de pe moșia boierilor din oastea cea mare (ridicarea în masă a țării în

1) M. Bloch, op. cit. II, p. 122.

2) Pentru existența unui regim feudal în țările vecine cu Români și cu condiții economice asemănătoare: cf. N. P. Pavlov-Silvanski, *феодализмъ въ удѣлной Руси* — Petersburg, 1910, 506 p. E. Schaff, *La question agraire en Russie*, Paris, 1921, 337 p. I. Rutkowski, *Poddaństwo Włocian w Polsce i niektórych innych krajach Europy*, Varșovia, 1923, Stoian Novaković, *Bastina i boljar* în Глас., Beigrad, 1913, I. Sakázov, *Bulgariens Wirtschaftsgeschichte*, Leipzig, 1933.

3) Cf. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 77-79.

caz de primejdie), formau cetele boierilor. Proprietarii erau deci și șefii militari ai domeniului lor. Pentru acordarea imunității era nevoie de un act scris, care se numește în Muntenia *hrisov* (dela bizantinul *chrisobullon*, pecetie de aur, privilegiu purtând sigiliul imperial), în Moldova, *uric*, numit așa după obiectul său, probabil la început se zicea *carte de uric*. Prin urmare, nobilimea avea privilegii feudale întărite prin scris de domnie. Spre deosebire de seniorii vechi proprietari de pământ, cari nu aveau privilegii scrise, nici imunitate, — o excepție conferită de domn, nu un statut de drept al boierimei, — boierimea imună constituie o nobilime nouă creată de domnie. Această boierime privilegiată nu constituia decât o parte a boierimii propriu zise, căci majoritatea nu se bucura de imunitate.

Al doilea aspect esențial al feudalității românești, după imunitate, îl constituie relațiile boierimei feudale cu domnia, care au același caracter juridic ca raporturile dintre vasal și suzeran în Apusul Europei. Asupra moșiei boierului exista un *dominium eminens*, drept suprapus de proprietate al domnului¹⁾. Moșia numită *ocină*, proprietate părintească, era un domeniu ereditar, un bun al familiei, dar dacă boierul voia să-l vândă, să-l treacă într'altă familie, sau dacă se stingea familia în linie masculină, atunci intervenea dreptul de proprietate superior: domnul trebuia să confirme prin act scris, vânzarea, dania sau trecerea moșiei la rudele în linie femeiască. Confirmarea domnească lua forma unei *donății* după ce se menționa prețul vânzării, se adăuga: „Am dat și am dăruit și domnia mea, din mila deosebită a domniei mele... în pământul domniei mele”. Nu e vorba de o simplă formulă juridică, o pretenție a domnului fără fundament real, că toate moșiile ar fi ale lui, ci de dreptul real suprapus de proprietate, cunoscut în toate țările cu sistem feudal. Domnul nu acorda totdeauna trecerea proprietății la altă familie, ci putea lua moșia pe seama lui. În adevăr, în Țara Românească, în veacul al XV-lea și al XVI-lea, acest drept de retragere a proprietății în cazurile amintite se numea *prădalița*²⁾. *Prădalice* erau

1) Dinu C. Arion, *Încercare asupra dominiului eminens, în Închinarea lui N. Iorga*. Cluj, 1931.

2) I. C. Filitti, *Prădalița să nu fie*, *Revista istorică română* II, 1932.

moșiile domnești (la noi și în Balcani) dobândite prin stingerea familiilor boierești în linie masculină.

Trecerea unei moșii dela un neam la altul, când domnul o confirma, trebuia cumpărată, adică afară de plata sumei ce se dădea pentru cumpărarea dela vechiul proprietar, se mai cuvenea și domnului un cal sau un cal și o cupă. Un document muntean din veacul al XV-lea precizează: „au dat (domniei mele) un cal bun de 300 de aspri”, iar prețul moșiei era de 600 de aspri¹⁾. Deci nu e vorba de o simplă taxă de înregistrare, ci de o răscumpărare cu bani grei a dreptului de proprietate superioară a domnului, care se fixa la jumătatea prețului dat proprietarului de fapt. Este clar deci, că boierul era vasalul domnului ca deținător al moșiei.

Am arătat mai sus, că instituția jurătorilor înseamnă și ea un drept feudal, care exista în toată Europa, acela ca un boier să nu poată fi judecat decât de egalii lui, în număr de 6, 12, 24, judecată asupra căreia domnul nu avea autoritate. Jurătorii nu judecau decât pe boieri, moșneni și în general numai pe proprietarii de pământ; șerbii nu erau judecați de egalii lor, ci de stăpânii lor.

Boierul, ca și vasalul feudal, era dator cu slujbă la curtea domnului, deaceia domnul îl numește în privilegiu, „sluga domniei mele”, de aci dreptul ca numai boierii să fie dregători ai curții. Logofeții, vornicii, postelnicii, clucerii, paharnicii nu erau dregători ai țării, adică miniștri sau funcționari de stat, erau dregători ai curții, slujitori ai domnului, cari aveau grije de pivnițele, grajdurile, bucătăriile, gărzile armate, paturile și corespondența curții, întocmai cu slujbele vasalului pe lângă suzeran, deaceia *nu erau plătite cu leafă, ci gratuite*²⁾. De asemenea, cea mai importantă slujbă a vasalului, ajutorul militar, era dela sine înțeles; boierii formau cea mai însemnată oaste a domnului.

S'ar părea că din formalismul feudal lipsește la noi numai *omagiu*l, jurământul de credință feudal, dar, în realitate, a existat și acesta. Nu numai jurământul la ridicarea noului domn în scaun, care se făcea la mitropolie și despre care avem

1) P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, p. 257.

2) C. C. Giurescu, *Contribuții la studiul marilor dregători în secolul XIV—XV*, extras din *Buletinul Comisiunii Istorice, Valenț de Munte*, 1927, reprezintă a punct de vedere deosebit de al nostru, nu consideră pe dregători în cadrul feudal.

mărturii, dar și o mențiune specială în hrisoave, adică în privilegiile de imunitate. În toate hrisoavele nu lipsește mențiunea, care face parte din formularul diplomatic, că boierul căruia i se acordă imunitatea este un credincios al domnului, că i s'a acordat imunitatea pentru că a slujit cu *credință*. Această credință, nu este o simplă formulă de cancelarie, ci reprezintă în alte forme jurământul omagial. Cu credință este număi boierul care a depus un jurământ de credință. Altfel faptul n'ar fi fost menționat în hrisoave, dacă era o situație sentimentală și nu s'ar fi întemeiat pe dovezi concrete.

Din toate acestea rezultă o concluzie pentru cercetarea noastră: *a existat o feudalitate românească cu toate formele și drepturile din Apus*. Ea este rezultatul creării unei noi boierimi, ridicată de domnie în parte din cea veche. Odată cu colonizarea pământurilor pustii și destelinare se formează, astfel, o boierime nouă, deosebită de vechii seniori slavii, boierime privilegiată care este opera domniei.

Românizarea boierimei. — Nobilimile germane din statele latine din Apus, cea varegă din Rusia, cea turanică din Bulgaria s'au desnaționalizat după câteva veacuri, contopindu-se cu populația băstinașe. Același lucru s'a întâmplat și la Români: boierimea istorică din vremile mai noi este de limbă română și în mare parte de sânge românesc. Fenomenul românizării clasei superioare este natural și a fost ajutat de o serie de împrejurări; în primul rând izolarea boierimii cuceritorilor, o clasă minoritară în mijlocul unei majorități românești. Pe lângă aceasta, boierimea nu era o castă, ci o clasă socială permeabilă cu afluxuri de jos, dintre moșneni, pe cale economică prin îmbogățire și lățirea proprietăților, fie pe cale politică, merite militare care câștigă favoarea șefilor și împroprietărire, mulți au putut pătrunde în clasa boierilor. Această întrepătrundere a fost favorizată la noi de existența clasei moșnenilor, proprietari autohtoni cu drepturi feudale, alături de clasa stăpânilor streini. Boierimea română s'a primenit cu sânge de mai multe ori în decursul veacurilor. În vremea domniilor, împroprietăririle și imunitățile au fost cauze care au grăbit această primenire.

Este însă mai greu de spus când s'a produs românizarea boierimei, în ce epocă în locul boierimei slavone stăpânitoare am început să avem o nobilime românească, vorbind aceeași limbă cu supușii. Savantul filolog bulgar Mileticij a expus o

părerere, care, la primă vedere, pare simplă și logică: câtă vreme s'a folosit limba slavonă la Români ca limbă oficială a statului și bisericii, înseamnă că boierii știau slavonește și aceasta era limba lor maternă. Când boierii s'au românizat, au introdus limba română în biserică și în cancelarie. Deci românizarea boierimei corespunde cu epoca românizării limbii oficiale, adică trebuie să așezăm această transformare în veacul al XVII-lea. Pentru susținerea teoriei sale, Milteci aduce un argument lingvistic: limba slavă a hrisoavelor din principatele române și acelea a actelor particulare nu este vechea slavă bisericească, a lui Metodie și Chiril, ci în mare parte cuprinde elemente medio-bulgare din vremea secolelor XII-XV și chiar neo-bulgare (limba bulgară de azi). Limba slavă, folosită în principatele române, nu ar fi deci o limbă de tradiție, cum este latina în statele catolice, ci o limbă vie, deci era o populație care o vorbea în principate ca limbă maternă¹⁾. Teoria a fost combătută mai târziu de C. Jirecek, I. Bogdan și de subsemnatul²⁾.

Contrar părerii lui Milteci, noi credem că limba slavă, folosită în principate după întemeierea lor ca state, a fost o tradiție literară, rămasă din vremea când boierimea era slavonă, și păstrată de curtea domnească și boierimea românizată dela curte. Cu alte cuvinte, la epoca în care se întemeiază principatele române, în veacul al XIV-lea, procesul de românizare al boierimei slavone, așezate în țară cu opt veacuri mai de vreme (în veacul al VI-lea), era încheiat. Sunt numeroase argumente cari dovedesc că boierimea română în veacurile al XIV-lea și al XV-lea era românească. Încă dela sfârșitul veacului al XIV-lea, un număr de scriitori streini vorbesc despre Români, cel mai important fiind Schiltberger, care a luptat la Nicopole alături de Mircea și a trecut apoi din nou prin țară. În descrierea Țării Românești, el spune că aici se vorbește o limbă romanică, nu amintește nimic de faptul că domnul și boierii, cu care a fost în contact, ar vorbi altă limbă care ar fi aceeași ca în Bulgaria³⁾. De asemenea, o serie de

¹⁾ L. Miletici, Дако Ромѣнитѣ тѣхната слаѣвиска Писемностъ în Sbornic, Sofia, IX, 1893, p. 161-370.

²⁾ I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească*, București, I, 1905, p. 33-34, C. Jirecek, *Recenzie la lucrarea lui Miletici*, în *Archiv für slavische Philologie*, XIX, 1897, p. 598-611 și P. P. Panaitescu, *Recenzie*, în *Revista Istorică Română*, III, 1933, p. 88-89.

³⁾ Schiltberger, *Reisebuch*, ed. Langmannel, p. 57 și 97.

scriitori istorici și geografi italieni din epoca Renașterii primitive, în frunte cu Enea Silviu Piccolomini (Pius II) amintesc cu exemple latinitatea limbii române, iar cosmografia germană a lui Hartman Schedel, contemporanul lui, Ștefan cel Mare, afirmă că Românii vorbesc o limbă romanică¹⁾. În genere, învățații streini, călătorii oficiali, vin în contact întâi cu clasa stăpânitoare și cultă și după ea își fac idee de caracterul țării. Totuși, scriitorii germani și italieni vorbesc numai despre limba română și ignoră cu totul o presupusă limbă maternă streină a clasei superioare. La 1396, în același an când Schiltberger trecu prin Țara Românească, regele Sigismund al Ungariei trimite un sol la curtea lui Vlad vodă, care înlocuise în scaunul dela Argeș pe marele Mircea. O scrisoare a cancelariei regelui, trimisă la Sibiu, cere ca solul să fie însoțit la curtea domnului muntean de un tâlmăciu care să știe limba română. Așa dar, la curtea dela Argeș, domni și boierii vorbeau în veacul al XIV-lea românește²⁾.

Alături de aceste argumente directe, avem și dovezi de altă natură despre românizarea boierilor încă din veacul al XIV-lea: Țara Românească se numește, în actele slave, *Ungro-Vlahia*, nume dat mai întâi eparhiei bisericești dela Argeș de către patriarhia de Constantinopol, adică Valahia (România) dinspre Unguri, iar în unele texte e numită *Vlașca-Zemlia*, Țara Românească. Biserica Moldovei se numește în actele patriarhiei, *Ruso-Vlahia* (Vlahia dinspre Rusia); în actele solemne ale lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, se numea *Moldo-Vlahia* (Valahia moldovenească). De ce se numesc țările amândouă Valahia, adică țările Românilor, chiar în actele slavone, dacă stăpânii acestor țări n'ar fi fost Români? O țară se numește după stăpânire, nu după supuși. În veacul al XIV-lea numele Valahia, odinioară restrâns la câteva regiuni, se întinde peste întreaga țară, ceea ce înseamnă în chip necesar că țara devenise românească.

Intr'altă ordine de idei, documentele ungurești, privitoare la boierii români din Ardeal, îi numesc *Olahi* și nu se cunosc în veacul al XIII-lea boieri slavi în Ardeal, dovadă că nu mai subzistau în acea epocă. În Ardeal, unde existau și alte na-

1) Indicațiile bibliografice la C. Jirecek, și P. P. Panaitescu în recenzii citate mai sus.

2) Zimmerman, *Urkundenbuch*, III, p. 165-166.

ționii, Sași, Unguri nobili, Secui, Cumani, existența unei nobilimi slave care s'ar fi păstrat în veacul al XIV-lea, epocă dela care începem să avem numeroase documente pentru această provincie, în special acte de proprietate, nu ar fi rămas necunoscută.

Rămâne să analizăm problema actelor slave din țările române, ca să vedem dacă se poate trage din ele concluzia pe care a stabilit-o filologul bulgar Miletici. Este adevărat că în actele oficiale și private din cele două principate se strecoară elemente ale limbii vii bulgare, dar în general limba mediu-bulgară, care și ea devine în veacul al XV-lea o limbă literară, caută să păstreze formele limbii bisericești. Ai mai de grabă impresia că scriitorii vor să păstreze formele arhaice tradiționale și obligatorii ale limbii bisericești, dar, cunoscând limba vie, alunecă adesea spre forme populare. Cine erau acești scriitori? Erau, unii din ei Bulgari sau Sârbi, iar în Moldova Ruși; dacă erau Români, învățaseră limba slavă dela aceștia. Numărul scriitorilor publici era restrâns; ei constituiau în Evul-Mediu o profesiune, cum ar fi un meșteșug. Nu scria toată lumea, ci numai profesioniștii scrisului, la cari se adresa cei ce aveau nevoie de scrisoare. Deci, pe baza textelor scrise de grămăticii, nu putem trage concluzii pentru limba maternă a întregii boierimii din vremea lor. E interesant de observat că, pe când limba *Slavilor dacici* dinaintea de întemeiere trebuie să fi fost o limbă unitară, cum arată influența ei asupra celei românești, dimpotrivă limba grămăticilor de cancelarie în Moldova și Țara Românească în veacurile XIV și XV nu era unitară; cei din Moldova scriau o versiune rusească a limbii slave bisericești, cei din Muntenia, unii o versiune bulgară, alții o versiune sârbă, adică fiecare scriitor după limba slavă pe care o știa dela profesorii lui. Acest caracter compozit al limbii slave în actele publice este o dovadă că nu avem a face cu o limbă vorbită în țară ca limbă maternă. Chiar în cele mai multe hrisoave din principate, încă din veacul al XIV-lea, sunt alături de rusisme, bulgărisme și sârbisme, o mulțime de *românisme*, fie că e vorba de lexic, fie de forme gramaticale: scriitorii dela curte introduc fără voe elemente ale limbii lor naționale, (limba română¹⁾).

¹⁾ D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română în veacurile XIV și XV-lea*, București, 1938, p. 59.

Rezultă clar deci, că slavona, după întemeierea principatelor, rămăsese o tradiție literară și sacră, rezultat al epocii apuse în care stăpânirea fusese efectiv slavonă în țară, cum tot ca o tradiție s'a menținut scrierea cu alfabet cirilic a limbii române până în veacul al XIX-lea sau păstrarea onomasticii slave la Români până în zilele noastre. La început, slavona a fost în adevăr o limbă vie în Dacia, dar ea a supraviețuit mai multe veacuri desnaționalizării seniorilor slavi.

Dacă, precum am arătat, boierimea era româniată în veacul al XIV-lea, atât în Ardeal, cât și în principate, trebuie să căutăm în epoca anterioară, adică între veacul al X-lea, epoca introducerii liturghiei slave, și al XIV-lea, momentul desnaționalizării nobilimii slave. Este, precum se știe, o epocă foarte săracă în știri istorice, totuși indicații nu ne lipsesc complet pentru cercetarea noastră.

Până în veacul al XII-lea nu avem știri în izvoarele străine despre Români din Nordul Dunării, probabil tocmai pentru că până atunci ei formau populația supusă și străină cunoșteau regiunea după stăpânitori. În cronica Notarului Anonim al regelui Beja (secolul XII), se află știrea că la venirea Ungurilor în Ardeal, un veac mai devreme, erau acolo și Slavi și Olahi, că unii duci (voevozi) erau slavi¹⁾. Dar în veacul al XII-lea, din mai multe părți deodată scriitorii încep să vorbească despre Români; astfel, bizantinul Cinam, vorbind despre expediția lui Manuel Comnen împotriva Ungurilor prin Muntenia, spune că a luat cu sine oaste mare a unui popor care se trage din coloniștii romani. Deși conducătorii oastei trebuie să fi fost boieri locali, cronicarul bizantin nu vorbește decât de origina romană a locuitorilor²⁾. Mai caracteristice încă sunt cuvintele cronicarului rus din Kiew, care scrie la începutul veacului al XII-lea. El afirmă că, odinioară, Slavia locuia în Dunărea de jos, dar după aceea Valahii (Românii) i-au alungat, le-au luat locul și de atunci Slavia sunt așezați în Bulgaria, Serbia, etc. Pentru scriitorul rus din veacul al XII-lea, nu mai erau deci Slavi în Dacia, prezența lor acolo rămăsese o amintire istorică³⁾.

1) Notarul Anonim, *Gesta Hungarorum*, ed. Popa Lisseanu, pp. 57 și 95. Simon de Keza, ediția aceluiași, p. 45.

2) Cinam ed. Popa Lisseanu, *Dacia în autori clasici*, II, 1942, p. 159.

3) Nestor, ed. Moscova, 1864 p. 2-3.

Așa dar, în veacul al XII-lea, Slavii dacici, cari de șase veacuri erau în Dacia și formaseră clasa stăpânitoare, erau românizați măcar în parte, căci știrile lui Cînam și, ale cronicarului rus sunt ale unor streini cari soriau de departe, necunoscând situația în amănunte. Două veacuri mai târziu, are loc fenomenul politic cel mai important din istoria Românilor, întemeierea principatelor, adică trecerea dela forma de trib la cea de stat. Socotim aceasta o dovadă de energie românească liberată și o dovadă de omogenitate, fără de care nu s'ar fi putut înfăptui această trecere. Este posibil ca năvălirea Cumanilor în veacul al XII-lea, pătrunderea lor în clasa boierimei, pe cale de românizare, a întârziat întemeierea principatelor. Au mai trebuit încă două veacuri pentru ca și acești noi streini pătrunși în clasa stăpânilor pământului să fie românizați, ca apoi să poată fi format un stat românesc unitar.

Concluzia noastră este, deci, limpede: în veacul al XII-lea începe dezagregarea slavonismului în clasa stăpânitoare; ea este completă în al XIV-lea, când, ca urmare a acestei schimbări, se înfrînțează cele două domnii. În această epocă procesul de românizare al boierimei era efectuat și în Ardeal.

Concluzii. — Boierimea română se încadrează între nobilimea de seniori proprietari de pământ, creată prin migrațiunile popoarelor și punerea în stăpânire a cuceritorilor pe pământurile din fostele provincii ale Imperiului Roman. Populația băștinașe, Romanii (rumâni), cade în șerbie și numele național devine sinonim cu șerb. Slavii veniți din direcția nord-estică, începând din secolul al VI-lea, au fost cuceritorii așezați în Dacia ca proprietari de pământ și au format aci ramura Slavilor dacici, înrudiți ca limbă cu Bulgarii. Stăpânirea lor a fost întărită după căderea Imperiului Avar, la sfârșitul veacului al VIII-lea, când Dacia Traiană și șefii triburilor slave au trecut sub conducerea superioară a Imperiului Bulgar, care a ținut până în veacul al X-lea. În această epocă și ca o urmare a slavismului clasei superioare de nobili, s'a introdus liturghia slavă în biserică și limba oficială slavă în stat.

Nu însă toate pământurile încăpuseră în marginile regiunii seniorial al cuceritorului, ci o mare parte rămăsese în mâinile băștinașilor sub formă de proprietate colectivă țărănească; din acești proprietari s'a născut clasa moșnenilor sau a cnezilor și a razeșilor, clasă care constituie o particularitate a societății românești, întrucât migrațiunea germană în pro-

ȳnciile apusene ale Imperiului, spre deosebire de cea slavă, pusese stăpânire pe tot pământul și nu lăsase să subziste comunități țărănești de proprietari liberi, decât în câteva colțuri izolate ale Europei.

În veacul al XII-lea, ca urmare a pătrunderii elementelor moșnenești în clasa boierească și prin desnaționalizarea boierilor slavii în mijlocul Românilor, clasa seniorilor se românează în mare parte, dar venirea și așezarea Cumanilor, creștinarea lor și intrarea lor în clasa proprietarilor de pământ, întârzie procesul de omogenitate al societății. Abia în veacul al XIV-lea, acest proces este încheiat și abia atunci societatea românească încheagată în toate clasele sociale poate trece dela forma triburilor rurale la viața de stat prin întemeierea Principatelor Române.

După întemeiere, domniii creează o nouă nobilime sau mai bine zis provoacă o discriminare în rândurile boierimei; prin acordarea imunității cu hrisov se creiază o nobilime privilegiată, feudală, deosebită de cea veche, care rămâne totuși în rândurile boierimei, fără privilegii și fără acte scrise. Regimul feudal al dijmei plătite în natură de țărani se modifică însă abia în veacul al XVI-lea, când economia de export a grâului în Imperiul Otoman și haraciul plătit în bani aceluiasi imperiu aduc o schimbare economică esențială, începutul exploatării în regie a pământului de către boieri și legarea de gîle a țaranilor.

Din originile slavone ale vechii nobilimi rămân ca o tradiție: liturghia slavă în biserică până în veacul al XVII-lea, limba slavă din actele publice, tot până atunci, alfabetul cirilic în scrierea limbii române până în veacul al XIX-lea, onomastica și toponimia slavă până în zilele noastre.

Admitînd că boierimea românească s'a format în acest chip, adică în forma normală pentru toate nobilimile europene, nobilime de moșieri creată prin luarea pământului de către cuceritori în perioada migrațiunilor, explicăm în chip logic influența adîncă a slavonismului asupra Românilor. Bine înțeles că așezarea Slavilor ca seniori proprietari presupune existența și a unei populații băștinașe de agricultori, care lucrează moșiile pentru ei, deci presupune continuitatea elementului latin în Dacia Traiană, întocmai ca în provinciile apusene ale Imperiului Roman.

III.

NUMELE NEAMULUI ȘI AL ȚARII NOASTRE

Numele Românilor. — Numele *Românilor* vine dela Roma, e cea mai autentică dovadă a originii noastre și am putea spune, pe temeiul acestui nume, că suntem singurii descendenți autentici cari n'am lepădat numele de familie dintre toate popoarele romanice, căci niciunul afară de al nostru n'a păstrat acest nume. Chiar în anume regiuni, unde vremelnic numele statului a înlocuit numele neamului, ca în Moldova, deși oamenii își ziceau Moldoveni, dar când întrebă de limbă în toate vremile ziceau: „Știi românește?“, precum observa încă din 1684 Miron Costin în poema sa polonă dedicată regelui Sobieski. („szty rumyneszte?”) ¹⁾.

De fapt, numele, așa cum l-a păstrat tradiția, este *Rumân* și *Țara Rumânească*; așa scriu toți cronicarii și așa este tipărit în cărțile vechi bisericești și în actele domnești. Și azi în popor și chiar la oameni cu carte se aude zicându-se *rumân*, în loc de *român*. Așa cere spiritul limbii noastre, cuvintele latine, ca *bonus*, *dolor*, *morire*, *nomen*, au transformat pe *o* în *u*, când au trecut în limba noastră, adică: *bun*, *durere*, *murire*, *nume*. Așa și *romanus* a dat *rumân*. Numai pe cale cărturărească *rumân* s'a transformat mai târziu în *român*, adică acei oameni mai învățați care știau că numele neamului nostru se trage din acel al Romanilor, au crezut că *rumân* este o greșală, pe care s'au

¹⁾ Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Rumânească*, ed. P. P. Panaitescu, Acad. Rom. 1929, p 50-52.

apucat s'o corecteze. Primii cari au scris *român* (Românilor) sunt tocmai editorii *Vechiului Testament* tipărit la Orăştie la 1585 (Palia dela Orăştie)¹⁾, dar atunci această transformare savantă n'a prins împotriva limbii populare. Câte odată, în copile de letopiseşte, ce se făceau în veacul al XVIII-lea pentru curţile boiereşti, unii grămăticii înlocuiau numele *rumân* cu *român*, dar acestea sunt cazuri cu totul isporadice. Abia în veacul al XIX-lea, oamenii învăţaţi, sub influenţa Şcoalei Ardelene din Blaj, au zis consecvent *Români*, nume care s'a generalizat sub influenţa şcoalei. (Petru Maior zicea de-a-dreptul *Romani* şi *Românilor*).

Numele acesta *rumân*, să zicem şi noi de acum înaintea *român*, cum se zice azi, era numele poporului peste despărţirile de stat, era un nume naţional care nu se acoperă cu ideia de supuşi şi unui stat, cum ar fi *francez*, *bulgar*, *rus*.

Ţara Românească era principatul dintre Carpaţii Meridionali şi Dunăre, căruia i se mai zicea Muntenia (mai ales de către Moldoveni), Ungro-Vlahia şi Valahia (de către străini: Valachie, Walachei), dar Români erau din vechime şi cei din Moldova, ba chiar şi Aromânii (Armânii, căci postumerea unui *a* este un fenomen fonetic al dialectului aromân şi nu constituie nici de cum un alt nume). Deasemenea găsim acest nume sub forma *Rumeri* la coloniile româneşti din Peninsula Istria. Prin urmare, numele neamului are o arde generală, mult mai întinsă decât numele statului.

Numele de stat, *România*, este o formaţie contemporană; cel dintâi care l-a folosit, înţelegând prin el cele două principate ale Munteniei şi Moldovei reunite în acelaş studiu, este geograful grec, profesor la Academia domnească din Iaşi, Daniel Philipide în scrierea tipărită greceşte la Leipzig în 1816 sub titlul „*Ἰστορία τῆς Ρουμανίας*“, deci *Rumunia*. Mai târziu, la 1840, un francez, profesor la colegiul Sf. Sava din Bucureşti, Vaillant, a publicat o carte istorică despre Români în general, în limba franceză şi a intitulat-o: *La Roumanie*. Totuşi, Francezii, ca şi Nemţii, şi azi zic, după vechea formă românească: *Roumain*, *Roumanie*, *Roumainien*. Ca nume oficial al ţării, *România* nu s'a impus şimediat după unirea dela 1859, când cele două principate, reunite sub domnia lui Cuza Vodă, se numeau *Principatele Unite* şi abia la 1862, obţinându-se aprobarea Por-

1) *Palia d'Orăştie*, ed. Mario Roques, Paris, 1925, p. 3.

ții și a Marilor Puteri pentru unirea definitivă, țara noastră s'a numit oficial România.

Prin urmare, numele neamului este foarte vechi, numele statului și diferitele nume de stat sub care au trăit Românii sunt mai noi.

Dacă vom cerceta mai adâncit sensul acestei constatări și dacă, mai ales, vom compara această situație a Românilor cu felul cum s'a format numele altor popoare vecine sau mai îndepărtate, vom putea trage câteva concluzii interesante pentru istoria noastră. Căci numele unui popor, formarea acestui nume, este bineînțeles în legătură cu condițiile în care s'a format însuși acest popor. Până acum, această cercetare comparativă la noi nu s'a făcut.

În al doilea rând, pe lângă problema centrală a numelui *Român*, aproape tot așa de interesante și instructive pentru noi sunt celelalte nume ale neamului: cele date de străini (*Vlahi*) sau cele particulare unei părți din poporul nostru (*Munteni, Moldoveni*). În definitiv, cercetarea noastră, care nu are pretenția decât a unei schițe, se poate rezuma la întrebarea: *de ce ne numim noi Români și care au fost condițiile istorice care au determinat adaptarea și păstrarea acestui nume?*

Formarea numelor popoarelor europene. — Popoarele de azi ale Europei s'au format în Evul-Mediu, unele din ruperea masei romane în popoare romanice, în urma vetei particulare a provinciilor și crearea de dialecte ale limbii vulgare, altele prin așa numita năvălire a barbarilor, mai bine indicată ca „migrațiunea popoarelor”. Acestea din urmă, invers de ceea ce s'a petrecut cu popoarele romanice, alcătuite prin dividerea unei mase mari, s'au format prin reuniune de triburi, asociate și ridicate la viața de stat. Această deosebire este foarte importantă pentru formarea numelui neamului. Adoptatea unui nume pentru o comunitate de limbă și de origine înseamnă crearea unei conștiințe de solidaritate în sânul acelei comunități. Când Românii din provincia Spania s'au simțit deosebiți de cealaltă romanitate, când legăturile politice și economice cu restul lumii romane au fost rupte, ei și-au zis Spanioli, adică poporul deosebit al Romanilor din Spania. Invers, când numeroasele triburi de Angli și Saxoni au format o coeziune națională, s'a născut poporul *englez*.

Interesant și mai complicat este felul de formare al popo-

rului francez și al numelui său. Populația romanică în Gallia a fost despărțită de romanitate prin cucerirea germană. Numeroase au fost triburile germane așezate în Gallia: Francii, împărțiți și ei în Ripuari și Salieni, Burgunzii, Alamanii, Vizigoții. Prin război și absorbirea celorlalte triburi, Francii au impus numele lor întregului neam. Deși Francezii sunt un popor romanic, ei poartă numele germanic al cuceritorilor. Elementul germanic, care a fost desnaționalizat, a fost totuși aci fermentul creator de viață națională deosebită și, în acelaș timp, fermentul creator de stat.

Acest fenomen, ca un popor de azi să poarte numele unui neam cuceritor strein din Evul-Mediu, de mult desnaționalizat și înghițit în masa autohtonă, nu este particular pentru Francezi. Avem două exemple foarte caracteristice la popoarele slave.

Formarea numelui național la Slavi este mai interesantă pentru problema noastră românească, de vreme ce Slavii au trăit în Evul-Mediu în contact cu Românii și au avut o organizare socială și economică asemănătoare cu a Românilor. Slavii, atinși mai târziu decât alte popoare de civilizația „statală” romană, au trăit multă vreme sub forma de triburi mici. De observat că triburile erau numite după râuri sau aspectul regiunilor: Timocenii dela Timoc, Moravlenii dela Morava, Poleanii dela *pole*, câmp. Numele de Slavi sau Sloveni nu este un nume național, el înseamnă „cei ce vorbesc”, dela *slovo*, cuvânt, spre deosebire de numele dat vecinilor, Nemați, adică *muți*, dela *niemi*, mut, toți cei a căror limbă se poate înțelege, spre deosebire de cei ce nu pot fi înțeleși, sunt Slavi. O asemenea noțiune deosebitoare nu poate constitui dovada unei conștiințe de neam unitar.

Rușii poartă numele unui popor cuceritor strein, este vorba de Normanzi sau de Varegii scandinavi, cari se mai numeau și *Rhos*, adică oameni cu părul roșu. Varegii, coborând dela Marea Baltică pe văile râurilor mari, Dvina, lacul Ilmen, au trecut pe Nipru și Bug spre Marea Neagră și au format primul stat rusesc, supunând și unificând triburile slave. Deși Rhosii au fost înghițiți de băștinași după câteva generații, numele lor s'a păstrat în numele poporului rus. Ei deci o împrejurare asemănătoare cu crearea numelui poporului francez.

La fel s'a petrecut și cu Bulgarii. Numeroasele triburi slave așezate între Dunăre și Munții Balcani au fost unificate și cucerite de un neam strein, de astă dată de origine turcă și de rasa galbenă: Bulgarii, veniți din părțile Volgei. Bulgarii Turanieni au creat statul bulgar, dar și aci clasa cuceritoare, mai puțin numeroasă, a fost desnaționalizată de supuși. Bulgarii sunt Slavi și vorbesc o limbă slavă, dar numele lor este acela al cuceritorilor medievali, de mult dispăruși, întocmai ca la Francezi și la Ruși.

Alte popoare slave s'au format prin reunirea triburilor și predominarea unuia din ele asupra celorlalte. Astfel, în Polonia de mai târziu, erau numeroase triburi, dintre cari a predominat tribul „celor dela câmp” (Poleanji). Pe încetul, numele acestui trib, care nu ocupa decât un teritoriu restrâns, s'a întins asupra întregii țări. Totuși și numele unui alt trib din regiunea Cracoviei a rămas ca nume paralel cu cel al Poleanilor și anume al tribului Leh, de aci numele de Leahi, la noi Români, Leși, sub care erau cunoscuți în vechime Poloni. La fel se explică numele dublu al unui alt vecin al nostru, care însă nu este slav, ci finic, *Ungurii*, numiți și *Maghari*. Aceste două nume ale aceluiaș popor sunt de fapt numele a două triburi care trăiau alături și s'au contopit, încă din vremea când Ungurii trăiau în regiunile din Sudul Rusiei de azi¹).

Numele Sârbilor s'a format în același chip. Regiunea apuseană a Peninsulei Balcanice era ocupată de numeroase triburi slave cu diferite nume (jupanatele Rasciei, Zetei, etc.). Sârbii erau numai unul și nu cel mai mare dintre ele. Savantului istoric sârb, de curând răposat, Stanoje Stanojevic, într'un studiu al său, a urmărit veac după veac întinderea în spațiu a numelui sârb asupra celorlalte triburi²). Hrvați (Croații), un alt trib slav, a cărui limbă nu se deosebește nici azi aproape deloc de a Sârbilor, a rămas până în vremea noastră cu un nume deosebit din pricina deosebirii de religie (Croații sunt catolici, Sârbii ortodoksi).

Numele poporului german, *Germani*, nu este, cum s'a crezut multă vreme, un nume strein, dat de Romani, sau de

¹) H. Gregoire, *Le nom et l'origine des Hongrois*, in *Zeitschrift für deutschen Mougelnländischen Gesellschaft*, XLI (1937), p. 630—647.

²) Stanoje Stanojevic, *Iz nase prošlosti*, Beograd, 1934, p. 37—48.

Celți, ci numele unui trib germanic¹⁾. În vremea când Tacit scria *Germania* sa, în Evul-Mediu și chiar în epoca modernă, Germania n'a format o unitate, era împărțită în triburi, care mai târziu au format mici state în epoca feudală: Saxonja, Bavaria, Thuringia, Franconia, Suabia, Frizia, numite după triburile respective. Există însă un alt nume comun al Germanilor, *Deutsch*, *Deutsches Reich*. Numele acesta este acela al unui trib, *Teutonii*. Cu numele *Germani*, reappare fenomenul pe care l-am constatat mai sus și la unele popoare slave: un trib din cele multe, al cărui nume este adoptat de toate celelalte ca nume comun general. (Se pot lua exemple asemănătoare și din Antichitate: Acheii erau, la Homer, numele tuturor Grecilor care luptau uniți împotriva Troiei, dar ei reprezentau numele unui singur trib grecesc din Nordul Peloponezului, care s'a întins peste tot poporul grecesc). De observat că numele dat de Francezi Germanilor, *Allemands*, este iar numele unui singur trib, al Allamanilor.

În privința numelor triburilor germane, ele s'au format altfel decât la Slavi, unde am văzut că numele de triburi sunt de origine teritorială, după râuri mai ales. La Germani, numele triburilor nu sunt teritoriale, ci formate sau după un strămoș, deci după un nume propriu, arătând organizarea pe ginți, familii mari, sau un nume războinic, arătând calitățile tribului: *Bastarni*, cei amestecați; *Francii*, cei liberi; *Alamanii*, oameni ai celor sfinte; *Saxoni* numiți după o armă a lor, *saxs*.

Rezumând cele spuse mai sus, rezultă că numele popoarelor de azi din Europa s'au format în trei feluri: sau prin despărțirea din masa romanică, poporul romanic distinct luând numele provinciei respective (Italia, Spania), sau prin cucerire străină s'a impus numele poporului cuceritor, ferment de viață națională distinctă (Francezi, Ruși, Bulgari), în sfârșit, prin reunirea tuturor triburilor primitive, unul dintre ele a dat numele său neamului întreg (Germani, Englezi, Sârbi, Poloni, Cehi). Sunt și popoare europene numite după o localitate: Porto Cale, Portugalia, sau după așezarea țării: Norvegia, Normanzii, oamenii dela Nord, Suedia, dela Sud, *Niederland*, țara de jos.

E de remarcat că numele poporului român nu intră în niciuna din aceste categorii și de aceea avem dreptul să tra-

1) Otto Schuchardt, *Alt Europa*, ed. III-a, Berlin, 1935.

gem deocamdată o concluzie negativă: poporul nostru nu s'a format în aceleași condițiuni ca popoarele de mai sus, adică nici prin reunire de triburi cu predominarea unuia din ele, nici prin cucerirea streină, care să fi dat fermentul vieții de stat, nici, contrar aparențelor, prin despărțirea unei vieți provinciale din masa romană și crearea unei conștiințe naționale particulariste locale, de vreme ce noi am rămas Romani, ceea ce înseamnă că nu ne-am considerat ca o parte *desprinsă* din romanitate. În orice caz nu aceste elemente, decisive pentru formarea altor popoare europene, au fost hotărâtoare la formarea poporului nostru. Urmează deci să cercetăm întrucât poporul românesc s'a format în condiții deosebite de celelalte popoare europene și de ce numai el a păstrat numele comunității romanice. În legătură cu aceasta, trebuie să mai cercetăm încă o problemă conexă. Am arătat, că popoarele europene neromanice au trecut printr'o fază de organizare de trib anterioară fazei de națiune și anume cu două tipuri de triburi, cel slav legat de loc, cel german de origine genetică. Se pune întrebarea, dacă în *nomenclatura* poporului nostru n'a rămas ceva dintr'o eventuală viață românească împărțită pe triburi.

Păstrarea numelui Romei la Români. — S'ar părea un fapt paradoxal păstrarea numelui *roman* tocmai la acel fragment al romanității care dintre toate s'a desprins cel dintâi din unitatea politică a Imperiului. Cea dintâi provincie romană din Europa, care a fost pierdută de Imperiu, a fost Dacia lui Traian. Această provincie bogată și populată forma însă un ieșind al teritoriului Imperiului în lumea barbară și când popoarele germanice, Goții și Bastarnii, coborâți din Nord în Rusia Meridională, atacară Dacia dela Răsărit, Romanii au fost siliți să cedeze provincia „fedațiilor” Goți. Un mare număr de Romani, strămoșii Daco-Romanilor, au rămas deslăpâți de împărăție și tocmai aceștia, cei dintâi izolați de conducerea Imperiului, au păstrat numele de Romani, pe când cei mai recent despărțiți, provincialii din Gallia, Peninsula Iberică și chiar locuitorii din Italia s'au numit Francezi, Spanioli, Portuoghi și Italieni.

Trebuie să ținem seamă însă, de faptul că în veacurile al IV-lea și al V-lea, deci după părăsirea Daciei, se produce o desăgregare internă a Imperiului Roman, care în veacul al III-lea, în vremea lui Aurelian, nu era decât la primele ei începuturi. Cum a arătat istoricul francez F. Lot, în clasică lui

operă, *La fin du monde antique et le début du Moyen-Age*¹⁾, desagregarea internă a imperiului s'a făcut pe căi multiple: instituirea *colonatului*, adică un fei de șerbie ereditară cu obligația cultivatorilor de a nu se muta de pe pământul lor, apoi ruralizarea Imperiului de pe urma ruinei economice, decăderea orașelor și reducerea vieții Romanilor la agricultură și economie sătească închisă și locală. La toate acestea se adaugă o criză a autorității, nimeni nu mai așteaptă protecție dela împărat și dela organele oficiale, ci numai dela șeful local și dela proprietarii de moșie. Această dezagregare a produs, cum e ușor de înțeles, o viață politică locală, particularistă și provincială. Foștii cetățeni ai Romei nu s'au mai simțit Romani, ci oameni ai provinciilor lor, ai șefului local; deosebirile dialectale începuseră să se adâncească și astfel, dela o vreme, acești „urmași ai Romei” nici nu s'au mai numit Romani.

În Dacia lui Traian acest fenomen nu a avut vreme să se producă cu toate consecințele sale; când Dacia a fost ruptă dela corpul Imperiului, cetățenii de acolo au continuat să se simtă Romani, căci numele acesta avea atunci sensul unei unități reale. Am putea spune că Romanii din Dacia, care nu văzuseră decăderea totală a Imperiului, au păstrat singurii ideea ideală despre unitatea sa. De aceea tot ei singurii au păstrat și numele Romanilor.

Ne dăm seama imediat că această explicație nu este însă suficientă. Poporul românesc nu s'a format izolat numai la Nordul Dunării. Deși explicarea de mai sus este un argument în plus în favoarea teoriei continuității Românilor în Dacia, totuși trebuie să ținem seamă de existența unei mase românești în Sudul Dunării, în Imperiu. Românii Macedonenii au păstrat și ei numele Romei, se numesc în dialectul lor Armâni, asemenea și Românii din Istria, deci explicația dată mai sus nu este suficientă. Aceste ramuri ale românismului au trăit în marginile Imperiului și nu s'au despărțit de unitatea romană odată cu Românii rămași în Nordul Dunării.

Noi Românii suntem urmași *Romanității Orientale* întregi, adică a tuturor Romanilor din partea răsăriteană a

¹⁾ F. Lot. *La fin du monde antique et le début du Moyen Age*. Collection. *L'évolution de l'humanité*, Paris, 1927, cf. p. 5—14, 62—98. 115-159.

Imperiului Roman. Această romanitate orientală era masată în veacurile II-VI d. C. pe ambele maluri ale Dunării de Jos. Istoricii C. Jirecek a stabilit pe hartă zona de întindere a romanității orientale pe baza pietrelor de mormânt și a inscripțiilor votive ridicate în cinstea zeilor. Dacia Romană în Nordul Dunării intră bineînțeles în zona latină, iar în Sudul Dunării, Dobrogea, afară de orașele de pe coastă, toată Bulgaria (Moesia) între Dunăre și Balcani, Serbia dela Dunăre cu o adâncime în interiorul Peninsulei, în valea Moravei, intră în zona romană. În această zonă toate inscripțiile sunt în latinește și populația băștinașă a Traciilor a fost romanizată. Dimpotrivă, în toată partea muntoasă interioară a Peninsulei Balcanice inscripțiile sunt în grecește, Tracii au suferit aci influența greacă, deoarece Romanii nu s'au așezat în regiunile ce nu erau potrivite pentru agricultură¹⁾.

Așa dar, putem conchide din aceste constatări că locul de formare al poporului român este valea Dunării pe ambele maluri până la Balcani, regiune ocupată odinioară de *Romanitatea Orientală*. Numai mai târziu, prin acțiunea Slavilor și printr'o lentă și seculară deplasare, elementul roman a fost rupt în mai multe bucăți, o parte a lui a emigrat spre Macedonia, alta spre Adriatică, dar despărțirea între ramurile românești n'a fost deplină decât abia în veacul al XII-lea.

În acest chip o importantă masă a Romănității Orientale a rămas între marginile Imperiului, ale acelei părți a Imperiului, care s'a numit Imperiul de Răsărit și anume în partea de Nord a lui, spre Dunăre. Totuși, este foarte firesc și explicabil că și această parte a romanității rămase în imperiu să fi păstrat, spre deosebire de cea Occidentală, numele Romei, chiar dacă nu se afla exact în aceleași condițiuni ca Romanii din Nordul Dunării. Mai întâi, trebuie să ținem seamă de faptul că Dunărea nu a fost și nu este o barieră etnică, o graniță reală. Cu toată stăpânirea barbară și în multe privințe chiar din cauza acestei stăpâniri, s'au creat între populațiile de pe cele două maluri relații de schimb comercial și de brațe de muncă, un curent local de deplasări etnice apoi legături religioase, când s'a înfiripat creștinismul. Numele de

¹⁾ Jirecek, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, in *Denkschriften der K. Akademie der Wissenschaften Wien*, Hist. Klasse XLVIII—XLIX.

Romani, odată păstrat în Nordul Dunării, nu putea fi părăsit de cei din Sud, de aceeași limbă și în legături cu cei din Nord. Era o unitate etnică ce nu se putea despărți prin nume diferite.

În al doilea rând, regiunea dintre Dunăre și Balcani a făcut parte timp de perioade destul de lungi, mai mult nominal din Imperiu; câteva decenii după părăsirea Daciei, ea a fost cuprinsă de Goți, când ca o cucerire, când ca o regiune de liberă colonizare cu învoirea împăratului. Din veacul al IV-lea până în al VI-lea abea puține decenii au stăpânit Romanii efectiv regiunile dela Dunăre, chiar în vremea lui Justinian Dacia Ripensis este ocupată câțva timp de Gepizi, și de Goți, în timpul războaielor împăratului în Italia. În realitate, granița naturală între „barbaria” și imperiu nu era Dunărea, obstacol ușor de trecut, ci Balcanii (Hemus), deși Imperiul de Răsărit nu a renunțat niciodată formal la cele două Moesii, cum renunțase la Dacia. Așa că aceste regiuni de graniță au trăit mult timp alături și în afară de marele proces de desagregare a Imperiului semnalat mai sus.

Dealtfel acest proces de desagregare, caracterizat, cum am spus, prin crearea unor *particularisme* romane, cu toate consecințele sociale și politice, n'a atins decât prea puțin Imperiul de Răsărit. Pe când crearea vieții particulariste a dus la fărâmarea din interior a Imperiului de Apus, cel de Răsărit a rămas întreg și deaceia s'a bucurat de o viață politică adesea glorioasă de o mie de ani, după căderea celui de Apus. În Răsărit, orașele și civilizația urbană au continuat să înflorească, comerțul cu Asia și comerțul pe mare s'a dezvoltat ca mai înainte, poate chiar în anume forme schimbate, mai bogat încă, provinciile au fost guvernate de funcționarii împăratului și păzite de armata lui. Evoluția economică și socială, descrisă de F. Lot în scrierea amintită, se aplică numai baziului occidental al Mării Mediterane și provinciilor din jurul lui. Imperiul de Răsărit și-a păstrat coeziunea; Romanii au rămas Romani. Chiar Grecii din Constantinopol își ziceau *Romei*, adică Romani, noțiunea unității Imperiului Roman s'a păstrat, ceea ce era firesc, de vreme ce există un împărat și stăpânirea lui era o realitate. Cu atât mai mult deci Romanii din acest Imperiu, spre deosebire de cei din Apus, au continuat să se numească Romani.

Din cele spuse mai sus rezultă că, pe lângă explicația des-

părțirii timpurii a romanității din Dacia de Imperiu, pentru a lămuri păstrarea numelui de Romani la Români, trebuie să ținem seama de împrejurarea tot așa de importantă că Romanitatea Orientală, în întregimea ei, n'a suferit procesul de desagregare pe provincii și unități autarhe, care s'a produs în Apus. Săcătăm aceasta din urmă cauză poate chiar mai importantă decât prima, căci influența culturală, economică și chiar politică a Imperiului de Răsărit asupra Romanității Orientale a fost constantă, chiar în Nordul Dunării, dovadă tezaurule de monete bizantine aflate în România, misionarii creștini, cuvintele bizantine în limba noastră (Între cuvintele grecești din perioada bizantină pătrunse în limba română, caracteristice sunt *drum*, care arată o pătrundere comercială, *clisură* care la Bizantini înseamnă cetate de apărare și pentru că cetățuile erau la trecători, între stânci, clisura a început delă o vreme să însemne însăși strămoșia din munte).

Alături de aceste explicații date de noi pentru numele neamului nostru, este de amintit și alta, dată de N. Iorga. Iorga observase că pe lângă *Romania* noastră, mai există și alte *Romani* mai mici din diferite părți ale Europei: astfel, o Romanie este în Sardinia, alta în Alpii din Sudul Elveției și în sfârșit *Romagna* din jurul Romei, vechiul Latium. Toate aceste regiuni, zicea Iorga, erau *teritorii rurale* în Evul Mediu, fără orașe și fără stat, fragmente din Romanitate, care n'au intrat în formele vieții de stat create de popoarele cuceritoare germanice și de aceea au păstrat numele Romei, nefiind organizate de fapt în state separate. Aceeași situație și la Români din Nordul Dunării, care au fost supuși de barbari, dar n'au intrat în organizarea unui regat barbar¹). Teoria lui Iorga este ademenitoare (afară de exemplul Romagnei din Latium, care nu este un teritoriu rural, ci teritoriul orașului Roma) și o putem adopta, cel puțin cu valoarea negativă, în legătură și cu celelalte explicații date mai sus: Români n'au intrat în organizarea unui regat barbar, de aceea n'au luat numele regiunii sau al barbarilor cuceritori, ci au rămas Romani ca nume. E drept însă, că nici această explicație nu ține seamă de Români din Imperiul de Răsărit, delă Sudul Dunării.

În acest chip avem un răspuns: cauze multiple au con-

¹) N. Iorga, *La „Romania“ danubienne et les barbares au VI siècle*, Revue belge de Philologie et d'histoire. III, 1924, p. 35—50.

tribuit ca Români să fi fost păstrătorii unici dintre toate neamurile romanice a numelui Romei.

Numele neamului și triburile românești. — Indicații interesante se pot scoate din comparația între felul cum s'a format numele altor neamuri și acel al neamului nostru. Am văzut că, la sârbi, poloni, cehi, deci trei popoare slave vecine cu noi, numele național s'a creat prin predominarea unuia dintre triburi asupra celorlalte. Procesul istoric corespunzător acestei formări a numelui este clar: la început au existat triburi, nu o națiune unitară; mai târziu, unul din triburi, mai puternic, prin alianțe sau cuceriri, a supus celelalte triburi, șeful său a devenit șeful statului și statul nou înființat a căpătat numele tribului învingător. Dela stat, numele acesta a trecut și asupra tuturor triburilor supuse. Interesant de știut este că, în anume regiuni muntoase ale Peninsulei Balcanice continuă să existe și azi triburi slave neunificate în văile izolate, cu voievozii lor în frunte, după cum arată savantul ethnograf sârb I. Cvijic (*La péninsule Balkanique*)¹⁾, fără să mai vorbim de cunoscutele triburi albaneze.

Se pune pentru noi întrebarea, dacă au existat triburi românești în Nordul Dunării, dacă Români au trecut prin forma aceasta de viață politico-socială într'o anumite epocă a istoriei lor. Nu șovăim a răspunde afirmativ la această întrebare, deși ea nu este studiată sub aspectul ei social și economic de istoricii noștri. În epoca medievală, când Români trăiau o viață pur rurală, nu putea exista un stat, fără orașe și fără organizație economică. Deci în mod necesar locuitorii din fiecare regiune unitară trebuie să fi constituit un trib, adică o comunitate socială locală autarcă și autonomă. De altfel, ce erau așa numitele voievodate, decât triburi, întocmai ca cele din Balcani, rămase și azi ca resturi ale organizației sociale din Evul Mediu, e vorba de voievodatele („ducate”) aflate de Unguri în Ardeal la venirea lor acolo, după mărturia Notarului Anonim²⁾ al regelui Bela și de cele amintite de diploma dată cavalerilor Ioaniți la 1247, în Oltenia și dincoace de Olt (Litovoi, Seneslau, Ioan și Farcaș)³⁾.

1) I. Cvijic, *La péninsule Balkanique*, Paris, 1918, p. 323.

2) *Gesta Hungarorum*, ed. G. Popa L'sseanu, *Travoarele istoriei Românilor*, I, București, 1934 p. 40—46.

3) Hummuzaki. *Documente*, I-1. p. 249—253

Dealtfel și numele *judetelor*¹, numite de obicei ca la jupele slave (tot o organizație pe triburi) cu nume de râuri (Buzău, Prahova, Argeș, Olt, Jiul de Sus și de Jos) arată existența de triburi vechi cu judele lor, organizate pe văi, cari s'au contopit mai târziu în cele două state: Țara Românească și Moldova.

Această organizație pe triburi era rezultatul unui anume stadiu economic, asemănător cu acela al tuturor popoarelor care au avut sau mai au această organizație, viața aproape pur rurală și patriarhală, stadiu prin care au trecut și Români, în epoca ce încetează cu întemeierea principatelor.

Totuși, la Români nu s'a întâmplat același fenomen ca la Sârbi, Cehi și Poloni, numele unui trib să dea numele unui stat și de aci al neamului, ci s'a păstrat numele cel vechi anterior fazei medievale a vieții de trib. Ca să sintetizăm lucrurile, putem spune că la Slavi statul a creat numele neamului, unificându-l; la noi, dimpotrivă, neamul este anterior statului, el a dat numele său statului (Țara Românească). Așa dar, trecerea prin faza organizației de trib nu a rupt coeziunea națională, numele unitar al neamului, care este anterior acestei faze, s'a păstrat. Nu e vorba numai de păstrarea unei mari tradiții, care nu s'ar fi putut perpetua timp de zece veacuri dela părăsirea Daciei până la întemeierea principatelor fără obiect, ci de perpetuarea unei realități. Conservarea numelui *unitar* al neamului, faptul că nu numele unui trib a învins, dovedește conservarea unei reale coeziuni naționale peste toată perioada medievală. Au fost, desigur, triburi și la Români, dar între ele trebuie să fi fost o circulație continuă, datorită așezărilor străvechi în aceste locuri.

Să privim acum din acest punct de vedere ipoteza admigrării din Sudul Dumării a Românilor în Dacia Traiană. Cum o admigrare în massă nu e pomenită de izvoarele istorice, toți partizanii acestei teorii spun că Români au trecut Dunărea pe încetul în masse mici, în decurs de câteva secole. În mod consecvent rezultă că aceste unități ar fi triburile genetice (căci n'a fost o cucerire, deci organizații militare), familii mai mari. Dar o asemenea ipoteză ar fi posibilă numai cu existența unor triburi călătorești fără coeziune între ele, fără conștiința unei unități naționale. Este clar că păstrarea numelui național antic peste perioada istorică a triburilor presupune o viață așezată cu strânsă coeziune între triburile juxtapuse în spațiu.

Nomazii n'au tradiție, n'au legătură cu pământul, cu trecutul, cu celelalte triburi. În acest chip, păstrarea numelui Romei arată continuitatea Românilor în Dacia.

Supremația Slavilor asupra Românilor. — Dar e necesar să privim și cealaltă latură a acestei probleme comparative. Am spus că unele popoare vecine cu noi și-au format numele național dela unul din triburi, care a creat statul și unitatea națională. Alte neamuri s'au creat însă altfel, în aceeași pericadă a Evului Mediu. Anume, triburile au fost cucerite și stăpânite unitar de un neam străin; cucerirea străină a unificat neamul prin supunere și i-a dat un nume străin. Mai târziu, când cuceritorii au fost înghițiți, disolvați în masa supușilor, totuși numele lor s'a păstrat, căci neamul nu mai avea un alt nume propriu al său: Străinul crease statul, statul crease neamul. Am dat la începutul acestui studiu exemplul Bulgarilor și al Rușilor în lumea slavă, iar în Apus exemplul Francezilor.

Fost-a ceva asemănător în istoria Românilor? Fost-au triburile românești supuse unei stăpâniri politice (și sociale) streine în Evul Mediu, stăpânire care să fi lăsat o clasă nobilă asimilată mai târziu de masa supusă, așa cum s'a întâmplat la Francezi cu Franții germani, la Ruși cu Rhos-ii scandinavii, la Bulgari cu Bulgarii turanici? Și de data aceasta răspundem afirmativ. Slavii au venit în veacul al VI-lea în calitate de cuceritori în Dacia, au supus pe băștinași și au împărțit în mare parte pământul între ei. Ei au dat clasa stăpânitoare a boierilor, iar băștinașii români, măcar o parte a lor, au fost reduși la șerbie pe moșile boierilor slavi. Numai în decurs de mai multe veacuri, clasa stăpânitoare slavă a fost asimilată, mai bine zis, s'a ridicat o boierime națională care i-a luat locul și procesul de dezagregare a păturii dominante streine a avut loc în veacul al XII-lea și al XIII-lea¹⁾.

¹⁾ Pentru această chestiune, vezi articolul meu: *Problema originii clasei boierești*, în acest volum, istoricii și filologii serioși dela noi admit luarea în posesie a pământului de către Slavi și formarea unei boierime de seniori slavi în România de azi, în secolele VI-XII; Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p. 297-299, Al. Rosetti *Istoria limbii române*, II, 1940, p. 24-25, C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, ed. IV, p. 264-275 („Ei (Slavii) au luat în stăpânire pământul și au supus populația romanică pe care au găsit-o aci”, p. 265), N. Drăganu, *Români în veacurile IX-XIV*, Acad. Rom., 1933, p. 592, Gh. I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucarest, 1943, p. 81-82 și același, *Chestiunea*

Dovezi că așa s'au petrecut lucrurile sunt mai multe, din care vom pomeni pe scurt următoarele: Șerbii se numesc la noi *Rumâni*, adică Romani, numele populației băștinașe, iar nobilii se numesc *boieri* cu un nume de origine slavă. Românii au adoptat în biserica lor liturghia în limba slavă și aceeași limbă slavă bisericească a fost limba oficială a statului lor. Acest lucru nu s'a putut împlini decât într-o perioadă în care clasa conducătoare a Românilor era de neam și de limbă slavonă.

Este deci clar că Slavii au jucat în istoria Românilor același rol ca Francezii în Galia, ca Varegii în Rusia, ca Bulgarii în Moesia. Și totuși, spre deosebire de aceste popoare, Românii nu s'au numit după numele cuceritorului, ci și-au păstrat străvechiul nume tradițional. Dece? Cum se explică acest fenomen, care deosebește istoria noastră de aceea a celorlalte neamuri?

Două explicații simple vin cele dintâi în mintea cercetătorului care examinează aceste împrejurări ale istoriei noastre. Mai întâi, Slavii în Dacia n'au format un stat, ca Francii, Varegii sau Bulgarii, ei au continuat organizația de triburi și voevodate, au dat o clasă de proprietari, un regim seniorial al proprietății, dar nu un stat care să dea apoi numele său poporului. Slavii au avut state în Sudul Dunării, Bulgaria și Serbia, încă din veacul al VII-lea, pe când în Nordul fluviului rămân cu organizația de triburi rurale. O altă explicație este și aceea că Slavii din Dacia n'au cuprins tot pământul, dovadă că, spre deosebire de Apusul feudal, la noi, alături de clasa boierilor proprietari, s'a păstrat și o clasă de mici proprietari în devălmășie, țărani liberi, răzeși sau moșneni, care-și munceau singuri cu brațele moșia. Deci, nu tot poporul român a fost supus de proprietarii cucerii-

---

Mării Negre, Curs litografiat, 1941-1942, p. 225-229: „Cred că într'adevăr populația băștinașe, câtă va fi fost, va fi avut rolul acesta de iobagi, de nuncitori de pământ *taillables et corvéables*, chiar față de Slavi, însă în orice caz față de Slavi numai ca reprezentanți ai stăpânirii avare, care îi cărmuiau pe toți“. Dacă nu admitem însă că Slavii au format cândva o minoritate dominantă la noi, nu avem cum explica influența lor așa de adâncă în limbă, toponimie, onomastică, organizație socială și politică și în limba bisericii. Doar dacă cei ce resping părerea noastră, admit teoria lui Roesler, la care în chip necesar trebuie să recurgă în acest caz. A treia alternativă nu este.

tori ca în Apus, ci numai o parte, iar altă parte a muncitorilor băştinaşi a rămas necotropită.

Dar de aci se impun anume concluzii necesare: Este limpede că însăşi existenţa stăpânirii slave, trecerea numelui „Românilor”, ca nume al clasei supuse, implică în chip necesar continuitatea elementului roman în Dacia. Dacă Slavii au redus la şerbie, adică i-au făcut muncitori agricoli, pe moşile lor, Românil trebuie să fi fost băştinaşi, cum s'a întâmplat cu clasa similară a Românilor din Gala, Spania, nu păstori nomazi. Insaşi existenţa unei clase de boieri slavi cuceritori în Dacia din Nordul Dunării implică existenţa unei clase de băştinaşi agricultori români, care lucrau pământul pentru dânşii.

Dar păstrarea numelui antic roman şi ca nume al neamului întreg în timpul şi după stăpânirea slavă şi mai ales faptul că Slavii asimilaţi n'au lăsat numele lor neamului supus, cum este regula, ci l-au adoptat pe al supuşilor, mai înseamnă ceva. Era o mare masă românească omogenă, peste care organizaţia de trib a Slavilor nu a putut prinde rădăcini adânci. Români n'au venit din regiunile sud-dunărene, cum afirmă partizanii teoriei roesleriene, căci *acolo erau state slave*, Serbia şi Bulgaria, ci au fost în regiunea unde nu era stat şi au trăit împreună cu Slavii o viaţă rurală în Nordul Dunării (ca şi în Macedonia). Dacă Români ar fi venit dintr-o regiune cu organizaţie de stat, ar fi luat numele statului. Numai astfel se explică de ce Slavii cuceritori n'au impus numele lor Românilor şi aceştia şi-au păstrat numele lor antic. Numai de aceea şi faţă de această împrejurare a stăpânirii străine, numele Românilor s'a păstrat, contrar celor ce s'au întâmplat la alte popoare în cazuri similare. În acest chip, păstrarea numelui neamului românesc lămureşte o întreagă epocă a istoriei noastre.

Vlahii şi Valahii. — Streinii n'au numit pe Români cu numele pe care şi l-au dat ei înşişi, ci le-au zis Vlahi sau Valahi. Numele apare sub diferite forme: la Slavii de Sud şi la Bizantini, *Vlahi*, la Slavii de Răsărit *Volohi*, la Apuseni *Valahi*, la Unguri mai întâi *Blachi*, apoi *Olachi*. Originea acestui nume este destul de neclară şi de aceea în vremurile vedhi s'au făcut tot felul de ipoteze ciudate. Eneas Silvius Piccolomini (papa Pius II) credea în secolul al XV-lea că numele Vlah derivă dela generalul roman Flachus, care ar fi cucerit Da-

cia¹⁾, iar cronicarul polon Dlugosz, tot în acel secol, leagă numele de Vlah de tribul italiot al *Volscilor*²⁾. În realitate, Germanii numeau pe Celți *Velși* și cum Celții romanizați din Galia erau vecinii Germanilor, prin extindere, toți Romanii au fost numiți *Velși*. Acest nume, care dela o vreme însemna pentru Germanii *Romani*, a trecut la Slavi sub formele *Vlochi*, *Valachi*, *Vlasi*, cum pronunțau ei. Fapt este că, pentru Slavi, *Vlah* este traducerea cuvântului *Roman*. Cu acest nume numesc ei și azi atât pe Romanii Apuseni, cât și pe Români. Astfel, în polonă, *Woloszy* înseamnă *Români*, iar *Wlochi*, *Italieni*. (Pe la 1923, guvernul italian a cerut celui polon, printr'o notă diplomatică, ca în Polonia numele statului lor să nu mai fie *Wlochy*, ci *Italia*). Ungurii numesc pe Italienii *Olaszi* și pe Români *Olah*; în secolul al XII-lea, la început, cronicarul rus dela Kiev, Nestor, numește atât pe Romanii apuseni, cât și pe Români *Wlochi*. Această denumire comună dată Românilor și Italienilor a fost pentru cronicarii noștri din veacurile trecute, începând cu Miron Costin, o dovadă luminoasă a originii noastre latine³⁾.

Așa dar, *Vlah*, *Vloch* este traducerea în limba slavă a cuvântului *Roman*. E drept că în izvoare termenul apare întâi în cronicile bizantine. Până azi, cea mai veche mențiune cunoscută a numelui acestuia este la cronicarul Cedren, care spune că șeful bulgar din Macedonia, David, a fost ucis de niște *Vlahi*. Faptul se petrece pe la anul 980⁴⁾, dată la care avem deci prima mențiune documentară despre poporul românesc. Dar Bizantinii au împrumutat termenul dela Slavi, căci, precum am spus, el este de origine germană și între Bizanț și Germanii nu exista contact direct. *Vlahii* în Evul-Mediu, atât cei din Nordul Dunării, cât și cei din Sud, trăiau amestecați cu Slavi, în Dacia, Bulgaria, Serbia și Macedonia, iar cu Bizantinii nu aveau decât un contact periferic.

Din aceste constatări asupra originii numelui *Vlah* putem trage câteva concluzii: Mai întâi, Slavi au numit pe Români

1) V. discuția la Miron Costin, *De neamul Moldovenilor*, ed. C. Giurescu, Buc. 1914, p. 7-8.

2) I. Dlugosz, *Historia Polonica*. I. Leipzig, 1711, col. 1122.

3) Miron Costin, *op. cit.*, p. 13-14.

4) Pentru acest pasaj G. Murnu. *Vlahia Mare*, București 1913, p. 3-14.

Vlahi, adică Romani, desigur *traducând* numele pe care și pe atunci, în prima parte a Evului Mediu, și-l dădeau ei înșiși, Rumâni. În al doilea rând, acest nume dat de Slavi, Vlahi, este un nume unitar. Slavi cunoșteau pe Români ca o unitate de neam, nu ca triburi separate. De observat că Nestor a cărui cronică e scrisă la Kiev pe la 1112 cunoaște pe Slavi sub numele a o mulțime de triburi, dar când e vorba de Români, îi numește încă de pe atunci numai cu numele unitar, Volochi¹⁾. Acest fapt confirmă cele spuse mai sus despre existența unei coeziuni naționale românești chiar în epoca vieții de trib.

Am spus că numele Vlah este un nume dat de streini Românilor. Totuși, în anume cazuri speciale, acest nume strein a fost acceptat și adoptat de Români. Astfel este cazul numelui unui județ al țării noastre, județul *Vlașca*. În slavonește, *Vlașca* este Valahia, țara Vlahilor. Dece însă județul *Vlașca* este țara Românilor prin excelență și apoi dece s'a adoptat aci numele strein? Am spus că e probabil că multe, dacă nu foarte județele vechi, reprezintă triburi, unificate mai târziu, foste voevodate particulare. *Vlașca* este și era, mai ales pe vremuri, un județ acoperit de păduri mari. În această regiune ferită astfel de năvăliri, apărută în chip natural, s'a dezvoltat desigur o mică organizare voevodală românească. Este probabil că regiunile învecinate, în epoca stăpânirii slavone, erau cucerite de Slavi și boierii slavi și împărțiseră moșiile. În schimb, regiunea păduroasă era lăsată pe seama Românilor; acolo nu era boierime slavă, ci numai sate de moșneni români, era deci țara Valahilor prin excelență, fără boieri slavi. Un caz asemănător se petrece în veacul al XIII-lea în Ardeal: pădurea cea mare din părțile Făgărașului e numită în actele ungurești, *Sylva Blachorum pădurea Valahilor*²⁾ pentru că acolo nu era nici o stăpânire de moșie a nobilimei maghiare și regiunea păduroasă era lăsată pe seama Românilor cu organizația lor voevodală.

Cum însă pădurea *Vlașca* dela Dunăre nu avea un nume politic deosebitor, a păstrat numele strein dat de Slavi, ce avuseseră supremație în Dacia, chiar după ce această regiune a fost înglobată în statul Țării Românești. Interesant este

¹⁾ *Lêtopis prepodobnago Néstora po Lavrentieskomu spi'sku*, Moscova, 1864, p. 2-3.

²⁾ F. Zimmermann, C. Wener, *Urkundenbuch*, I. p. 35.

un alt fapt, care confirmă ipoteza noastră despre sensul numirii județului Viașcaț anume, numele pădurii celei mari, care se întinde la Nordul județului Ilfov și la Sudul județului Prahova, dar care pe semne, înainte de veacul al XIV-lea, se întindea mai mult, unindu-se cu codrii din Vlașca. Această pădure, azi în mare parte tăiată, se numește *Codrul Vlășiei* (adică al Valahiei), al cărei sens nu poate fi altul, decât tot o organizare veche autonomă în părți păduroase, în care nu pătrundea regimul seniorial al boierimeii slave.

Dar nu numai fragmente din Țara Românească se numeau cu numele dat de streini, Vlahia, ci și întregul stat. Domnia Țării Românești în actele slavone, singurele acte interne emanate din cancelaria statului din veacul al XIV-lea până în al XVII-lea, se numea, pe slavonește, Ungro-Vlahia, iar mai scurt, în titlul din interiorul documentelor, *Vlașca Zemlia*. Până azi, mitropolia Țării Românești a rămas cu numele de mitropolia *Ungro-Vlahiei*. Numele acesta, se știe, a fost dat de patriarhia grecească de la Constantinopol. Când, la 1359, s'a înființat, cu binecuvântarea patriarhului, o mitropolie la Argeș, capul bisericii ortodoxe din Bizanț, care cunoștea o altă Vlahie, aceea din Peninsula Balcanică, a numit noua eparhie, spre a face deosebirea clară, a Ungrovlahiei, adică a Vlahiei *dinspre* Ungaria. Dovadă că așa stau lucrurile, este și faptul că, atunci când patriarhia a înființat, scurt timp mai târziu, încă o mitropolie la Suceava, în celălalt principat românesc, a numit-o întâi a *Ruso-Vlahiei*, adică a Vlahiei (României) *dinspre* Ruși¹⁾. Dar acest din urmă nume nu a fost menținut, întrucât principatul dintre Carpați și Nistru avea un nume al său care nu dedea loc la nici o confuzie: Moldova, pe când Țara Românească însemna Vlahia și se putea confunda cu celelalte Vlahii.

Deci, de la biserică a trecut numele Ungro-Vlahia în cancelaria slavonă (care era compusă din elevi ai clericilor) ca nume al statului. Că acest nume era considerat de domni și de dregători ca o traducere slavonă a termenului românesc, Țara Românească, aceasta este clar, căci, de îndată ce actele oficiale au început să fie date în românește, în titlul domnului Ungro-Vlahia a fost înlocuită cu Țara Românească. Deci, nu-

1) Hummuzaki, *Documente*, XIV—1. p. 19, 21 (din 1395).

mai în actele scrise în limba streină, slavonă, Românii numesc țara lor *Vlahia*, cu termenul strein.

Muntenia și Muntenii. — În veacul al XIV-lea, Românii din Nordul Dunării au trecut dela viața de trib la viața de stat și au întemeiat în spațiu de câteva decenii două principate pe marginile exterioare ale cetății ardelenе. De ce au fost două state și nu unul singur, am arătat cu alt prilej¹⁾.

Primul principat, mai bine zis prima domnie, a luat numele neamului: Țara Românească, cea de-a doua era și ea o țară românească, dar pentru deosebire a trebuit să-și ia un alt nume: Moldova. Țara Românească înseamnă deci statul Românilor; nu se punea înainte familia întemeietoare, nici locul (ca în cazul Moldovei), ci neamul.

Dar pe lângă acest nume oficial, domnia dintre Carpații meridionali și Dunăre mai are și al doilea nume: *Muntenia* sau *Țara Muntenească*, mult mai greu de explicat. După câte știm, Românii din Țara Românească nu și-au zis Munteni și n'au numit țara lor Țara Muntenească, ci întotdeauna s'au dat drept Români din Țara Românească. Muntenia și Țara Muntenească sunt numiri de origine moldovenească. Moldovenii au numit pe vecinii lor de peste Milcov, Munteni și aceasta din epoci foarte vechi, probabil încă dela început. În cronica slavă cea mai veche a Moldovei este, în textul slavon, termenul *Muntean*²⁾. E ușor de înțeles de ce Moldovenii n'au numit principatul vecin Țara Românească și pe locuitorii lui Români, căci Români se simțeau și ei și țara lor era și ea tot o țară românească, deci trebuia găsită o numire care s'o distingă.

Dar mai neclar este motivul alegerii acestui nume: *Muntean*. Bine înțeles, *Muntean* înseamnă *om de munte*, însă Țara Românească nu este o regiune esențialmente muntoasă, dimpotrivă șesul dunărean ocupă un spațiu mult mai întins ca munții. Miron Costin, care, precum am văzut, se ocupa în veacul al XVII-lea cu explicarea nomenclaturii naționale românești, a văzut această nepotrivire și a încercat o explicație cam naivă a numelui Munteni, Polonii, zice el, nu se pronunță Munteni, ci *Moltani*, când vorbesc de supușii domnului dela

¹⁾ P. P. Panaitescu, *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate?* în acest volum.

²⁾ I. Bogdan, *Letopisețul dela Bistrița, în Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor*, București, 1895, p. 41.

Târgoviște. Moltani, spune cronicarul nostru, derivă din *Oltanu*, la care s'a prepus un M (de ce ?), deci numele Munteni nu înseamnă la origine oameni dela munte, ci locuitorii dela Olt. Se știe, zice Miron Costin, că Muntenii au descălecat din Țara Oltului din Transilvania, cu un alt nume Țara Făgărașului¹⁾. Firește că, în realitate, nu dela pronunția polonă trebuie să pornim ca să explicăm numele țării, căci Polonii mai depărtați de Țara Românească, îi împrumutaseră dela Moldova vecină. De altfel, ceea ce nu știa Miron Costin, numele *Moltani* apare în Polonia abia în a doua jumătate a veacului al XVI-lea (în al XVIII-lea termenul începe să însemne însă Moldova), iar în vremea lui Mircea și în veacul al XV-lea Polonii ziceau consecvent principatului românesc celui mai depărtat de granițele lor: *Basarabia*, după numele lui Basarab, întemeietorul țării.

Așa dar, nu dela Olt, ci tot dela munte se trage numele Muntenilor. A. D. Xenopol vedea în acest nume o puternică dovadă pentru îndreptățirea ipotezei descălecatului, adică a unei coborâri încete a „Muntenilor” dela munte spre șesul dunărean, după ce în timpul năvălirilor barbare Români trăiseră adăpostiți în munți, ca să se ferească de furia lor. Muntenii nu ar însemna deci oameni care locuiesc la munte, ci care sunt originari dela munte, coborâți la șes²⁾.

Dar teoria „descălecatului” a trăit; chiar d. G. I. Brătianu, care a încercat de curând s'o readucă la lumină, recunoaște o coborâre de elemente politice unificatoare venite din Ardeal, nu o admigrare a populației pe șesul muntean³⁾. Din ultimele publicații de documente⁴⁾ se poate vedea că așezările românești dela șes și chiar cele dela bălțile Dunării, apar ca străvechi în secolele al XIV-lea și al XV-lea și nici urmă de colonizare în șesul Țării Românești, în chipul colonizării din aceeași epocă în partea de Răsărit a Moldovei, plină de „locuri pustii” la dispoziția domnului colonizator. Dealtfel, în veacul al XIII-lea, erau în viața Țării Românească o serie de mici

¹⁾ Miron Costin. *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească*, ed. P. P. Panaitescu, București 1929, p. 30 (394).

²⁾ A. D. Xenopol. *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III, p. 21.

³⁾ G. I. Brătianu, *Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești în lumina nouălor cercetări*, Acad. Rom. secț. Istor. XXV, 1942.

⁴⁾ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, (1362-1490). București, 1938.

voevodate și cnezate în Valea Jiului, a Argeșului și în Vâlcea (diploma cavalerilor Ioaniți din 1247), deci statul muntean nu s'a putut forma decât prin reunirea lor, nu prin coborîrea unei populații dela munte în momentul „descălecatului”, adică al întemeierii. În veacul al XIII-lea, ba chiar în al XII-lea, este sigur că Românii erau așezați de mult în șesul Dunării (Cronicarul Nestor la începutul veacului al XII-lea în socoate pe „Volohi” așezați în epoci străvechi la *Dunăre*)¹⁾, așa că, în cazul improbabil al unei coborîri de populație dela munte spre șes, ea s'a făcut în epoci străvechi și nu în legătură cu întemeierea statului. Deci Moldovenii, așezați mai recent la Răsărit de Carpați, n'aveau motiv să-și amintească de ea ca să dea un nume Țării Românești, căci nu trebuie să uităm că Muntenia este un nume dat de Moldoveni, după întemeierea statului lor, ca să se deosebească de acești vecini.

Problema numelui Munteniei și a Muntenilor rămâne deci deschisă. Vom expune mai jos o ipoteză proprie, pentru explicarea formării acestui nume: Am văzut că multe popoare, dintre vecinii noștri, Poloni, Cehii, Sârbii, din cele mai depărtate, Germanii, și-au format numele dela stat, care s'a constituit prin reunirea triburilor, iar tribul cel mai puternic, cel mai important, a dat numele său statului. Și întemeierea principatelor române s'a petrecut tot ca o reunire de triburi, așa numitele voevodate. Nu cumva unul din aceste voevodate a reunit sub sceptrul șefului său pe celelalte și numele său era Muntenia, adică voevodatul dela munte, spre deosebire de celelalte, care erau la șes?

Orașul Argeș, mai târziu numit Curtea de Argeș, a fost prima capitală a Țării Românești. Cum acest oraș este cam excentric față de întinderea țării, avem dreptul să conchidem că alegerea lui ca loc al scaunului domnesc este datorită faptului că acolo se afla scaunul voevodului local, care mai târziu a unificat țara. Voevodatul acesta era deci în valea Argeșului de Sus, orientat spre munți. În diploma dată de regele Bela IV cavalerilor Ioaniți, la 1247, deci înainte de întemeierea principatului, e pomenit în adevăr un voevodat „dîncolo de Olt”, sub voevodul Seneslav²⁾. Acesta este deci voevodatul dela munte, de unde a pornit apoi Basarabă, urmașul lui Seneslav, unificarea

1) *Létopis prepodobnago Nestora*, I. c.

2) Hurmuzaki, *Documente*, I—1, p. 249-253.

Țării Românești. Noul stat s'a numit Țara Românească, dar vecinii cunoșteau și numele voevodatului particular, de unde pornise dinastia, cu numele vechi Țara Muntenească. Ar fi deci un caz, cunoscut și în istoria altor țări, când o parte a neamului, o organizație politică locală pe bază de trib, a dat numele său statului, cel puțin în limba vecinilor, care știau de unde pornise procesul de unificare și familia domnitoare. Vom vedea imediat că o împrejurare analogă se constată în formarea numelui Moldovei, în numele principatului românesc vecin, ceea ce întărește ipoteza noastră privitoare la *Muntenia*.

Moldova și Moldovenii. — Moldova este țara depe malurile râului Moldova, afluentul Siretului în partea de N. V. a țării. Țara a luat numele râului; pe acest râu se află târgul Baia, prima capitală a țării, care se mai numea și *Târgul Moldovei*. „Die Stadt Mulde“, îi ziceau Sașii coloniști în aceste locuri. Un negustor de acolo, pomenit la Lemberg la 1339, arată că târgul exista înainte de întemeierea țării¹⁾. Deci, întâi a fost râul, numele său l-a luat târgul, apoi toată țara.

Ceea ce pare însă ciudat la prima vedere, este ca țara să poarte numele unui râu secundar. Când văile Prutului și ale Siretului străbăteau țara dela Miază Noapte la Miază Zi, culegând toate apele depe stânga și depe dreapta, de ce țara a luat numele unui afluent al Siretului din colțul de Nord-Vest al țării? Un singur răspuns se poate da la această întrebare: țara, la început, nu cuprindea decât valea Moldovei, adică basinul acestui râu; la început a fost în realitate țara Moldovei și numai mai târziu a pornit de acolo unificarea întregului spațiu care s'a numit mai târziu astfel. Țara Moldovei nu poate însemna altceva decât voevodatul din valea Moldovei și atât, pentru epoca începuturilor. Acolo a fost Dragoș, despre care legenda spune că a venit din Maramureș la vânătoare după un zimbru; acolo era, dealtfel, posibilă legătura peste munți cu Maramureșul.

Era firesc ca de aci să înceapă ridicarea statului, căci colțul de Nord Vest era partea cea mai bogată și mai populată a țării în Evul Mediu. În Bucovina și în județele Neamț și Baia,

¹⁾ Alexandru Moldawicz" of. N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 204.

erau târgurile mari care făceau negoț cu Lembergul. Baia, Suceava, primele capitale, Rădăuți și cu mormintele domnești Siretul cu episcopia catolică, orașe cu populație în parte nemțească și armenească, tot în acea parte a țării s'au ridicat, ca și mănăstirile ce fac fala artei vechi moldovenești, focare de învățatură și de viață evlavioasă. Restul țării era mai rar populat, cu orașe mai mici, mai risipite; în partea de Nord-Vest era centrul de greutate până la mijlocul veacului al XVI-lea, când se mută capitala la Iași. Așa dar, în valea Moldovei s'au pus primele temelii ale țării. Dar, după patru decenii abea dela întemeiere, la 1392, Roman vodă Mușatin se intitula pentru întâia oară: „Domn dela munte până la mare”, schimbând titlul cel vechiu al domnilor Moldovei, tocmai pentru că pentru întâia oară domnia atinsese marea¹⁾. Țara Moldovei s'a format deci dela un prim nucleu din valea râului Moldova, peste toată țara până la Nistru. Dar ce era în restul țării, la Sud și la Răsărit până la granițele muntene, pe vremea când domnea Dragoș și Bogdan numai în valea Moldovei? Nu știm sigur, căci isvoare nu avem. Atâta aflăm că, la 1332, pământurile episcopiei de Milcov, episcopie catolică a ordinului Minorităților, cum spune un raport trimis papei, fuseseră încălcate de către „boierii (a potentibus illarum partium)” din acele părți²⁾. Erau deci boieri cu moșii în Moldova de Jos, înainte de coborârea domniei în acele părți. Pe de altă parte, din cronica lui Długosz aflăm de niște voievozi Petru și Ștefan, care se luptau între ei pentru stăpânire în părțile de Nord ale țării, tocmai în vremea în care Bogdan domnea la Baia³⁾. Era deci și un alt voevodat și desigur și altele pe care nu le știm, Țara nu era nepopulată și organizarea politico-socială de dinainte de întemeiere trebuie să fi fost aceeași ca pe tot pământul românesc, organizare pe triburi mari rurale, adică mici voevodate. Aceste voevodate fuseseră odinioară tributare Tătarilor, apoi au fost supuse, poate prin luptă, de voevodul cel puternic din Nord Vest, din partea cea mai bogată și populată a țării, cu orașe și cu bani veniți de pe urma negoțului.

În acest chip, numele unui voevodat particular s'a întins

¹⁾ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași, 1931, p. 7, 13.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, I—1, p. 622.

³⁾ Długosz, *Historia Polonica*, I, Leipzig. 1711, col. 1122-1124.

asupra țării întregi, un taib a unificat celelalte triburi și a dat numele său țării. E tot fenomenul cunoscut, pe care l-am amintit pe o scară mai mare la Germani și la unele popoare slave vecine. Ca și pentru Muntenia, și în Moldova, unde lucrul apare mult mai lămurit, numele țării vine dela numele unui voevodat, acela care a provocat unificarea statului.

Țara s'a numit deci *Moldova*, dar domni și poporul aveau conștiința că această țară era românească, era o Moldovă românească. De aceea, în titlul domnilor din veacul al XV-lea, al lui Alexandru cel Bun, al lui Ștefan cel Mare, în hrisoavele lor slavone, în inscripții de pe broderii, numele țării este adesea, nu *Moldova*, ci *Moldovlahia*¹⁾. Aceasta nu înseamnă, cum și-au închipuit unii istorici ai noștri, o pretenție de a reuni sub sceptrul lor ambele principate, *Moldova* și *Vlahia*, adică Țara Românească. Domni noștri nu purtau titluri deșarte, cu pretenții fără substrat real. *Moldova* era și ea o *Vlahie*, adică o Românie și *Moldovenii* din veacul al XV-lea nu uitaseră acest lucru, *Moldovlahia* înseamnă pur și simplu România moldovenească, țara Vlahilor (Românilor) din părțile Moldovei.

Roman și Vlahata. — Zice cronica slavonă a Moldovei din veacul al XV-lea, adausă la sfârșitul cronicii rusești dela mănăstirea Invierii (Voskresenskaia) că neamul românesc se trage din Italia, dela doi frați veniți dela Veneția tocmai în aceste părți. Acești frați se numeau Roman și Vlahata (*Vlahata* este forma slavă bulgară articulată a lui *Vlah*). Din acești doi frați și din urmașii lor s'a născut poporul românesc²⁾.

Era un obicei foarte răspândit al cronicarilor medievali să afirme că popoarele își trag numele dela o persoană, un strămoș al marii familii; iar când erau neamuri înrudite, vorbind aceeași limbă sau limbi apropiate, atunci strămoșii lor, purtătorii numelui, erau arătați ca fiind frați. Astfel, cronicarul polon Dlugosz din veacul al XV-lea spune că au fost doi frați cari au dat naștere la două popoare, anume *Leh* și *Ceh*, vrând să arate prin aceasta că Leșii (Polonii) și Cehii sunt po-

¹⁾ N. Ionga, *Patrahîrul lui Alexandru cel Bun*. Acad. Rom. ser. II, XXXV, 1913, p. 344. M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 52, 147, 212, 286, 307, 311, I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 99, II, p. 356, 361, 362, 467.

²⁾ I. Bogdan, *Vechile cronice moldovenești până la Urechia*, București, 1891, p. 185.

poare înrudite prin limbă și origine¹⁾). La fel cronicarul ungar Simon de la Keza spune că au fost odinioară doi frați, Hunor și Mogar, cari sunt începătorii celor două popoare de frați de sânge, Hunii și Maghiarii²⁾).

Nu este deci de mirare că, urmând moda cronicărească medievală și credința că originea și numele popoarelor se trag de la anume indivizi fondatori, cronicarul Moldovei, care scrie probabil în vremea lui Petru Rareș, spune că Românii se trag din doi frați, Vlah și Roman, care corespund celor două nume ale poporului nostru, *Români* și *Vlahi*, numele intern și numele dat de streini. Dar aci nu sunt popoare deosebite, ca în cazul Leșilor și Cehilor sau al Maghiarilor și al Hunilor; totuși, e vorba de două state. Suntem în drept să socotim că cei doi frați Roman și Vlahata reprezintă în mintea cronicarului originea celor două principate române, Moldova și Țara Românească. Avem în această cronică, într'o formă legendară, prima afirmare românească internă (cele streine sunt mai vechi) a unității, a frăției dintre neamurile celor două principate românești de dincoace de Carpați.

1943

1) I. Dlugocz, *op. cit.* I. col. 8-7.

2) Simion de Keza, *Gesta Hunnorum et Hungarorum* in Popa L. s-seanu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, IV, p. 22.

IV.

DRUMUL COMERCIAL AL POLONIEI LA MAREA NEAGRA ÎN EVUL MEDIU

Originile comerțului polon prin Moldova. — Comerțul polon îndreptat spre Marea Neagră la sfârșitul Evului Mediu este unul din faptele economice ce au urmările cele mai însemnate pentru istoria Poloniei și a principatelor române. Drumul comercial din Polonia spre Marea Neagră era, în realitate, un deșeu al negoțului orașelor hanseatice și flamande spre Orient. Pe această cale de uscat se făceau schimbările între aceste orașe și negustorii italieni cari aveau în această epocă un fel de monopol al comerțului oriental în porturile Levantului și ale Mării Negre. E vorba deci de o cale de importanță general europeană.

Țările străbătute de această cale, Polonia și Moldova, s'au bucurat de mari avantaje și se ridicară la un oarecare grad de bogăție. În cece privește Moldova, împotrivirea ei îndărătnică și mult timp fericită împotriva Turcilor și a altor vecini puternici în veacul al XV-lea se explică, măcar în parte, prin bogăția orașelor ei, datorită trecerii negustorilor străini.

Deschiderea acestui drum pentru negustorii ce veneau din Polonia începe din prima jumătate a veacului al XIV-lea, când în Rusia Roșie (Galiția Orientală) se aflau state rusești independente. Mai multe privilegii concesate de principii din Liiov și Haliciu pentru Cavalerii Teutoni și negustorii din Germania, dovedesc că încă înainte de anexarea acestei regiuni

la Polonia există un drum de negoț pentru mărfurile ce erau aduse din Nordul Europei¹⁾. Acest drum se prelungea spre Sud sub numele de „drumul tătăresc” și ajungea, trecând prin Podolia, în Crimeea, unde se afla colonia genoveză Caffa²⁾.

Dar numai după ce Polonii puseră mâna, în 1343, pe cnezatul Liiovului, acest drum fu deplin asigurat. De fapt, stăpânirea polonă în Rusia Roșie nu deveni stabilă decât mai târziu, căci la moartea lui Cazimir cel Mare (1370), moștenitorul său, Ludovic al Ungariei, alipise această provincie Ungariei³⁾. Abia după ce, în 1387, Vladislav Jagello o recuceră definitiv pentru Polonia⁴⁾, se simțiră urmările politice, anume suzeranitatea Poloniei asupra Moldovei, căci primul tratat de vasalitate al acestei țări datează chiar din același an.

De atunci drumul tătăresc este părăsit și locul îi este luat de drumul moldovenesc a cărui primă mențiune în actele din Liiov este din anul 1382, puțin înainte de achiziția definitivă a Rusiei Roșii de către Polonia⁵⁾. Acest nou drum de comerț sfârșește la Cetatea Albă, la gura Nistrului, o veche cetate bizantină care trecu sub mai multe stăpâniri în cursul Evului Mediu⁶⁾. Era mai ales o colonie comercială genoveză, dar curând domniș Moldova o alipiră stăpânirilor lor.

În acest chip a fost deschis un mare drum de comerț spre Orient. Mărfurile din Germania și Flandra, mai ales postavurile, erau cumpărate de Genovezi și Armeni în Moldova, cari aduceau în schimb produsele orientale (stofe, vinuri, piper și sclavi)⁷⁾.

1) St. Kutrzeba, *Handel Polski ze Wschodem w wiekach srednich* (Comerțul oriental al Poloniei în Evul Mediu), Cracovia, 1903, p. 15-16 și L. Charewiczowa, *Handel sredniowiecznego Lwowa* (Negocul Poloniei în Evul Mediu).

2) N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1900, p. 39-59.

3) I. Dabrowski, *Ostatnie lata Ludowika Wielkiego (1370-1382)*. Ultimii ani ai lui Ludovic cel Mare, Cracovia, 1913, p. 287-312.

4) A. Lewicki, *Zarys historii Polski*, (Schită de istorie a Poloniei) Cracovia, 1923, p. 119-120.

5) St. Kutrzeba *op. cit.*, p. 74. fixează data 1386, dar deja în 1382 se constată un negustor din Siret, Moldova, la Liiov. Vezi mai jos.

6) N. Iorga, *op. cit.*, p. 39-90, Gh. Brătianu, *Les Bulgares à Cetatea Albă au début du XIV-e. siècle*, în Byzantion, II, (1925), p. 153-158.

7) I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV-XVI Jahrhundert*, Gotha, 1911 p. 17-73 și 178-196.

Orașul Liov în Polonia se bucura de dreptul de depozit, negustorii nu puteau adică să treacă prin oraș cu mărfurile lor, ci erau nevoiți să le depună și să le vândă pe loc. Ei a fost centrul acestei mișcări economice în Polonia¹⁾, în timp ce în Moldova acest rol a fost jucat mai ales de Cetatea Albă. Al doilea port al Moldovei mult timp disputat (Țării Românești, Chilia (Licostomo), n'a avut decât o importanță secundară pentru comerțul polonez, dar a fost în schimb punctul final al drumului comercial unguresc²⁾.

Comerțul Liovului și al Cracoviei prin România. — Arhivele municipale din Liov cuprind un bogat material pentru studiul comerțului acestui oraș cu Moldova³⁾. Aceste documente care au fost publicate în parte, cuprind amănunte asupra naturii mărfurilor vândute, a naționalității negustorilor, prețurile, vămile și procesele dintre negustori, judecate la Liov. Ar fi nefolositor să analizăm în amănunte aici toate aceste chestiuni⁴⁾. Ajunge să spunem că cea mai veche tranzacție de comerț cunoscută a unui cetățean din Liov cu Moldova este aceea a germanului Klepel, originar din Cracovia, cu un oarecare Zimmerman din Siret în Moldova, din anul 1382⁵⁾. Aceste relații luară în curând o mare dezvoltare, așa încât în 1421 Niclas Hecht, cetățean din Baia (*Civitas Moldaviensis*), lasă în testamentul său scris în nemțește averea sa întreagă municipalității din Liov pentru biserici și opere de binefacere, avere care consta dintr'o creanță foarte însemnată, ce urma să fie reclamată negustorului din Liov, Wittram⁶⁾.

1) Charewiczowa, *op. cit.*, p. 31-53.

2) O. Gorka, *Białogród, Kłja a wyprawa r. 1497*. (Cetatea Albă, Chilia și expediția din 1497), Varșovia, 1932 p. 3-4. Cf. și St. Lewicki, *Drugi handlowe w Polsce w wiekach średnich* (Drumurile de comerț în Polonia în Evul-Mediu), Cracovia, 1906.

3) A. Czolowski. *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta* (Documente istorice din Liov extrase din arhivele orașului), 4 volume, Liov, 1892-1921. Documente cuprinzând actele cele mai vechi până la 1450; N. Iorga, *Relațiile comerciale cu Lembergul*, București, 1900, *Akta Grodzkie i Ziemskie*, Liov, vol. III, VI, VII, IX și XIII.

4) Cf. L. Charewiczowa, *op. cit.*, p. 53-61, Kutrzeba *op. cit.*, p. 74-88, Nistor, *op. cit.*, p. 17-78.

5) Al. Czolowski *op. cit.*, I, p. 8.

6) *Akta Grodzkie i Ziemskie*. IV p. 108-109, editorul n'a putut identifica localitatea *Civitas Moldaviensis*. Hecht explică donația sa astfel: „Averea pe care mi-o datorește cetățeanul din Liov Wittram, bleștii mei prieteni sunt prea slabi și prea săraci, ca să i-o poată pretinde

Pe de altă parte, se constată că numeroși orășeni din Moldova obținură drept de cetățenie în orașul Liov. Printre negustorii streini ce obținură drept de cetățenie în Liov între anii 1405 și 1426 se numără 5 Moldoveni, 7 Unguri, 4 Nemți și 3 de alte neamuri, dar între 1461 și 1495 aflăm 18 Moldoveni, 3 Unguri, 3 Nemți, 3 Cehi și 4 diverși. Dimpotrivă, după 1495, nu mai găsim nici un Moldovean cu drept de cetățenie la Liov¹⁾. Aceasta se explică prin decăderea comerțului cu Moldova în ultimii ani ai veacului al XV-lea, chestiune asupra căreia vom reveni mai jos.

Acești „Moldoveni” nu erau, bine înțeles, în mare parte Români. Numai catolicii aveau dreptul de a obține drept de cetățenie în Evul Mediu în orașele din Polonia²⁾. Orașele din Moldova de Nord erau locuite mai ales de Germani, cari alcătuiau de altfel, în această epocă și clasa negustorească a orașului Liov. Expansiunea burgheziei comerciante germane în sfârșitul Evului Mediu în regiunile de pe ambele părți ale Carpaților este un fapt general³⁾. Dar pe lângă Nemți, și Armenii formau colonii compacte la Cetatea Albă⁴⁾, în alte târguri moldovenesti și chiar la Liov⁵⁾. În al treilea rând, Italienii, Genovezii și Venețienii, erau marii capitaliști cari alimentau această mișcare comercială⁶⁾. Nu aflăm în schimb mulți comercianți români la Liov până la mijlocul veacului al XV-lea; se pot aminti totuși numele lui *Vlad Wallachus* în 1407⁷⁾. *Iwan Woloschyn pellifer* în 1422⁸⁾, *Pashko*

și obține. Deaceia azi dau această avere, pe care mi-o datorește numitul Wittram, orașului Lemberg“.

1) A. Gilewicz, *Przjęcie do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405-1605* (Dreptul de cetățenie la Liov în anii 1405-1605) în *Studja powzięcione pr. Bujakowi*, Lwow, 1931, p. 375-414.

2) I. Ptasnik, *Obywatelstwo miejskie w dawnej Polsce*. (Cetățenia orășenească în vechea Polonia), în *Przegląd Warszawski*, I, (1921), p. 145-154.

3) R. Kaindl, *Geschichte der Deutschen in der Karpathenländern*, II vol. Gotha, 1907.

4) După mărturia lui Angiolelo, secretarul lui Mahomet II, Donato da Lezze, *Historia Turchesca*, ed. I. Ursu, București, 1910, p. 90.

5) I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau*, Cernăuți, 1912, p. 56-57.

6) I. Ptasnik, *Kultura włoska wleoków średnich w Polsce* (Cultura italiană medievală în Polonia), Varșovia, 1922.

7) Al. Czolowski, *op. cit.*, II, p. 30.

8) *ibidem*, III, p. 71.

de Siret (1441¹) și poate *Wassil aus der Walachey* (1448²). (Prin Valachia se înțelegea în Polonia pe atunci numai Moldova).

Domnii Moldovei erau ei înșiși interesați în afacerile comerciale din Liov și aveau acolo agenții lor de comerț. Comerțul domnilor și marilor boieri este caracteristic pentru organizarea economică a principatelor române până în veacul al XVI-lea. Produsele Moldovei, din care o zeciuială se cuvenea domnului, afară de cele ale moșiilor privilegiate ale unor mănăstiri și boieri, se vindeau în străinătate, în Polonia și Ardeal, prin negustorii domnești³). Pe de altă parte, domnii aveau dreptul după tratatele de comerț, să aleagă ei cei dintâi mărfurile necesare pentru dânșii și curtea lor dintre cele aduse de negustorii ce treceau prin capitala lor⁴). Astfel s'a desbătut în 1445 un lung proces în fața judecătorilor din Liov între nobilul polon Mihail de Buczacz și domnul Moldovei Ilie împreună cu soția sa „ducesa”, fiica ducelui Andrei de Kiew (era sora Sofiei, ultima soție a regelui Poloniei Vladislav Jagello)⁵).

Dintre boierii mari din Moldova, logofătul Mihul, care fu exilat în Polonia după 1457, a avut mai multe procese la Liov între anii 1471-1479⁶).

Acest comerț al Moldovei cu orașul Liov nu era exclusiv, căci „dreptul de depozit” al acestui oraș nu era absolut și de aceea trebuie să studiem și comerțul moldovenesc cu alte orașe poloneze. Mai ales Cracovia invidia situația privilegiată a Liovului și de aci se ivi un lung proces între cele două orașe pentru comerțul cu Moldova, ca și pentru cel care trecea pe drumul tătăresc. Procesul care începe în 1400 ține până în 1504 și regii Poloniei prin sentințe repetate dădură câștig de cauză capitalei, îngăduind negustoriilor din Cracovia să-și facă negoț „ad partes Valachiae”⁷). Un proces asemănător a fost

1) *ibidem*, IV, p. 68.

2) *ibidem*, IV, p. 290.

3) I. Nistor, *Handel und Wandel*, p. 46-48.

4) Vezi mai jos.

5) *Akta grodzkie i ziemskie*, XIV, p. 160, 169, 173. Pentru afacerile comerciale ale lui Ilie Vodă la Liov, cf. și Czolowski, *op. cit.*, IV, p. 27 (din anul 1441).

6) *Akta grodzkie i ziemskie*, XV, p. 179, 185, 498.

7) *ibidem*, III, p. 148-149 (din 1400); A. Prochaska, *Materiały archiwalne wzyete z metryki litewskiej* (Materiale de arhivă scoase din me-

judecat în 1462 de către regele Cazimir IV. Orașul Cămenița lângă Nistru, reclamase dreptul de a transporta mărfurile cumpărate în Moldova dincolo de Liov, ceea ce refuzau cetățenii acestui oraș, impunând dreptul de depozit. Negustorii din Cămenița cerură acest privilegiu ca despăgubire pentru pierderile suferite de dânsii în regiunile „de dincolo de mări, în Moldova și în alte locuri, din pricina nesiguranței provocate de războaie”.

Sentința fu însă dată în favoarea orașului Liov¹⁾.

Numai Cracovia rămase cu dreptul de a exercita împreună cu Liovul negoțul prin Moldova. De aceea aflăm și la Cracovia negustorii din Moldova cari obținuseră dreptul de cetățenie. Astfel, încă din anul 1403 găsim acolo pe *Petrus Woloch* (Moldoveanul) și în același an *Petrus Pomalubogat* (pe maul bogat) care sunt urmați de mulți alții în tot veacul al XV-lea. În 1445 „Petir de Nyemcze de Walachia” se înscrie ca cetățean al Cracoviei, iar în 1485 „Gregorius Wlach (italianul de Walachia)”. Se constată în total, până la 1500, 16 negustori din Moldova cari obținură dreptul de cetățenie al Cracoviei cu ajutorul unei scrisori, de recomandare emise fie de orașele lor de origine, fie de negustorii poloni cunoscuți²⁾.

Existența unor numeroși studenți originari din orașele Moldovei la universitatea din Cracovia în veacul al XV-lea³⁾, este o urmare a acestor relații comerciale. Firește, că e vorba de catolici, mai ales de Sași, stabiliți în orașele Moldovei.

La Poznan deasemenea se întâlnesc în veacul al XV-lea

trica litvană), Liov, 1890, p. 13 (15 Martie 1403); *Codex diplomaticus miesta Krakowa* în *Monumenta Mediaevi Poloniæ illustrantia*, V. p. 146 (24 Iunie 1403); *ibidem*, p. 153 (15 Mai 1406); *ibidem*, p. 319-321 (16 Septembrie 1504); vezi și St. Kutrzeba, *Handel Krakowa w wiekach średnich* (Comerțul Cracoviei în Evul Mediu) în *Rozprawy ale Akademiei din Cracovia*, sec. istorică ser. I-XIX (1903), p. 108-115; Nistor, *Auswärtige Handelsbeziehungen*, p. 19.

¹⁾ *akta grodzkie i ziemskie* VII, p. 69-71.

²⁾ K. Kaczmarczyk, *Libri juris civilis Cracoviensis (1329-1506)* în colecția *Wydawnictwo aktów dawnych miasta Krakowa*, V. Cracovia, 1913, p. 36, 54, 97, 191, 197, 216, 227, 238, 264 și 306.

³⁾ Vezi lista în prefața lui E. Barwinski în ediția Miron Costin, *Chronicon terræ Moldavicae*. București, 1912 p. VII, după *Album studiorum universitatis Cracoviensis*, ed. A. Chłmel, I și II (până în 1551), Cracovia, 1887-1892.

negustori din Moldova (în 1435 Andrei din Cetatea Albă și încă alții¹⁾.

Pătrunderea negustorilor din Moldova în Polonia în veacul al XV-lea a fost deci mai adâncă decât se credea până acum²⁾.

Privilegiile de comerț. — Ca pretutindeni în Europa medievală, comerțul practicat pe drumul din Polonia spre Marea Neagră prin Moldova era reglementat de către privilegiile cari țineau loc de tratate de comerț. Trecerea negustorilor din Liov și Cracovia prin Moldova nu era îngăduită decât în virtutea unui privilegiu dat de domnia acestei țări. Aceste privilegii, în limba slavă bisericească, au fost publicate de mai multe ori³⁾. Cel mai vechi este al lui Alexandru cel Bun din 1408, urmat de al fiului său Ștefan în 1434 și de cele ale lui Petru Aron (1456) și Ștefan cel Mare (1460)⁴⁾. Ele sunt intitulate *așezăminte de vămi* sau mai pe scurt *privilegii*. Textele acestor privilegii succesive sunt aproape la fel. Diferitele categorii ale comerțului polon în Moldova sunt specificate deosebit: mai întâi importul produselor din Flandra și Germania, aproape numai poștăvuri, cari puteau fi vândute în Moldova, dar și transportate dincolo de mări. În al doilea rând, sunt specificate „mărfurile tătărești”, așa numite, nu pentru că e vorba de produse tătărești, dar pentru că ele proveneau din Orient și erau transportate în Moldova prin intermediul coloniei genoveze dela Caffa în Crimeea tătărească. Trebuie deci să înțelegem prin mărfuri tătărești produse orientale și extrem orientale (piper, stoffe) aduse din

¹⁾ K. Kaczmarczyk, *Akta radzieckie Poznanskie*. (Actele municipalității din Poznan) I, (1434-1470), Poznan, 1928, p. 47, 169; 236 și L. Charewiczowa *op. cit.*, p. 142.

²⁾ I. Nistor *Auswärtige Handelsbeziehungen*, p. 21 crede că sentințele în favoarea Cracoviei pentru comerțul moldovenesc „au rămas numai pe hârtie”. Actele citate ale orașului Cracovia, publicate de atunci, dovedesc contrariul.

³⁾ E. Kaluzniacki *Dokumenty Moldawskie i multanskie z archiwum miasta Lwowa* (Documente moldovenești și muntene din arhivele orașului Liov), extras din *Akta grodzkie i ziemskie*, VII, Liov, 1878, M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, București, 1932, I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913.

⁴⁾ Analiza lor la I. Nistor, *op. cit.*, p. 24-29 și L. Charewiczowa, *op. cit.*, p. 66-71.

Asia de caravane și cumpărate de negustorii sași în Moldova și Polonia. Privilegiile menționează dreptul ca aceste produse tătărăști să poată fi cumpărate în toate târgurile din Moldova.

Privilegiile de negoț așează în al treilea rând exportul produselor moldovenești, dar nu menționează cerealele, care nu erau în Evul Mediu un articol de export al Moldovei, ci numai vite, piei și ceară. De fapt, se vede bine că acest comerț local, precum și importul din Țara Românească (peste sărat și ceară), era puțin lucru față de marele comerț de tranzit care făcea să treacă mărfurile orientale spre Nordul Europei și produsele din aceste regiuni spre Orient. Numai existența acestui comerț a ridicat importanța drumului prin Moldova. E de observat că privilegiile de negoț pentru Liov și Polonia arată ca punct final al acestui drum în Moldova orașul Cetatea Albă, fără să menționeze Chilia, a cărei importanță pentru comerțul polonez era nulă.

Textul acestor privilegii dă indicații asupra organizării comerțului în Moldova. Această organizație este complet apuseană, asemănătoare cu a statelor cari au o organizație feudală și comunală. Comerțul în Evul-Mediu nu era liber; dimpotrivă, era limitat de numeroase excepții și privilegii în favoarea unor orașe. Cele două temelii principale ale comerțului privilegiat erau dreptul de depozit, adică, cum am văzut mai sus pentru orașul Liov, obligația impusă negustorilor de a se opri în oraș și de a nu trece mai departe cu mărfurile, ci de a le depune în magazine sau a le vinde pe loc. Numai negustorii acestui oraș aveau dreptul de a revinde mai departe mărfurile. A doua bază a comerțului privilegiat era obligația de a urma un anumit drum, adică drumul indicat prin privilegiile ce favorizau anumite orașe cu acest mijloc¹⁾.

Privilegiile acordate de domniii Moldovei negustorilor poloni arată că orașul Suceava, capitala Moldovei, se bucura de dreptul de depozit pentru postavuri, principalul articol al comerțului din Polonia în Moldova. Postavul nu putea să fie vândut în nici un alt oraș moldovenesc, afară de Suceava, dar e vorba de postavurile ce se desfăceau în Moldova; pentru cele în transit nu se aplica nici un drept de depozit. Al doilea principiu al comerțului apusean, obligația de a urma

¹⁾ Pentru principiile organizației comerțului în Evul-Mediu, Charewiczowa, *op. cit.*, p. 31-53 și St. Lewicki, *Lemberg Stapelrecht*, Lwów 1932.

un drum indicat, reiese clar din aceleași privilegii, în cari se menționează orașele și drumurile pe unde puteau trece negustorii. Dreptul obținut de negustorii din Liov de a ține o oasă, un *fondacco*, la Suceava este și el un obicei apusean. Pe de altă parte, sistemul vamilor moldovenești favoriza orașele și comunele libere, căci nu erau vămi propriu zise, ci, tot ca în Apus, un fel de accize la orașe¹⁾. Documentele moldovenești menționează vama cea mică și cea mare, prima asupra mărfurilor ce se desfăceau pe piața orașului, a doua o vamă de tranșit a mărfurilor ce trec prin oraș, fără a fi vândute. Această vamă dublă, cu numirile *mare* și *mică*, se regăsește în Italia și în Germania în veacul al XV-lea²⁾.

Am arătat mai sus interesul domnilor Moldovei în afacerile comerciale. Privilegiile pentru negustorii din Liov și Polonia prevăd deaceea pentru anume mărfuri dreptul domnului de a alege el cel dintâi și numai după aceasta se putea pune restul în vânzare pe piață.

Trebue să observăm însă, că suszisele privilegii nu erau o afacere privată între domni Moldovei și negustorii lioveni, ci erau patronate de regii Poloniei. Solii acestui rege sunt trecuți ca martori în privilegiile din anii 1456 și 1460. Pe de altă parte, actele din Liov amintesc de solii moldoveni trimiși la regele Poloniei cu prilejul concedării acestor privilegii, de către domn, ceea ce arată că privilegiile moldovenești erau completate cu altele asemănătoare, azi pierdute, ale regilor Poloniei în favoarea negustorilor din Moldova³⁾. Era vorba deci de o afacere de stat și Polonia patrona cu puterea ei politică semnarea acestor tratate de comerț, care asigurau un deuseu la Marea Neagră. Trebuie așa dar să conchidem că privilegiile de comerț erau în strânsă legătură cu drepturile politice pe cari le pretindea Polonia asupra Moldovei⁴⁾.

1) Vezi pentru organizarea comerțului orașelor în Apus, G. L. Maurer, *Geschichte der Städteverfassung in Deutschland*, Erlangen, IV vol. 1869-1871.

2) I. Nistor, *Der moldavische Zollwesen im 15 u. 16 Jahrhundert*, Leipzig, 1912, extras din *Jahrbuch für Gesetzgebung*, XXXIV, (1912); p. 247.

3) I. Nistor, *Auswärtige Handelsbeziehungen*, p. 26.

4) Aceleași concluzii reies din analiza privilegiilor domnilor muntești pentru Polonia. Privilegiul lui Mircea (fără dată) și al lui Vlad Dracul (1439) publicate de Kaluzniacii, *op. cit.*, p. 22-23 și 28-29, nu dau multe

Drumul comercial și suzeranitatea Poloniei asupra Moldovei. — Din cele spuse mai sus despre participarea statului polon la tratatele de comerț cu Moldova rezultă în chip lămurit că Polonia avea un interes primordial de a-și asigura controlul politic al drumului comerțului său oriental. Prin acest interes economic trebuie să explicăm eforturile pe care le-a făcut acest stat, dela sfârșitul veacului al XIV-lea până în al XVIII-lea, de a avea un drept de suzeranitate asupra Moldovei.

Vasalitatea Moldovei datează din anul 1387, epocă în care domnul acestei țări, Petre Mușat, a depus jurământ de credință regelui Vlastislav Jagello la Liov¹⁾. Această dată corespunde cu aceea a recuperării Rusiei Roșii dela Unguri de către acest rege și prin aceasta cu deschiderea comerțului pe drumul moldovenesc pentru negustorii poloni.

Puține studii sunt consacrate sensului și explicării cauzelor acestui act de vasalitate în 1387 și a celor care urmară. O explicație economică n'a fost încă luată în considerație. Un studiu datorit unui jurist român, d. Condurachi, explică starea de vasalitate prin nevoia Moldovei de a avea un apărător puternic împotriva dorințelor de cucerire ale Turcilor și Ungurilor²⁾, ceea ce este drept, dar nu explică interesul Poloniei de a oferi protecția sa Moldovei.

După un studiu special, azi învechit, datorit lui Niemczewski, pretențiile de suzeranitate poloneză asupra Moldovei ar fi o tradiție moștenită de Polonia dela statele rutene din Rusia Roșie, mai ales din Halici, care s'ar fi bucurat odinioară de anume drepturi politice asupra Moldovei³⁾. (Dar această explicație nu se întemeiază pe nici un fapt precis și nu poate fi adevărată de documente.

N. Iorga, în sfârșit, consideră suzeranitatea Poloniei asupra Moldovei ca o urmare a anexării Pocuției și a altor teritorii

---

amănunte asupra organizării comerțului, fiind rezumate mai pe scurt ca ale domnilor moldoveni.

1) Textul latin al actului de vasalitate la M. Costăchescu, op. cit., II, p. 599-701.

2) Condurachi, *Suzeranitatea ungaro-polonă și efectele ei asupra suzeranității principatelor române până la 1500*, Cernăuți, 1923, 23 p.

3) Niemczewski, *Untersuchung des polnischen Oberhoheitsrechts über die Moldau*, Inaugural-Dissertation, Leipzig, 1872, p. 42.

rii așezate pe malurile Nistrului, la Moldova. Aceste teritorii ar fi fost fiefuri cedate de Polonia domnilor Moldovei¹⁾.

Trebue să ne oprim ceva mai mult asupra acestei ipoteze. Pocuția și teritoriile obținute de Moldova în Polonia au fost puse zălog de regele Vladislav pentru un împrumut. Acest împrumut a avut loc după omagiul lui Petru Vodă în 1388²⁾.

N. Iorga credea că acest împrumut a fost un fel ocolit din partea regelui Poloniei de a recunoaște în drept o ocupație anterioară a acestor teritorii de către Moldoveni³⁾. Dar actul prin care regele recunoaște datoria nu confirmă această ipoteză; din scrisoarea din 1388 a regelui Vladislav rezultă că acesta se obligă să pună zălog teritoriul Haliciului, numai în cazul când împrumutul nu va fi restituit după trecere de trei ani. Deci, Poloni nu cedaseră încă nimic Moldovei. Pe de altă parte, în actele omagiale ale domnilor Moldovei către regii Poloniei se vede că cei dintâi depuneau jurământ de credință pentru *toată Moldova (cum tota gente sua, în 1387⁴⁾ ...gentem ac terram suam, Valachiae castra, în același an⁵⁾ (toată țara Moldovei, în actul slav din 1468⁶⁾ și chiar domnii Moldovei care renunțaseră la Pocuția, ca de pildă Ștefan Mușatin în 1395, au depus jurământ de credință⁷⁾. Pocuția nu era un fief acordat de regele Poloniei, ci un zălog pentru un împrumut și acest împrumut era o realitate.*

Cazul zălogirii Pocuției nu este izolat. Silit să facă grele jertfe pentru a susține războaiele împotriva Cavalerilor Teutoni, regele Vladislav avea nevoi urgente de bani și pentru a-i procura, puneă zălog stăpâniriile coroanei. Astfel, în 1404, același rege ceru nobilimii o contri-

1) N. Iorga, *Polonais et Roumains*, București, 1921, p. 7-9: „Din pricina acestei frontiere dela Nord se depuseseră toate omagiile, omagiu pentru toată țara, pentru a putea avea ca graniță de Nord Nistrul“. Cf. același, *In jurul pomenirii lui Alexandru cel Bun*, Acad. Rom. Memor., sec. ist., ser. III, XIII, 1932, p. 177. „Jurământul de credință al lui Alexandru cel Bun către regele Vladislav „era singurul mijloc pentru Moldova de a obține Bucovina și Galiția și el a jurat de fapt numai pentru aceste teritorii“ (subliniat de autor).

2) Textul la Costăchescu, op. cit., II, p. 605.

3) N. Iorga, *Polonais et Roumains*, loc. cit.

4) Costăchescu, op. cit., II, p. 599-601.

5) *ibidem*, II, p. 601-602.

6) I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 300.

7) Costăchescu op. cit., III, p. 611-612 și actul de renunțare la Pocuția, *ibid.*, II, p. 609-610.

buție extraordinară pentru a plăti un împrumut de 40.000 florini Cavalerilor Teutoni, pentru cari pusesese zălog Țara Dobrzynska¹⁾). În 1412, în schimb, Vladislav Jagello împrumută împăratului Sigismund 40.000 de kopeici și primi ca zălog 13 orașe din Zyps²⁾). În sfârșit, pentru a obține Podolia ocupată de vărul său, Witold din Lituania, regele Vladislav o rescumpără, plătind 20.000 de kopeici, împrumutate dela nobilul Spytko de Melsztyn, cărui a i lăsa jumătate din țară ca zălog³⁾). Zălogirea Haliciului la 1388 și a Pocuției la 1411 de către același rege al Poloniei, pentru un împrumut acordat de domnul Moldovei, făcea deci parte dintr'un sistem folosit în acea epocă. Suma împrumutată de către Petre Vodă, 3.000 de ruble de argint franc, era destul de importantă. Rubla de argint franc corespunde cu *summi argenti* de Caffa, a căror valoare era de 200 aspri grecești, moneta de argint⁴⁾). Aceasta face deci în totul 60.000 de aspri, o sumă destul de importantă, când ne gândim că în veacul al XV-lea o mare donație a lui Ștefan cel Mare pentru o mănăstire cuprindea abia 500 de aspri pe an⁵⁾). Domnul Moldovei, bogat mai ales prin produsul vânilor, putea să-și îngăduie să fie bancherul regelui Poloniei.

Rezultă din toate acestea că problema Pocuției este deosebită de aceea a suzeranității Poloniei asupra Moldovei. Nu afirmăm că împrumutul celor 3.000 de ruble explică singur lupta seculară a Moldovei pentru stăpânirea Poduției; dimpotrivă, trebuie să ținem seamă de simpatia populației rutene ortodoxe din această regiune pentru domnii moldoveni⁶⁾, dar această chestiune ne-ar atrage prea departe. Ne mărginim să constatăm că Pocuția nu era un fief acordat de regii Poloniei, Moldovei, ci, dimpotrivă, domnii acestei țări erau vasali regelui pentru toate stăpânirile lor.

1) St. Kutrzeba, *Sejm walny dawnej Rzeczypospolitej Polskiej* (Dieta generală a vechii republici a Poloniei), Varșovia, fără dată, p. 48.

2) Lewicki, *Zarys historii polski*, p. 127.

3) A. Prochaska, *Podole lennem Koronny* (Podolia vasală a coroanei) în *Rosprawy* ale Academiei din Cracovia, sec. ist. XXXII, p. 5 și urm.

4) Jurghievic, *О монетахъ Генуэзскихъ въ Росии* (Despre monedele genoveze în Rusia), в *Записки Одесскаго Общества ист. н. Архѳол XII*, 1872, p. 159 C. și I. Bogdan. op. cit., II, p. 217—218.

5) I. Bogdan, op. cit., p. 162.

6) P. P. Panaitescu, *Petre Rareș și Moscova*, în volumul: *În amintirea lui V. Pârvan*.

Moldova, la sfârșitul veacului al XIV-lea și în al XV-lea, era debușeu al comerțului polon spre Marea Neagră și am văzut mai sus însemnătatea europeană a acestui comerț. Deci Polonia avea un mare interes să apere Moldova; împotriva Ungurilor și Turcilor pentru a-și asigura astfel un drum de negoț spre mare. Era singurul profit pe care Polonia îl trăgea din această suzeranitate.

O apropiere sugestivă dovedește dreptatea acestei afirmații: Polonia avea în veacul al XV-lea doi vasalji mai însemnați, fără a ține seama de Mazovia: domnul Moldovei și marele maestru al Cavalerilor Teutoni. Unul deținea cheia comerțului polonez spre Marea Neagră, celălalt al comerțului spre Marea Baltică, cele două debușee maritime posibile pentru Polonia.

Marea luptă a Poloniei în veacul al XV-lea pentru a-și asigura coastele Baltice e explicată de către toți istoricii prin dorința acestei țări de a-și crea un debușeu comercial la vărsarea Vistulei¹⁾. Este natural deci să admitem că omagiul moldovenesc răspundea la aceiași necesitate în ce privește Marea Neagră.

Aceasta explică prețul pe care Polonia îi atribuiau în veacul al XV-lea omagiului moldovenesc și lunga ceartă între Polonia și Ungaria, cari căutară timp de două veacuri să atragă de partea lor această suzeranitate, în mare parte o rivalitate economică, de oarece comerțul unguresc din Ardeal avea aceleași interese pentru un debușeu prin portul Chilia pe Dunăre.

Déacea în 1444, în vremea uniunii personale între Polonia și Ungaria sub regele Vladislav III, dieta polonă dela Piotrkov, împotriva dorinței regale, hotărăște să comunice lui Ștefan domnul Moldovei că Polonia îi este favorabilă și-l sfătuiește să nu depună jurământ de credință regelui, decât în calitate de vasal al Poloniei, nu și al Ungariei. Dieta făcu cunoscut

---

¹⁾ Vezi mai recent W. Sobieski, *Der Kampf um die Ostsee*, Leipzig, 1933 și Kolankowski, *Dzieje Litwy* (Istoria Lituaniei), I, p. 90: „Situația geografică a Poloniei și a Litvaniei pe basiful Vistulei, al Niemenului și al Dvinei cerea stăpânirea gurilor lor. Aceasta deveni cu atât mai necesar cu cât malurile și porturile Baltice începură să câștige o importanță comercială europeană”.

regelui în scris că nu trebuie să primească jurământul domnului Moldovei, decât în calitate de rege polon¹⁾.

Condițiunile de drept internațional ale vasalității Moldovei nu au fost studiate, dar este sigur că din partea Poloniei ea nu consta decât într'un drept de protecție și o alianță militară și nimic mai mult, ceiace ajungea pentru asigurarea comerțului. Conform dreptului feudal, vasalul datorea suzeranului *consilium* și *auxilium*. Prin *consilium* se înțelege participarea (la sfatul suzeranului și prin *auxilium* ajutor militar²⁾). Numai aceste două obligații apar în actele omagiale (în slavă și latină) ale domnilor Moldovei pentru Polonia³⁾. Actele folosesc termenul polon de origine germană *hold* pentru a indica omagiul, dar și cu sens de fief⁴⁾, și o singură dată *podanost* (subiectionem)⁵⁾. Prin aceste acte domnii Moldovei se obligă să vie în ajutorul Poloniei cu forțele lor militare⁶⁾.

Dar se face și mențiune de *consilium* prin expresiile: *do-bra rada raditi* în actul din 1393, *dobroiu radu raditi* în cel din 1404⁷⁾. Este clar că aceste expresii care înseamnă „a da bun sfat“ se raportează la obligația de *consilium* feudal. Se pune deci întrebarea dacă în conformitate cu dreptul feudal, domnii Moldovei au luat parte în realitate prin delegații lor la sfatul coroanei polone? Chestiunea ar trebui supusă unei cercetări adâncite, ceiace nu putem face în aceste rânduri. Faptele pozitive pe care le avem în acest sens sunt următoarele: La 1434, cu prilejul alegerii succesorului lui Vladislav Iagello, domnul

1) A. Prochaska, *Uchwały zjazdu w Piotrkowie r 1444*. (Hotărârile dietei din Piotrków în 1444) în Athéneum din Varșovia, XII-2, 1887, p. 352 și același, *Sprawy wlooskie w XV wieku* (Treburile moldovenesti în veacul al XV-lea) în *Przewodnik naukowy i literacki*, XVI, 1888, p. 906.

2) J. Calmette, *L^a société féodale* Paris, 1923, p. 40-41.

3) Actele de vasalitate până la 1500 sunt publicate de Costăchescu, *op. cit.*, II și de I. Bogdan, *op. cit.*, II

4) Vezi pentru acest termen la I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 286, Bogdan crede că termenul nu mai există în Polonia modernă, în realitate este folosit curent.

5) I. Bogdan, *op. cit.*, III, p. 371 și 375, act din 1485.

6) Primele acte de vasalitate menționează că această obligație nu se întindea dincolo de Cracovia spre Nord (act din 1393), Costăchescu, *op. cit.*, II p. 607-608. Această restricție a fost suprimată dela 1395 (*idem*, II, p. 611) și de fapt Alexandru cel Bun trimise în 1422, 400 de călăreți moldoveni să lupte împotriva Cavalerilor Teutoni în Prusia (*Dlugosz, Opera Omnia*, ed. Przedziecki, XIII p. 301-302).

7) Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 607-608 și 625.

Moldovei a trimis reprezentanții săi pentru a participa la alegere¹). În 1501, Ștefan cel Mare a participat prin reprezentanții săi la alegerea regelui Alexandru al Poloniei²). În 1506 senatorii poloni invitară pe Bogdan III al Moldovei ca să participe la alegerea urmașului lui Alexandru Iagellonul³. Martin Cromer în orașă sa funebră în cinstea regelui Sigismund I, afirmă că acest rege invitasese în calitate de vasal al coroanei pe Ștefan cel Tânăr al Moldovei (1517—1527) să ia parte la ședințele senatului (sfatul demnitărilor regali) din Polonia⁴).

Suzeranitatea Poloniei asupra Moldovei era deci în conformitate cu obiceiul feudal, cuprindea un jurământ de credință depus personal de vasal⁵), și un jurământ deosebit al nobililor (boierii), precum și cele două obligații amintite, *auxilium* și *consilium*. Ea nu prevedea nici un avantaj imediat pentru Polonia, afară de siguranța pentru negustorii ce trec prin țara vasală. Cromer, marele cronicar polon din veacul al XVI-lea,

¹) Długosz, *op. cit.*, XIII, p. 542 citat și de Niemcewiski *op. cit.* p. 30.

²) Szujski, *Jeszczce o elekcyi w epoce Jagellonów* (Încă ceva despre alegerea din epoca Iagellonilor) în *Opowiadania i roztrąszenie historyczne*, Varșovia, 1882, p. 307—311, întemeiat pe manuscrisul *Modus eligendi* din 1501 cf. și Hurmuzachi *Documente* II-1, p. 488-489.

³) *Acta Tomiciana*, I, p. 5 reprodus de Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I-1 p. 59—60.

⁴) Cromer, *Oratio super obitu Sigismundi I* în colecția lui Pistorius, *Corpus Historiae Polonicae*, Basel, 1582, III, p. 18. O polemică a avut loc în istoriografia polonă asupra dreptului vasalilor de a participa la alegerile regale. Cf. W. Zych, *W sprawie udziału lenników w elekcyach Jagellonskich* (Problema participării vasalilor la alegerea Iagellonilor) în *Kwartalnik Historyczny*, XXV, 1911, p. 177—190, Kotankowski, *Elżcica Zygmunta I* (Alegerea lui Sigismund I), în *Przewodnik naukowy i literacki*, 1906, p. 865—875 și darea de seamă asupra acestui studiu de L. Finkel în *Kwartalnik Historyczny*, XXI, 1907, p. 491—496, L. Finkel *W sprawie udziału lenników w elekcyach Jagellonskich* (Chestiunea participării vasalilor la alegerea Iagellonilor), *idem*, XXVII, 1913, p. 67—100. Finkel era de părere că solii vasalilor erau simpli observatori ai alegerilor regale. Protestul lui Albert al Prusiei în 1530 împotriva alegerii, făcute în timpul vieții predecesorului, a lui Sigismund August, care avu loc fără participarea lui, primi un răspuns din partea senatului polon care afirmă că vasalii nu aveau dreptul să participe la alegerile regilor. Finkel conchide că protestul lui Albert al Prusiei nu era întemeiat, dar i-a scăpat din vedere că și domnul Moldovei, Petru Rareș, refuză și el să recunoască pe Sigismund August, ales fără participarea vasalilor. *Acta Tomiciana*, XIII, p. 12—69 (scrisoarea lui Petru Rareș) și *ibidem*, p. 90 (răspunsul regelui Sigismund I).

⁵) Textul jurământului depus de domnii Moldovei, *Juramentum palatini Moldaviae* în *Volumina Legum*, ed. St. Petersburg, 1854, I, p. 151.

caracterizează legământul de vasalitate dintre Polonia și Moldova ca o *clientelă* în sensul antic al cuvântului¹⁾.

Comerțul dincolo de mări. — Privilegiile de comerț ale domnilor Moldovei prevăd cumpărăturile făcute de negustorii din Polonia în Moldova de mărfuri „de dincolo de mări” (za morski) și dreptul lor de a trece în țara Turcească²⁾. Cronicile polone din veacul al XVI-lea vorbesc despre acest comerț pe mare, în care Moldova nu figura decât ca o țară de trecere. O informație ce se regăsește aproape identică la cronicarii Ioachim Bielski, Stanislav Sarnicki și Alexandru Guagnin, toți din veacul al XVI-lea, afirmă că în veacul precedent Cetatea Albă era un port principal pentru negoțul cerealelor din Podolia, care erau transportate pe mare până în insula Cipru³⁾. Această tradiție dovedește că drumul comercial al Poloniei prin Moldova se prelungea pe mare dela Cetatea Albă, unde se aflau două ramificații ale acestui drum: una dealungul coastei spre țările tătărăști, adică spre Caffa (deaceia privilegiile amintesc la Cetatea Albă „vama tătărăască”), alta deădreptul pe mare. Acest drum de negoț care ajungea până în Cipru, era folosit și de diplomați. Astfel în 1432 Baldovin de Noris, mareșalul regelui Ciprului, Ioan de Lusignan, trimis pe lângă regele Poloniei, Vladislav Iagello, a sosit în Polonia pe această cale: „Solia pornise pe mare pe o corabie proprie și a debarcat la Cetatea Albă, port în Moldova, apoi, cumpărând cai, a străbătut Moldova, unde a avut de suferit multe din partea poporului incult și răuvoitor, care dacă nu s'ar fi temut de regele Vladislav, i-ar fi și omorât. La urmă a ajuns totuși în țările rutene și în Polonia”, spune

1) M. Cromer, *Polonia sine de situ, populis, moribus... regni Polonici*, ed. Czermak, Cracovia, 1901, p. 14. Vezi și F. Pappé *Polska i Litwa* (Polonia și Lituania), I. Cracovia, 1902, p. 202.

2) I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II p. 273.

3) Bielski, *Kronika polska*, ed. Turowski, p. 222; Guagnini, *Sarmacya*, trad. Paszkowski, în *Zbiór dziejopisów polskich*, p. 427; Sarnicki, *Descriptio Poloniae*, în Anexele la ediția din Leipzig a lui Długosz, *Chronica Poloniae*, II, 1712, col. 1890: „Cetatea Albă a fost odinioară un port celebru și folositor pentru oamenii noștri. Căci în vremurile lui Caziimir pluteau corăbii pline cu grâu din Podolia până în Cipru. Acum însă barbarii obișnuesc să facă atâtea greutăți la fluviul dela Cetatea Albă, încât comerțul nu se mai poate face fără primejdia războiului”.

Długosz. Dar la întoarcere soliș au preferat să apuce drumul spre Veneția, „din cauza cruzimii Moldovenilor“¹⁾).

Rămâne deci stabilit că în veacul al. XV-lea erau relații între Polonia, Cetatea Albă și de acolo pe mare cu insula Cipru.

Privilegiul lui Mahomet II pentru Cetatea Albă. — Un document care aruncă o lumină nouă asupra acestor relații comerciale dincolo de mări este privilegiul sultanului Mahomet II concedat în 1456 negustorilor din Cetatea Albă, care n'a fost încă supus unei analize amănunțite pentru a se extrage dintr'insul toate elementele ce privesc istoria comerțului. Textul acestui privilegiu în limba turcă era păstrat în arhivele din Moscova, o copie fotografică se află și la Academia Română între actele lui Ion Bogdan, după cari orientalistul vienez Fr. von Kraelitz a executat o traducere germană²⁾).

Iată textul în românește: „Mahomet fiul lui Murad han, întotdeauna învingător. Am făcut pace cu distinsul între domnitori Petre, actual domn al Moldovei. Am uitat dușmăniile dintre noi și am poruncit ca negustorii cari se află în provincia sa dela Cetatea Albă să poată veni cu corăbiile lor și să exercite comerțul prin cumpărături și vânzări cu poporul dela Adrianopol, Brussa și Constantinopol. Niciunul din subalternii noștri, bey, căpeteniile districtelor, spahii sau slujitorii, nu trebuie să aducă nici cea mai mică pagubă persoanei și mărfurilor acestor negustori în timpul călătoriilor lor, căci dacă aflu că li s'a făcut vre-o pagubă într'un fel sau altul, împotriva poruncii noastre, voi trimite împotriva lor oștile mele, care le vor face mult rău. Acestea să fie știute cu siguranță, iar negustorii să aibă încredere. Scris în ziua 5-a a luni Regeb, anul 860 la Rudnic" (9 Iunie 1456).

Sultanul se afla atunci în Serbia și pornise cu oștile împotriva Belgradului, unde-l aștepta o înfrângere răsunătoare. Acest privilegiu comercial este de pus în legătură cu actul politic prin care sultanul Mahomet II acceptă tributul

¹⁾ Długosz, *Opera omnia*, ed. Przedziecki, XII, p. 477.

²⁾ Acad. Rom. Fotografii, pachet nr. 24. F. von Kraelitz, *Osmânische Urkunden in türkischen Sprache aus der zweiten Hälfte des 15 Jahrhunderts*. Denkschriften Academia Viena, sect. ist. CXCVII. Cf. traducerea N. Uroga, în *Revista Istorică*, X, 1924, p. 105.

de 2000 galbeni făgăduit de către domnitorul Petre Aron¹⁾.

Privilegiul sultanului confirmă existența unui comerț dincolo de mări, începând dela Cetatea Albă și face o interesantă mențiune a corăbiilor negustorilor din Cetatea Albă, cu cari acești cetățeni ai portului moldovenesc veneau în Turcia. Se vede că ei aveau afaceri la Adrianopol și la Constantinoșol, dar și la Brussa, în Asia Mică.

Italienii și comerțul Poloniei spre Marea Neagră.

— Prelungirea drumului comercial din Polonia și Moldova pe mare până la Constantinopol, în Asia Mică și în Cipru se explică prin aceea că în veacul al XV-lea negoțul pe Marea Neagră era urmarea celui întreprins încă de mult, cu câteva secole înainte de către Genovezi și Venețieni. Aceste relații comerciale, eșite din raporturile între cele două republici italiene și Imperiul Bizanțiu, avură ca rezultat stabilirea coloniilor italiene pe coastele Mării Negre, dintre cari cea mai însemnată era Caffa în Crimeia²⁾. În veacul al XV-lea, deși sufereau concurența Sașilor și a Armenilor, negustorii italieni se aflau în număr destul de mare în orașele celor două țări.

Documentele din Lișov amintesc numeroși negustori italieni cari aveau afaceri în Polonia și în Moldova; ei cumpărau vite și postavuri și vindeau în schimb vinuri din insulele Arhipelagului și mărfuri orientale aduse de caravane³⁾. Deci prin acești italieni s'a făcut legătura drumului de comerț pe uscat prin Moldova cu calea maritimă a Mediteranei Orientale.

Este nevoie să definim bine rolul acestor Italieni pe marea cale comercială; ei nu sunt negustori detaiști, sau ca Armenii ce urmau căruțele lor ce se mișcau greu dealungul drumurilor rele. Din toate transacțiile lor, rezultă că Italienii din Moldova și Polonia erau capitaliști și se poate afirma că negoțul în veacul al XV-lea pe drumul ce-l studiem era finanțat de bancherii italieni. Mărimea afacerilor, care treceau de granițele mai multor state, sumele colosale pentru acele vremi menționate în procesele lor la Lișov, sunt o dovadă pentru aceasta. Capitaliștii italieni luau în arendă vămile și

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, II-2, p. 67.

²⁾ Gh. Brătianu, *Le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*, Paris, 1929.

³⁾ I. Ptasnik, *Kultura wloska wieków srednich w Polsce*, Varșovia, 1922, și N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, București, 1900, p. 39—59 și 282—301.

minele coroanei, atât în Polonia, cât și în Moldova. Astfel, în 1483, genovezul Domenico de San Romalo arendase vămile Galiției și avea în același timp afaceri comerciale în Moldova, dintre cari una singură se ridică la cifra de 1500 de galbeni ungurești¹⁾. Intre 1453 și 1464 Dorinus Cathaneus din Genova stabilit la Liov și apoi la Suceava, era *cămăraș și vameș al Țării Moldovei*²⁾, ceea ce înseamnă că luase în arendă vămile moldovenești.

Aceste două exemple, care ar putea fi ușor completate cu altele, dovedesc caracterul capitalist al acestor negustori italieni pe drumul moldovenesc. Cu toate ușurările date negustorilor prin privilegiile regiilor Poloniei și ale domnilor Moldovei, ar fi greu de explicat înflorirea acestui negoț în veacul al XV-lea fără intervenția finanței italiene, singura de altfel cu oarecare importanță pe atunci în Europa³⁾. Dar această intervenție însăși arată îndestul importanța europeană a comerțului pe drumul Poloniei și Moldovei spre Marea Neagră.

Coloniile genoveze stabilite pe coastele acestei mări depindeau de banca di San Giorgio din Genova⁴⁾ și cea mai importantă dintre colonii, Caffa, avea în veacul al XV-lea strânse legături cu Moldova⁵⁾. Precum am spus, drumul care ajungea în Moldova la Cetatea Albă, urma apoi dealungul coastei spre Caffa. Acest oraș genovez era un centru important, care atrăgea spre dânsul o parte a comerțului Moldovei și Poloniei și deaceia se stabiliră și relații diplomatice între cele două principate române și Caffa. La 22 Decembrie 1459 un sol al lui Ștefan cel Mare se afla la Caffa, unde se fac cheltuieli importante pentru primirea lui⁶⁾. În 1462 solii lui Vlad Țepeș sosesc la rândul lor în orașul genovez, urmați după un

1) I. Ptasnik, *op. cit.*, p. 55—56 și 177.

2) *ibidem*, p. 51.

3) L. André, *Histoire économique*, ed. III, Paris, 1925, p. 18—20 și H. Sée, *Les origines du capitalisme moderne*, Paris, 1926, p. 13.

4) Menfroni, *Le relazioni fra Genova, l'Imperio Bizantino e i Turchi*, în *Atti della Società Ligure di storia patria*, XXVIII-3, 1898, p. 577—856.

5) N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 115—119, 134—137 și același *Il Genovesi nel Mar Nero*, Genova, 1925, extras din buletinul *la commune di Genova*, nr. 6, Iunie 1925.

6) Inedit, copii extrase din registrele Băncii di San Giorgio, registro 1420, p. 75. în hârtiile lui B. P. Hasdeu la Academia Română, pachet nr. 2.

an de alți soli ailui Ștefan al Moldovei¹⁾. E probabil că scopul solilor era de natură comercială. În sfârșit, la 1470 doi soli genezezi însoțiră pe ambasadorul persan Isac, care trecuse pe la Caffa ca sol trimis la voevodul Moldovei²⁾. Relații de aceeași natură legau Caffa și de Polonia³⁾. Relațiile religioase fură urmarea transacțiilor comerciale, domnicanii poloni se așezară la Caffa, ⁴⁾ iar după căderea orașului sub stăpânire turcească, episcopii titulari de Caffa erau poloni și rezidau în Polonia⁵⁾. Pe de altă parte, se constată la 1462 vizita în Polonia a „căpitanului de Caffa”, care vine la Cracovia⁶⁾. În același an, Caffa recunoaște suzeranitatea Poloniei⁷⁾, și în 1463 Galeazzo de Caffa vine în Ucraina poloneză cu intenția de a recruta trupe pentru apărarea orașului⁸⁾. Aceste relații comerciale, care și ating apogeul sub Ștefan cel Mare, urmau să fie însă de scurtă durată, căci, anume împrejurări politice și economice trebuiau să-i puie capăt la sfârșitul veacului al XV-lea.

Sfârșitul comerțului mare pe drumul moldovenesc.

— Cauza care a contribuit mai mult la decăderea comerțului pe drumul moldovenesc a fost căderea orașelor comerciale de pe coastele Mării Negre sub stăpânirea Turcilor: Caffa în 1475, Chilia și Cetatea Albă în 1484. Marea Neagră deveni un lac turcesc rezervat flotei otomane. În Polonia Liovul decăzu, populația lui scade și relațiile lui comerciale, odinioară așa de prospere, nu mai au aceeași importanță⁹⁾. Italienii dispar din Moldova și din Polonia. Scriitorul polon Matej de Miechow, la începutul veacului al

1) N. Iorga, *Actes et fragments relatifs à l'histoire des Roumains*, III, București, 1897, p. 39—41.

2) Hărțile Hasdeu, copii din Genova, același registru, p. 67.

3) M. Dubiecki, *Kaffa osada genuenska i jej stosunek do Polski* (Caffa colonie genezeză și relațiile ei cu Polonia) în *Przegląd Powszechny*, XII, 1876, p. 56—64 și 216—227.

4) *ibidem*, p. 64.

5) *ibidem*, p. 225.

6) *ibidem*, p. 227. Pentru corespondența regelui Cazimir cu Caffa, Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 124—126.

7) Kolankowski, *Dzieje Litwy* (Istoria Lituaniei), I, Varșovia, 1930, p. 294. Pentru relațiile politice ale Caffei cu Polonia în 1475, *ibidem*, p. 323.

8) Al. Przedziecki, *Podole, Wołyn, Ukraina*, II, Vilna, 1841, p. 59—60.

9) L. Charewiczowa, *Handel sredniowiecznego Lwowa*, p. 109—120.

XVI-lea /se face ecoul acestei situații, scriind, „Toate țările rutene sunt roditoare în privința grânelor, care cresc în mare cantitate și în vremile vechi erau împortate la Genova și la Florența, orașe italiene, dar acum abea dacă se mai culeg, căci cele mai multe pământuri rămân necultivate (sau cu grâne ce rămân neculese și se usucă pe câmp”¹⁾).

Locul negustorilor italieni fu luat atunci de Greci. Aceștia, aproape cu totul absenți în legăturile de negoț din veacul al XV-lea în Polonia și Moldova, se fac tot mai numeroși în al XVI-lea și al XVII-lea²⁾. Trebuie să facem însă o deosebire între comerțul grecesc și cel italian. Grecii, afară de câteva excepții, nu aveau capitaluri mari și bănci ca acele ale Genovei, Venetiei și Florenței și nu puteau face negoț decât pe o scară mai redusă³⁾. Pentru afacerile mai mari negustorii din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea erau nevoiți să se asocieze în număr mare. Astfel în 1610 un document foarte interesant cuprinde debaterile unui proces între polonul Paul Lacki și „negustorii moldoveni”, care erau o asociație ce cuprindea Greci, Armeni, Moldoveni, Ruși din Moldova și din Polonia și chiar negustori din Sofia în Bulgaria: „*Chaczarus Warterszovic, Nasur Hrehorowicz, Gregorius Ulubejowicz de Soczawa, Bochos, Haceris et Bohdan de Corathyn, Alexa Husczyn grecus Costa et Dedul de Kotnar (Cotnari) Wilenka Gierbowic, Paulus Czulowicz de Romanskje (Roman), Boczka Kossowicz, Dzorman Mikailowitz de Berlad*”, „locuitori ai orașelor moldovenesti... și alți concetățeni ai lor și asociați în număr de șaptezeci și cinci, împreună cu *Procopie Nikula și Iani*, din orașul Sofia, supuși ai împărăției sultanului turcesc”⁴⁾).

¹⁾ M. Miechowski, *Sarmatia asiana atque europea*, in *Pistorius, Corpus scriptorum historiae polonicae*, I. Basel, 1582, p. 141.

²⁾ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, Văleni de Munte, 1915, p. 199—220.

³⁾ Pentru rolul negustorilor greci la Liov, v. în special W. Lozński, *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku*, ed. II, Liov, 1892 (Patriciatul și orașenii din Liov în veacurile al XVI-lea și XVII-lea): Pentru Papara, p. 256—258, Vevel, p. 183 și 186—187, pentru frații Constantin și Mihail Cornilactos din Creta, cei mai bogați dintre negustorii greci din Liov, la sfârșitul veacului al XVI-lea, p. 315—318.

⁴⁾ Inedit în Arhivele municipale din Liov, *Inducta Judicij civilis*, t. XXV (1610), p. 113 și urm.

Cu toate aceste încercări de asociație, comerțul mare pe drumul moldovenesc nu mai exista și nu s'a mai înnoit.

Urmările politice și sociale ale decăderii negoțului au fost foarte adânci pentru Români și Poloni dar nu putem să facem cu acest prilej o cercetare amănunțită și documentată a schimbărilor structurei politice și sociale la aceste două popoare în veacul al XVI-lea, datorită tocmai ruinei comerțului, ci ne mulțumim numai cu câteva indicații.

Astfel, burghezia străină, germană și armeană, atât la Liov, cât și în orașele moldovene, se românizează sau se polonizează¹⁾. Acest fapt este datorit desigur rușii legăturilor comerciale cu centrele de origină și populația rămasă izolată se topește repede în mijlocul celei băștinașe. -

Dar și alte urmări mai adânci s'au făcut simțite. Ruina comerțului grăbește decăderea politică a Moldovei în veacul al XVI-lea, epocă în care țara nu mai poate opune Turcilor o împotrivire serioasă, mai ales din cauza lipsei de mijloace financiare. Dimpotrivă, în veacul precedent, rezistența eroică de 47 de ani a lui Ștefan cel Mare împotriva tuturor vecinilor se explică în mare parte prin banii pe care acest principe îi încasa de pe urma comerțului. În Polonia deasemenea decăderea începe după sfârșitul dinastiei Jagellonilor, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Pe de altă parte, singura bogăție a acestor țări, cari nu mai sunt străbătute de comerțul mare, e constituită în veacul al XVI-lea de agricultură și vite. În această epocă atât în Polonia, cât și în Moldova, proprietarii de moșii, adică nobilimea, iau o importanță tot mai mare în viața politică și socială. Aceste țări agricole n'auură burghezia bogată și puternică din Apus și monarhia nu se putu întemeia pe această clasă, ca să-și stabilească puterea în epoca modernă, forma de viață economică feudală se prelungește în România, Polonia și Ungaria în epoca modernă; invers de ce se petrece în Apus.

Astfel în Polonia, la 1532, dieta votează legătura totală a țăranului de glie²⁾. În principatele române, deși fenomenul șerbiei este mult mai vechiu, legătura de glie nu e învește

¹⁾ Charewiczowa, op. cit., p. 110 și I Nistor, *Handel und Wandel*, p. 51—52.

²⁾ St. Lewicki, *Zarys historii Polski*, p. 241.

decât în veacul al XVI-lea.¹⁾ Aceste fapte sunt semnele atotputerniciei proprietarilor de pământ, singurii stăpâni ai vieții economice.

Indicațiile scurte, ce le-am dat, sunt suficiente ca, să arate însemnătatea urmărilor ruinei comerțului pe drumul moldovenesc în veacul al XVI-lea. Desigur că schimbările politice și sociale din Răsăritul și Sud Estul Europei în acea epocă nu se explică numai prin închiderea acestei căi de comerț dar pe lângă alți factori, de ținut în seamă, acesta este cel mai important.²⁾

1933.

---

¹⁾ C. Giurescu, *Despre rumâni*, Acad. Rom. memor. sec. 1st. ser. II. XXXVIII, 1916, p. 210 I. C. Filitti, *Clasele sociale în trecutul românesc*. București, 1925, extras din *Convorbiri Literare*.

²⁾ Prezentul articol reprezintă cu unele modificări, o comunicare prezentată în limba franceză, la *Congresul Istoricilor* d'n Varsovia în 1933.

DE CE AU FOST ȚARA ROMANEASCĂ ȘI MOLDOVA ȚARI SEPARATE ?

Dualismul politic românesc. Problema Unirii Principatelor Române a fost pusă adeseori în chip științific, sau în legătură cu anume comemorări; s'a lămurit aproape definitiv când și cum s'a născut, în legătură cu secolul naționalităților, ideea unității naționale la Români, în ce împrejurări interne și internaționale a izbândit Unirea dela 1859.

Dar fața cealaltă a problemei e mult mai puțin cunoscută și totuși trebuie pusă neapărat, ca s'o înțelegem pe cea dintâi. De ce s'au format în veacul al XIV-lea, aproape în același timp, două state românești, Țara Românească și Moldova, și de ce, veacuri de-a-rândul, au rămas față în față, adesea dușmane? Era aceasta o simplă întâmplare, sau dualitatea formei de stat corespunde unor cauze adânci, unor deosebiri organice, geografice și economice, multă vreme mai tari decât unitatea etnică ?

Întrebarea este cu atât mai legitimă, cu cât alte popoare, cel francez, cel englez și cel spaniol, și-au făcut unitatea politică la sfârșitul Evului-Mediu într'o epocă în care ideea națională nu făcea încă parte din patrimoniul sufleteș al omenirii. Istoricii noștri, începând cu paginile poetice ale lui Nicolae Bălcescu din Istoria lui Mihai Viteazul au arătat doară, cu o fericită comparație, unitatea organică a pământului ro-

mănesc, o cetate, podișul Ardealului, încercută de Munți, cu povârnișurile dealurilor și cu șanțurile cu apă de jur-împrejur.

Această unitate, care e o unitate geografică și economică în același timp, trebuia să dea o unitate politică și, totuși, timp de cinci veacuri, n'a fost așa. Este datorită istoricului să răspundă, de ce, împotriva aparențelor favorabile, au fost, în tot acest lung răstimp (tocmai 500 de ani dela întemeierea Moldovei, 1359, până la Unire, 1859), două state românești cu două domnii.

Nu e vorba de o împărțire multiplă, pe provincii, ca a Italiei sau a Germaniei medievale, ci de un aspect politic special, care n'are elemente de comparație în Europa, cel puțin pentru o durată așa de lungă: *dualismul politic românesc*.

Problema acestui dualism apare astfel ca una din cele mai importante și mai complicate din istoria noastră.

Aspectul geografic al chestiunii. Ca să înțelegem problemele de geografie politică, trebuie să pornim dela geografia fizică, în cazul nostru, dela acea unitate a pământului românesc, de care am pomenit mai sus. Această unitate este o realitate, dar cu condiția ca podișul Ardealului, care formează centrul acestui sistem de provincii și elementul de legătură între ele, să fie în stăpânire românească. Fără Ardeal oricine își dă seama, privind harta, că Moldova și Țara Românească sunt două provincii excentrice, cărora le lipsește tocmai nucleul central. Este deci sigur că punctul de plecare al situației speciale în care a trăit politicește poporul românesc timp de atâtea veacuri este stăpânirea Ardealului de Unguri. Rupându-se unitatea pământului românesc, prin stăpânirea străină în podișul Transilvaniei, regiunile rămase libere nu mai formau împreună o unitate teritorială și de aceea n'au putut forma nici o unitate politică.

Cucerirea Ardealului de Unguri, care trebuie pusă în veacul al XI-lea este anterioară nașterii primului Stat românesc în Nordul Dunării, căci condițiile economice și culturale din acea epocă nu îngăduiseră încă Românilor trecerea dela concepția de trib (voevodate) la aceea de Stat. Așa dar, atunci când, abia în veacul al XIV-lea, Români, în urma schimbării împrejurărilor dela Dunărea-de-jos — deschiderea de drumuri comerciale, influențe culturale dela vecini — au format state, elementul geografic de unitate nu mai exista de

trei secole prin introducerea unui Stat puternic militar de invaziune în centrul pământului românesc. De aceea, în chip fatal, au trebuit să fie două state pe teritoriul rămas liber de cucerirea ungurească.

Problema aceasta a fost întrucâtva greșit înțeleasă, pentru că, până la o vreme, așa zisul „descălecat”, care explica fundarea celor două principate române, a fost o teorie scumpă istoricilor. Se credea anume că, în veacul al XIV-lea (de ce tocmai în veacul al XIV-lea?), Românii ardeleni, prigoșiți pentru credința lor răsăriteană, au fost nevoiți să părăsească în cete mari țara lor de baștină și să treacă dincolo de Munți, în ținuturi aproape pustii, punând temelile unor state noi. Dacă ar fi fost așa, nu examinez aici posibilitatea ca niște fugari să înființeze repede state puternice, atunci emigrația pornită în același timp, din același loc și din aceleași cauze, ar fi putut forma un singur Stat. În realitate, nimic, afară de tradiții legendare păstrate de cronicari ce scriu cu sute de ani după întemeiere, nu dovedește vre-o emigrație în mase mari de Români peste Munți în Principate. Trebuie să renunțăm azi la mitul descălcării. Populația românească întemeietoare de Stat în Țara Românească și în Moldova a fost de aici. Cel mult, pentru Moldova se poate admite venirea din Maramureș a elementelor de conducere, micidecum însă scurgerea unei populații întregi prin pasurile Munților. Poporul românesc, care de totdeauna era în Câmpia Munteniei, (păstrarea numelui traco-scitic al Dunării și a terminologiei latine în limba română o dovedește, ca și în Moldova, a ajuns la un moment dat la o maturitate politică și, pe locurile sale străvechi, a fundat, conform cu configurația geografică a regiunilor, două state.

În adevăr, cele două regiuni în care s'au înființat statele românești au, pe lângă *așezarea lor în colț*, și o configurație deosebită care le desparte. În Evul Mediu și chiar mai târziu, unitatea unui ținut și configurația sa depind în primul rând de direcția apelor. Geografii antici, când descriau o regiune, însemnau totdeauna direcția spre care „se îndreaptă” ținutul (*vergit versus septentrionem*). Muntenia și Moldova au, în această privință, *direcții divergente*. În epoca medievală, râurile ca linii de comunicație aveau o însemnătate cu mult mai mare decât azi. Nu numai din pricina eventualei navigații ce s'ar fi făcut pe ape, în lipsa unor drumuri lucrate de mână.

omenească, dar și prin faptul că, în această epocă, pădurile acopereau suprafețe cu mult mai întinse ca acum; în țara noastră acopereau aproape fără întrerupere întreaga Câmpie a Țării Românești, dela Olt până la marginile Bărăganului, și luncile râurilor deschideau drumuri naturale care tăiau aceste păduri. Erau singurele drumuri prin codrii care purtau numele de Pădurea Nebună (Teleorman), Pădurea Românilor (Vlășia), Pădurea cea Mare (în Ilfov), ceea ce arată mărimea și importanța acestor codri medievali.

Examinând comparativ situația Munteniei și a Moldovei, din punct de vedere al curgerii apelor, constatăm aspecte divergente. Muntenia sau Țara Românească formează un ținut armonios, dela Carpați la Nord, până la Dunăre la Sud, o serie de râuri, privite schematic, sunt aproape paralele, sunt perpendiculare pe aceste două granițe, ele unesc pasurile Munților cu Dunărea. Consecința acestei situații este o unitate a regiunilor dintre Munte și Dunăre și legături strânse între munte, deal, șes și baltă. Produsele specifice ale fiecăreia din aceste regiuni, care se completează, se schimbă ușor; populația trebuie și poate să stea în continuă legătură. Din primele timpuri ale principatului muntean, în secolul al XIV-lea, constatăm din documente o populație deasă în tot șesul și numeroase așezări omenești străvechi, cu populație românească la bălțile Dunării, mai ales dela Brăila până la Călărași de azi, ceea ce desminte hotărît concepția unui descălecat de populație dela Munte. Legăturile între Munte și Dunăre erau așa de strânse și de lesnicioase, încât constatăm în același secol, secolul întemeierii, că mănăstirile din Munții Olteniei aveau bogate proprietăți cu sate la bălțile dela gura Ialomiței, și căruțele mănăstirești cu pește sărat străbăteau mereu țara de-a-curmezișul. Intr'un cuvânt, circulația comercială internă și de transit în Țara Românească se făcea dela Munte spre Dunăre și invers, aceste drumuri, lunci de râuri, nu se continuau în Moldova, și nu se completau cu drumurile acestei țări, care erau îndreptate în altă parte.

Moldova are alt aspect hidrografic, râurile ei mai importante nu coboară perpendicular pe linia Munților, străbătând toată țara, ca în Muntenia, ci sunt paralele cu Carpații; Siretul, Prutul și Nistrul constituiesc un fel de barieră spre răsărit și izvoarele lor sunt în afara granițelor țării, în afara ținutului locuit de Români. Numai spre vărsarea lor ele se apro-

pie între dânsese și anume spre colțul de Sud-Est al țării, spre gurile Dunării și Marea Neagră. Din această constatare rezultă întâi că Moldova are un sistem hidrografic deosebit, care nu se completează, nici nu se leagă de acel al țării vecine. Astfel legătura de drumuri între cele două principate nu era naturală și lesnicioasă în primele timpuri. În al doilea rând, constatăm că Moldova este mai puțin unitară, mai puțin legată decât Țara Românească. De aceea, principatul moldovean nu s'a format dela început ca o unitate politică, cuprinzând întreg ținutul dela Munte până la Nistru și la Mare. Acesată unitate s'a făcut în etape; este sigur că primul Stat moldovenesc cuprindea numai bazinul râului Moldova, căci altfel nu ne-am explica de ce țara poartă numele acestui râu secundar. Și mai târziu, ea a rămas cu amintirea acestei forme dela început, păstrând numele râului rămas cu o importanță secundară. Înaintarea Statului moldovean din colțul de Nord-Vest spre gurile Dunării și ale Nistrului, către care ducea sistemul ei de ape, s'a făcut încet, în vreo 50 de ani, și la 1392 apare prima oară litoralul Mării în stăpânirea unui Domn moldovean. Atunci când Moldova a ajuns, în sfârșit, vecină cu Țara Românească, această din urmă țară era de mult constituită în chip solid.

Imprejurările geografice, în special așezarea văilor apelor, explică la origine formarea divergentă a celor două State românești.

Drumurile de comerț. Apele cu văile lor au alcătuit cele mai vechi legături interne de comunicație între sate și ținuturi. Dar, pe lângă aceste drumuri locale, avem prin țările noastre curând după întemeiere, marile drumuri de comerț internațional dela sfârșitul Evului-Mediu și dela începutul Evului-Modern. Importanța lor a fost studiată și s'a arătat influența ce au asupra dezvoltării noastre sociale și economice, în studiile d-lor N. Iorga, I. Nistor și ale istoricului polon O. Gorka, iar pentru Moldova și într'un studiu al autorului acestor rânduri.¹⁾

Erau două drumuri mari, drumul Lembergului (Livului) prin Moldova și drumul orașelor săsești din Ardeal, în special Brașovul și Sibjul, prin Țara Românească. Cel dintâi,

¹⁾ Vezi în acest volum: *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu.*

prin capitalurile investite, prin ramificațiile sale depărtate și prin numărul negustorilor, era mult mai însemnat.

Două grupuri de orașe comerciale din Europa erau interesate în acest transit comercial prin Moldova, orașele hanseatice din Germania de Nord, care făceau comerț cu Polonia, în special comerțul cu postavuri, și orașele din Italia, Genova și Veneția, care, din timpul cruciatelor, aveau așezări, adevărate colonii, în Orientul apropiat și pe coastele Mării Negre. Din Asia se aduceau produsele transportate de caravane până la țarm, care erau apoi încărcate pe corăbiile italienești și negustorii italieni le schimbau la Lemberg sau la Cetatea-Albă cu produsele aduse de negustorii din Germania. Legătura cu coloniile italiene se făcea într-o vreme prin Polonia, centrul comerțului oriental fiind dela început Liovul, apoi prin ținuturile tătărești ale Rusiei sudice și în Crimeia, la Caffa, principala colonie geneveză, pe așa numitul drum tătăresc. După consolidarea Statului moldovenesc, acesta prezenta mai multe garanții de siguranță a mărfurilor și a negustorilor, așa că drumul moldovenesc a înlocuit pe cel tătăresc, și capetele lui au fost la Chișinău și la Cetatea Albă, în loc de Caffa și Crimeea. Italianii erau cei mai mari capitaliști ai Europei la sfârșitul Evului-Mediu (se știe că în această epocă de *Frühkapitalismus* exista numai capitalismul comercial, nu încă și cel industrial), *lombard* era numele generic al bancherilor. Numărul mare de italieni bogați și importanța capitalurilor investite de ei pe drumul moldovenesc (pe lângă comerț, ei închiriau vămile dela Domnul Moldovei și sălănele din Galiția dela Regele Poloniei) arată rolul european al acestui drum comercial.

Drumul moldovenesc se îndrepta, așa dar, dela Nord spre Sud-Vest, la Chișinău și Cetatea-Albă și nu spre Galații vecini cu Țara Românească, oraș care nici nu exista în secolele al XIV-lea și al XV-lea.

În Țara Românească, în schimb, drumul orașelor săsești, Sibiu și Brașovul trecea prin pasurile Turnu-Roșu și Bran și de aici apuca spre Dunăre, la Brăila, Cetatea-de-Floci (la gura Ialomiței) și Giurgiu, cele trei porturi ale traficului dunărean, și apoi pe apă spre Mare. Dar, pe lângă acest drum spre Marea Neagră, un alt drum mai puțin studiat de istorici, dar tot așa de important, dădea o fizionomie decisebită comerțului muntean. E

vorba de drumul spre Adriatică. Drumul acesta nu era străbătut în întregime de negustorii sași din Ardeal, în Peninsula Balcanică nu era o linie directă, ci se străbăteau drumuri întoarse cu multe întreruperi. Mărfurile apusene erau aduse până la Dunăre de Raguzani. Se cunoaște rolul important pe care Raguză, Dubrovnik, l-a jucat în Evul-Mediu și până târziu în veacul al XVIII-lea în negoțul Peninsulei Balcanice. Acest oraș croat cu civilizație apuseană, așezat la Marea Adriatică, obținuse privilegiu de negoț de la craii sârbi și de la suveranii Imperiului Româno-Bulgar, de la împărații Bizanțini și mai târziu și de la pașahul turcesc, ca negustorii de acolo să poată străbate cu mărfurile lor drumurile interioare de uscat ale Peninsulei și să cumpere și să vândă în târguri. Așezările lor, cu case de negoț și cu biserici catolice erau pretutindeni și înfloreau, la Belgrad, ca și la Sofia, la Cavarna și la Sîștura; nimeni nu le putea face concurență, căci Genovezii și Venetienii atingeau doar porturile. Nodul de legătură al comerțului raguzan cu cel săsesc a fost la Vidin, oraș pentru care Raguzanii aveau un privilegiu de comerț special încă din anul 1240, de la Țarul Ioan Asan II. Și de asemenea cel mai vechi privilegiu comercial acordat Sașilor din Brașov este tot pentru acest oraș bulgăresc, dat de Țarul bulgar Srațimir. Vidinul a fost un centru comercial de legătură foarte important între Raguză, Țara Românească și Ardeal; se ridicase acolo un țarat bulgar deosebit de cel de la Tarnova și moneda de argint vidineană circula și în Muntenia lui Mircea și în Ardeal, în special în Țara Bârsei, semn al prosperității economice a acestui oraș. Așa dar, acest drum comercial, ce trecea prin Țara Românească, era îndreptat spre Sud-Vest, spre Adriatică, tocmai în direcția opusă celui moldovenesc. Între drumurile de comerț din Țara Românească și cele din Moldova nu era deci nici o legătură, cele două țări aveau orientări economice deosebite.

Veacul al XIV-lea și mai ales al XV-lea au fost pentru istoria noastră economică o epocă deosebită; atunci, și numai atunci, au trecut prin țările noastre drumuri de negoț de importanță internațională. Drumuri de țară, noroioase, neîngrijite, săpate de roțile căruțelor ce treceau scârțâind, încărcate cu mărfuri rare, călăuzite de negustori ce vorbeau limbi străni și purtau costume din țări depărtate, dar care au făcut prin ridicarea economică a țării, puterea și strălucirea domniilor unui Mircea sau a unui Ștefan.

Zonele de influență politică. Comerțul moldovenesc era în legătură în primul rând cu Polonia, cu Ungaria de asemenea, dar mai puțin. Bistrița Ardealului și Brașovul au avut legături comerciale și cu Moldova și mărfurile săsești ajungeau până la Chilia, dar interesele comerciale ale Poloniei, drumul moldovenesc dela Liov până la Cetatea-Albă era cu mult mai important. Rezultatul acestor interese comerciale poloneze este suzeranitatea polonă asupra Moldovei. Regele polon, pentru a-și asigura debușul mărfurilor la Marea Neagră, a luat sub protecția lui Moldova, țară vasală. Jurămintele omagiale depuse de Domnii moldoveni dela Petre Mușatin până la Ștefan cel Mare, cu celebra scenă a cortului dela Colomeia, nu erau numai simboluri medievale, ele însemnau protectoratul politic și economic al Poloniei asupra Moldovei. De câte ori Domnul Moldovei întârzia depunerea jurământului, regele polon îl reclama cu îngrijorare și, fapt caracteristic, tratatele politice, ie vorba de contractele feudale încheiate în scris între Moldova și Polonia, erau întotdeauna completate cu tratate de comerț, privilegii comerciale pentru negustorii din Polonia, cu ușurări de vamă și asigurarea trecerii pașnice prin țară a negustorilor și a mărfurilor. Ungaria, care avea și ea interese comerciale de apărut în Moldova, a încercat în mai multe rânduri, în veacul al XIV-lea și în al XV-lea, să răpească Poloniei, în favoarea ei, suzeranitatea asupra acestei mici țări românești și vestita luptă a lui Matei Corvin cu Ștefan cel Mare la Baia, urmată imediat de protestul polon la Buda, face parte din această serie de eforturi. Dacă nu ținem seama de câteva episoade de scurtă durată din istoria Moldovei, Ungaria n'a izbutit, totuși, să-și întindă influența politică asupra țării vecine dintre Carpați și Nistru, care a rămas sub suzeranitatea polonă, până ce Turcii au înlăturat-o definitiv în veacul al XVI-lea.

În Țara Românească, legăturile comerciale cu Polonia erau mai slabe, de aceea Regatul Jagellonilor n'a încercat, afară de un singur caz, în vremea lui Mircea, să dispute Ungurilor suzeranitatea asupra ei. Si aici, ca și în Moldova, vasalitatea în forme feudale față de Ungaria a fost o urmare a legăturilor comerciale, o asigurare a drumului de scurgere și de aducere al mărfurilor. Dar drumurile principale ale negoțului venind aici din Ungaria, Țara Românească a rămas sub suzeranitatea coroanei Sfântului Ștefan.

Cu alte cuvinte, erau două zone deosebite de influență politică, ce erau urmarea zonelor de influență comercială; zona ungurească era în Muntenia, iar Moldova cădea în zona de interese și de influențe polone.

Această situație politică se adaugă situației economice și geografice analizate mai sus, ca să explice de ce Țara Românească și Moldova au alcătuit două organisme deosebite.

Tradiția dinastică. Pe temeiul acestor împrejurări economice, s'au încheșat încetul, cu încetul, cele două state românești și din neamul întemeietcricilor s'au întărit două dinastii. Domnul care era paznicul și garantul acestei situații, de care am vorbit, devine cu familia lui elementul superior de conducere, care personifică păstrarea tradiției, continuitatea Statului. În aceasta credință se îmbină și o credință religioasă, Domnul cu neamul său sunt lăsați de Dumnezeu; se formează foarte repede la noi două tradiții dinastice. Aceasta se vede bine din răspunsul scris dat de boierii din Râmnic, Brăila și Buzău lui Ștefan cel Mare, venit din Moldova să răstoarne palida umbră de pe tronul Munteniei, un Domn supus Turcilor „Avem Domnul nostru bun și mare”, zic boierii munteni și rar se găsește în Evul-Mediu românesc, așa de măsurat și de hieratic, o pagină mai sarcastică și mai trivială, ca aceea trimisă de boierii dela marginea Țării Românești, lui Ștefan, marele Ștefan al Moldovei. Pentru ei strălucirea de învingător pentru cruce a Domnului vecin nu era nimic, față de tradiția stăpânilor lor cei vechi.

Această tradiție dinastică reprezenta pentru gândul oame-nilor de atunci o stare permanentă, veșnică. Noi astăzi gândim evolutiv, socotim că stările de azi sunt rezultatul transformării stărilor de ieri și cele de mâine vor rezulta din schimbarea fatală a celor de azi. Atunci se gândea altfel: Țara, ca și biserica, era pentru acești oameni o unitate fixă, ierarhică și hieratică, în frunte cu Domnul ei, uns de Dumnezeu, cu boierii semeți și țărani umili și supuși. Si, veșnic, cât va ține Dumnezeu mâna sa asupra țării, trebuia să fie așa, neclintită de-a-lungul veacurilor.

Împrejurările geografice și economice constituiseră două State deosebite, această dualitate coborîse în conștiințe ca o ordine permanentă, datorită celor două dinastii ce personificau fiecare o orânduială deosebită. Li s'au zis Domnilor munteni

Basarabi, deși în fapt n'au existat Basarabi și mici Mușatini, e vorba de nume proprii individuale, nu de nume de familii, care pe atunci nu se obișnuiau în răsăritul ortodox. Au fost două dinastii: dinastia Moldovei și dinastia Țării Românești și crearea lor, durată lor de două secole și jumătate, arată cât de adâncă a fost sciziunea politică a celor două state românești, ce realități bine așezate și încheiate erau fiecare din ele, mai ales dacă ne gândim că, la sfârșitul secolului al XIV-lea puține State din Europa centrală și răsăriteana aveau acest element politic, semn de stabilitate, dinastia.

Epoca aristocratică a istoriei românești. — Epoca din istoria noastră, de de care am vorbit până acum, ține dela întemeiere până în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Caracterelor ei esențiale sunt trecerea marilor drumuri de comerț prin țările noastre, suzeranitatea feudală a Ungariei și a Poloniei, existența a două dinastii adânc înrădăcinate în viața sufletească a neamului. Toate acestea erau, cum am spus, elementele pe care se întemeia dualismul politic românesc, existența a două organisme de Stat românești de sine stătătoare.

Veacul al XVI-lea a văzut răsturnându-se întreaga această situație, în urma înaintării otomane spre Europa centrală. Forturile dela Dunăre și dela Mare au fost cucerite de Turci și transformate în posturi militare; pe rând căzură Giurgiul, Chișina, Cetatea Albă, Brăila. Curând nici unei corăbii de negoț creștine nu-i mai fu îngăduit să plutească pe apele Mării Negre, interdicție care a fost ridicată abia în veacul al XVIII-lea, marele comerț de stofe și de vite din Moldova și Polonia a fost rumat, Italienii dispar de pe aceste meleaguri, capitalismul comercial își căuta aiurea fructificarea, departe pe căile noi ce se deschideau acum pe Oceane spre America și India. Lembergul în Polonia, Brașovul, Sibiu și Bistrița în Ardeal, orașele din Nordul Moldovei, în frunte cu Suceava s'au ruinat economicște, visteria Domnilor noștri a început să se golească.

Ca urmare a pierderii de bușeurilor comerciale în țările noastre și a înaintării turcești, suzeranitatea feudală a Poloniei și a Ungariei asupra Moldovei și a Țării Românești a fost înlăturată și înlocuită cu o singură suzeranitate asupra ambelor țări, cea otomană, cu un caracter de protectorat militar.

Tot atunci, la sfârșitul veacului al XVI-lea, vechile di-

nastii s'au stins, sau au fost înlăturate în drepturile lor tradiționale, amândouă aproape în același timp. Puterea domnească a căzut și Domn putea ajunge orice boier sau orice pretendent care afirma, de fornă, că ar fi de vîță domnească, dar cu condiția să se bucure de iavoarea boierilor. La acest sfârșit de secol, moldovenii ajung să domnească în Muntenia și munteni în Moldova.

S'ar părea că zidurile cele vechi de despărțire între cele două principate se năruiseră atunci, că elementele care constituiau unitatea organică deosebită a fiecăruia nu mai existau, că atunci s'ar fi putut face unirea lor într'un singur Stat. O privire mai adâncită asupra noii situații economice și politice care a înlocuit pe cea veche, arată însă că nici aceste împrejurări nu erau mai favorabile unei fuziuni, dimpotrivă.

În Apusul Europei, epoca modernă a fost o epocă de unificare a Statelor, o ștergere a fărâmițării feudale, regii, sprijiniți de burghezia bogată, își întemeiază puterea pe înfrângerea și decăderea economică a nobilimii de mari proprietari funciari. Aceasta era urmarea deschiderii drumurilor comerciale spre Orient, apoi pe oceane, a ridicării unei noi clase de mijloc, care slăbește pe aceea a nobililor. Burghezia are nevoie de liniște și de unitate ca să poată munci și agonisi și, de aceea, sprijină pe rege, spre a obține unificarea Statului.

În Răsărit, în Polonia, în Ungaria, la noi, evoluția politică a fost în epoca modernă tocmai opusă: coeziunea Statului se destramă, puterea suveranilor scade în așa grad, încât ei devin o jucărie în mâinile nobilimii atotputernice, sunt aleși, temporari și fără drept de a-și numi urmași, nobilimea este stăpână pe viața economică și de aici și pe cea politică. În aceste țări, unde nu mai treceau drumuri comerciale, unde deci o burghezie nu s'a putut constitui, singurul izvor de venit rămâne pământul cu roadele lui. Era firesc ca proprietarii pământului, deci nobilii, să fie stăpâni pe viața economică a țărilor agricole și, prin aceasta, să stăpânească și Statul. Avem deci din veacul al XVI-lea, până în al XIX-lea, în istoria noastră, ca și în a statelor vecine pomenite, o perioadă pe care o putem numi *aristocratică*, urmând după cea *volevodată*.

Boierii, singurii stăpâni ai produselor, își croiesc latifundii pe ruinele micii proprietăți, supun din ce în ce mai mult țărâניה, Domnul devine un reprezentant al lor, și aleg din

rândurii lor și-l schimbă mereu. Figura de tragedie a lui Mihai Viteazul, eroul care a încercat mai mult decât putea un Domn atunci și a fost nevoit să urmeze directivele politice date de boieri, împotriva aspirațiilor nobile și cavaleresti, căde în această perioadă.

Era această perioadă aristocratică favorabilă unei contopiri a celor două state românești? Numai în aparență. În realitate, din punct de vedere economic, ca și sătulețele feudale ale Europei apusene din Inaltul Ev-Mediu, Principatele Române străbat acum o perioadă de autarhie economică, nefavorabilă unității politice.

Istoricii Evului Mediu, de pildă Henri Pirenne, recunosc azi că principala cauză a fărâmițării politice a Europei apusene și centrale în această perioadă este lipsa legăturilor economice dintre diversele regiuni, fiecare ținut era autarhic într-o viață de economie agricolă și de industrie casnică; un domeniu agricol independent din punct de vedere economic devenea fatal independent și politicește. Numai deschiderea drumurilor de comerț prin cruciate întâi, prin marile descoperiri geografice apoi, a restabilit unitatea economică și apoi și cea politică.

La fel ca în apusul medieval, luând firește lucrurile în liniile lor mari și neglijând anume excepții, se înfățișează, în această privință, situația Principatelor Române, începând cu sfârșitul veacului al XVI-lea. Moldova și Țara Românească, țări agricole păstorești care, în mare parte, din cauza industriei casnice foarte dezvoltate pe atunci, importau foarte puțin, exportau iarăși puțin în urma închiderii drumurilor de comerț, erau acum unități economice autarhice. De comerț de transit, firește, că nu mai poate fi vorba. Exportul a început să se mărească pentru aprovizionarea Constantinopolului și a oștirii turcești, dar este vorba de o exploatare economică, ce nu prea aduce bani în țară. Așa dar, închise în viața lor de economie agricolă, fără să aibă nevoie una de cealaltă, unități mici, ca sătulețele autarhice din Inaltul Ev-Mediu apusean, cele două State Românești au continuat fatal viața lor izolată, începută din alte pricini și în alte condiții.

Ideea unității și concepția politică a separatismului.— În veacul al XVII-lea se naște în țara noastră, în ambele principate, o mișcare intelectuală importantă, a cărei manifestare mai însemnată este literatura istorică a cronicarilor. Croni-

carii moldoveni, cei din țară, apoi și cei munteni, dau contact cu cultura clasică în școlile polone, grecești și italiene, află originea latină a poporului nostru, ceea ce constituie un ferment de unitate, căci originile comune impun ideea unității neamului. Un Miron Costin, un Dimitrie Cantemir, un Constantin Cantacuzino știu că poporul nostru, peste granițele politice, formează o unitate etnică, și o spun cu mândrie și țării și străinilor.

Este o mare descoperire a secolului al XVII-lea care pregătește formarea unei conștiințe naționale. Am putea găsi și mai înainte slabe indicii despre ideea unei origini comune a neamului nostru, chiar la unii scriitori români medievali. Astfel, autorul anonim al unei cronici a Moldovei, cronică anexată mai târziu unui letopisetz mai mare rusesc, scrisă în slavonește, în vremea lui Ștefan cel Mare, deci cu două veacuri înainte de Miron Costin, spune că noi Români ne tragem din doi frați veniți dela Veneția, unul se chema Roman, celălalt Vlahata, eponimii poporului nostru, român și vlah.

De ce doi frați? Pentru că sunt două principate și aceste principate sunt doi frați, două ramuri ale aceluiași popor. O idee timidă, care nu putea încă să îmbrace haina cugetării limpezi și se ascundea în negura legendei.

În veacul al XVII-lea, la marii cronicari, ideea se limpezește, e spusă răspicat: noi Români suntem un singur popor, ne tragem din Romani, stăpâni lumii de odinioară. Dar această idee a unității neamului, a originii comune, aducea ea consecința, firească pentru noi cei de azi, că acest neam unitar trebuia să formeze un Stat unitar? În vremea cronicarilor, ideea de Stat nu acoperea ideea de neam, nu se născuse încă principiul naționalităților. Statul era al suveranului, al clasei stăpânitoare.

Sunt, firește, dovezi de solidaritate națională între munteni, moldoveni și ardeleni din acea vreme, exemplele au fost dese ori repetate de istorici și ne vom mărgini numai la cel mai caracteristic: porunca dată de Domnul Moldovei Mihai Racoviță, la 1717. Tătarilor, cu care năvălise asupra Maramureșului, să cruțe în prada lor cumplită numai casele Românilor din acel ținut.

Dar să ne ferim să confundăm solidaritatea între diferitele ramuri ale poporului nostru, care este un sentiment, cu

ideea politică a unui Stat unitar românesc, ceea ce este cu totul altceva. Putem afirma, întemeiați pe dovezi, că o asemenea idee nu exista în veacul al XVII-lea, nici chiar în al XVIII-lea, mai mult, era privită ca o absurditate și ca o primejdie de cei mai luminați dintre intelectuali și oamenii de Stat. Nu pentru că aceștia nu-și iubeau țara, dar concepțiile politice ale vremii se împotriveau unei asemenea idei.

Două exemple puțin cunoscute sunt deosebit de caracteristice: Miron Costin povestește, în cronica lui, cum a fost vorba un moment dat la curtea otomană ca Turcii să impună pe tronul Principatului Ardealului, unde domniseră până atunci numai prinți din nobilimea maghiară, pe fostul Domn al Moldovei, bogatul și trufașul Vasile Lupu. Și cronicarul observă cu acest prilej: „Care lucru nu știm cum ar fi putut fi, pentru lege“. Adică, un Domn ortodox al Moldovei și, deci, nici un român ortodox. n'ar fi putut sta, după Miron Costin, în scaunul princiar al Ardealului, pentru că în acea țară clasa guvernantă, nobilimea maghiară, era de altă lege, calvină. Așa cugeta cronicarul care trămbițase cel dintâi, în chip lămurit, originea comună a poporului român.

Dincolo, în Țara Românească, ideile lui Miron Costin despre originea neamului și unitatea lui fuseseră reuate cu mai multă largime de vederi și cu argumente noi de învățatul boier și om de Stat Constantin stolnicul Cantacuzino. În vremea lui Brâncoveanu, stolnicul era unchiul și sfătuitorul Domnului. Și povestește cronicarul Neculce, cum marele vizir oferise lui Constantin Brâncoveanu și tronul Moldovei, pe lângă acel al Țării Românești, pe care-l avea. „Iar Brâncoveanul Vodă, dacă au auzit așa, foarte îi era cu voia să fie Domn la două țări“, dar a cerut răgaz să se sfătuiască și cu unchiul său, Constantin stolnicul. Cronicarul luminat, sfetnic bătrân, aflând de planul unirii celor două Principate sub sceptrul lui Brâncoveanu, i-a răspuns: „Să-și păzească treaba și grija țării sale. Iar mai mult să nu știe că se amestecă, că apoi, de nu-l va asculta și va face peste voia lui, bine să știe că când va încăleca el la Udriu (Adrianopol), el va înhăma în căruță și va trece în Ardeal“. Stolnicul Cantacuzino socotea Unirea Principatelor o nebunie așa de mare, încât, la auzul ei, era gata să părăsească țara și să fugă peste graniță. Nu e nevoie să adaug că Brâncoveanu a răspuns vizirului că „nu va putea purta de grijă a două țări ce sunt de margină“.

Dacă oamenii cei mai culți ai vremii, tocmai aceia care dăduseră la iveală originea comună ale Românilor, care subliniaseră cu glas profetic în scrierile lor unitatea etnică a neamului, Miron Costin și Constantin stolnicul Cantacuzino, gândeau așa despre unitatea politică a Românilor, este clar că ideea aceasta era cu totul străină cugetării politice de atunci.

S'ar putea obiecta acestor considerații cu epopeea fulgerătoare a lui Mihai Viteazul. Măcar câteva luni, Români au fost uniți prin faptă românească. Dar și aici, dacă scrutăm de aproape împrejurările, găsim un sentiment de solidaritate românească, fără îndoială, însă lipsa totală a oricărei idei politice de unificare. Dovezi de solidaritate sunt acum multe și bine cunoscute: când Mihai a intrat în Ardeal, o mare bucurie s'a aprins în colibe umile ale sătenilor români de acolo, mulți au crezut că a sunat ceasul liberării din iobăgie și au pus mâna pe furcă și pe topor, ca să atace castelul proprietarilor, se știa doară că stăpânul cel nou este din neamul țărănilor ardeleni. Aceasta o mărturisesc cronicile ungurești contemporane din Ardeal. De altă parte, Mihai așezat în scaunul din Alba Iulia poruncește dietei ardeleni să ia măsuri pentru satele românești, pentru pășunatul vitelor lor, pentru ridicarea situației preoților români. Mihai Viteazul este deasemenea întemeietorul Mitropoliei românești din cetatea domniei. Aceasta înseamnă solidaritate, este partea sufletului. Dar orânduirile politice au altă înfățișare: în Moldova, în Țara Românească, în Ardeal, erau sub Mihai trei guverne (divane) deosebite și chiar trei Domni, unul din ei, Mihai, fiind cu o situație mai înaltă, căci la București guverna fiul său, Nicolae și la Iași nepotul (sau presupusul nepot) Marcu-Vedă, pe când Mihai stătea la Alba-Iulia. Mai mult chiar, trebuie să se știe că între Țara Românească și Ardeal se plătea vamă de trecere în vremea lui Mihai-Vedă.

De ce a cucerit Mihai Ardealul și Moldova? Înfățișat de un ideal creștin, el era legat de alianța împotriva Turcilor cu principii acestor două țări; când schimbările de domnie au adus desfacerea alianței și părăsirea fuptei de către cei doi vecini, el a refăcut alianța creștină cu sabia, sub oblăduirea lui. Firește, Mihai rămâne totuși un precursor, nu prin concepția lui politică, care era a vremii sale, ci prin fapta lui, ca orice

faptă ea se valorifică în chip deosebit, în timp, după ecoul pe care-l trezește în societatea ce evoluează continuu.

Cercetând ideile politice ale vremii, ajungem prin urmare la aceași concluzie: Trăind viața lor patriarhală, zădăra, de economie agricolă, Principatele Române cultivă până la sfârșitul veacului al XVIII-lea un separatism care excludea ideea politică a Unirii.

Perioada contemporană. Perioada contemporană în istoria lumii înseamnă în domeniul economic o uriașă expansiune a capitalismului comercial, mai târziu a celui industrial. Viața comercială, căile de circulație a mărfurilor și câmpurile de producție și de desfacere, mărginite până acum la anume regiuni restrânse și speciale ale globului, cuprind toate ținuturile locuite. Țări necunoscute pentru comerțul mondial sunt acum „descoperite”, produsele lor încep să fie prețuite. Bogațiile latente încep acum să fie valorificate pentru industrie și comerț și unul din ținuturile bogate, părăsit de comerțul mondial dela sfârșitul Evului Mediu, care acum este din nou descoperit, este țara noastră. S'a spus de unii istorici că pacea de la Adrianopol (1829), care ar fi înlăturat monopolul turcesc (mult mai puțin efectiv decât se crede) asupra produselor pământului nostru, a deschis țara noastră comerțului mondial. În realitate, acel tratat a însemnat prea puțin, cum s'a dovedit în timpul din urmă, pentru schimbarea vieții economice a principatelor. Alta a fost cauza intrării țărilor noastre în cercul de preocupare a economiei apusene: Orientul mai puțin civilizată devine o piață a produselor industriale și, în schimb, se descoperă a unei grâu românesc, iar mai târziu petrolul. Inițiativa legăturilor comerciale n'a venit dela Români descătușați, ci a trebuit să vie apusul să forțeze barierele autarhiei noastre.

Descoperirea vitelor românești în Austria și la Lipsca, la sfârșitul veacului al XVIII-lea, descoperirea grâului românesc de către Europa apuseană în veacul al XIX-lea, cucerirea Bărăganului de către agricultura românească (în a doua jumătate a veacului), descoperirea petrolului, sunt fapte și principale care au rupt vechea autarhie patriarhală a țărilor noastre și le-a pus în contact cu apusul. Odată cu legăturile comerciale, ca o urmare a lor, au început și legăturile culturale cu același apus, care au adus schimbarea civilizației românești.

Trebue să considerăm ca un lucru sigur că înainte vreme asemenea legături erau practic aproape imposibile, lipseau

bani, căci economia era mai mult naturală. Pentru ca un boier să poată merge la Paris, ar fi trebuit o avere, de care, în forma de bani valabili pentru schimbul cu apusul, nu dispunea aproape nimeni. Dacă unii fii de boieri, foarte puțini, au stat la studii ani de zile la Padova, la Constantinopol sau în Polonia, în secolul al XVII-lea, aceasta înseamnă că familia lor dispunea de imense averi naturale și prin aceasta excepțional și de ceva bani. Lipsa de bani este un fapt caracteristic al istoriei noastre din veacul al XVI-lea până în a doua jumătate a celui de al XVIII-lea. Ea a împiedecat relațiile externe, introducerea cu turii occidentale la noi.

Acum, începând dela sfârșitul veacului al XVIII-lea și treptat tot mai mult, în cursul veacului următor, încep să vie bani în țară. Să se facă schimb de bani cu țările streine.

Astfel, au început să vie streini la noi și să meargă Români în apus, ideile de libertate ale burgheziei franceze au pătruns și la noi, luând aici caracterul special, care era necesar pentru noi, libertatea națională.

Autarhia se desface, unitățile economice mici nu-și mai au rostul. Pentru a face față nevoilor marelui comerț mondial, ca odinioară în apus după descoperirile geografice, dar pe o scară mult mai întinsă, trebuiau să se unească în organisme mari economice teritoriile locuite de același neam. Neamul cu limba și origina sa de rasă rămâne o realitate peste care nu se putea trece. Astfel se naște secolul naționalităților, pe care l-am putea defini în acest chip: oamenii care se pot înțelege sunt nevoiți să se înțeleagă.

Unirea celor două principate, care cerea neapărat și completarea unității românești, este rezultatul desfacerii autarhiei economice, în care trăiau cele două țări, dar, în același timp, nu trebuie să negăm aportul curentului de idei pentru libertate, care a putut pătrunde la noi din apus prin deschiderea legăturilor, așa cum am arătat. Acest curent apusean la noi, cu originea și rezultatele lui, este destul de bine cunoscut, studiat fiind de istorici și de istorici literari, așa că nu vom stărui aici asupra lui, ceea ce nu înseamnă că nu-i recunoaștem importanța. Solidaritatea națională era un sentiment vechi, un instinct, la care s'a adăugat ideea politică de Stat național, ceea ce înseamnă, firește, o maturitate politică a poporului nostru.

Fără îndoială însă că problema existenței a două principate

românești separate ce se mențin de-a-lungul veacurilor se poate rezolvi, în primul rând, considerând împrejurările economice în care a trăit neamul nostru. Când aceste împrejurări speciale au fost înlăturate, numai atunci Unirea s'a putut face.

Fără să fim partizani exclusivi ai materialismului istoric, recunoaștem că împrejurările economice explică în multe privințe, cum este și problema pe care am cercetat-o înfățișări ale istoriei noastre politice. Pentru lămurirea adevărată și completă a istoriei noastre, este nevoie să facem apel și la ajutorul pe care ni-l dă studiul acestor împrejurări.

1938.

VI.

DE CE N'AU CUCERIT TURCII ȚĂRILE ROMÂNE

Cucerire sau vasalitate? Când cucerirea otomană s'a întins în Europa ca o mare care acoperă pământurile, la Dunăre a întâlnit pe Români. Cea dintâi luptă mare între Români și Turci pe pământ românesc a fost la Rovine în 1394 și Mircea a înfrânt cu camenii lui, boieri și țărani, oștile Răsăritului ale sultanului Balazid. Cu câteva decenii înainte detașamente românești luptaseră dincolo de Dunăre alături de Slavi împotriva năvălitorilor asiatici. Lupta Românilor cu Turcii începută de marele Mircea, care este astfel cel dintâi cavaler român al creștinătății, a ținut cu întreruperi veacuri întregi. A fost întâi un veac în care s'a încercat oprirea valului turcesc; după Mircea a luptat Ioan Corvin cu puterile Ardealului, având ca stea lui ardelenescă și nu oastea regatului unguresc și apoi în Moldova Ștefan cel Mare, o jumătate de veac. Fiecare din cele trei provincii românești și-a dat pe rând contribuția la acest „război de o sută de ani”. Când Ștefan a închis ochii, această fază a luptei se terminase: Români și se fac vasali ai Sultanului, plătesc un tribut anual, mai târziu domni și se duc să ceară investirea la picioarele tronului padișahului.

Despre proporțiile sacrificiului românesc pentru creștinătate mărturisește un istoric italian în serviciul regelui Ungariei: „războiul cu Turcii a provocat așa de mare pustiire acestei țări (Țara Românească), încât abia mai rămân oameni, care să cultive ogoarele”¹⁾.

¹⁾ A. Bonfinius, *Historia Panonica*, Colonia, 1660, p. 331. Se știe că acest istoric a fost secretarul lui Matias Corvin. Pasajul citat privește luptele lui Vlad Dracul (1436—1446) cu Turcii.

Dar acum urmează faza a doua; deși împărăția Turcului trecuse peste țările române și Ungaria fusese făcută pașalâc, iar Semiluna se ivise sub zidurile Vienei, totuși Românii se scoală mereu în lupta pentru libertatea lor. Boierii ridică voievozi de răscoală, e vremea marilor răsmerițe, adesea fără nădejde: cu Radu Vodă dela Afumați, Ion Vodă ce. Cumplit și mai ales cu Mihai Vodă cel Viteaz. După epoca de rezistență urmează acum epoca răscoalelor. De câte ori vecinii cei mari ai Românilor: împăratul dela Viena și craiul d'n Cracova, vor să pornească război împotriva Turcilor, găsesc viteji gata de luptă între Români; o nădejde de libertate cât de mi a și vâlvătaia care se credea stinsă, prinde a se ridica din nou. Ultimii domni români răsculați împotriva Turcilor au fost Ștefan Vodă Peticeicu în Moldova, Constantin Vodă Serban în Țara Românească cu Gheorghe II Rakoczi, principele ungar al Ardealului care a luptat cu mijloace românești, toți în a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

Se știe că Românii au întârziat înaintarea otomană asupra centrului continentului și această întârziere n'a însemnat numai, cum s'a spus de către istoricii noștri, o slăbire a puterii ofensive turcești uzate prin împotrivirea dela Dunăre. Ea a dat timp Europei apusene să prમેască lupta într'o fază mult mai favorabilă pentru ea, cu alte arme și a tă organizație militară. Organizația militară feudală, care dănuia în Europa până la sfârșitul veacului al XV-lea, ar fi fost incapabilă să reziste năvălirii turcești. Oștile de cavalerie grea în zale și de arbaletieri nu era pe măsura infanteriei ien cerilor și a cavaleriei ușoare a achingilor; lucrul s'a vădit în marea ciocnire dintre floarea cavaleriei apusene și Turcia la Nicopole (1396) ca și în lupta dela Mohaci (1526) când a pierit în mlaștină oastea feudală a Ungariei cu regele ei¹⁾. În schimb, oastea de țărani și boieri, legată de codri și pasurile munților românești era în stare, nu să distrugă puterea otomană, dar să

1) Episcopul Paulo Giovio scria împăratului Carol Quintul în legătură cu lupta dela Mohaci: „Turcii sunt mai buni soldați decât al noștri d'n trei motive: întâi din pricina disciplinei care este rară la noi, al doilea pentru că ei se aruncă în luptă cu convingere nebunească spre moarte s gură, căci cred că fiecare are scri's în frunte, cum și când trebuie să moară și al trei ea pentru că Turcii trăiesc fără pâine și fără vin și adesea le ajunge orez și apă”. (Citat de Gerhard Geissler *Europäische Dokumente aus fünf Jahrhunderten*, Leipzig, 1939, p. 84).

întârzie înaintarea ei. Când înaintarea turcească a fost în stare să-și îndrepte grosul forțelor asupra Europei centrale (primul asediu al Vienei, la 1529), ea nu s'a mai ciocnit cu oastea feudală a nobililor, ci cu oștile cu arme de foc, puști și tunuri, ale regilor. Aceste oști moderne — suntem în epoca mercenari or specializați în arta războiului — erau acum superioare ca tehnică și armament celor turcești; înaintarea Semilunei a fost întâi oprită apoi, pe măsură ce armamentul se perfecționa, puterea otomană a început să dea înapoi.

Așa dar, întârzierea provocată de rezistența românească n'a însemnat numai o luptă de uzură a forțelor turcești, ea a fost hotărâtoare: a îngăduit transformarea armatelor în vederea înfrângerii năvălitorilor.

Totuși, cum se știe și cum era firesc, în fața uriașelor forțe militare otomane, cele mai importante ale Europei de atunci, apărarea locală românească a fost răzbită în cele din urmă. Nu atât bătăliile în câmp deschis erau hotărâtoare în războaiele din Evul Mediu pentru supunerea unei țări sau provincii, cât stăpânirea cetăților care fixau durabil pe învingător pe pământul cucerit. Lupta Țării Românești și a Moldovei cu Turcii s'a încheiat în dauna noastră atunci când cununa de cetăți ce înconjură, câte una decebită, fiecare din cele două state, a fost ruptă. Turcii ocupând Giurgiu, Brăila și Turnu Măgurele, linia de apărare a Țării Românești dela Sud a fost străpunsă și independența militară a Statului muntean a ajuns la termen. După aceea, Chilia, Cetatea Albă, au căzut și ele și așa s'au dărâmat zidurile Moldovei. Căderea cetăților a fost elementul decisiv pentru apunerea independenței principatelor române. În această privință Ardealul a urmat aceeași soartă. Căderea Oradei Mari în mâinile Turcilor a însemnat înfrângerea rezistenței lui Gheorghe II Rakoczi împotriva oștilor trimise de vizirul Ahmed Kiupru'li.

După căderea cetăților, care asigurau Otomanilor controlul asupra teritoriului neîntărit al țării, ei ar fi putut s'o cucerască, să transforme Țara Românească, Moldova și Ardealul în pașalâcuri. După o sută de ani de rezistență a primei faze de lupte și mai ales după experiența tristă a marilor svârcoliri neizbutite din perioada a doua, trebuie să recunoaștem că, dacă Turcii ar fi voit, ar fi putut pune un pașă la Suceava și la Târgoviște, în locul palizilor domnitori care cumpărau domnia pe bani dela dânșii. În Bulgaria, în ultimii ani ai

veacului al XIV-lea, în vremea domniei la noi a lui Mircea cel Bătrân. au căzut cetățile Târnovei, Nicopole și Vidin și urmarea imediată a fost încorporarea țării ca parte integrantă a Imperiului Otoman. În Serbia, vestita luptă de la Csova sau Câmpia Mieriei (1389) nu a fost decisivă, așa cum au spus mulți istorici, căci țara și-a păstrat autonomia sub fiul craiului Lazăr. Dar când au căzut cetățile Golubaț și Semendria, atunci Serbia a fost transformată în pașalâc turcesc (1459). Nici lupta de la Mohaci n'a fost decisivă pentru căderea Ungariei sub Turci, cum se crede în deobște, dar cuprinderea cetății Budei, care domină de pe înălțimi valea Dunării (1540) a adus automat trecerea țării magnatilor trufași sub călăul turcesc. De ce nu s'a întâmplat același lucru cu principatele române după căderea Gurguiului, a Brăilei și a Cetății Albe? Cum se face că noi Români avem dreptul să afirmăm cu mândrie că niciodată în decursul veacurilor nu ne-am pierdut autonomia politică, am trăit sub domniile noastre cu cămuire românească, pe când vecinii noștri, Unguri, Bulgari și Sârbi, au fost robii pașahului și țara lor a fost proprietatea lui?

Intrebarea aceasta este esențială pentru istoria noastră. Să nu ne înșelăm. spunând că în definitiv nu este mare deosebire între un domn fanariot care storcea țara și un pașă turc. Este o foarte mare deosebire, căci țara cuprinsă de Turci devenea efectiv proprietatea lor, moșile erau transformate în *timare* (fiefuri miștare turcești), altele în *ciflicuri* de șerbi ai unui bei sau spahiu. Cucerirea otomană însemna împărțirea întregului pământ colonștilor militari turci; toată populația cădea în șerbie și dispărea nu numai întreaga boierime de proprietari de pământ, dar și moșnenii și răzeșii, mândri că se pot numai și ei stăpâni pe un petec de pământ din țară. Tot neamul devine un neam de robi. Noi Români n'am fost robi Turcilor, pământul nostru a rămas al nostru. Niciodată Turcii n'au avut voie să se așeze în satele noastre ca proprietari și nici în clipele de supremă umilință ale veacului al XVIII-lea, niciodată nu s'a ridicat un meci în țara noastră. Poporul bulgar, ca și cel sârbesc au fost frânte în organismul lor național, au pierdut clasa boerească militară, ca și cea a micilor cultivatori proprietari (afară de satele militare, din care veneau și seimenii, oșteni mercenari ai domnilor noștri din veacul al XVII-lea), precum și clasa târgoveților. Intreaga națiune a fost redusă la o singură clasă socială a țăranilor supuși. La

Greci s'a păstrat o nobile în jurul patriarhiei ortodoxe dela Fanar, dar fără legătură cu stăpânirea pământului, precum și o clasă de negustori. Unguri și-au păstrat o nobile numai în Ardeal, pentru că această țară n'a fost transformată în pașalac și pământul Ardealului lucrat de țărani români fusese împărțit proprietarilor nobili unguri în epoca ce a urmat după cucerirea acestei țări. Cucerirea turcească însemna deci urmări adânci asupra structurii sociale, o împușinare a organismului național, ceea ce la noi nu s'a întâmplat.

Se vede ușor de aci importanța problemei pusă mai sus: De ce n'au fost cucerite de Turci Țara Românească, Moldova și Transilvania, de ce n'au fost incorporate Imperiului Otoman, după chipul Serbiei, Bulgariei, Greciei și Ungariei? De ce s'au mulțumit Turcii cu câteva puncte de sprijin întărite, așa numitele raiale, și n'au cucerit țara întreagă și de câte ori cștile turcești au cuprins-o, tot de atâtea ori s'au retras?

Ca de obicei, când e vorba de probleme istorice, care întimp se întind pe o perioadă de mai multe veacuri, sunt mai multe cauze care concurg spre același rezultat. Istoricul care urmărește explicarea fenomenelor trecutului, nu trebuie niciodată să se oprească la o singură pricină a lor, dată fiind complexitatea vieții sociale, economice și politice. Vom examina pe rând explicațiile ce reies din cunoașterea liniilor mari ale istoriei și ale situației geografice a poporului român.

Exploatarea grânarului împărăției. — Intinsele stăpâniri ale Imperiului Otoman în Europa, Asia și Africa erau în mare parte țări muntoase sau cu mari întinderi pustii. Numai Egiptul, țară de mult isiamizată și de limbă arabă, cucerit de sultanul Selim în veacul al XVI-lea, era un adevărat grâнар. Dar cu această excepție, am putea caracteriza Imperiul Otoman ca fiind compus din țări relativ sărace. Ab'a în câmpia Dunării au aflat Turcii regiuni bune de agricultură, cu câmpii mănoase, care puteau hrăni mulțimile împărăției. În schimb, Țara Românească și Moldova cu cultura grânelor, care cuprân-dea șesurile și dealurile, cu uriașele turme de vite și herghelii de cai, vestite pe vremuri în toată Europa, până în Silezia și Boemia, cu marea cultură de albine în prisăci, care furnizau mierea, aliment esențial în Evul mediu, când nu exista încă zahărul și ceara, singurul material pentru luminaț, erau în'r'un contrast izbitor cu regiunile mai sărace de dincolo de Dunăre. Încă din Antichitate, coloniile grecești dela Marea Neagră,

Tyras, Histria, Tomis, Callatis, fuseseră așezate în acele părți în calitate de emporii de comerț, care mijloceau aducerea grânelor și peștelui sărat pentru îndestularea ținuturilor sărace din Grecia. Același rol l-au jucat apoi în Evul Mediu coloniile genoveze din Chișina și Cetatea Albă, prin care negustorii aduceau mărfurile din interior, le încărcau pe corăbii înalte cu pânze și le duceau în Orient, în Italia și mai departe chiar. Așa dar, ca o funcție istorică, țările române așezate în regiunile mănoase dela Nordul Dunării de jos au fost grănarul din care și trăgeau subzistența țările sudice mai sărace, Grecia, Bizanțul și a tele. Așa a fost și în timpul suzeranității otomane; principatele române au devenit „grănarul împărăției”, termen uzitat în veacul al XVIII-lea, dar care se potrivea și pentru vremi mai vechi. Dela o vreme hrana capitalei Imperiului Otoman și a oștilor europene ale sultanului era întemeiată pe transporturile regulate de grâne, vite (afară de porci, bine înțeles) și ceară împărătească, aduse din Țara Românească și Moldova și mai puțin din Ardeal. Într'un studiu intitulat: *L'approvisionnement de Constantinople*, d. G. Brătianu a arătat sistemul de aprovizionare al capitalei Imperiului Bizantin, devenită mai târziu capitala Turcilor și rolul pe care l-au jucat principatele române în acest sistem¹⁾.

Se poate deci spune că din punct de vedere economic stăpânirea principatelor române era esențială pentru Turci. În această lumină problema pusă de noi mai sus se pune acum în acest chip: De ce n'au exploatat Turcii aceste bogății direct, am zice în *regie*, ci le-au lăsat în seama administrației locale a domnilor și boierilor români?

Aci atingem o chestiune esențială din istoria Imperiului Otoman. Cucerirea și stăpânirea ținuturilor dobândite de Turci au fost făcute până la extincția completă a bogățiilor; a fost o exploatare nu o fructificare. Turcii n'au avut niciodată calități de coloniști și de organizatori în domeniul economic. Ei nu îmbogățeau provinciile cucerite prin introducerea unei tehnice superioare, cum făcuseră de pildă Romanii în provinciile lor, ci secătuiu bogățiile, fără a crea izvoare noi de bunuri. Cucerirea turcească a fost pur militară și după secătui-

¹⁾ G. Brătianu, *Études sur l'approvisionnement de Constantinople*, în volumul, *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1933, p. 127 și urm. și în special, pp. 171—177.

rea unei regiuni, ea se arunca asupra altelor învecinate. Propășirea Imperiului se baza numai pe cuceriri noi, pe mărfuri, averi și bunuri ce urmau să treacă prin cucerire în visteria Împărăției. Puterea suțanilor a stat în putința de a coloniza ostasi pe pământul cucerit, ca moșteri ce trăiau de pe urma creștinilor. „Timarele”, fiefurile militare otomane, n'au fost: ea în Apus cauza unei anarhii feudale, căci sultanii în epoca de creștere a Imperiului aveau mereu la dispoziție pământuri noi de exploatat și prin aceasta țineau în frâu pe privilegiați, creând noi cete de credincioși, când recunoștința celor vechi începea să se răcească.

Dar când epoca cuceririlor a încetat, Turcii n'au putut să se menție ca mare putere pe temelii stăpânirilor celor vechi, care fuseseră exploatate sălbatice și ruina economică a Turciei a precedat prăbușirea ei politică. Aceasta este cauza principală a căderii Imperiului Otoman. În această privință căderea lui se poate asemăna cu aceea a Imperiului Spaniol, care a fost tot un imperiu de rea organizație economică a cuceririlor care n'au fost fructificate.

Ruina economică a Imperiului Otoman n'a dus la imediată lui destrămare, căci teritoriile lui serveau popoarelor cu dezvoltare mare economică din Europa ca deuseu al mărfurilor lor, și ele au devenit din această cauză apărătoarele integrității lui. Aceasta este explicația faptului că Anglia în special, dar și Franța s'au făcut apărătoarele Turciei în veacul al XIX-lea; ele apărau un teritoriu pe care stăpânii nu știau să-l chivernisească și de aceea urma să fie exploatat economic de „Apuseni”. În această privință marele Montesquieu face o observație foarte subtilă în celebrele sale „*Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*”. Să se noteze că această carte a apărut în 1734, înainte de războaiele ruso-turce ale Ecaterinei II, care au arătat definitivă decădere a Turcilor. În capitolul XXIII *Montesquieu* scrie: „L'empire des Turcs est a présent a peu-près dans le même degré de faiblesse où était autrefois celui des Grecs; mais il subsistera longtemps. Car si quelque prince que ce fut mettait cet empire en péril, en poursuivant ses conquêtes, les trois puissances commerçantes de l'Europe¹⁾ connaissent trop leurs affaires, pour n'en pas prendre la défense sur le champ. C'est

1) Se intelege: Anglia, Franta și Olanda.

leur félicité que Dieu eut permis qu'il soit dans le monde des nations propres à posséder inutilement un grand empire”.

În comparație cu nepriceperea și exploatarea sălbatecă turcească — e destul să spunem că pădurile Peninsulei Balcanice au fost tăiate și nu au fost replantate, că nu s'au înființat culturi noi și bogățiile miniere au fost lăsate în părăsire — organizarea economică a principatelor române sub egida domnilor și a boierilor a fost cuminte și fructuoasă. Românii au fost și sunt un neam de agricultori muncitori, nu de cuceritori; erau specialiști în agricultură și creșterea vitelor, profesiune pe care o aveau în sânge. Domnii români au fructificat cu înțelepciune bogățiile țării, operă esențială în istoria noastră, care le este prea rar recunoscută.

Domnii Moldovei au făcut din veacul al XIV-lea până în al XVI-lea o uriașă operă de colonizare a pământurilor pustii dintre Prut și Nistru cu răzeși și curteni, fructificând aceste moșii ale țării. Mircea cel Bătrân a deschis cu meșteri sași minele de aramă dela Baia de Aramă. Ștefan cel Mare a adus în Moldova vița de Tokaj și a înființat vestitele vii de la Cotnari. În Muntenia, domnii aveau livezi de nuci, pescării organizate la Dunăre, herghelii de cai în anume locuri alese și potrivite ale țării. Prin tratatele de comerț cu vămi anume întocmite domnii noștri atrăgeau în țară pe negustorii din Liov, Brașov, Sibiu. Monetele de argint bătute de domnii români și moneda măruntă pentru schimbul uzual au ridicat viața economică a țării. Nu s'a arătat în chip complet marele merit al domnilor, boierilor și răzeșilor români în construirea economică a țării noastre. Domnii au fost mari gospodari în sensul actual al cuvântului, în contrast vădit cu exploatarea nepricepută a Turcilor.

Sultanii otomani și mai marii împărăției știau acest lucru. Ei știau că trimițând un pașă în scaunul Țării Românești și al Moldovei, demnitarii otomani corupți și necinstii ar trage asupra lor toate foleasele, ar risipi bogățiile, storcând vloga populației și a pământului. Intemeați pe trupele lor loiale, pașalele devin, mai ales în secolul al XVIII-lea, seniori locali aproape independenți, cu legături politice și economice tot mai slabe cu centrul împărăției. Era în interesul împărăției ca grâнарul ei, fără de care ar fi murit de foame oștirea și capitala, să fie bine gospodărit și gospodăria bună o asigura numai administrația românească. Credem deci că aceasta e una din

cauzele, poate cea mai însemnată, pentru care Turcii n'au cucerit principatele române și nu le-au înglobat la împărăția lor.

După ce armele românești au aparat timp de mai bine de un veac neatârănarea țării, buna gospodărie românească, priciperea în cele economice, a ferit la rândul ei țara de copleșirea străină.

Românii și drumul ofensivei otomane. — Ștefan cel Mare scria dogelui Venetiei și papei, cerând ajutor împotriva păgânilor: „Nu vreau să mai spun cât de folositoare este pentru treburile creștinești această țărișoară a mea; socot că este de prisos, fiindcă lucrul e prea vădit că ea este seraiul (cetatea) Țării Ungurești și al Poloniei și este straja acestor două țări. Afară de asta, fiindcă Turcul s'a împiedicat de mine, mulți creștini au rămas în liniște”. Pe aci urma să treacă năvălirea otomană, credea Ștefan și dacă zidul românesc se prăbușea, primejdia cuceririi asiatice atingea țările catolice din continentul și apoi cele din Apus. Civilizația creștină în întregime sta să piară, vechile centre de cultură, regatele și imperiile urmau să se prăbușească sub noua năvălire a barbarilor.

Și totuși nu prin Moldova, nu prin Țara Românească au trecut Turcii când au cucerit Ungaria. Lupta cea mare în care a pierit regele Ludovic II și toată nobilimea, s'a dat la Mohaci (1526) pe Dunărea centrală, oștile turcești veneau dela Belgrad, cetate cucerită cu cinci ani înainte de sultanul Soliman Magnificul. Și mai târziu, când a căzut Buda și când în două rânduri a fost atacată Viena (1529 și 1683), tot pe aceeași drum mare al armatelor, Constantinopol-Adrianopol-Belgrad și Dunărea Mijlocie, au trecut Otomanii spre Europa Centrală. Drumul militar dela Bizanț prin Adrianopol, Filipopol, Sofia, Niș, Belgrad a fost încă din antichitate principala arteră de comunicație a Peninsulei Balcanice, folosită pe rând de Romani, de Bizantini, de cruciați și la urmă de Turci¹⁾. Era un drum pietruit de Romani, care străbătea peninsula de-a-curmezișul și putea fi continuat pe apă cu corăbiile pe Dunăre sau pe uscat pe marginile lui, spre Buda, Viena și Germania, drum militar și în același timp drum comercial. Era singurul drum deschis și potrivit pentru pătrunderea din Peninsula

1) C. Jirecek, *Die Heerstrasse aus Belgrad nach Konstantinopel, und die Balkanpässe*, Praga, 1877.

Balcanică spre centrul continentului, adică în direcția Nord-Vest. Direcția ofensivei otomane spre Europa centrală nu putea fi decât aceasta; singura breșă deschisă în această direcție este câmpia Ungariei. Conștient sau nu, sultanii turci țindeau să cucerească una după alta provinciile în direcția Europei Mijlocii. Abia în secolul al XVII-lea au fost expedițiile turcești de cucerire și spre Polonia, care s'au oprit însă în Podolia și la Camenița. Polonia nu era pe linia principală a cuceririi otomane, ci pe o linie secundară și de aceea acum câțiva ani istoricul O. Górka, spre marele scandal al opiniei publice, spunea că se înșeală cei ce socot această țară ca un zid al creștinătății în trecut, căci valorile năvălirii păgâne nu împotriva ei se îndreptau¹⁾. Principatele române erau tctuși, cum spune Ștefan Vodă, poarta pentru Ungaria și Polonia, dar spre Polonia nu se îndreptau Turcii, iar pentru Ungaria nu era poarta principală, ci numai o poartă secundară. E destul ca cineva să privească harta, spre a se convinge de acest adevăr. Ca o armată turcească să poată ataca Ungaria prin această „poartă”, trebuia să treacă Balcanii prin pasurile strâmte dela Răsărit, apoi obstacolul Dunării, de aci Carpații și la urmă Munții Apuseni, adică pe o cale lungă și întoarsă, tăiată de piedici naturale aproape de netrecut, fără căi de pătrundere. E drept că incursiuni turcești au fost făcute și pe această cale (lupta dela Câmpul Pâinii lângă Orăștie, 1479), dar niciodată n'a trecut pe aci o mare oaste de cucerire sub conducerea sultanului împotriva Ungariei sau a Austriei. Atât Mahomed II la Șabaț și Belgrad, Soliman la Mohaci și Buda, Sinan pasa la Kerezstesz, Kara Mustafa la Viena, au ales cu toții calea deschisă pe la Belgrad și nu cea prin principate. ,

Așa dar, *principatele române nu se aflau pe direcția principală a cuceririi turcești, ele ocupau o poziție lateralnică față de această linie.* Ocuparea lor integrală de către Turci nu era deci necesară din punct de vedere strategic.

Trebuie să mai ținem seamă încă de un fapt geografic hotărâtor pentru istoria noastră. Dunărea dela Viena la Belgrad este o cale de comerț și o cale militară. Dar aceași fluviu dela Belgrad spre vărsarea sa în Marea Neagră sau invers dela

¹⁾ O. Górka, *Realitatea istorică și rațiunea situației Poloniei în Sud-Est* (în limba polonă), Varșovia, 1939 („Polonia n'a fost un zid al creștinătății“, p. 14).

vărsare în sus spre centrul Europei, nu mai constituia o cale de legătură și de patrundere. Drumul pe apa era tăiat de obstacolul Porților de Fier. Stâncile dese și așezate neregulat în albia Dunării, „la rușeli”, cum se zicea în vecinime, răceau imposibilitatea trecerea corabilor cu pânze sau cu vase, chiar a celor mai mici. Până târziu în vremea regelui Carol I, când s'a săpat cu dinamită canalul dela Porțile de Fier și s'a deschis comunicația pe apa între România și Europa Centrală, a existat acest obstacol de netrecut. Prezența lui a avut urmări hotărâtoare pentru istoria noastră, el a împiedicat legăturile comerciale ale principatelor române cu Viena, cu Germania și prin aceasta și legăturile și influențele culturale. O mare parte din istoria noastră se luminează, dacă înțelegem că, deși așezați pe malul celei mai importante artere de comunicație fluvială a Europei, nu ne-am putut folosi de ea din cauza unor mici stânci ce se află în albia fluvium, la Porțile de Fier. Importanța acestui obstacol în istorie a fost bine arătată de istoricul englez Gordon East¹⁾. Corăbiile încărcate cu mărfuri ce veneau dela Viena și dela Buda, trebuiau descărcate la Belgrad și mărfurile urmau să ia calea uscatului, spre Sofia și Constantinopo., iar principatele române rămăneau alături de drum.

În cadrul problemei ce ne interesează și acest fapt al obstacolului Porților de Fier are însemnătatea sa. Flota otomană ar fi putut veni pe Marea Neagră și pe Dunăre spre Europa Centrală, dacă nu era drumul tăiat la Porțile de Fier. Drumul pe valea Dunării nu era deschis din direcția Țării Românești.

Turcii nu aveau deci nevoie de principatele române ca punct de sprijin pentru ofensivele lor spre Europa. Se puteau mulțumi cu câteva garnizoane în puncte întărite, la Chilia, Cetatea Albă, Tighina, Brăila, Turnu-Măgurele, dar nu de acolo urmau să pornească taberile mari și nu acolo erau centrele de concentrare ale cștirii otomane. Țările române erau o regiune alături de drumul navei, nu în calea ei. Aceasta este concluzia istoriei și a geografiei.

1944.

---

1) Gordon East, *Géographie historique de l'Europe*, I. Paris, 1938, pp. 324—325 și 333—336.

VII-

COMUNELE MEDIEVALE IN PRINCIPATELE ROMÂNE

Introducere. — Cercetarea istoriei Românilor așa cum se face de obicei la noi, ca un fenomen izolat, local, a adus lumină asupra unor probleme de amănunt, dar ne-a lipsit de integrarea cunoștințelor despre trecutul nostru în cadrul istoriei universale. În special necunoașterea instituțiilor din istoria universală, care sunt forme de viață socială ce trec peste granițele țărilor, neamurilor și religiilor, a fost o gravă lacună în istoriografia noastră. Credem că dezvoltarea statului și neamului românesc apare într'altă lumină, dacă știm s'o integrăm în istoria instituțiilor Europei și a dezvoltării sale economice și sociale.

Am arătat cu alt prilej că feudalismul a avut o perioadă cu manifestările sale complete în țările române, iar Renașterea a fost și ea parte integrantă din cultura noastră veche.

Un aspect caracteristic al istoriei Europei centrale și apusene la sfârșitul Evului Mediu este viața și civilizația *comunelor urbane*. Aceste orașe libere cu o organizație economică și politică tipică s'au întins peste toată Europa centrală și apuseană și chiar în Ardeal, prin orașele săsești. Orașele medievale, care apar și înfloresc începând cu epoca cruciatelor, au avut un rol hotărîtor în istoria economică (nașterea comerțului internațional și a capitalismului comercial) cea politică (sprijinul dat regilor împotriva feudalilor și nașterea monarhiilor unitare) și culturală (cultura burgheză în limba națională, cu spirit burghez și chiar arta gotică).

Fenomenul orașelor în istoria noastră și anume în cele două principate ale Moldovei și Țării Românești, în afară de merituose monografii locale, nu a fost studiat în chip unitar¹⁾. Cele câteva pagini închinatc orașelor de N. Iorga și capitoul lui C. C. Giurescu²⁾, privesc, ca să zicem așa, aspectul exterior al problemei. Cunoaștem azi epoca în care apar orașele, naționalitatea vechilor locuitori, titlurile dregătorilor care se conduceau în trecut și cam atât. Nu s'a studiat până acum organizarea internă a orașelor noastre în Evul-Mediu, situația lor juridică față de stat, deosebirea acestei organizații și a situației de drept față de aceia a regimului satelor și proprietarilor agricoli. Viața economică și socială a orașelor în trecut e puțin cunoscută, problema imunităților de loc. Mai ales rămâne de cercetat comparativ această istorie a instituției orașelor românești cu aceia a comunelor medievale din Europa Apuseană și Centrală. Se va vedea atunci că au fost la noi comune medievale organizate întocmai și cu viață economică asemănătoare ca în comunele din Flandra sau din alte părți ale Europei. Avem a face iar cu un aspect al istoriei Europei care atinge și cuprinde istoria Românilor. Nu ne referim în acest studiu la orașele ardelen, fondate de Sași, cari au o organizare occidentală recunoscută și studiată de istorici competenți³⁾, ci la principatele Moldovei și Țării Românești, cari au dus o viață politică independentă și n'au încăput sub conducerea occidentală a coroanei Sf. Ștefan. Totuși, în cele două state dunărene, socotite de obicei ca făcând parte din Orient, constatăm comune medievale cu statutul lor juridic și politic întocmai ca în Apus.

Înainte de a purcede la prezentarea materialului și argumentelor cari duc la aceasta concluzie, trebuie să precizăm termenii cercetării noastre.

Ce este o comună orașenească? Ea nu trebuie confundată cu orice așezare urbană. Un oraș antic sau modern nu este o

1) Citez: N. Iorga, *Istoria Bucureștilor*, București, 1937, A. Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Botoșani, 1925, Nicolae Dărăngă, *Monografia comunei Târgul-Frumos*, Iași, 1916, Dan Iliescu, *Cetatea de Floci*, București, 1930, N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, Iași, 1910, C. Aricescu, *Istoria Câmpu-Lungului*, II Volume, Al. Ștefulescu, *Istoria Târgu-Jiuului*.

2) N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, Gotha, p. 159-191, C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, p. 419-460.

3) Teutsch, *Geschichte der Siebenbürgischen Sachsen*, Sibiu,

comună în sensul medieval al cuvântului, care ne preocupă în acest studiu. O comună medievală este un oraș al cărui locuitori formează o comunitate autonomă, privilegiată și închisă, având nu numai drepturile de azi ale municipiităților, ci și drepturile politice, cari acum fac parte din atribuțiile statului; adică vama și fiscul propriu, justiție proprie, oaste și monetă proprie. Dreptul administrativ penal și civil al comunei nu este identic cu al țării în care se află, ci deosebit și rezervat numai pentru ea. Comuna este o enclavă juridică într-o regiune cu drepturi feudale sau regale distincte de ale lor. În acest sens ea se bucură de imunitate, ceea ce înseamnă Evul-Mediu conducerea politică proprie, dar comunitate specială, care trage în oraș anume funcționari ai stăpânirii ce-și exercită acolo oficiul. Aceste drepturi, ca orice drepturi în Evul-Mediu, comunele le au în baza unor privilegii, numai că nu e vorba de un privilegiu personal sau de familie, ca pentru moșiile seniorilor, ci pentru o comunitate, pe care n'o leagă înrudiri de sânge ca ale moșnenilor, nici spirituale ca ale călugărilor din mănăstiri, ci interese economice. Aceste privilegii și organizația politică și economică a orașelor, cu toată existența de tipuri deosebite în Europa, este foarte asemănătoare pentru tot continentul. E chiar un mare fenomen al istoriei, această organizație orașenească cu forme identice la depărtări colosale, având în vedere greutatea de comunicație în Evul-Mediu, dela Londra la Novgorod și dela Florența la Iași. Până și numărul membrilor consiliului comunal, 12, este același în toate aceste orașe, iar formulele privilegiilor sunt în mare parte la fel. Totuși nu e o dovadă în plus a spiritului de imitație al omului, ci de o necesitate economică, ducând la forme de viață socială comune.

Desigur că în Principatele Române erau unele condiții economice deosebite de cele din Apus: economia păstorească și agricolă care predomină la noi. Totuși împrejurări cari cereau crearea orașelor, există și la Dunărea de jos, și anume drumuri de negoț de interes european în țările noastre în veacurile al XIV-lea și al XV-lea. Drumul Poloniei spre Marea Neagră, dela Lemberg spre Cetatea-Albă, legat spre Nord de orașele Hanseatice, spre Sud, pe mare, de navigația orientală a flotelor Veneției și Genovei, este cel mai important. În Țara Românească este drumul de mai mică importanță al Sașilor din Ardeal, pe deoparte spre Brăila, de alta spre Vidin, legat

cu comerțul Mării Negre și al Mării Adriatice. Pe un drum comercial ca *depozite de mărfuri*, ca centre de schimb, adică *iarmaroace*, se nasc orașele, centre de negustori și meseriași, deci drumul de comerț dă naștere în chip necesar unora așezări de tip urban.

Pe de altă parte, comerțul local din pricina bogăției de vite a țărilor noastre și a bogăției în pește și ceară, a atras pe negustori străini, cari și-au căutat așezări și în același timp și *libertăți*, fără de care viața comercială nu e posibilă.

Așa dar, condițiile pentru existența unei vieți orășenești erau aceleași în țara noastră ca și în Apus, unde orașele s'au fundat pe drumurile de negoț, la încrucișarea lor și la locurile de desfacere. Mai mult chiar, negustorii cari întreprind în prima perioadă negoțul în țările noastre sunt aceiași ca și cei din Apus și Europa centrală: Italianii din Veneția și Genova, Germanii și Flamanzii cõlonizați în Ardeal, Armenii din Polonia. Nu este deci de mirare că formele vieții orășenești sunt și la noi aceleași ca în Europa catolică și mai ales în acest domeniu al instituțiilor trecutului nostru trebuia să ne așteptăm să aflăm asemănări izbitoare cu cele din restul continentului.

Orașe și ocoale. — Vechile așezări urbane din Țara Românească și Moldova, târguri sau orașe, erau centre în care locuiau negustori și unii meseriași, cu o organizație deosebită de a satelor moșnenești și boierești. Totuși, nu trebuie să ne închipuim că între oraș și sat era o completă deosebire în privința muncii sau a ocupațiilor locuitorilor, căci orășeni delă noi erau în mare parte și ei agricultori. În adevăr, orașele vechi românești din principate aveau ca și satele, pe lângă *vatră* cu locuințe, adică orașul propriu zis, și țărinile orașului, cultivate de orășeni. Ca și sătenii orășeni, sau măcar o parte a lor, mergeau la câmp peste marginile spațiului de locuințe: arau, semănau, secerau ca niște adevărați țărani¹⁾. Marginile administrative ale comunelor, hotarul târgului, nu se opreau la perimetrul regiunii locuite de târgoveți, ci cuprindeau moșii adesea întinse de jurîmprejur, înglobând sate nu-

1) La 1453 Alexandrel Vodă al Moldovei îngăduie unor săteni „să are, să samene grâu și să cosească fân în țarina târgului Sucevei, ca și târgoveții”, Gostăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 463.

meroase. Orașul, vechi românesc era deci o unitate care se compunea din târgul propriu zis și moșile sale din jur. Astfel Bucureștii la 1636 avea „moșii și vii” și se pomenea hotarul pus de Mircea Ciobanul în secolul precedent¹⁾. Hotarul Bârladului cuprindea un diametru de circa 18 km., iar al Vasluiului era și mai mare²⁾. La 1532 domnul Țării Românești într-un hrisov vorbește de orașul Craiova „cu satele, seliștele, Țigani, morile, bălțile și vilele³⁾. Numărul satelor care intrau în hotarul orașului este destul de mare, în Moldova Bârladul, Vasluiul și Piatra aveau numeroase sate, în Țara Românească, în secolul al XVII-lea, Râmnicul-Sărat, Buzăul și Roșiorii aveau fiecare câte 12 sate.

Orașul vechi românesc apare așa dar ca o mică organizație cuprinzând un centru urban înconjurat de moșii și sate cu o conducere unică, deosebită de al județului și al ținutului. Regiunea dependentă de oraș, care se află în jurul său, se numea în Moldova *ocol*, termen care arată că e vorba de o moșie care ocolește de jur împrejur târgul. În Țara Românească el este înlocuit cu numele: *hotarul* sau *moșia* orașului. Satele din ocolul orașului nu depindeau de administrația fiscală, militară sau judecătorească a ținutului în care se aflau, ci se cărmuiau deosebit prin autoritățile orașenești, despre cari va fi vorba în paragraful următor. Actele vremii arată în chip precis această deosebire cu prilejul unor procese: „satul cutare umblă cu ocolul, nu umblă cu ținutul, pârăcâlabul ținutului să nu aibă nici un amestec⁴⁾).

Domnii Moldovei sau Munteniei, când dau hotărâri privitoare la satele ocolului întrebunțează termenul „atârnător”:

1) Ionescu Gion *Istoria Bucureștilor*, p. 39. Pentru moșia Săteni, Iorga, *Studii și Documente*, V, p. 454-455.

2) Bogdan *Documentele lui Ștefan cel Mare* I. p. 476 pentru Roman, Melchisedec, *Cronica Românului*, I. p. 27, pentru Dorohoi. Iorga, *Studii și Documente*, XXII, p. 231, Suceava. *ibidem*, V, p. 75, „hotarul Băii” la 1424, Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 163, al Bârladului la 1495, I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 62 și urm.

3) Arhivele Olteniei, I. p. 77 și urm.

4) La 1617 Radu Mihnea către orașul Piatra, despre un sat din ținut: „să nu-l învăluți cu ocolul, că n'au fost de ocol și domnia mea încă, am lăsat să fie cu ținutul”. I. Bîanu, *Documente românești*, ed. Acad. Rom., p. 32. La 1624 plângere a mănăstirii Aron Vodă că „satele au fost cu ținutul Neamțului, iar diregătorii de târg de Piatra i-au fost trăgând cu satele de ocol”, *ibid.*, p. 96-97.

satul cutare atârnător de ocolul târgului. Era deci un hotar unic al orașului, cuprinzând sate și țarine, despărțit de moșiile și satele boierești sau mănăstirești de jur împrejurul său. Moșia orașului era atârnată, deci supusă administrației orașenești. Expresia de mai sus era însă înlocuită în alte porunci domnești (numai în Moldova) cu formula: „sat atârnător de curtea noastră din trăgul cutare”, ceiace înseamnă aceași lucru cu sat de ocol orașenesc¹⁾. Ne mulțumim deocamdată să constatăm că ocolul orașului era într'o dependență oarecare, pe care rămâne s'o precizăm mai jos, de curtea domnească din fiecare târg, adică de autoritatea domnească prin reprezentanții ei așezați în târg.

Țăranii din satele cuprinse în ocoalele târgurilor erau în genere șerbii orașenilor. Astfel țăranii din Gănești, supuși ocolului dela Târgul Frumos se plâng la 1672: „am plătit multă nevoie de târgoveți, de ne lua vitele și ne bătea“²⁾. Dar unii erau și răzeși, răzeșii din Ruși, dela ocolul Botoșani“³⁾, adică uzufroctuarii moșilor.

Despre ocoalele târgurilor face mențiune și un adaus târziu la cronică lui Grigore Ureche vornicul, la capitolul închinat lui Iuga Vodă, predecesorul lui Alexandru cel Bun: „au descălecat orașe prin țară tot pre la locuri bune și le-au ales sate și le-au făcut ocoale pren pregiur“⁴⁾. După cronicarul moldovean înființarea ocoalelor se datorește unei inițiative domnești; Iuga vodă, care n'a domnit decât câteva luni (1399-1400) ar fi cumpărat sau obținut numeroase moșii și sate în jurul tuturor târgurilor și le-ar fi alipit la acestea. Este sigur că unii domni moldoveni au făcut asemenea operații. Ștefan cel Mare a cumpărat pe seama sa un număr de sate, apoi le-a alipit la hotarele târgurilor Vaslui și Bârlad⁵⁾. Dar e vorba aci de o adăugire și nici decum de înființarea însăși a ocoa-

1) „Ocolul curților noastre dela Pitra“. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 465, „sat ascultător de curțile dela Bacău“. *ibid.*, „ocolul curții noastre dela Iași“ (1554), G. Popovici, *Cronica lui Ureche despre ocoalele iugaene*, Convorbiri Literare, XXIV, 1891, p. 1018, „satele ce sunt ascultătoare de curtea noastră din Suceava“ (1507), *ibid.*, p. 1021.

2) Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 89.

3) *ibid.* V. p. 232, „moșnenia orașului Câmpulung“ (Muscel), (1630). *Acad. Rom.* XX/195.

4) Gr. Ureche, *Cronica* ed. C. Giurescu, p. 20.

5) I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. și II, p. 166.

lelor. Ștefan cel Mare confirmă hotarul Bârladului la 1495, „care de veacuri s'a ținut de acel târg al Bârladului”, nu e vorba deci de o fundație domnească. Existența moșilor târgurilor și în Țara Românească¹⁾, arată că era o situație generală, impusă de condițiile vieții orășenești (ja noi, nu rezultatul vreunei reforme făcute la un moment dat de Iuga vodă sau de alt domn. În realitate avem a face cu instituții ieșite din străvechea dezvoltare a societății și a vieții economice în țările locuite de Români.

Vechile orașe din principatele române erau deci niște moși mari, cu centru urban, dar și cu exploatare agricolă în jur. Spre deosebire de orașele flamande, prototipul organizării orășenești în Europa apuseană, limitate de zidurile lor; ce închideau un spațiu relativ strâmt, cele românești aveau moșiile lor. Tipul flamand nu era însă general pentru Europa, cele italiene, de pildă aveau și ele moși în jurul lor²⁾. Deasemenea și orașele săsești din Ardeal, Brașovul, Bistrița, Sibiu și altele, aveau ținutul lor dependent. Totuși era o deosebire: Orașele din Apus, ca și cele ardelenene erau înconjurate de ziduri, între oraș și ocol era zidul de despărțire, care delimita în chip clar terenul urban de cel rural, ultimul fiind o simplă anexă pentru hrana orașului, nu o parte integrantă a lui. În schimb, la noi, orașul era neîntărit și dela casele locuitorilor se trecea în chip firesc, ca într'un sat mare, la țarinile cultivate tot de orășenii plugari, alături de sătenii din satele ocolului. Desigur în Moldova și în Țara Românească avem cetăți: Suceava, Romanul, Giurgiu, etc., dar e vorba de cetăți, *castele*, în oraș sau la marginea lui, în nici un caz de întărituri ca la Carcassonne, Nürnberg sau Sibiu, care să înconjure toată vatra locuită a târgului cu casele ei. Totuși sunt excepții; dacă orășenii nu puteau ridica întărituri de zid în jurul târgului lor, pentru că nu aveau, nici ei, nici domnia, mijloacele bănești ale marilor orașe apusene, totuși întărituri de lemn, palisade de pari, tot au existat și la orașele noastre în anume epoci. Cronicarul sas Ostermayer spune că pe la 1550 Mircea Ciobanul domnul Munteniei a întărit Bucureștii cu un șir de pari de

¹⁾ P. ocoalele Buzăului și Râmnicului Sărat (1635). Iorga, *Studii și Documente*, V, s. 337.

²⁾ H. Pirenne. *Les anciennes démocraties de Pays Bas*, Paris 1910. J. Luchaire. *Les démocraties italiennes*, Paris, 1920, la p. 175, exemplul Siena.

lemn de jur împrejur¹⁾. Pe de altă parte o relație despre vestita luptă dela Bala dintre Ștefan cel Mare și Matei Corvin (1467), spune că acest târg moldovenesc, în care domnul Moldovei a surprins într'o noapte de iarnă oastea ungurească, era pe atunci întărit cu palisade de lemn²⁾. Totuși nu e mai puțin adevărat că strănsa legătură între ocol și orașul care cuprindea și agricultori, este o caracteristică de care trebuie să ținem seamă, mai ales că se întregește, cum vom vedea, și cu alte aspecte de viață sătească și de regim agricol ale orașelor românești.

Chiar organizarea moșiilor orășenești, unde erau moșneni, amintește pe aceia a satelor moșnenești. Câmpu-Lung (Muscel), era împărțit în privința exploatarii moșiei de către orășeni, pe 54 de bătrâni³⁾. Se știe că proprietățile moșnenești sunt împărțite pe bătrâni, ce reprezintă partea fiecărui dintre străbunii fondatori, care este apoi cultivată în devălmășie de către toți urmașii lui.

Orașul românesc vechi trebuie considerat deci în primul rând ca o moșie. Se pune de aci întrebarea în chip logic, a cui era această moșie, înțelegând firește proprietatea în sensul relativ, pe care-l are în Evul Mediu.

Orașele proprietate domnească. — Domnul când vorbește de orașe în actele oficiale, le numește de obicei, atât în Moldova, cât și în Țara Românească, „târgul sau orașul domniei mele”, spre deosebire de sate și moși, care erau ale boierilor, moșnenilor sau mănăstirilor: „satele domniei mele, ce sunt sub ascultarea scaunului cetății Sucevei“⁴⁾. Am spus că în actele moldovenești ocoalele târgurilor se numeau atârnătoare de curtea domniei din târg, era deci o curte cu funcționari, care exercitau stăpânirea domnului asupra moșiei târgului. În tratatul dela Luck al lui Petre cel Mare cu Dimitrie Cantemir se specifică la art. VIII: „Domnul după vechile obiceiuri va stăpâni toate orașele Moldovei ca proprietatea sa”⁵⁾. Cercetând relațiile între orașe și domnie în Muntenia, și Mol-

¹⁾ Hieronim Ostermayer, la Kemény, *Fundgruben*. p. 13-14.

²⁾ Dlugosz, *Opera Omnia*, ed. Przedziecki, XIV, p. 495-496, cf. I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 51.

³⁾ Document comunicat de I. Donat.

⁴⁾ M. Costăchescu, *Documente moldovenești dela Bogdan III*, p. 140 (din 1507).

⁵⁾ D. A. Sturdza și Colescu Vartic, *Acte și documente*, I. p. 17.

dova în actele din diferite epoci, constatăm că raportul de dependență al târgurilor față de puterea supremă a variat cu vremea, dar întotdeauna domnul țării a considerat orașele și moșiile lor ca pământ domnesc, câte nu erau dăruite boierilor și mânăstirilor. Ștefan cel Mare reprezintă prima fază a acestor realități, avem acte ale acestui voevod prin care cumpără dela particulari mai multe sate și le alipește de hotarul „târgului domniei mele Bârlad” (și Vaslui). Nu e vorba de o donație făcută orașenilor: Ștefan spune că-și „constituie sieși și urmașilor uric cu tot venitul”¹⁾. Orașele erau deci ale domnului și el mărise moșia sa proprie prin cumpărături. În Țara Românească, Mihai Viteazul achiziționează la 1600 cu bani domnești un sat în județul Prahova și-l face târg domnesc; acest oraș nou este Ploeștiul²⁾.

În veacul al XV-lea și în prima parte a celui următor, domnul era bogat și puternic și veniturile lui creșteau prin vămi. Când voia să fie în dependență pe boieri, le acorda imunitatea moșilor lor. Dar dela o vreme drumurile comerciale s'au închis, tâlate de Turci și veniturile vămirilor au scăzut, dependența financiară față de Imperiul Otoman s'a făcut tot mai grea, iar numărul imunităților, care erau ereditare, s'a făcut așa de mare, încât domnul și-a văzut venitul scăzut și din această parte și nu mai avea cu ce dărui pe credincioși, nici a îmbuna mânia lui Dumnezeu, înzestrând sfintele locașuri. Astfel el este nevoit să recurgă la rezerva sa, proprietatea orașenească. Încă din veacul al XV-lea se făcuseră de către domni din hotarele târgurilor unele donații, ele se îndesesc în veacurile următoare. Astfel la 1683, Șerban Cantacuzin dăruiește lui Mihai spătarul Cantacuzino 21 de stânjeni din moșia Bucureștilor, „prin tufele orașului”... „pentru că nu aduce

1) I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 476. Cf. și satul Ozenești alipit de Ioan cel Cumplit ocolului Hârlău, M. Costăchescu, *Un sat Turda în Moldova, în Omagiu lui I. Lupuș, La 1666* Iliș Alexandru alipește Visterniceni la hotarul Chișinăului. Acad. Rom. doc. CVVIII/139, cf. și A. Sava, *Documente din târgul sau ținutul Lăpușniț*, p. 55 și 94.

2) Mihai luase satul Ploești dela Manole logofătul și nepotul său, moșneni din Băicoi și le dăduse în schimb satul Băicoi. Ploeștii se fac târg, dându-i-se zi de bălcu, curte domnească, iar moșia devine ocolul târgului, lăsat în uzufructul noilor orașeni. Zagoriț, *Târguri și orașe între Buzău, Târgoviște și București*, Anuarul seminarului de geografie, 1915, p. 299-313.

nici un venit domniei“¹⁾). Daniile din hotarele târgurilor se fac tot mai numeroase, atât în Moldova, cât și în Țara Românească și totuși niciodată domnul nu amintește vreo consultare măcar a orașenilor sau a autorităților orașenești, cari se vede că n’aveau nici un cuvânt de spus la aceste hotărâri ale proprietarului, nici nu pot pretinde vreo despăgubire. Moșiile și satele dăruite sau schimbate de domn din ocoalele orașelor încetau, bine înțeles, să mai fie *atârnațoare* de târg și eșeau din administrația ocolului, din clipa daniei. Se constată de altfel nu numai danii din moșiile târgurilor în favoarea boierilor sau mănăstirilor, dar și numeroase schimburi și chiar vânzări²⁾).

În veacul al XVIII-lea, în timpul domniilor fanariote, când situația financiară a stăpânirii celor două principate devine catastrofală, avem a treia fază a relațiile între domnie și orașe, după epoca adăugirii și aceia a desfacerii din veacurile precedente, acum domnul dăruiește sau vindé chiar vatra orașului, târgul propriu zis. Romanul, Suceava, Vasluiul fură dăruite în deplină proprietate unor particulari³⁾). Era o pe-

¹⁾ *Condica Fundenii Doamnei* dosar 1043/1 la Creditul Rural. P. „Ivăda Domnească” la București, N. Iorga, *Documente Cantacuzinilor*, p. 243.

²⁾ La 1448 Petru Vodă dăruiește unul boier satele Pănceștii pe Obârșia din hotarul Vasluiului și un loc de moară, unde-i va plăcea în hotarul târgului”, Tamoviceanu, *Formarea proprietății în Moldova*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, p. 426, n. 1, și Costăhescu, *Doc. Moldove-nești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 360. La 1475 Ștefan cel Mare dă lui Cosma satul Tortoșești și noi înșine l-am luat încă din hotarul nostru al Pietrii, ca acel sat să fie dat lui de-a noi”. I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 205. Cf. tot din Piatra, *ibid.*, I, p. 465. Vintilă vodă cumpără la 1534 satele din jurul Gherghiței și de alipise la ocolul orașului, iar la 1765 ocolul întreg e dăruit mitropoliei de București, Zagoriț, *op. cit.*, p. 323-324. Cazuri de vânzare: La 1623 Alexandru Iliăș vindé pe 100 de galbeni „o seliște de sat domnească din ocolul târgului Bârlad”, iar banii „vor fi în trebuința țării”, Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 18. La 1667 Duca vodă dă un sat din ocolul Botoșanilor pe 250 galbeni, „dați în treaba țării”, *ibid.*, p. 222. Miron vodă Barnovschi pe la 1630 vindé hatmanului D. Buhuș o bucată din hotarul Târgului Frumos pe patru cai. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, II, p. 155-157.

³⁾ Constantin Cehan Racoviță dăruiește la 1756 Hărlăul bisericii Precista din Roman, Codrescu, *Uricarul*, X, p. 210. Același domn dăruiește Romanul „vatra târgului” episcopiei de acolo. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. 486. Suceava era dăruită mitropoliei, Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 272. La 1795 Miha. Suțu dăruiește Vasluiul lui Costache Ghica hatmanul. Codrescu, *Uricarul*, I, ed. II, p. 144 și urm.

rioadă de desfacere totală a averii statului, dar principiul de drept pentru această desfacere rămâne același: târgurile spre deosebire de restul țării sunt proprietatea domnului, care uzează și abuzează de ea. Nicolae Mavrocordat „făcuse o 'socoteală pentru hotarele târgurilor domnești”, zice cronicarul și voia să anuleze danile mai recente, pentrucă domnii mai vechi, chiar dacă dăruiau bucăți din moșia târgului, o făceau numai din ocol și mai lăsau și pentru hrana târgului. Veniseră „jalbe dela târgoveți dela câteva târguri, că nu mai au unde să hrăni”. Anularea danilor nu se poate însă face din cauza intervenției celor interesați¹⁾. În această epocă orașenii încep să protesteze, pentrucă trecerea dela proprietatea domnească la cea particulară devine o mare apăsare, apoi pentrucă originile vechilor așezăminte din țară se dau uitării și aceste instituții însăși încep să fie contestate, cum este și dreptul de proprietate domnească asupra orașelor. La 1798 se naște un mare proces între orașenii din Roman și episcopia de acolo, căreia domnul îi dăruise orașul. Afirmațiile celor două părți cu acest prilej sunt foarte interesante: orașenii afirmă că târgurile cu moșiile lor sunt proprietatea colectivă a locuitorilor, iar domnul n'are drept decât la *bezmen* și *camână*, o dare specială ce se cuvine de fiecare casă, nu are deci putere să dea sau să vândă orașul nici părți dintr'insul²⁾. Totuși, acest drept fusese exercitat timp de mai multe veacuri, fără ca până atunci să se fi ridicat vreo împotrivire din partea târgoveților din Moldova sau Țara Românească.

În schimb, târgoveții nu puteau vinde moșia târgului sau părți din ea, căci erau numai uzufructuari: Ioan vodă Mavrocordat îngăduind vânzarea unui loc din hotarul Pietrii, spune precis: „măcar că târgoveții nu sunt volnici a vinde ei locul domnesc“³⁾.

Ca orice proprietar din Evul Mediu, seniorul orașului, adică domnul, nu cultiva în regie moșia sa, ci o dedea locuitorilor în dijmă. Așa dar, primul efect al acestui drept de proprietate era dijma convenită domnului din produsele moșiilor târgului. Dar aceasta o avea domnul și dela moșiile particulare, afară

¹⁾ Kogălniceanu, *Letopiseșele Moldovei*, II, ed. III, p. 85.

²⁾ Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. 486.

³⁾ Inedit în actele mănăstirii Agapia. Iași, 21 Ianuarie 1746, comunicat de d. I. D. Ștefănescu.

de cele imune. De aceea domnia avea în orașe venituri mult mai mari ca cele ce se ridicau din domeniile rurale; căci în acestea țărâanii aveau două feluri de îndatoriri, unele către proprietar, altele către stat, adică pentru domn, pe când în oraș domnul era și proprietar și stat. Astfel în privilegiul lui Mihai Vodă fiul lui Mircea, privitor la o donație în Târgoviște (1418), pe lângă dările și prestațiile obișnuite și la proprietățile rurale se amintesc și altele noi. Pentru prima oară în acest document este amintit *birul*, darea în bani, într-o vreme când în țările noastre predomina încă economia în natură. 1) Pentru folosința caselor din tâng și a curților lor, orașenii plăteau domnilor un impozit special, care în Moldova se numea *bezmen*, de fapt o chirie. *Bezmenul* era o dare în natură și anume în *ceară*, produs orășenesc, încă din veacul al XV-lea²⁾. Amintesc în această privință obiceiul păstrat până târziu la Târgul Fălciului, să se dăruiască domnului o turtă de ceară, ca semn al rescumpărării lor³⁾. Ceara era un produs orășenesc foarte prețios în special în Moldova și adesea se menționează în acte *pietrele de ceară*.

Impozitul orașului către domn era după sistemul *oislei*, adică o sumă globală asupra întregii comunități, care era repartizată apoi de autoritățile orășenești după puterile fiecăruia⁴⁾.

Pe lângă aceste impozite, care se deosebeau de cele datorite de țară, domnul avea în orașe și alte venituri, care derivau tot din dreptul său de proprietate. Se știe că în orașe se țineau iarmarocurile cele mai însemnate din țară și pe lângă aceasta târgul săptămânal și *târgul permanent* adică viața negustorească a orașului cu prăvăliile lui. Pentru comerțul periodic și permanent din târguri se lua de către domn un venit special, *vama târgului*.

1) P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 103-104.

2) D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 86. Ceara dela Târgul Frumos cuvenită domnului la 1448, Costăchescu, *Doc. moldovenești înainte de Ștefan*, II, p. 365, 377, la Suceava pentru casele orașenilor la 1451, *ibidem*, p. 397.

3) Comunicat de prof. Ilie Grancea.

4) Cf., un act al școltuzului și pângarilor din Neamț la 1661: au fugit locuitorii și dările lor au rămas pe cei ce mai plățiseră, căci „cîsla n'o putem lepăda”. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 344. cf. p. Tg. Frumos, *ibid.*, VI, p. 411. p. Roman, Melhisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 37.

În sfârșit, se pare că cele mai vechi *mori de apă*, proprietate domnească, erau așezate mai ales la orașe. În Țara Românească, în veacul al XV-lea avem morile *domnești*, dela Pitești, Râmnic, Târgoviște, Didrich; în Moldova la Bala¹⁾. Moara era în Evul Mediu apusean un privilegiu feudal, numai seniorul avea dreptul să aibă moară și țărani erau obligați, în schimbul unei dări în natură, să macine la moara lui. Deși nu putem determina în chip precis situația din țările române, sunt indicații că moara constituia în vechile timpuri și la noi un privilegiu; erau mori domnești la târguri și mori boieresti și mănăstirești pe moșiile privilegiate. Produsele moșilor neprivilegiate se măcinau la morile din târg sau de pe moșile ohabnice. Dar prezența morilor domnești tocmai la orașe ca într-o moșie cu privilegiu este iar o afirmare a dreptului de proprietate domnească în târguri.

Din toate aceste fapte rezultă că orașele, atât în Moldova, cât și în Țara Românească au fost împreună cu ocoalele sau hotarele lor, *moși domnești*.

Este de remarcat că în Moldova pe lângă orașele domnești propriu zise, erau și târguri, a căror venit era concesionat de domnie. Astfel, la o dată pe care n'o putem preciza, veniturile Botoșanilor au fost cedate *Doamnei*; soția domnitorului în funcțiune lua veniturile domnești dela Botoșani²⁾. Când în veacul al XVII-lea dregătorii boierilor la curte n'au mai fost considerate ca o slujbă feudală datorită de vasal, au început să fie plătite din veniturile târgurilor, astfel logofătul, vornicul, postelnicul au încasat veniturile sau părți din veniturile unor târguri moldovenești³⁾. Cum aceste venituri nu erau dăruite unor persoane ci erau cedate unor demnitari ai curții domnești, pe timpul cât își îndeplineau funcția și ca o răsplătă din partea domnului, concesionarea acestor venituri

¹⁾ Morile domnești la Baia la 1402, Costăchescu, *op. cit.*, p. 45, la Târgul Siret, la 1473, I. Bogdan, *op. cit.*, I. p. 181. De aci și obligația târgoveților să muncească la morile domnești, *ibidem*, p. 10. Morile domnești la Pitești (1388), P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, p. 50, la Râmnic (1392), *ibid.*, p. 56, Târgoviște, p. 104 (cu obligația orașenilor de „lucru la moară”), cf. și p. 298, la Didrich (1464), p. 258.

²⁾ Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 272 și D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 17.

³⁾ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 78-80 și Miron Costin, *Poemă în versuri polone*, ed. P. P. Panaitescu, Acad. Rom. Memor., sec. Ist. 19° p. 440-441.

este încă o dovadă și o urmare a proprietății domnești în târguri. Un moment dat, la sfârșitul veacului al XVI-lea sau la începutul celui următor s'a făcut o transformare în raporturile dintre domni și boieri, slujba feudală a acestora a încetat ei au devenit salariați ai statului și domnul, care nu avea un buget de venituri, a plătit din veniturile orașelor sale.

Bine înțeles nu toate orașele în tot trecutul românesc erau moșii domnești, am amintit danurile de orașe întregi făcute de domni în veacul al XVIII-lea. Dar și mai înainte, în Țara Românească marele oraș Craiova a fost proprietatea cunoscutei familii boierești a Craioveștilor, care și avea acolo și sediul banului. Când la 1532 Craioveștii cad în disgrație, li se confiscă moșiile și Craiova este dăruită lui Hamza banul, „cu satele, seliștele, Țiganii, morile, bălțile, ville, câte au ținut Barbu și Preda (Craiovescu)”¹⁾. Târgul Bengăi (azi Târgul Gilortului) era numit așa pentru că era proprietatea boierului Benga (secolul XVII)²⁾.

Dar acestea nu sunt cele mai vechi orașe ale țării, ele nu sunt pomenite în vremea lui Mircea cel Bătrân și abia în a doua jumătate a veacului al XV-lea Craiova devine oraș, ca urmare a favoarei domnești către boierii Craiovești. Situația ei constituia o excepție. De obicei un sat devenea oraș numai când trecea în stăpânirea domnească. Astfel Caracalul era la 1583 proprietatea jupânesei Caplea și este numit *satul Caracal*, numai după ce încapă în stăpânirea domniei, devine oraș. La fel, Ploești, fostă proprietate particulară cumpărată de Mihai Viteazul, era un sat și cu prilejul acestei cumpărări devine oraș și se stabilește acolo o curte domnească. Faptele pe care le avem la îndemână sunt destul de numeroase ca să putem afirma că orașele vechi românești în ambele principate erau toate la origină proprietate domnească și numai prin trecere la domnie un sat putea deveni târg. Proprietatea particulară a orașelor este o excepție, care apare numai mai târziu, în orice caz după întemeierea principatelor, cel puțin cu un veac și ceva, și prin privilegiu dat de domn. Organizația administrativă a orașelor vechi arată și ea în chip lămurit acest lucru.

Administrația orașelor. — Cărmuirea orașelor în Țara

¹⁾ I. C. Filitti, *Craiovești*, în *Convorbiri Literare*, LIV, 1922, p. 196

²⁾ *ibidem*, p. 202, nota 7.

Românească și Moldova era foarte asemănătoare, numai unele titluri ale funcționarilor erau diferite. Ea era întemeiată pe o dublă autoritate, o îngemănare a două drepturi; deoparte autonomia orășenească, de alta apărarea drepturilor proprietarului, adică ale domnului. Aceste două drepturi care par opuse în interesele lor, erau astfel organizate ca să poată colabora în chip armonios. Comunitatea orășenească era autonomă, adică se administra singură, avea drept de judecată proprie, venituri proprii și-și alegea singură cărmuitorii. Domnul în schimb, ca proprietar, își avea funcționarii lui care îi ridicau veniturile, curtea și scaunul de judecată proprie în oraș. Raporturile cu domnia și drepturile comunității erau fixate într'un privilegiu, despre care va fi vorba în paragraful următor.

Un târg românesc vechi se poate deci defini ca o comunitate autonomă și privilegiată așezată pe o moșie domnească.

Autoritatea comunei își avea organele sale alese în persoana primarului, care se numește în Țara Românească *ju-deț*¹⁾ (termen ce nu trebuie confundat cu *ju-de*, este traducerea germanului *Richter*) și în consiliul comunal format întotdeauna din numărul invariabil de 12 membri, cari se intitulau atât în Molodva, cât și în Muntenia *pârgari* (dela germanul *Bürger*, cetățeni liberi ai orașelor). Singura deosebire este faptul că în Moldova primarul nu se numea județ, ci *șoltuz* (dela germanul *Schulteis*) și această deosebire își are sensul ei, precum vom vedea mai jos. În unele cazuri mai rare în câteva orașe moldovenești, în locul titlului de șoltuz aflăm pe cel de *voit* (tot un termen de origine germană dela *Vogt*)²⁾.

Șoltuzul sau județul cu cei 12 pârgari administrau orașul, încasau veniturile și hotărau cheltuielile, aveau drept de judecată asupra orășenilor, hotărau distribuția dreptului de muncă în țarina orașului, făceau anchete și hotărânicii porunci de domn. Tot ei se îngrijeau de poliția orașului și a bălciului, când venea tot felul de lume streină în oraș, purtau corespondență cu orașele comerciale din Polonia și Ungaria și cu domnia și aveau deci și o cancelarie cu pecetia târgului,

¹⁾ Stan județul cu 12 pârgari din București întăresc casele și prăvălia lui Ianache cismarul la 1589. Acad. Rom., doc. XCVI/140.

²⁾ Voit la Bârlad, N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 16, 62, 213, la Fălciu, *ibidem*, V, p. 73, la Teouci, *ibidem*, V, p. 75, Iași. Iorga. *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 186.

cu scriitori în diferite limbi, o arhivă și catastiful târgului¹⁾. În adevăr actele comunale din Moldova și Țara Românească începeau cu titulatura: Eu județul (sau șoltuzul) și cei 12 pârgari din târgul cutare scriem sau poruncim. Acte de acest fel din orașele noastre se cunosc în limba slavonă, latină, germană și română²⁾.

Alegerea consiliului și a primarului se făcea de către comunitate. Nu se știe exact pe cât timp era ales, dar comparând actele succesive din veacul al XVII-lea emise de municipalitatea Bârladului, constatăm că în fiecare an avem alt nume de șoltuz, în schimb Andreia județul Câmpulungului (Mușcel) funcționează neîntrerupt dela 1659-1673, adică 14 ani³⁾. Domnul nu se amesteca în numirea consiliului și abia în veacul al XVIII-lea, pe la 1750, după reforma lui Const. Mavrocordat, se pierde autonomia orașelor și aflăm că diivanul Craiovei „orânduiește“ ca județ al orașului pe Neațul Lăcuseanu, indicându-i atribuțiile fiscale și administrative⁴⁾.

Trebue să subliniem, dacă vrem să înțelegem organizarea complicată și în aparență contrazicătoare a orașelor vechi, că aceste organe autonome nu reprezentau orașul ca teritoriu, ci comunitatea omenească. Aceasta se vede lămurit din faptul că în unele orașe erau două comunități distincte care conlocuiau amestecate între ele, dar cu drepturi și organe deosebite.

¹⁾ Arhiva și pecetia târgului Câmpu-Lung (Mușcel) era ținută la biserica Sf. Iacob a Franciscanilor din oraș, Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 292-293. Catastiful târgoveților la Iași, în care se transcriau actele „după vechiul obicei, Ioan Neculce, IV, p. 148-149, act din 20 Octombrie 1762.

²⁾ Cf. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 12, 13 și VII, p. 31 și 109. Hașdeu, *Arhiva istorică*, 1-2, p. 103, 182, I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 10-11. Șoltuzul din Suceava încasa amenzii și taxa de bălci la Sf. Ilie, *ibidem*, III, p. 66. „Când am fost eu Belcea șoltuz cu 12 pârgari, au venit înaintea noastră și înaintea scaunului nostru...“, Iorga, *Studii și documente*, VIII, p. 90. „Sub Vasile vodă și Gheorghe Mutul, șoltuz cu 12 pârgari“, Iorga, *ibid.* Șoltuzii confiscă postavul adus de negustorii din Lemberg sub Ștefan cel Mare, pentru că era putred, Iorga, *Relațiile cu Lembergul*, p. 26, ei schimbă banii străini cu cei ce aveau curs în Moldova, *ibidem*, p. 53.

³⁾ La Câmpu-Lung Mușcel alegerea se făcea în piață cu strigăte: „trăiască județul“ Kaimdl, *Geschichte der Deutschen in Karpathenländer*, II, p. 397. Cf. Iorga, *Studii și Documente*, VI, p. 12, 531 și VII, p. 375—376.

⁴⁾ I. Donat, *Material pentru istoria Craiovei*, în Arhivele Olteniei, 1935.

Astfel la Suceava era comunitatea armenească, care avea organizația ei deosebită în frunte cu voitul sau șoltuzul armenesc și cei 12 pângari cu drepturi și venituri deosebite de ceilalți orășeni¹⁾.

Pe lângă organizația consiliului comunal ales de obștea autonomă a târgoveților în epocile cele mai vechi ale vieții de stat în Moldova, în veacul al XV-lea, aflăm în orașe un dublu consiliu: sfatul cel mare și cel mic, ambele reprezentând comunitatea târgoveților și membrii acestor consilii se numesc în actele slavone *raiti*, termen pclono-rutean care înseamnă sfetnici²⁾. Deși avem prea puține date asupra acestor două consilii, căci în vremurile de mai târziu nu sunt pomenite, totuși putem bănuși că sfatul cel mic este consiliul restrâns al șoltuzului și pângarilor, pe când cel mare ar reprezenta adunarea generală în piața târgului a tuturor orășenilor cu drepturi, adunare care în veacul al XV-lea nu se mărginea probabil, ca mai târziu, numai la alegerea pângarului și a șoltuzului, ci se aduna și cu alt prilej, când era să ia hotărâri mai importante.

Desigur că și satele aveau în trecut un fel de autonomie cu sfatul lor, dar pe lângă deosebirea constituită de privilegiile speciale orășenești, trebuie să ținem seama că juridicește comunitatea orășenească avea alte rosturi decât cea sătească. Comunitatea orășenească nu era nici de moșneni, nici de șerbi, ci o comunitate sui generis de oameni liberi pe pământ domnesc, cu dreptul de a se strămuta chiar în țări streine. În treburile orășenești se puneau și probleme de drept internațional, întrucât era vorba de legături cu streini cari veneau cu negoțul lor în oraș sau de negustori ai târgului cari mergeau în țări streine. După aceia erau problemele de drept comercial: depozite, prețurile, vămile, tranzacțiile adesea în natură. De aceia, autonomia orașelor nu însemna numai o organizație cu funcționari proprii, ci și o situație juridică deosebită de a restului țării.

Am spus însă că această comunitate liberă se afla așezată pe pământ domnesc și de aceia domnul avea și el organele

¹⁾ Hașdeu, *Arhiva istorică*, I. 1. p. 139. Iorga, *Studii și documente*, V. p. 9 și VII, p. 379, XI, p. 57, *Buletinul Comisiunii Istorice Române*, VIII, p. 72. (1669), „Grigore șoltuzul armenesc de târg dela Suceava”.

²⁾ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 10-12.

sale în oraș, care reprezentau drepturile moșierului. Ca în orice moșie, se afla în târg o *curte* a stăpânului, curtea domnească. Acolo stetea *vornicul* orașului, titlu de origine slavonă care derivă din *dvor*, (curte) și înseamnă comandantul curții¹⁾. Vornicii, fie că erau ai țării sau ai orașelor, erau întotdeauna funcționari militari, șefii unei garnizoane. Putem defini vornicii de oraș ca niște *castelani* ai domnului, ce rezidau cu o putere armată un rost militar, în castelul domnesc ce forma nucleul târgului. În Țara Românească, pe lângă vornicul de târg, care era reprezentantul domnului, stetea și *părcălabul*, spre deosebire de Moldova, un funcționar orașenesc pentru bălciuri. Părcălabul de ținut din Moldova era înlocuit în Muntenia cu *căpitanul* de județ. Părcălabul muntean lua vama, venitul ocolului, rânduia târgul și oborul de vite²⁾. Vornicii încetează să funcționeze la o dată pe care n-o putem fixa în cursul veacului al XVII-lea și sunt înlocuiți sau dublați în Moldova cu un alt funcționar numit *ureadnic* sau *namestnic*, termeni slavi ce se traduc, primul prin *dregător*, al doilea prin *locțiitor*. Cel mai vechi ureadnic cunoscut în Moldova la un târg este din anul 1521 la Vaslui³⁾.

¹⁾ Vornicii de la Baia. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 16-18. La Rădăuți, la 1479 judecaț a vornicilor, *ibidem*, I, p. 232. Negustorii brașoveni aveau privilegiul de a nu fi judecați de vornici sau șoltuzi, *ibidem*, II, p. 265. La 1452, se vede că vornicii de târg luau vama la bălci împreună cu șoltuzii, I. Bogdan, *Documente moldovenesti din arhivul Brașovului*, Convorbiri literare, XXXIX, p. 838. La 1741 domnul Moldovei scrie vornicului Țării de Jos: „și pe cine pune dumnealui vornic la târgul Bârladului”. Antonovici, *Documente bărănești*, I, p. 6. Pe lângă vornic erau *vameșii* domnului la târg (la Roman în 1488, I. Bogdan, *Doc. Ștefan cel Mare*, I, p. 342). Pentru libera trecere a mărfii în târg se lua „pecetie dela vornic”, *ibidem*, II, p. 280.

²⁾ „Părcălabi de orașe, unde sânt târguri”, P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 227, din 1451. Părcălabul lua vama domnească, rânduiala oborului de vite, *Studii și documente*, V, p. 339 (Rușii de Vede, 1695), „părcălabul să ție vama într'acest târg, să nu se amestece căpitanul”, *ibidem*, p. 342-3. Părcălabia de târg e cedată la Câmpu-Lung (Mușce) de Matei Basarab mânăstirii de acolo la 1647 Acad. Rom. doc. CLIX/4. Cf. pentru Buzău, Iorga, *Studii și documente*, V, p. 337.

³⁾ Ureadnicii la Botoșani, Iorga, *op. cit.*, V, p. 284, la Piatra, R. Rosetti, *Pământul stăpâni și țărani în Moldova*, p. 137, la Hârlău, Iorga, *ibid.*, VII, p. 314, la Huși, Melhisedec, *Cronica Hușilor*, I, p. 33, la Bârlad, Iorga, *op. cit.*, VI, p. 15, 138, 259, la Târgul Frumos, Hașdeu, *Arhiva Istorică*, I-1, p. 13, Baia, Iorga, *op. cit.*, VII, p. 117, Vaslui (1521) Costăchescu *Documente moldovenesti dela Ștefăniță vodă* p. 287.

Inlocuirea vornicului prin ureadnic înseamnă trecerea autorității domnești din orașe dela regimul militar la cel civil și bănuim că această trecere s'a făcut într'o epocă în care situația militară a domniei a trecut pe planul al doilea și nevoile fiscale erau mai grabnice și mai apăsătoare.

Ureadnicul figurează adesea alături de șoituzi și pângari în actele municipale care prevăd chestiuni de judecată și delimitări de proprietăți, dar reprezentanții domniei nu se amestecă niciodată în chestiunile ce privesc judecarea orășenilor între ei, corespondența comercială cu alte târguri, etc. Atribuțiile ureadnicului erau în primul rând fiscale, ei strângeau venitul cuvenit domnului și vegheau la încasarea lui. Desigur că pe vremea vornicilor aceștia aveau și atribuții militare în legătură cu paza târgului și a curții. Alături de ureadnic stăteau și alți funcționari domnești; în privilegiul lui Mihail vodă (coregent) fiul lui Mircea cel Bătrân, avem amintiți pe lângă vornic, *folnogul* (termen unghuresc, *folnogy*, administrator), și *pristavul*¹⁾.

Dar dreptul domnului în orașe nu se mărginea la reprezentanții săi în calitate de proprietar al solului, ci el ținea în târguri și *scaun de judecată*. Vechea organizație judecătorească a țărilor noastre era complexă, ca de altfel în toată Europa medievală. Pe deoparte, erau domeniile imune (ohabe, urice), în care supușii erau judecați de proprietar; apoi privilegiații, boieri și moșneni, cari în chestiuni de proprietate de pământ erau judecați numai de egali lor, după dreptul feudal, adică de 6, 12, 24 jurători. Alături de judecata aceasta, oât și de judecata județului și pângarilor din târguri, exista și judecata domnească, nu, cum s'a spus adesea greșit, ca o instanță superioară, ci ca o jurisdicție care coexistă alături de celelalte. Caracteristica juridică a Evului Mediu este coexistența în aceeași țară a mai multor drepturi independente unul de celălalt cu jurisdicții deosebite. Domnul judecă în divan sau sfatul domnesc, avea și judecata ambulată a judecătorilor cari mergeau din sat în sat și apoi judecătorii stabili dela orașe. Ștefan cel Mare amintește de pildă de un caz care se judecă la *judecători, noștri din orașul Dorohoi*²⁾. Așa dar, erau judecă-

1) P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 103.

2) I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 29. Pentru Bacău, *ibidem*, p. 30. Pentru Roman, *ibidem*, p. 10 Cf. alți judecători de târguri, *ibidem* I, p. 9, 29, 159, 166, 431.

tori permanenți și stabili cu scaun de judecată în orașe. E de precizat că acești judecători își aveau sediul în oraș, dar nu erau ai orașului, judecau pe oamenii din satele din ținut, nu pe orășeni, cari depindeau de jurisdicția lor autonomă. Aceste scaune de judecată domnească în orașe dispar însă în epoca decăderii crașelor, în veacul al XVII-lea.

Dar nu numai judecătorii domnului își aveau sediul în oraș, ci și alți reprezentanți ai autorității centrale în reședințele de ținut sau județ, ca șefii ai administrației județene, am zice azi prefecți, cari în Moldova se numeau *pârcălabi* (cuvântul *pârcălab* derivă prin mijlocirea unui cuvânt unguresc din germanul *Burggraf*, și în Țara Românească se numea *căpitan de județ*. De observat că în toate țările apusene și catolice, ca și în Polonia și Ungaria, șefii ținuturilor se numeau *capitaneus*, avem a face, ca și în cazul *pârcălabului*, cu un titlu de influență apuseană. După cum se vede din sensul acestor titluri, atât *pârcălabul* (dela o vreme au fost câte doi, unul pentru cetate, altul pentru ținut), cât și *căpitanul* au atribuții militare. Dacă în târg sau alături de târg este o cetate domnească (ca la Neamț de pildă), ea este sub paza *pârcălabului*. Cu toate că el stă în oraș și are în paza sa cetatea, ce nu trebuie confundată cu *curtea* din târg, o așezare neîntărită, *pârcălabul* nu avea autoritate asupra târgului și a moșiei lui. Autoritatea lui, ca și a *căpitanului muntean*, începea numai acolo unde înceta teritoriul orașului și începea ținutul. Nu odată în actele vechi se arată că în cazurile privitoare la târg și la satele ocolului, *pârcălabul* n'are a se amesteca, „pentru că acel sat merge cu ocolul, nu cu ținutul”¹⁾. *Pârcălabul* era deci un prefect al ținutului rural, nu al capitalei urbane a acestui ținut, în care se afla totuși reședința lui. Credem că explicația acestui fapt, care pare paradoxal stă în aceea că *pârcălabul* deținea în oraș cetatea de pază a ținutului, loc de refugiu în caz de primejdie pentru țărani cari fugeau din câmpurile deschise năvălitorilor.

Rezultă din această expunere că orașele vechi românești erau comunități autonome. Domnul era proprietarul solului, dar comunitatea nu era formată din șerbii lui, ca acelea așe-

¹⁾ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 213 și VII, p. 91 și 373, Hașdeu, *Arhiva istorică* I-1, p. 14, I. Bianu, *Documente Românești*, p. 36. D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 12. „Pârcălabul îngrăjește de administrația ținutului”.

zate pe pământul boierilor și mănăstirilor. Comunitatea orășenească era liberă și autonomă în virtutea unui privilegiu scris sau recunoscut tacit, care fixa libertățile orășenești și gradul lor de autonomie politică.

Privilegiile orașelor. — În Evul Mediu libertățile erau privilegiate, adică se dădeau în marginile unui privilegiu, fie că se numea diplomă, uric sau hrisov. Și libertățile orășenești nu se pot concepe fără privilegiu și se știe că în Apus când era vorba de orașe, actul lor de libertate se numea *charta* (în franțuzește *charte*). Orașul liber se bazează pe privilegiu ca și nobilul, orășeanul e un privilegiat și prin aceasta se deosebește mai lămurit orașul Evului Mediu de cel antic.

Privilegiu pentru orașe cari să fixeze drepturile și îndatoririle comunității față de domnie, există și în Moldova și Țara Românească. Până acum n'au fost analizate într'un studiu comparativ, nici publicate împreună. Cel mai vechi privilegiu de oraș pentru Țara Românească e al lui Mihai voevod, fiul lui Mircea cel Bătrân, pentru Câmpu-Lung, care nu s'a păstrat decât în confirmarea domnilor următori ce repetă textul actului primitiv. Privilegiul Câmpu-Lungului, adaus și modificat în secolul al XVII-lea, a fost apoi săpat în piatră și așezat în piața publică. El numește pe orășeni „moșteni din oraș” și cu prinde scutirile de impozite (și de găleți de grâu, deci orășenii erau și agricultori) și de slujba domnească, orice ar vinde sau ar cumpăra. Proprietățile târgoveților, case sau loc în moșia târgului, să nu li se ia la moarte, ci să rămâne urmașilor. Domnul se obligă să nu dăruiască boierilor din moșia târgului, dar târgoveții nu pot vinde aceste locuri unor oameni streini de comunitate. „Legea și judecata lor să fie stătătoare”, adică definitivă, fără a putea fi casată de alte scaune de judecată. Ocolul orașului cuprindea munți și plaiuri „de baștină... din moși strămoși... dela întemeierea orașului”¹⁾.

Al doilea privilegiu cunoscut este cel dat de Dan II la 1425, prin care acordă locuitorilor din Țârgoviște dreptul de a face negoț în toată țara până la Severin, plătind vamă numai în orașul lor, cu un tarif redus pentru mărfurile orientale (piper, sofran), săsești (fier) și interne (ceară)²⁾.

Ștefan cel Mare concede Crașelor Bârlad și Vaslui câte un

1) *Magazin istoric pentru Dacia*, V, p. 331 și urm. și 334 și urm.

2) P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 131-132.

privilegiu în anii 1491 și 1495. În privilegiul Vasluiului, domnul constituie prin cumpărături din averea sa ocolul orașului: „Am lipit toate aceste de mai sus numite sate și siliște către târgul nostru Vasluiul, să fie domniei mele uric cu tot venitul și fiilor domniei mele și nepoților, strănepoților, prestrănepoților”. Apoi „am miluit șoltuzii și pârgarii și oamenii din Vaslui”, să nu plătească vamă în oraș pentru negoțul lor, afară de cei ce aduc pește în târg (un pește la majă). Se pun apoi hotarele târgului. La Bârlad, Ștefan declară că șoltuzii, pârgarii, târgoveții și săracii din satele ce se țin de târg l-au rugat să delimiteze hotarul ce din veacuri se ține de oraș, celace și face. Domnul întărește „obiceiul lor cel vechi”, ca cei ce trăesc în Bârlad să nu plătească vama cea mică, afară de cei ce aduc pește, un pește de majă¹⁾.

Deși, cum am văzut, privilegiile municipale au existat la noi întocmai ca în Apusul și Centrul Europei, nu putem spune că cele scrise erau regule generale, că adică toate orașele noastre erau privilegiate cu acte scrise. Bineînțeles că unele acte s'au pierdut, dar rămân desigur multe orașe fără privilegiu. Aceasta înseamnă că acele orașe nu se bucură de anume scutiri, de anume venituri, ca vămile ce erau concedate celor privilegiate. Dar și acestea aveau sfatul lor de județ și pârgarii, alesi cu drept de administrație și judecată, veniturile lor, dreptul la o zi de târg și la jarmarocul anual, folosința ocolului. Totul se petrecea ca și cum ar fi existat, pe lângă privilegiile scrise și un drept, un obicei, orășenesc nescris, *ab antiquo*, care de fapt era și el un privilegiu. Erau, întocmai ca în proprietatea boierească și moșnenească, orașe cu hrisov și altele fără, dar cu drept nescris.

Libertățile și drepturile orășenești, scrise sau consuetudinare, se pot rezuma în felul următor: Ca și în Apus, târgoveții din principate formau o comunitate privilegiată și în același timp închisă. Nici un străin nu se putea așeza în oraș ca târgoveț, fără voia municipalității, uneori și a domnului. Astfel Matei Basarab hotărăște la 1633 ca toți cei statorniciți la Câmpul Lung dela 1612 încoace, „să fie duși la umma lor de unde sunt”, dar concede ca cei cari *au apucat birul în ora-*

1) Pentru Vaslui, I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 476-485, pentru Bârlad, *ibidem*, II, p. 62-63.

șul Câmpul Lung mai înainte, să fie primiți de acum ca orașeni¹⁾).

O comunitate orașenească este aceia care are drept să ție târg, adică loc de adunare pentru negoț, deaceia și identitatea termenului *târg*, care în limba noastră arată atât orașul, cât și locul de adunare al negoțului (d. e. târgul de vite). Negoțul era de două feluri, *permanent*, din târgul orașului cu prăvălii, și *periodic*, la bălciuri sau iarmaroace. Târguri anuale erau și la unele sate mari, dar orașul mai avea și *târgul săptămânal*, ziua târgului, fixată prin ordin domnesc. Astfel Urlații, în secolul al XVII-lea, Ploeștii la 1600, târgurile boierești, Filipeștii și Măgureni devin târguri, când, domnia le fixează ziua de târg²⁾. Erau și privilegiile domnești de *schimbare a zilei de târg*. La 1673 Mart. 30, Ștefan Petriceicu împuternicește pe Teodosie episcop de Roman să schimbe ziua de târg ce se face în Roman, în loc de Duminică, Marți sau Miercuri³⁾. Comerțul era îngăduit numai la prăvălii și la târg; „cei ce fac târg pe ascuns pe la casele lor”, urmau să fie amendați⁴⁾).

Pe lângă privilegiul de târg, orașul avea, ca urmare a acestuia și dreptul de *vamă*. Vămile în trecutul nostru se percepeau în primul rând la orașe, cele dela granițe sau vaduri erau de mică importanță. Vama era a domnului, dar era de două feluri, cea mare și cea mică. Ultima se plătea la trecerea pe teritoriul orașului, cea mare era vama de târg la desfacerea mărfurilor, ce se plătea de către cumpărător, bine înțeles în natură. Trebuie să observăm că sistemul vamal medieval era tocmai inversul celui contemporan, întemeiat pe mercantilism și protecționism. În Evul Mediu se plătea vamă pentru export, iar pentru import foarte puțin sau deloc, deasemenea plătea vamă mare marfa de transit. După concepția economică a vremii, negustorii streini ce aduc marfă folositoare, trebuie încurajați, dacă au însă nevoie de mărfurile noastre, să plătească spre a le avea. Mărfurile de tranzit aduse din țări depărtate erau obiecte prețioase, pentru care se putea plăti mai

1) Aricescu, *Istoria Câmpu-Lungului*, I, p. 176.

2) G. Zagoriț, *Târguri și orașe între Buzău, Târgoviște și București*, în Anuarul seminarului de Geografie, 1915, p. 277 și urm.

3) Acad. Rom. doc. LXXI/89.

4) Iorga, *Studii și Documente*, VI, p. 337, la Buzău și Râmnicul Sărat (1695).

mult¹⁾. Am arătat cu alt prilej că cele mai vechi vămi se plăteau în natură sub forma tricessimei (a treizecea parte), dar încă din vremea lui Mircea cel Bătrân se trece la vama în bani, care a fost venitul principal al domnilor în veacul al XV-lea²⁾. Venitul vămilor era împărțit între domn și comunitatea târgoveților, cel puțin la târgurile privilegiate; anume domnul lua vama cea mare (a târgului permanent și a bălciului), târgoveții luau pe cea mică, de tranzit, deși sunt cazuri când aceasta este concedată unei mânăstiri³⁾.

Ca o urmare a sistemului vămilor la orașe era și faptul, neînscris în privilegiile orășenești, dar care se vede din tratatele comerciale: obligația negustorilor streini de a trece pe un anume drum, neputând evita orașele în cari se plătea vamă; obligația drumului este una din temelile comerțului medieval. Cealaltă temelie, dreptul de depozit (Stappelrecht), dreptul unor orașe de a monopoliza comerțul unor anume produse, făcea pe orice negustor ce venea cu acele produse în țară să se oprească într'un anume oraș și să vândă acolo marfa, mai departe nu putea trece și dacă-i rămânea marfă, era nevoit s'o depue în magazinul orașului, de unde o vindeau mai departe locuitorii sau veneau s'o caute negustorii din alte părți. Sibiu și Brașovul în Ardeal, Lembergul în Polonia aveau drept de depozit concesionate de regii respectivi, pentru mărfurile aduse din Țările Românești. La noi nu exista însă acest privilegiu orășenesc, așa de răspândit în toată Europa; țara noastră practica comerțul liber și căuta, ca o țară săracă în produse fabricate, să atragă negustorii streini. Singur Neagoe Basarab stabilește la 1519 drept de depozit pentru Câmpul-Lung și Târgoviște, ca represalii pentru că negustorii lui nu erau lăsați în Ardeal să treacă peste Brașov și Sibiu până la Cluj și Oradea⁴⁾.

Bine înțeles că între privilegiile orășenești trebuie socotit și cel de administrație și judecată proprie, de cari am vorbit,

¹⁾ În Condiția lui Constantin Mavrocordat, întrebare la un recensământ: „vămi e la ce târguri sunt?”. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 235, „vama la porțile cetăților”: I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 144. „vama cea mică și mare”. *ibid.* II, p. 68.

²⁾ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 96.

³⁾ I. Nistor, *Das moldavische Zollwesen im 15 und 16 Jahrhundert*. Leipzig, 1912, extras din Jahrbuch für Gesetzgebung.

⁴⁾ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 94-95.

ele constituiau principiul autonomiei orașenești, iar *hotarnica* moșiei târgului îngăduie folosința acestei moșii domnești de către târgoveți¹⁾. Dreptul unor negustori ai unui aume oraș de a negocia în alte târguri, fără a plăti vama, l-am întâlnit în privilegiul lui Dan II pentru Târgovișteni. În sfârșit, privilegiul domnesc fixează îndatoririle fiscale ale târgoveților, peste cari funcționarii domnești nu puteau trece, acordându-se scutiri ce difereau după orașe. Catastiful de dajde al orașului Galați din 1683 arată cum se distribuia *cista* orașului pe atunci: orașul era împărțit în cercuri fiscale ce corespund cu straturi sociale: armata, călărașii cu un vătaf, târgul cu negustorii, funcționarii, adică diaci și slugile parcălabilor, deosebit apoi popii și țărani din ocolul târgului²⁾.

Chiria ce se plătea domnului pentru case și prăvălii în târg, constituia *camăna* și *bezmenul*. În privilegiul lui Antone Ruset din 1676 se scutesc de *camăna mare și mică* și bezmen o pivniță și o dughiană a mitropoliei în Iași, în Ulița Nouă ordinul e dat *cămănarilor și bezmănarilor*³⁾.

Acestea ar fi pe temeiul stării de fapt privilegiile orașelor noastre în trecut, dar trebuie să mai vorbim de două alte aspecte, care arată suzeranitatea politică a orașelor de tip apusean, și care în aparență lipsesc la noi. E vorba de dreptul de a bate monetă și de a ridica oaste proprie, care arată în cazul comunelor apusene că în realitate sunt state separate.

Atât orașele antice cât și cele medievale au bătut adesea monetă, dar nu este un caz general; Lembergul, Bistrița, Sibiu, vecine cu principatele române, s'au mulțumit cu moneda regelui respectiv, așa că nu e de mirare că nici târgurile noastre mai sărace nu au avut nici ele acest drept. Totuși avem un caz excepțional al unui oraș moldovenesc din Evul Mediu, care a bătut monetă, este vorba de Cetatea Albă, emporiul unui comerț internațional, unde veneau negustori italieni, armeni și poloni. În săpăturile executate acolo s'a aflat o mo-

1) Folosința era în comun, afară de vii și de case care erau folosite individual de târgoveți, și pentru aceste proprietăți domniile în caz de expropriere trebuiau să le cumpere: cf. I. Bogdan *op. cit.*, p. 149-151 și 429, II p. 146. G. Popovici, *op. cit.*, p. 1017.

2) Iorga. *Studii și documente*, XVI, p. 223 și urm.

3) Acad. Rom. doc. LXXVII/143. Cf. obligațiile fiscale ale orașenilor din Râmnicul Văcea, Iorga, *Studii și documente*, X, p. 13.

netă de argint cu inscripție slavonă a orașului, datând din mijlocul veacului al XV-lea¹⁾.

În ce privește oastea, firește că ea era a țării, a domnului, dar în sens feudal aceasta nu înseamnă prea mult. Domnul era comandantul suprem al oștirii, dar ea era constituită din cete separate ale curții, boierilor și târgurilor²⁾. Acestea din urmă erau ca număr și ca oaste de șoc, cele mai importante din toate, căci centrele urbane reprezentau aglomerații mai mari de oameni, mai la îndemâna domnului în caz de primejdie, erau pe moșia domnului, deci sub mâna lui. S'a dovedit că atât în vremea lui Ștefan cel Mare, până și în veacul al XVII-lea, cetele târgurilor erau chemate întâi și astfel se explică dece Armenii, târgoveții prin excelență, au jucat un rol de prim plan în oștile marelui domn. Angiolo, secretarul sultanului Mahomet II afirmă că o mare parte din oastea lui Ștefan cel Mare care a luptat cu Turcii, era formată din Armeni³⁾. Când se apropie dușmanul, Vasile Lupu „strigă târgul în dobândă”, adică fără soldă, numai pe temeiul prăzii⁴⁾. Satele, afară de cele de curteni, erau strigate numai la oastea cea mare, ridicare în masă, numai în al treilea rând după curteni și târgoveții. Cum erau organizate aceste cete ale târgurilor, nu știm, este probabil că au existat *căi* și *care* pentru transportul trupelor. Căi orașelor sunt pomeniți în diferite acte muntene din veacul al XV-lea. „Hergheliile” târgului pășteau pe moșiile din ocol⁵⁾. „Carele de oaste” făcute de târgoveții din Platra Neamțului cu prilejul expediției lui Dabija vodă (1664) în ajutorul Turcilor împotriva Imperiilor, sunt menționate în mai multe acte⁶⁾. Oastea nu era permanentă,

1) Paul Nicorescu, *Monete moldovenești din Cetate Albă*, Iași 1937.

2) I. Bogdan, *Documentul Răzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în secolul al XV-lea*, *Analele Acad. Rom. Ist. ser. II*, XXX, 1908, p. 361-441.

3) Donato da Lezze, *Historia Turchesca*, ed. I. Ursu, p. 89.

4) Miron Costin, *Letopisetul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu p. 124.

5) Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 264. „Cal de oaste” plătit de orașenii dela Argeș la 1709: *Acad. Rom. doc. LXXIX/163*. Calul datorit de Târgovișteni sub Mircea cel Bătrân. P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 108.

6) Actele mănăstirii Agapia, Istrate Dabija, din 1665, luna Ispesește, inedit.

deci nu putea fi nici în orașe, afară de anume străji ale târgului, pentru siguranță, în special la bălciuri. Dar faptul că existau cete ale târgurilor, cele dintâi chemate, înseamnă că în orașe se aflau permanent anume depozite, cai și o organizare pentru cazuri de nevoie. În fruntea ei era desigur în vremea mai veche vornicul orașului, funcționar militar, dar după înlăturarea lui, e posibil ca autoritățile municipale să fi asumat măcar sarcina ridicării ostașilor, dacă nu și comanda. Într'un hrisov al lui Ilie vodă (1432) e vorba de un sat care e „atârnător de steagul dela Tutova”¹⁾, erau deci centre militare permanente, steaguri în oraș.

Așa dar, deși nu putem vorbi de oastea orașelor, avem o oaste separată orașenească în Moldova și în Țara Românească.

Organizația privilegiată a orașelor românești vechi este, cum vom vedea, în paragraful următor, asemănătoare cu cea din Europa. Desigur că dreptul nescriș, după care judecarea magistrației orașenești, era de origine locală, domnii țării nu dau amănunte asupra acestui cod de legi în privilegiile lor, e deci vorba de un obicei al pământului special pentru orașe, după datina căruia se călăuzeau șoltuzii și județii din târgurile românești, poate cu amintiri ale obiceiurilor săsești și armenesti, aduse în țară de târgoveții de aceste neamuri stabiliți în orașele noastre. N. Iorga a afirmat în mai multe rânduri că dreptul orașelor moldovenesti era dreptul de Magdeburg, adică un drept codificat al acestui oraș german, imitat ca un model de alte orașe germane și polone (d. e. Lembergul). Temeiul acestei păreri ar fi afirmația aceluiași autor că orașele moldovenesti ar fi fost întemeiate și chiar organizate de Germanii veniți din Polonia²⁾. Se știe că în Polonia municipalitățile au adus în arhivele lor codicele de Magdeburg, iar în unele cazuri grele de judecată se cerea avizul municipalității acestui oraș german, ca o autoritate juridică³⁾. Totuși la noi nu constatăm ceva asemănător, nici codicele de Magdeburg citit de cinstiții negustori dela Bârlad sau dela Iași, nici apel până la îndepărtatele maluri ale Elbei și nici chiar privilegiile orașenești

¹⁾ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 129.

²⁾ N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 189.

³⁾ I. Ptasnik, *Obywatelstwo miejskie w dawnej Polsce*, în *Przegląd Warszawski*, I, 1921 p. 145.

copiate după formule diplomatice ale celor germane¹⁾. De aceea afirmăm că dreptul de Magdeburg nu făcea parte din privilegiile orașelor noastre, nu e pomenit de altfel în niciunul din privilegiile pe cari le cunoaștem. Existența unui consiliu de 12 pângari și un șoltuz cu titlu german nu este suficient pentru a constata modelul Magdeburgului, ei fânțează și în mu te alte orașe germane, polone și săsești, cari nu au nici o legătură cu orașul Magdeburg. Conchidem deci că între privilegiile orașenești dela noi, așa cum le-am analizat în prezentul paragraf, nu figurează și concederea acestui drept.

Organizarea orașelor românești față de cele apusene. — Din cele spuse mai sus ne putem face o idee destul de completă asupra organizării și statutului juridic al vechilor orașe românești, ca să putem pune acum problema integrării instituției românești în cadrul general al instituției medevale a orașelor în Europa.

Orașele erau în tot continentul central și apusean comunități libere fondate pe moșii regale; libertatea lor este asigurată printr'un privilegiu dat de proprietar care specifică veniturile ce i se cuvin, păstrează un castelan al său în oraș, iar comunitatea este o republică, guvernată prin reprezentanți aleși pe un timp limitat. Libertățile comunei se întemeiază pe dreptul de a ține târg permanent sau săptămânal, de a proteja comerțul sau industria locală prin măsuri speciale, exercitând o politică de dirijare a economiei prin fixarea prețurilor și a dreptului de a exercita comerțul și meseriile. Aceste caracteristici europene se aplică, dacă luăm în seamă cele de mai sus și comunelor românești.

Desigur că în marginile acestei instituții cu caracterele ei generale existau diferite tipuri, datorite condițiilor locale. Intocmai precum feudalitatea s'a întins peste toată Europa ca o consecință a autarhiei vieții agricole, tot astfel crearea comunelor libere se datorește reuării comerțului și rid'cării unei clase de negustori, ce aveau nevoie de libertatea pe care n'o găseau în regimul dominației precum și de asigurarea mărfurilor, ce nu se putea pretinde în câmpiile deschise. Cum însă comercianții circulau și aveau legături depărtate, formele de

¹⁾ Textul german al privilegiului de drept de Magdeburg și Breslau, Altmann und Bernheim, *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte Deutschlands in Mittel-Alter*, Berlin, 1895, p. 377-385 din anul 1261, (în limba germană).

viață comunală sunt apropiate și chiar identice în diferite țări, dar originea instituției stă tot în identitatea nevoiei economice¹⁾

Tipul de comune cel mai bine cunoscut din pricina unirei armonioase a activității comerciale cu cea industrială este cel flamand²⁾. Orașele flamande, Bruges, Gand, Ypres, St. Omer, Tournai, Louvain, etc., erau comunități libere ridicate și îmbogățite din pricina comerțului postavurilor fabricate în această regiune. Comunele erau așezate în special pe moșiile ducelui de Flandra (Liège pe a episcopului local) și proprietarul solului exercita autoritatea sa prin *castelanii* lui, care stăteau în castelul din oraș. De la o vreme, în secolul al XIII-lea, castelanii au fost înlocuiți cu funcționari civili, *bailli*, care se mulțumeau cu ridicarea drepturilor fiscale ale seniorului. Puterea acestuia se exercita însă și prin judecătorii cari țineau scaun de judecată în oraș și colaborau cu reprezentanții comunității. Aceasta era autonomă și reprezentată prin consiliul celor 12 scabini (*eschevins*), înlocuiți din veacul al XVII-lea cu *jurăți*, aieși și ei, ca și cei dintâi, pe timp de un an. Puterea lor se exercita pe tărâm administrativ, fiscal, juridic, în marginile unui drept orașenesc. Tot ei puteau ridica cetele armate ale breslelor și luau măsuri pentru funcționarea târgului, a meseriilor și comerțului. Aceste drepturi erau asigurate printr'un privilegiu scris (*chartă*) concedat de senior.

Așa dar, chiar numele reprezentanților este identic cu cel dela noi (*jurăți*), ca și numărul lor (12). Identitatea aceasta încetează însă când cercetăm condițiile generale de viață economică. Un târg moldovean sau muntean medieval era înconjurat cu un ocol agricol, era în parte un sat mare de plugari; un oraș flamand era închis între ziduri; pe lângă comerț, populația se ocupa cu industria și breslele lui de meseriași produceau pentru toată Europa. Comerțul orașelor flamande era consecința industriei locale a postavurilor, al celor românești era consecința produselor teritoriului rural (vitele) și a transportului, fapte asupra cărora urmează să tratăm în cele următoare. Ne mulțumim deocamdată să constatăm; identitatea formelor de organizare a comunelor libere la două capete opuse ale Europei medievale.

¹⁾ H. N. Pirenne, *Les villes au Moyen Age, essai d'histoire économique et sociale*, Bruxelles, 1927, în 8°, 203 p.

²⁾ Pentru aceste amănunte, H. Pirenne, *Les anciennes démocraties des Pays Bas*, Paris, 1908.

Al doilea tip caracteristic de comună medievală este cel italianesc¹⁾. Orașele italiene s'au format, ca și cele flamande, din sate privilegiate cu drept de târg pe moștile ducilor și seniorilor, dar aci, din cauza marelui comerț oriental, se acumulează mari bogății și orășenii pot rescumpăra drepturile seniorilor, înlăturând orice amestec al proprietarilor solului în conducerea lor. În curând însă se formează o aristocrație a negustorilor, *patriciatul* comunal, care guvernează oligarhic orașul (d. e. familia Medicis la Florența, nobilimea venețiană), orașele devin adevărate state cu moșii întinse în jurul lor, cu independență totală. Monetele orașelor italiene sunt cele mai prețuite în Europa, *florinul* Florenței și *ducatul* venețian, pentru că au baza cea mai solidă. Aceste orașe au armate, care duc războaie între ele și flote de război și de comerț. Conducerea comunităților era încredințată tot unor reprezentanți aleși, care se numeau la origine *boni homines*, oameni buni; la 1081 doisprezece oameni buni conduc Florența, aleși pe un an. Dar în curând dezvoltarea complexă la vieții orășenești cere o conducere mai numeroasă cu împărțirea atribuțiilor. Șefii orașelor se numeau *podesta*, alături de care stătea la Florența un căpitan al poporului, iar consiliile sunt mai multe în fiecare oraș. Ca în toate țările și în Italia libertățile orașelor sunt întemeiate pe privilegii scrise. Astfel la 1234 charta Perugiei este gravată pe piatră în centrul orașului, întocmai ca mai târziu la Câmpu-Lung în Țara Românească.

Fără îndoială că dezvoltarea uimitoare a republicilor orășenești în Italia nu se potrivește cu viața săracă de la noi, dar la origine apar baze comune ale instituției.

Modelul de comparație cel mai apropiat de orașele noastre trebuie căutat în țările vecine, cu cari am avut relații directe: orașele săsești și cele din Polonia.

La Sași²⁾ orașele aveau în jurul lor sate dependente, ca de pildă Sighișoara, satul Vâlcău, Sibiu cu așa numitul *Hermanstadter Gau*, olatul cu sate al Brașovului. Aceste teritorii nu depindeau numai juridic de orașe, ci erau considerate pro-

1) G. Volpe, *Medio Evo italiano*, Florența, 1928. J. Lucichaire, *Les démocraties italiennes* Paris, 1920.

2) G. Müller, *Die siebenbürgisch-sächsischen Stühle und Distrikte*, Sibiu, 1939. G. Teutsch, *Geschichte der siebenbürgischen Sachsen*, I, p. 81-106, 106-123.

prietățile lor, comunitatea încasa veniturile moșilor. Dar orașele se aflau pe *pământul crătesc* (*fundus regius*), erau deci comunități autonome așezate pe domeniu regal unguresc. Regele avea în oraș reprezentantul său cu drept de judecată; *juđele regal*. Datoriile orașelor săsești față de rege erau cuprinse într'un privilegiu general, celebra *bulă de aur* (*Goldener Freibrief*), în care se asigura autonomia orașelor în schimbul unui cens de 500 mărci de argint anual, „Martinszins” (se încasa la Sf. Martin), apoi recrutarea a 500 de ostași pentru castea regală, aprovizionați și îmbrăcați pe șocoteala orașelor ¹⁾. Regele ungar a deslăpuit nu odată sate din cotoalele orașelor săsești, dăruindu-le nobililor unguri, astfel Carol Robert dăruind unor nobili satul Biserica Albă al Sighișoarei și chiar Mediașul întreg voevodului Ladislau al Ardealului ²⁾. Reprezentantii comunității autonome erau *Bürgermeisterul*, *Richterul* (juđețul) și un consiliu de 12 cetățeni, *Bürger*. Numai la Bistrița și în Nordul Ardealului primarul se numea *Schulteiss*. Atribuțiile lor erau administrative, fiscale și juridice.

Este clar că această organizație a fost imitată în orașele din Moldova și Țara Românească, cu școlul, dubla administrare, așezarea pe pământ domnesc, obligațiile fiscale și militare ale comunității autonome față de stăpânire, consiliul de 12 cetățeni, numirile de Bürger (pângari), Richter (juđeț). De observat chiar că deosebirea de titlu între șeful comunității moldovenesti și a celui din Muntenia, *juđeț* și *soltuz*, coresponde cu deosebirea dintre organizarea Sașilor din Sudul Ardealului în relații cu Țara Românească unde aflăm pe juđeț și a celor din Nord, la Bistrița, în relații cu Moldova, unde funcționa șoltuzul. Această nuanță nu mai lasă nici o îndoială că forma organizării orașelor din principatele române este o înrăurire a celei săsești, ea însăși o imitație după cea flamandă și renașă.

Dar și aci avem de făcut distincția de care am vorbit cu prilejul orașelor flamande: orașele săsești erau centre de industrie locală (unelte și arme), cu importante bresle care construieră cu cheltuiala lor ziduri de piatră cu turnuri ce înconjurau tot târgul. Palisadele de lemn ale târgurilor noastre,

¹⁾ Kaindl, *Geschichte der Deutschen in Karpathenländer*, II p. 213, 222.

²⁾ Teutsch, *op. cit.*, I, p. 103, 106.

aspectul lor în parte agricol arată, nu o formă de viață deosebită, ci mai degrabă o treaptă mai săracă, inferioară din punct de vedere economic, a vieții orășenești.

Adăugăm că și în Polonia erau orașe germane pe teritoriul regal, cu ocoale în jur. Vechile centre de coloniști orășeni germani din Cracovia și Liov se formaseră cu prilejul pătrunderii elementului german urban în Estul și Sud-Esul Europei, adică în veacurile XII-XIII. Corespondența oficială și cățile orașelor erau scrise în nemțește în epoca cea mai veche. Organizarea orașelor era asemănătoare cu cea de pretutindeni: cu dubla autoritate a regelui și a comunei autonome. Și aici regele alipea sate la ocoalele orașelor. La 1370 ducele Boleslav al Mazoviei alipește jumătate de sat la ocolul orașului Kazimierz sau dimpotrivă sunt cazuri când dăruiește nobililor din satele dependente de orașe¹). Avem de adăugat numai că primarii orașelor din Polonia se intitulau după un cuvânt german, *(nes guoiod uq 1260a)* rutenă *vojt*, ajutați de consuli ce formau consiliul restrans, dar și de sfatul cel mare al orașului. Consilierii se numeau în polonă *raici*, adică sfetnici. Pentru că în unele orașe erau coloni armenesți, ele obținuseră o organizație autonomă, cu *vojtul* lor separat, cu un sfat și drept de judecată propriu, în special la Liov și Camenița.

Am amintit faptul că unele orașe din Moldova, în loc de *soltuz* aveau un *vojt* ca în Polonia. Tot în Polonia trebuie să căutăm modelul aceluși consiliu mare, care cuprindea pe toți cetățenii privilegiați (cu drept de târgoveți) și ai cărui membri se intitulau și în Moldova *raici*. Deasemenea dreptul de ființare a comunității armenesce distincte cu *vojtul* ei și drept armean arată o stare identică în unele târguri moldovenești cu două comunități în marginile lui, ca la Liov și Camenița.

Influența organizației orașelor polone în Moldova este însă mult mai puțin generală ca cea săsească de tip bistrțean.

În concluzie, orașele din Moldova și Țara Românească erau constituite în comunități autonome după chipul general european al instituției medievale, care a existat deci și la noi, cu aspecte mai asemănătoare cu tipul special săsesc și întrucâtva și cu cel polon. Acesta este rezultatul la care am ajuns

¹) Cf. I. Ptasnik, *op. cit.* Roepel, *Geschichte Polens*, p. 579-580, Caro, *Geschichte Polens*, II, p. 308-362, Kaindl, *op. cit.* I, p. 161-163, 172, 178, 195.

prin cercetarea vechii organizații a orașelor noastre și prin compararea ei cu aceea a orașelor apusene sau din țările vecine. Dar acest rezultat cere o explicație: care este cauza acestor influențe de organizație și de unde provine identitatea de forme politice și administrative? Pentru aceasta trebuie să punem problema originilor și în legătură cu ea aceea a populației vechilor orașe moldovenești și muntene, care ne dă cheia originii lor.

Populația orașelor. — În țările agricole, care au trăit multă vreme în forme economice autarhice și numai din produsele solului, se deschid un moment dat drumuri de comerț, iar creșterea și diferențierea populației impune dela o vreme nevoi noi. Aceste nevoi crează chemarea agenților schimbului, adică a negustorilor. De obicei primii negustori dintr'o țară, ba chiar și mai multe generații de negustori, sunt streini și e ușor de înțeles de ce. Produsele noi care nu există într'o țară sunt aduse de obicei din regiunea care le produce și odată cu produsele vin și reprezentanții producătorilor cari se așează în piața de desfacere. Nu ne putem aștepta ca țărani și boierii unei țări agricole să se transforme în negustori și să umble în lume după nevoile lor, ci, dimpotrivă, negustorii de profesie vin să aducă marfa acolo unde simt că este nevoie.

Orașele românești în cele mai vechi timpuri cunoscute apar cu o populație streină de negustori stabiliți ca orașeni, nu ca populație flotantă. Ei formează „cetățenii” celor mai vechi orașe, consiliul municipal al *pârgarilor* se alege din mijlocul lor și ei par a fi stabiliți de mai multe generații, atunci când actele încep să-i pomenească.

În primul rând sunt Sașii, a căror origine ardeleană este sigură, întâi pentru că această populație se afla în orașele moldovene și muntene așezate aproape de granița ardeleană și care aveau legături prin pasurile Carpaților cu orașele săsești din Ardeal: astfel Câmpu-Lung (Muscel), Râmnicul Vâlcei, Târgul Trotoș, Baia, Suceava, Târgul Neamț. La 1592 șoltuzul din Baia se numea Peter Bender și scria nemțește¹⁾, la 1527 șoltuzul Sucevei era Ianoș Tischler²⁾. Sași

¹⁾ Hurmuzachi, *Documente*, XV-1, p. 715, alte scrisori nemțești din Baia, *ibid.*, p. 78, 158, 293, 660, Hașdeu, *Arhiva istorică* I-1, p. 103.

²⁾ Hurmuzachi, *Documente*, XV, 1, p. 292, scrisori germane ale municipalității sucevene, *ibid.*, p. 113, 226.

mai erau și la Cotnari, Iași, Roman¹⁾. Cronicarul Ureche spune precis: „Târgul Baia scrie că l-au descălecat niște Sași²⁾. La 1630 târgoveții din Câmpul Lung se numeau Broz Sasul, Gaspar Gotman, Iacov Sasul, Pătru Sasul. La 1692 domnul scria către „popii Sași din orașul domniei mele Câmpulung³⁾. E posibil ca o parte din această populație în Nordul Moldovei să fi venit nu din Ardeal, ci dintre Nemții din orașele polone. Vechimea și importanța populației săsești din târgurile moldovene și muntene reiese din faptul că ea a dat organizația târgurilor noastre vechi, care era imitată după cum am văzut după tipul orașelor săsești. La Baia, încă din vremea lui Alexandru cel Bun era episcopia catolică pentru Sașii de acolo și ruinele ei de piatră cu forme gotice se văd și azi în vechiul târgușor decăzut și sărăcit. Pietrele de mormânt din cimitirul catolic din Baia, unele din veacul al XV-lea, altele din cele următoare, sunt frumos săpate în piatră, indicând existența unei burghezii avute și cu simțul importanței și distanțelor, chiar pentru locuința de veci a trupului supus destrămării. Inscripțiile sunt toate în limba latină⁴⁾. Acești Sași bogați întrețineau legături comerciale active cu Lembergul: la 1421 unul din ei își scrie testamentul în nemțește și lasă averea sa importantă în bani municipalității marelui oraș polon, pentru opere de binefacere⁵⁾. La Târgul Siret era alt centru săsesc și existența tocmai acolo a celeilalte episcopii catolice arată aceea⁶⁾. Negustorii bogați din târgurile Moldovei în veacul al XV-lea își permiteau luxul să trimită la studii superioare pe copii lor până la îndepărtata universitate catolică din Cracovia. În acest veac aflăm pe matricolele studenților acestei universități un număr de studenți din orașele moldovenești, din Baia, Siret, Neamț, Suceava, toți cu nume din calendarul catolic, cu toții desigur Sași. Dealtfel Universitatea din Cracovia nu îngăduia înscrierea schismaticilor între studenții facultă-

¹⁾ Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 178-180 și același *Relații cu Lembergul*, p. 11.

²⁾ Ureche, *Cronica*, ed. C. Giurescu, p. 15.

³⁾ Iorga, *Studii și Documente I-II*, p. 273, 274, 277.

⁴⁾ N. Iorga, *Inscripțiile mormântale latine din Baia*, Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, 1939.

⁵⁾ P. P. Panaitescu, *Cel mai vechi act municipal din Moldova*, în *Revista istorică*, IX, 1923, p. 183-186.

⁶⁾ N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, ed. II, I, București, 1929, p. 44.

ților ei. Prezența unui mare număr de orășeni sași din Moldova ca studenți la Universitatea din Cracovia arată caracterul economic oarecum internațional al acestei burghezii și bogăția ei în veacul al XV-lea, care o ducea și la nevoi de cultură¹⁾.

În Țara Românească centrul sășesc cel mai important era Câmpu-Lungul (Mușcel); aci populația aceasta avea un *comes* în fruntea ei încă din anul 1300 (mormântul lui în biserica catolică din Câmpu-Lung²⁾) și se menține multă vreme cu biserica ei numită popular *cloașter* (Kloster). Actele comunității sășești din Câmpu-Lung cu privilegii domnești se succed în tot secolul al XVII-lea și la fiecare înnoire numărul familiilor catolice este tot mai mic. În veacul al XVIII-lea aceste privilegii de natură fiscală (reducere de impozite) sânt înnoite și de domnii fanarioți și ultimul din ele dat de Alexandru Ipsilanti nu mai menționează decât șase familii sășești la Câmpu-Lung³⁾.

La Râmnicu-Vâlci în 1425 din testamentul lui Petriman, aveam martori dintre orășenii nemți: David Has, Kontz, Peter Christian, Hanos purgar⁴⁾. La Târgoviște istoria vechii biserici catolice clădite sub Mircea cel Bătrân, pomenește de colonia catolică nemțească și de viața ei trudită în aceste părți neliniștite⁵⁾. La Argeș deasemenea o colonie catolică provoacă ridicarea episcopiei catolice ce ființează acolo încă din vremea lui Radu vodă la 1381⁶⁾.

În al doilea rând ca importanță în orașele noastre vechi sunt Ungurii, numele *oraș*, *varoș* este de origine ungurească, dar poate transmis prin intermediu sășesc. Un oraș moldovenesc cu nume ungureșc este Bacău, unde a fost din veacul al XVI-lea episcopia catolică mutată dela Baia. Populația ungurească nu are însă în țările noastre același caracter social ca cea nemțească; nu e vorba de o pătrundere urbană cu caracter comercial ca a Sașilor, ci de o infiltrație de populație ru-

1) Miron Costin, *Chronicon terrae Moldaviae*, ed. Barwinski, Bucu-rești, 1912, introducerea editorului, p. VII.

2) *Anno Domini 1300 comes Laurencius de Longo campo*. Iorga, *Studii și Documente*, I-II, p. 273.

3) Acte inedite la biserica catolică din Câmpu-Lung.

4) P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 145.

5) Hașdeu, *Arhiva istorică a României*, I/2, p. 47.

6) P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 168.

rală din Secuime în fostul județ Secuieni, odinioară între județele Buzău și Prahova, dar mai ales în Moldova de sud-vest, unde a dat naștere Ceangăilor, ce se mențin și azi în acele părți. E vorba deci de o pătrundere în unele târguri (Bacău, Roman, Adjud, Cotnari) a unei populații rurale așezată în satele din apropiere.

În schimb, *Armenii* sunt elemente pur urbane foarte vechi în Moldova; își aveau, cum am spus organizația lor separată cu voitul lor la Suceava și tot în acest târg domnesc se afla și scaunul episcopiei armenesti întemeiate prin hrisovul dat de Alexandru cel Bun în anul 1401. *Armenii* aveau mănăstirile lor la Suceava, (Zamca, Hagigădar) și biserici ale comunităților la Iași și Botoșani, datând din veacul al XV-lea. Am pomenit faptul că *Armenii* din Baia și Cetatea Albă au jucat un rol important în luptele marelui Ștefan cu Turcii¹⁾.

Italienii din Genova și Venetia erau așezați la Suceava, Siret, Baia, dar mai ales la Chilia și Cetatea Albă. Ei erau capitaliști, făceau afaceri cu sume mari, închiriau vămile, un italian Dorino Cattaneo este pe la 1440 vameșul domnului Moldovei și exploatau salinele din Polonia. La Suceava aveau un *fondacco*, casă de comerț oficială²⁾, iar la Chilia o organizație municipală autonomă după chipul orașelor italiene. Șeful ales al comunității se intitula „consul Francorum”³⁾. *Consulii* erau consilierii municipali la Florența și în alte orașe italiene după înlocuirea așa numiților *oameni buni*.

Grecii intră în viața economică a țării abia atunci când comerțul de vite cu Ardealul și Polonia și marea comerț de transit cu aceste țări este înlocuit cu un comerț local de cereale cu Imperiul Otoman, începând mai ales cu a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Se pune însă întrebarea dacă orașele noastre au avut o populație românească veche, alături de cea străină, care să fi contribuit la întemeierea vechilor noastre târguri. Firește că într-o regiune în care teritoriul rural și stăpânirea sunt românești, nu se poate ca elementele rurale să nu pătrundă și

¹⁾ P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru Cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava*. Revista Istorică Română, IV, 1934.

²⁾ L. Charewiczowa, *Handel Lwowa z Moldawja i Multanami*, în Kwartalnik Historyczny, 1924, p. 37-67.

³⁾ I. Ptasnik, *Kultura włoska wieków srednich w Polsce*. Warszawa, 1922.

în orașele înconjurătoare și în legătură strânsă cu ele. Faptul că în afară de actele nemțești și latinești, vechea corespondență a târgurilor noastre cu municipalitățile săsești, Sibiul, Brașovul și Bistrița, încă din veacul al XV-lea se făcea în slavonește, limba oficială a țării și nu în nemțește, e o dovadă în acest sens. În veacul al XVII-lea această corespondență se face deadreptul în românește. Numele negustorilor din Argeș, al șoltuzilor din Bârlad, Vaslui, Iași sunt în mare parte românești¹⁾, ceiace arată că pe lângă populația streină, târgurile noastre aveau o veche și numeroasă populație autohtonă, care trebuie ținută în seamă, atunci când se cercetează origina târgurilor din Țara Românească și Moldova.

Origina orașelor românești. — Într-o cercetare istorică s'ar părea că ar fi normal să se studieze întâi originile instituției sau formei politice care constituie subiectul. În realitate, problema originilor este întotdeauna cea mai complicată din cauza lipsei știrilor directe și deaceia istoricii sunt nevoiți să procedeze invers, adică pornind dela cunoscut, care este faptul mai recent, ca să poată ajunge la necunoscut, adică la origini. Vorbim, bine înțeles, de cercetările critice, cari stabilesc faptele noi, nu de cele pragmatice, destinate expunerii rezultatelor dobândite anterior. Cazuł instituției comunelor în țările române este tipic, impunând o asemenea metodă: alături de o serie de orașe noi, a căror întemeiere este cunoscută, avem numeroase orașe vechi, ce apar în acte odată cu primele știri despre principatele Moldovei și Țării Românești; nu știm nimic despre origina lor ce cade într-o epocă din care nu avem nici o urmă documentară.

Cunoaștem din rezultatele cercetării expuse în paragrafele precedente ale prezentei lucrări, vechea organizare a orașelor medievale românești, statutul lor juridic, locuș lor între comunele medievale ale Europei și felul populației lor primitive. Numai pe aceste date posteroare ne putem întemeia ca să stabilim pe bază de conjectură origina orașelor românești.

Cele mai vechi orașe românești cunoscute imediat după întemeierea principatelor până la 1430 sunt grupate în apropierea granițelor Ardealului și Poloniei, cu excepția câtorva

¹⁾ Nume culese din diferite acte municipale din sec. XVI. ale șoltuzilor moldoveni: Mihalache Vrabie, Precup (Bârlad), Cârstea Dănică (Bârlad), Giurgiuman (Baia), Ieremie (Cotnari), Belcea (Bacău).

puncte de legătură cu Dunărea și marea. Astfel cunoaștem în această epocă în Oltenia, Severinul, Târgul Jiului, Râmnicul, nu însă și Craiova și Caracalul care sunt noi; în Țara Românească la Răsărit de Olt: Argeșul, Piteștii, Câmpu-Lung, Târgoviște, Târgșor, Gherghița și Buzău, iar la Dunăre, Turnu (Măgurele), Giurgiu și Brăila, nu însă Bucureștii, Ploeștii, Călărașii, Râmnicu-Sărat, care nu existau în epoca fixată de noi ca cea mai veche. În Moldova, avem în această epocă orașele spre pasurile Carpaților: Târgul-Trotuș, Bacău, Roman (fundat după întemeiere), Baia, Suceava, Rădăuți, apoi spre Nord: Hotin, Hârlău, Iași, Dorohoi, Botoșani și în partea de Sud-Vest: Tecuci, Bârlad, Huși, Cetatea Albă și Chilia, care este disputată Țării Românești. Nu existau ca orașe Focșani, Galați și Chișinău. Este clar că viața urbană a cunoscut într-o anumite epocă o deplasare, care n'a însemnat numai fundări de orașe noi dar și o schimbare a importanței orașelor ca număr de populație și însemnătate economică. În cadrul acestei mișcări este și mutarea capitalelor Moldovei dela Suceava la Iași, a Țării Românești dela Argeș și Târgoviște la București.

Deocamdată ne mulțumim să constatăm că cele mai vechi orașe ale celor două principate erau așezate înspre Carpați și mai mult în spre Nordul țării, orașele de câmpie fiind mai noi.

Vechimea acestor orașe amintite în primele decenii după întemeiere nu se poate stabili documentar; ne putem pune întrebarea dacă sunt anterioare întemeierii. În adevăr, pentru câteva din ele avem dovezi precise. Se știe că Cetatea Albă și Chilia erau foste colonii genoveze. Singurul oraș muntean despre care avem o dată certă dinainte de întemeiere este Câmpu-Lungul; în biserica catolică din acest târg se află piatra de mormânt din anul 1300 a lui Laurentius, *comes de Lungo-Campo*. În Moldova Baia, care se numea Târgul Moldovei, fiind așezată pe apa cu același nume, avea o pecetie a consiliului comunal cu legenda în latinește și cu data 1300, așa cum se descifrează pe actele mai târzi¹⁾. Tot din Baia avem un negustor în Polonia la 1335, Alexa Moldaowicz, adică din Târgul Moldovei²⁾. La 1345, deci înainte de venirea lui Bogdan din Maramureș, *vicariatul Rusiei*, înființat de ordinul

1) Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 109.

2) Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 202.

Franciscanilor cuprindea și orașele Siret, Hotin, Cetatea Albă, Chilia și Baia¹⁾, iar la 1352 regele Ungariei, Ludovic cel Mare pentru a trece în Polonia străbate Bucovina și anume este pomenit în călătoria lui târgul Siret²⁾. Avem așa dar dovezi puține, dar suficiente, că existau târguri, atât în Moldova, cât și în Țara Românească înainte de întemeierea principatelor și anume pe la 1300. Numărul acestor dovezi este redus din pricina lipsei generale de știri din această epocă, dar este probabil că și alte târguri din cele pomenite în primele decenii după întemeiere au o vechime tot atât de mare. Este în adevăr puțin probabil ca în câțiva ani să se fi înființat atâtea orașe în țările române. De altfel există și o altă indicație în acest sens: pe lângă orașele privilegiate, cele mai multe orașe românești erau fără privilegii scrise și totuși erau organizate aproape întocmai ca cele cu hrisov. Lucrurile stau ca și cum aceste orașe și chiar cele privilegiate înainte de primirea hrisovului, și ar fi căpătat dreptul de autonomie într-o vreme îndepărtată, în care nu se obișnuia decât dreptul nescris și convențiile cu stăpânirea nu căpătau o formă scrisă deci epoca dinainte de întemeiere. Prin urmare în epoca întemeierii celor mai vechi și mai multe orașe, nu existau încă domni ai țărilor, *orașele au precedat statul.*

Să nu uităm însă că înainte de întemeiere erau anume mici organizații de triburi așezate în văile râurilor cu câte o căpetenie numită voevod sau cneaz. Acești șefi locali trebuie să fi avut unele centre unde-și aveau o curte cu garda lor și o casă de locuit. Întru cât, cum am arătat cu alt prilej, proprietatea pământului de exploatare seniorială, cea boierească, exista cu multe veacuri înainte de întemeierea principatelor române³⁾, este clar că trebuie să fi existat și anume proprietăți ale șefilor de triburi, voievozi sau cnezi, cari aveau curtea lor militară pe aceste moși. Trebuie să le înțelegem ca mici centre militare și administrative, curți locale ale șefilor de văi. Să nu uităm că am constatat că cele mai vechi târguri românești erau toate pe proprietate domnească. În jurul centrelor stăpânite odinioară de voievozii locali s'au așezat negus-

1) G. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la 1400*, București, 1941, p. 87.

2) Skrzypek, *Poludniowa wschodna polityka Polski*, Varșovia, 1940, p. 40.

3) *Problema originii clasei boierești*, în acest volum.

tori streini și astfel s'au format pe pământ domnesc, (proprietățile cnezilor și ale voevozilor au devenit după întemeiere proprietăți ale domnilor), cele mai vechi orașe sau târguri românești.

Hipoteza noastră despre întemeierea primelor târguri românești este deci următoarea: în jurul unor mici centre fiscale, militare și administrative, care erau curțile voevozilor și cnezilor dinainte de întemeiere, s'au strâns negustori veniți în special dintre Sași ardeleni. Ei s'au așezat tocmai în aceste centre pentru că acolo găseau protecție militară și posibilitate de desfacere a mărfurilor, căci oștenii și dregătorii curții aveau nevoie de produse manufacturate din părțile de peste munți. Astfel în chip natural în aceste centre, pe proprietățile voevodale, s'au adunat negustori streini cu familiile lor, veniți din regiunea unde se lucrau instrumente și arme, adică din orașele industriale săsești. Ei făceau schimb cu vitele românești, la anume zile de iarmaroc, iar stăpânii locului, bucuroși de a avea pe lângă ei oameni cari le aduceau cele necesare, lor, curții și oastei, le au dat privilegii (nescrise), să se așeze pe pământul lor, să ție târg, păstrându-și autonomia și obiceiurile din orașele de unde veniseră.

Argumentele în favoarea acestei hipoteze reies din faptele expuse până acum. Numai astfel se explică de ce toate orașele vechi erau proprietate domnească, deși erau anterioare întemeierii statului. Proprietatea la noi fiind mai veche decât domnia, e clar că cei mai vechi negustori streini s'au așezat ca o comunitate privilegiată pe pământ voevodal, care a trecut apoi pe seama domnului unitar al țării. Negustorii și orășeni (Sași) sunt pomeniți în primele vremi ale vieții de stat românești în Nordul Dunării, ca formând nucleul populației orășenești în cele mai vechi și importante târguri ale Moldovei și Munteniei, între cari în special vechile capitale, Câmpulung, Argeș, Baia, Suceava., desigur mai înainte foste centre de voevozi locali. Rolul esențial al acestor Sași în formarea primelor târguri este de netăgăduit, numai așa se explică de ce comunele medievale la Români erau, cum am arătat, de tip săsească, nu numai ca populație, dar și ca organizație. Comunitățile orășenești de la noi n'ar fi avut drept de autonomie, așa cum le aflăm după întemeiere, dacă n'ar fi fost dela început streine. Pe streinii bogați și cari aduc venit și încurajezi, acordându-le privilegii, adică drepturi și scutiri, local-

nicii în schimb erau șerbi ai domnului proprietar, așa era concepția medievală. Numai prin așezarea unor streini pe pământul domnesc se explică autonomia orașelor.

Un argument serios în favoarea ipotezei noastre reiese din toponimia românească, în care se observă un fenomen la prima vedere ciudat: există un număr de localități care își iau numele după râurile ce le străbat, fenomen toponimic special românesc, care nu apare așa de general în nici o altă țară. *Aceste localități sunt întotdeauna târguri*, uneori cu nume dublu. Astfel în Moldova: Târgul Bahluiului (Hârâu), Târgul Siret, Târgul Moldovei (Baja), Târgul Neamț, Suceava, Bârlad, Vaslui, Târgul Trotușului, iar în Țara Românească: Târgul Jiului, Târgul Gilortului (Cărbunești), Argeș (Curtea), Râmnicul Vâlci, Râmnicul Sărat, Buzău, Cetatea Dâmboviței (București), și chiar în Ardeal: Târgul Mureș, Brașov (Bârsa), Bistrița. Acest fenomen foarte caracteristic are fără îndoială o explicație istorică: lucrurile apar ca și cum într'o epocă depărtată văile râurilor formau unități economice separate, o serie de sate în mijlocul cărora se afla un centru de schimb și de pază, *târgul văii respective*, al Gilortului, Moldovei, Buzăului, etc. Interesante sunt în această privință numele duble, care înseamnă că la Hârâu era târgul văii Bahluiului la Baja al văii Moldovei. Aceasta este o dovadă că în epoca voevodatelor separate dinainte de întemeiere erau pe văi anume puncte de adunare ale negustorilor, unde se ținea târgul văii respective în jurul șefului văii. Așa se face că moșiile și curțile voevozilor au devenit centre de atracție pentru negustorii streini și cum acești negustori s'au așezat cu privilegii pe pământ domnesc.

Existența unor ocoale cu sate în jurul târgurilor, arată că la origine aceste centre nu erau niște simple posturi de pază, ci domeniul cu proprietățile șefului văii. Am spus că ocoalele erau arătate ca „atârânătoare” de curtea domnească din târg, curtea era centrul primitiv al târgului.

Hipoteza noastră este verificată și prin cele ce s'au întâmplat mai târziu. Cele mai multe orașe românești întemeiate după fundarea statelor au fost create printr'un privilegiu domnesc pe pământ domnesc. Astfel Ploești, un sat mai înainte, prin cumpărare de către Mihai Viteazul, devenind pământ domnesc, i-se dă privilegiu de târg, în favoarea comunității așezate acolo. La fel cu târguri mai vechi, Târgșorul (Forum

Novum) întemeiat de Mircea¹⁾). Romanul care poartă numele domnului. Roman vodă²⁾).

Întemeierea vechilor târguri ca aglomerații de negustori și meseriași în jurul unui centru, la început politic și apoi căpătarea privilegiului pentru comunitate, este fenomenul aproape general în Europa al formării orașelor medievale, constituind o evoluție economică firească, aproape o lege a evoluției sociale. Și în Flandra, în epoca cruciatelor, în jurul castelurilor, pe proprietățile ducelui sau ale episcopilor s'au format primele târguri, care urmau să aibă un viitor așa de strălucit: Liège, Gand, Ypres, Louvain; din această origine se trage dubla conducere a castelanului ducal și a comunității privilegiate. În Italia, o serie de orașe celebre își trag originea din aceleași condițiuni de viață socială: La 1104 seniorul de Anghiari liberează pe serbii săi, la 1147 ei constituie o comună, la 1163 împăratul Frederic îi dă privilegiu imperjal³⁾). La fel și Sasii din Ardeal au înființat orașele lor pe *fundus regius* unde s'au stabilit coloniștii pe baza unui privilegiu. Este clar că și în principatele române, lucrurile s'au petrecut la fel, nu prin pură imitație, ci din necesitate economică: negustorul are nevoie de protecția mărfurilor sale și numai un centru apărat i-o poate da, are nevoie de posibilitate de desfacere și schimb și aceasta. Într-o regiune agricolă este la început tot curtea șefului local cu oștenii și curtenii lui, cari au alte pretenții decât țaranul și moșierul ce duc o viață economică închisă.

Aceste considerații sunt, credem suficiente spre a întemeia ipoteza noastră asupra originii târgurilor și orașelor românești⁴⁾).

În privința epocii întemeierii acestor târguri, bine înțeles că nu avem date precise, dar o putem circumscrie destul de

1) P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 64.

2) „În cetatea noastră, a lui Roman Voevod” scrie acest domn la 1392, Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 9.

3) P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 64.

4) Asupra originii târgurilor și moșierilor lor la noi, s'au emis până acum în istoriografia noastră ipoteze ciudate, care nu țin seamă de istoria instituției în general, I. Tanoviceanu, *Formarea proprietății funciare în Moldova*, în *Prinos Sturza*, p. 413, crede că ocoalele târgurilor s'au format prin săteni cari au venit ca tolerați de târgoveți și domnul a pus mâna pe târguri pentru că erau proprietăți fără hrisov. N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 528 și urm., are o părere aproa-

strâns. Am văzut că Baia în Moldova și Câmpulung în Muntenia existau la 1300, deci sunt fondate înainte de această dată. Cum am spus, cele mai vechi târguri românești sunt rezultatul expansiunii Sașilor dincoace de munți, care se poate urmări istoricește. Trecerea Sașilor, adică a Flamanzilor și Renanilor în spre Estul și Sud Estul Europei se produce în veacurile al XII-lea și al XIII-lea, adică în perioada cruciatelor. Țările din această parte a continentului erau regiuni agricole fără viață orășenească și datorită unor cauze asupra cărora nu putem insista cu acest prilej: formarea unei legături deacurmezișul continentului între comerțul hanseatic și flamand de o parte și cel oriental al Genovei și Veneției de alta, nașterea bălciurilor și a centrelor de schimb dela Viena pe Dunăre în jos, pornirea populației urbane urmând drumurile de comerț din Flandra și dela Rin (Sașii în unele documente vechi se numeau *Flandri*) spre Estul și Sud Estul Europei a dat naștere vieții orășenești în Polonia, Boemia, Ungaria, Croația. Așa dar, *întemeierea orașelor românești este o parte a acestui mare fenomen istoric, care cuprinde fundarea vieții orășenești în tot Estul și Sud-Estul Europei.*

Sașii s'au așezat în Ardeal în veacul al XII-lea, la 1224 capătă ei privilegiul general dela regele Ungariei, Andrei II. Tot în această epocă Cavalerii Teutoni deschid drumul peste munți, așezând și castre dincoace de Carpați Bistrița ardeleană e fondată către 1240, Rodna cam tot atunci, pe când așezările din Sudul Ardealului sunt mai vechi¹⁾. Năvălirea Tătarilor a fost o furtună trecătoare, care n'a putut opri această expansiune economică și trecere a negustorilor spre regiunea bogată în vite și în posibilități de transit spre Orient dela Dunărea de Jos. Este probabil că veacul al XIII-lea a văzut fundându-se

---

pe asemănătoare. Dar majoritatea proprietății vechi la noi era fără hrisov, nu numai a târgurilor. R. Rosetti, *Pământul, stăpânii și sătenii în Moldova*, p. 137, spune că orașele erau considerate domnești, fiindcă n'aveau stăpân ereditar, ci formau o comunitate. L. Pic, *Die rumänische Gesetze und ihr Nexus mit dem byzantinisch-slavisches Recht*, p. 28.29 vede în ocoalele orașelor „un obicei slav“. C. Giurescu, *Comentarii la Descrierea Moldovei*, curs litografiat, p. 162 crede că ocoalele târgurilor au fost fondate de domni, după întemeiere, prin cum-părături. Am văzut însă că Ștefan cel Mare vorbea de „hotarele de veacuri“ ale Bârladului.

¹⁾ Kaindl, *op. cit.* II, p. 355, Teutsch, *Geschichte der siegenbürgischen Sachsen*, I, ed. II, p. 12—14.

primele aşezări modeste de târguri dincoace de Carpați, în jurul curților voevozilor locali. Atunci (1247) avem de altfel și primele știri despre voevodatele românești din Oltenia și de dincoace de Olt, ale lui, Litovoi, Seneslav, Ioan și Farcaș, cu o viață politică și economică mai dezvoltată (mori, pescării, venituri în bani, oaste), ceiace aduce după sine și nevoia unor târguri pentru schimb de mărfuri¹⁾.

Orașele românești s'au format ca un rezultat al pătrunderii vieții economice negustorești apusene spre regiunile agricole ale Răsăritului și Sud Estului continentului, în epoca cruciatelor, mai precis la sfârșitul lor. O urmare indirectă a acestei noi forme de viață economică în aceste părți a fost și întemeierea principatelor române.

Evoluția istorică a orașelor românești. — Am arătat că cele mai vechi orașe românești erau grupate spre granița Ardealului, cu capete de drumuri la Dunăre. Așezarea corespunde cu expansiunea Sașilor spre Orient, cari au deschis cale de comerț de transit prin țările române. În același timp prin aceste târguri începe și un export din țările dintre Dunăre și Carpați, export de vite (nu de grâne, care erau deficitare) spre centrul Europei. Această viață economică nouă a creat statele românești: *Intemeierea Țării Românești și a Moldovei se datorește trecerii dela economia rurală, păstorească și agricolă, la viața orășenească.* Faza rurală, fără orașe, fără schimb, afară de cel local, a produs organizarea politică pe triburi mici (voevodate, cnezate), întemeierea orașelor a dus la necesitatea organizației de stat, căci legăturile economice locale au fost transformate în legături peste granițe ale provinciei întregi. N. Iorga a arătat că întemeierea principatelor se datorește deschiderii drumurilor de comerț și domniilor lor au devenit paznicii acestor drumuri²⁾. Deși teoria aceasta are o parte de adevăr ocolește miezul problemei: nu drumurile, ci orașele au transformat viața socială și apoi cea politică a regiunii.

Această situație corespunde cu prima fază a istoriei orașelor noastre, îndreptate spre Ardeal, cu comerțul vitei, cu comercianții și orășenii Sași. Sașii din orașe făceau comerț de transit la Dunăre și mare cu Italienii și de aci populația ita-

1) Hurmuzachi, *Documente*, I.1, p. 249—253.

2) N. Iorga, *Drumurile de comerț creatoare ale statelor românești*, București, 1928 (Institutul economic românesc).

liană din orașele Moldovei, de care am vorbit. Genovezii și Venețienii aduceau pe apă produsele asiatice transportate până la țarm cu caravanele, iar din Polonia spre mare drumul era folosit și de Armeni, ceiace explică și prezența lor în târgurile moldovenești în cea mai veche fază a istoriei orașelor noastre.

Faza primă durează până la mijlocul veacului al XVI-lea, atunci comerțul maritim, deci comerțul mare de transit prin țările noastre, e oprit prin ocuparea porturilor dela Dunăre și dela mare de către Turci și prin exploatarea tot mai accentuată a țărilor române de către Imperiul Otoman. De unde orașele noastre erau îndreptate în prima fază spre Ardeal, în a doua sunt îndreptate spre Constantinopol și Balcani; nu mai e vorba acum de un mare comerț de transit, ci numai de al produselor locale. Balcanii și Pindul plini de turme n'aveau nevoie însă de vitele românești, în locul exportului acestora, avem acum pe al grânelor, pe care în prima fază nu le căutau Ungaria și Europa centrală agricolă. Pe lângă schimbarea direcției comerțului și a obiectului lui, trebuie să mai notăm și schimbarea factorilor economici. Italianii pleacă din țară, Sașii și Armenii tăiați de legăturile lor peste granițe se topesc în masa românească, dar în locul lor apar Grecii, agenții comerțului cu Imperiul Otoman. De aci populația grecească ce apare în veacul al XVII-lea în târgurile românești și chiar se ridică în rândurile boierimeii. În această de a doua fază înfloresc orașele pe drumurile dinspre Dunăre și capitalele se mută pe linia noii direcții economice, la Iași pe drumul Prutului, la București, pe drumul Gjurgiului. Atunci se ridică orașe noi, Craiova, Ploești, Caracalul, Galați, Focșani și în schimb decad până aproape de dispariție orașe înfloritoare în prima fază: Baia, Siret, Târgul Trotuș, Târgul Gilort, Târgșorul.

A treia perioadă din istoria orașelor românești se deschide în veacul al XVIII-lea, când începe întoarcerea comerțului iar spre Occident. Anume Austria devine vecina țărilor noastre prin anexarea succesivă a Transilvaniei (1699) a Banatului (1718) Galiției (1771) Bucovinei (1775). Comerțul cu Austria este iarăși un comerț de vite, ca în prima fază, iar acum orașele românești încep să între în raza de acțiune a capitalismului, orașele încep să se occidentalizeze (secolul XIX). Grecii, ca odinicăru Italianii și Sașii, decad, apoi dispar, rolul lor este

încheiat și politicește la 1821. În schimb Evreii sunt, mai ales pentru Moldova, factorii noului comerț austriac și ei dau încă odată un aspect nou orașelor.

Cele trei faze din istoria orașelor în principatele române corespund cu trei epoci de influențe externe politice: în prima cea Ungaro-Polonă, de unde veneau Sașii, în a doua cea turcească, cu Grecii, în a treia cea austriacă ce deschide porțile influențelor occidentale în general.

Rămâne să vedem însă dacă alături de influențele externe n'a contribuit la evoluția orașelor și politica internă a domnilor români.

Domnia, orașele și boierii. — Marea dramă socială a sfârșitului Evului Mediu în Apusul și Sudul Europei a fost fără îndoială lupta între burghezia comunelor și nobilimea de proprietari agricoli, cu interese economice opuse. Burghezii aveau nevoie de reducerea prețurilor produselor agricole, cereau asigurarea circulației mărfurilor, fără vămi interne și privilegii locale. Nobilii, dimpotrivă, producători de grâne, cereau mărfuri manufacturate ieftine, ei erau cei ce se bucurau de vămile interne, de jaful pe drumuri nesigure, de război și nesiguranță. Deaceia burghezia a sprijinit monarhia peste tot, dar în special în Franța. Regele avea venit dela vămi, bălciuri și dela produsele manufacturate, nu avea venit dela moșiile scutite ale nobililor privilegiați și deaceia a sprijinit în general orașele în lupta lor împotriva nobililor. O politică burgheză a regilor poate fi clar urmărită, ea a făcut puterea și strălucirea fără seamăn a monarhiei în Franța. Orașelor li se acordă privilegii, scutiri și ușurări economice, se crează bălciuri și se încheie tratate de comerț favorabile orașenilor. Din rândurile burghezilor își aleg regii sfetnici în veacul al XV-lea și în al XVII-lea. Din această alianță a elementelor de stabilitate ale societății vechi împotriva nobilimei a ieșit sfârșitul feudalității și stabilirea monarhiei unitare și absolute în Apusul Europei. Dar pe lângă această luptă, se dă pe planul al doilea altă luptă de clasă, tot atât de inversunată, în sânul însuși al orașelor. Orașeni medievali se diferențează social în *patriciat* și *proletariat urban*, adică marii negustori internaționali din Flandra, Italia și Germania, precursorii capitalismului, pe de o parte, și salariații lor din industriile orașenești ce formează proletariatul urban, de alta. Această luptă ce izbucnește în forme dramatice și sângeroase în special în Flandra,

cât și în Franța și Italia în veacul al XIV-lea, duce la înfrângerea proletariatului cu ajutorul regelui în Franța și în Flandra, prin dictatura patriciatului urban în Veneția, Florența și alte orașe italiene.

Acesta fiind principalul aspect al vieții orășenești în Europa, se pune întrebarea, întrucât lupta socială în orașe a fost trăită și în istoria Românilor.

Domnii Țării Românești și ai Moldovei au fost călăuziți în politica lor de datină, adică în generații n'au fost inovatori, ci au urmat cele lăsate din părinți, conformându-se mersului societății, fără a încerca să intervie. Totuși în privința orașelor se poate urmări o *politică bine caracterizată de ocrotire și ridicare a lor*, adică, întocmai ca în Apus. Și aci interesele domnului erau alături de ale comunelor, el trăgea venituri mari dela orașe, care erau moșiile lui, orașele centre comerciale prin vama târgului aduceau aproape singurul venit în bani al vistieriei și tot orașele furnizau cetele mai importante ale oștirii domnești.

Deaceia politică de ocrotire a târgurilor a fost urmată în chip conștient de domnii ambelor țări, în prima perioadă a istoriei orașelor, care se întinde, cum am spus până la mijlocul veacului al XVI-lea. Afară de privilegiile acordate orașelor, cu scutiri de impozite și concedarea vămii celei mici orășenilor, se constată că domnii măresc ocoalele târgurilor prin cumpărări de moși, așa cum am văzut, ba chiar crează târguri noi (Târgșorul de către Mircea, Romanul de Roman Mușatin, etc).

Ștefan cel Mare în special a urmat o politică economică de ridicare a târgurilor Moldovei și de distrugere a concurenței târgurilor din principatul vecin al Țării Românești. El încearcă în două rânduri și a doua oară izbutește să cucerască Chilia, târgul comercial muntean dela Dunăre, prin care se scurgea și o parte a comerțului moldovenesc. Apoi la 1470 arde Brăila, distrugând mărfurile și casele negustorilor, iar în altă expediție specială dă foc Târgului de Floci, centrul comerțului lânii la Dunăre, luând cu el în Moldova pe Țigani și meșteșugarii de acolo. 1) Nu e vorba de simple expediții de pradă, ci de o adevărată încercare de a ruina comerțul orașelor Țării Românești la Dunăre, în favoarea târgurilor moldo-

---

1) M. Costăchescu, *Arderea Târgului Floci și a Ialomiței în 1470*, Iași, 1935.

venești. E destul să amintim de luptă neobosită a lui Ștefan pentru păstrarea Chilie și Cetății Albe contra Turcilor, ca să înțelegem importanța ce dădea marele domn problemelor comerciale. El făcu apel, nu numai la vecini, dar la toată Europa ca să apere aceste orașe și în solia trimisă dogelui Veneției și papei, spune că ele sunt „toată Moldova”, pentru că reprezentau ieșirea ei la mare¹⁾. Politica economică a domnilor de protejare a orașelor reiese și din tratatele comerciale încheiate cu orașele săsești ardeleni și cu Lembergul. În tratatul lui Mircea cel Bătrân cu Brașovul și în acel al lui Alexandru cel Bun cu Livorno se fixează drumul pe care trebuiau să-l străbată negustorii străini, când veneau să târguiască în țară, drumuri ce treceau întodeauna prin anume orașe²⁾. Mircea făcu chiar anume sacrificii, plătind un surplus de vamă din visterie concesionarilor vămilor, ca să poată acorda o scutire negustorilor livorni, ce trebuiau neapărat atrași în țară³⁾. Pe de altă parte, domniii români se îngrijeau întotdeauna de afacerile negustorilor din târgurile țării, care treceau cu comerț peste granițele țării. Corespondența domnilor noștri cu Sibiu, Brașovul și Bistrița este plină de intervenții în favoarea negustorilor români, rugăminți, reclamații și chiar amenințări pentru oprirea mărfurilor sau neplata datoriilor. Zeci de asemenea scrisori emană de la fiecare domn, chiar de la acei ce trăiau grele turburări politice. Nu odată se aplica *dreptul de represalii*, adică se confiscă marfa unor negustori străini din țară pentru împlinirea datoriilor neplătite ale negustorilor locali în țară respectivă, ceiace înseamnă admiterea unei răspunderi colective a negustorilor dintr'un anume oraș. Ea se întâlnește întâi în relațiile comerciale dintre orașele italiene din Evul Mediu⁴⁾, de unde trece în obiceiul comercial sârbesc (uprava), apoi la noi. Dar de la o vreme se oprește aplicarea represaliilor prin înțelegeri între domniii noștri și municipalitățile orașelor străine.

A existat deci o politică economică a domnilor români, care ținea la ridicarea negoțului în târguri, politică ce se poate pune alături cu aceea a monarhilor apuseni față de burghezia din țările lor.

1) I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 346.

2) Cf. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 94—95.

3) *ibidem*, p. 101—104.

4) Luchaire, *op. cit.* p. 103.

Totuși, conflictul dintre burghezie și nobilime, așa de caracteristic pentru istoria socială a Apusului, lipsește la noi. Interesele boierimei noastre nu erau direct opuse acelorale ale târgoveților, din pricina situației speciale a târgurilor într-o țară agricolă. Vechile târguri românești nu aveau nevoie să urmeze o politică alimentară de ieftinirea grânelor ca în Apus, politică ce ar fi lovit în proprietarii de ogoare, căci erau ei înșiși agricultori. Târgoveții din Moldova și Țara Românească nu erau meseriași, ci negustori și agricultori; aveau moșile târgurilor, pe cari le cultivau ei, deci aceste sate mari nu aveau conflicte cu cele mici. Pe când în Flandra orașele medievale, în mijlocul autarchiei agricole, erau nevoite să-și cumpere hrana, ale noastre erau producătoare de pâine. Aci stă deosebirea esențială între orașele românești și cele apusene.

Pe de altă parte, viața economică a orașelor românești nu a putut duce la ridicarea unei clase de bogătași, patroni ai salariaților meseriași. Această diferențiere socială care se vede foarte clar în Apus, până și la granițele noastre, la Lemberg de pildă, lipsește în istoria noastră socială, unde găsim numai forma primitivă, omogenă a comunității târgurilor. Motivul este, cum vom vedea mai jos, caracterul pur comercial și necreator de bunuri a acestor comunități din țara noastră.

Regalitatea s'a sprijinit în Apus numai pe patriciat, prin el a dus lupta împotriva nobilimei și a creat unitatea țării; ceiace nu s'a putut face în micile principate dintre Dunăre și Carpați, căci aci un patriciat orașenesc, deci o clasă de capitaliști care să finanțeze puterea centrală, n'a existat. Aceasta este de altfel și una din cauzele pentru cari în Moldova și Țara Românească domnia nu s'a putut consolida și nu a reușit să înlăture puterea politică a boierimei.

Dimpotrivă, după perioada vevodală a istoriei noastre, urmează, invers ca în Apus, o perioadă aristocratică, despre a cărei cauze și caractere am vorbit mai sus.

Firește că în această perioadă a istoriei noastre, care corespunde cu a doua perioadă din istoria orașelor, așa cum am caracterizat-o în paragraful precedent (orașe orientate spre Sud, comerț cu mărfuri locale întreprins de Greci, întemeiat pe exportul de grâne) nu mai poate fi vorba de o politică de ocrotire a orașelor din partea domniei. Nu numai pentru că domnia, fiind aleși dintre boieri, dau întreaga lor atenție nu-

mai clasei boierești, dar interesele ce legau domnia de orașe în perioada precedentă dispar. În adevăr, drumurile comerțului mare prin țările noastre fiind tăiate, vămile târgurilor, cu venit în bani pentru domnie nu mai sunt. Domnul ne mai având alte venituri, e nevoit să trăiască, ca să zicem așa, din consumarea capitalului său, adică din moșiile sale, care erau orașele. În veacurile XV și XVI domnii adăugau, cum am văzut, la ocoalele târgurilor moșii noi prin cumpărături, pe când dimpotrivă, în veacurile următoare ei vând sau donează din aceste moșii, sate sau țarine din ocoale, până ajung la desfacerea unor târguri întregi. Este deci un contrast izbitor între politica de adăugire a orașelor din prima perioadă și sacrificarea lor în a doua. Sacrificarea orașelor de către domnie corespunde cu perioada aristocratică a istoriei noastre, cu vremea când proprietarii de pământ sunt totul și orașele nu mai prezintă pentru domn avantajele de odinioară.

Și în această perioadă domnul duce o politică economică deplin conștientă, în legătură cu interesele sale, dar e vorba acum de o politică în favoarea boierilor. Astfel, la sfârșitul veacului al XVI-lea Danciul vornicul, un boier scăpat și plin de datorii e nevoit să-și vândă moșia unui negustor, Mavrichi cupețul căruija îi era debitor. Domnul țării, însuși Mihai Viteazul, rescumpără însă moșia din bani visteriei și o restituie boierului risipitor, spunând în hr'sovul său: „*N'am vrut să las să între alții în sate boieresti*”¹⁾. Pe de altă parte, Mircea Ciobanul confiscase pe la 1550 un sat boieresc, dar Mihnea Turcitul (1577—1583) îl restituie, „pentru că nu este lege ca domnii să vândă sate boierești, căci așa ceva nu se cade”²⁾. Domnul se credea deci dator să apere proprietatea boierească, să împiedece pe orașeni să desfacă în favoarea lor această proprietate.

În privința politicii domnești ne lămurește un pasaj din cronica lui Miron Costin. Marele cronicar vorbind de domnia lui Radu Mihnea în Moldova (1623-1626) reproduce cuvintele „înțelepte” ale acestui voevod: „De mare folos și cinste este domnului și țării boierinul înțelept, că dacă are domnul cinci șase boiari avuți, nice de o nevoie a țării nu să teme”³⁾. Cu

1) Gr. Tocilescu, *Doamna Stanca*, București, 1877, p. 14, nota 14.

2) Șt. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 62.

3) Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, p. 69.

alte cuvinte, domnul pentru cheltuețile curente și extraordinare (*nevoi ale țării*), făcea împrumuturi dela câțiva boieri avuți făcând față nevoilor, până încasa veniturile. În Apusul Europei o asemenea politică ar fi fost imposibilă, cei care aveau bani lichizi pentru monarh erau tocmai burghezii. La noi dimpotrivă, în această perioadă a istoriei, orașeni nu dispuneau de bani și politica economică a domnului se sprijinea pe boieri.

În aceeași perioadă, în Polonia, țară cu aspecte de viață economică asemănătoare cu ale noastre, nobilimea impune prin dietă scăderea prețului produselor manufacturate din orașe și interzicerea exportului lor, lăsând liber comerțul grânelor și vitelor, ruinând în acest chip orașele. Se știe că politica de expediențe a domniei la noi a dus la ruina economică din vremea Fanariștilor, iar în Polonia la împărțirea acestui stat feudal în mijlocul Europei moderne.

Pentru ca puterea centrală să ducă la noi din nou o politică burgheză, va trebui să așteptăm tocmai până în zilele lui Carol I, regele burgheziei. Dar atunci nu mai e vorba de comune medievale, ci de o burghezie capitalistă a țării, aspect social ce iese din subiectul acestui studiu.

Viata economică. — Așa dar, deși am constatat origini asemănătoare ale orașelor noastre cu cele din Apus, totuși evoluția lor a urmat căi deosebite. Cauza stă într-o viață economică diferită în orașele românești, față de cele din Flandra, Italia și chiar din Ardeal.

Un oraș apusean este o excepție economică în mijlocul domeniilor agricole, ce se hrănesc și se îmbracă din produse proprii. Schimbul în orașe este *în bani*; nu ca la țară în natură; se poate spune că economia în bani a reapărut în Europa odată cu înflorirea comunelor.

Această caracteristică lipsește însă vieții economice a orașelor românești. În aceste orașe era în veacul al XV-lea un intens comerț de schimb între vitele noastre și produsele fabricate ale Sașilor, nu însă cu produse industriale dela noi. *Târgurile moldovenești și muntene n'au avut meserii speciale de export.* Ele erau simple centre de schimb, de desfacere a produselor agricole și ale produselor aduse de peste granițe de negustori, nu aveau bresle de meseriași. Acesta este caracterul ce deosebește târgurile noastre de cele europene. Ele aveau caracter comercial, nu și industrial. Pe când în Flandra în-

floreau breslele postăvarilor. la Florența și Venetia lucrările de sticlărie, brocart, piele și dantele, la Sibiu și Brașov fabricate de metal, în aceeași epocă la Câmpulung sau la Baia nu se cunoșteau încă breslele. Breslele apar în Moldova abia în veacul al XVII-lea, în Muntenia tocmai în al XVIII-lea¹⁾, pe când în restul Europei ele sunt esențiale pentru viața orășenească, (la Venetia breslele apar încă din veacul al IX-lea²⁾). Existența unor târguri mari românești în veacul al XV-lea, fără bresle arată mai bine ca orice alt argument că ele erau centre de schimb, nu și de producție. Produsele agricole deci ale boierilor, moșnenilor și mănăstirilor, se aduceau și se vindeau în orașe, puncte de vamă, așezate pe căi de transit, locuri unde se țineau târgurile periodice.

Târgurile periodice, bâlciurile, au jucat un rol însemnat în istoria economică a Românilor până în veacul al XIX-lea. schimbul periodic predominând asupra celui permanent. *Bâlcu* este un termen, unguresc, ca și *oraș*, iar *iarmaroc*, *Iahrmarkt* (târg anual) este un termen german. ca și șoltuz sau pârgar și ne duc la epoca influenței comerțului săsesc în principate. Un cuvânt interesant în această ordine de idei este și *puță*, de origine italiană, venețiană, care se găsește de altfel și în limba sârbă. E o urmă a pătrunderii economice italiene în aceste părți. *Târg* în schimb este un termen slav, rămas din epoca anterioară întemeierii comunelor libere, a schimbului local între satele aceleiași văi la curtea voevodului slav.

Bâlciuri vestite erau în țara noastră în legătură cu un sfânt: la Sf. Ilie la Câmpulung, la Moși (ziua morților), la București, Drăgaica la Buzău etc. Bâlciurile erau fixate de domnie cu privilegiu și în urma înțelegerii cu negustorii. Astfel Petru Schiopul la 1579 face o adunare a tuturor negustorilor, întrebându-i și apoi mută iarmarocul din Botoșani la Lențești, „unde va fi adunarea negustorilor noștri”. Hotărârea e comunicată și în Polonia, negustorilor de acolo³⁾.

De la bâlci se lua vama cea mare de desfacere și traficul era supravegheat de dregătorul târgului⁴⁾.

1) Cf. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939.

2) Luchaire, *op. cit.*, p. 47.

3) Hașdeu, în revista *Din Moldova*, II, 1862, p. 17—19.

4) La 1662, Dabița Vodă scrie șoltuzului și pârgarilor din Iași: „Vor care aveți a striga la toate zilele de târg”. Codrescu, *Uricarul*, X, p. 114.

În Apusul și centrul Europei bălciurile anuale erau la sate, ele reprezentau economia de schimb a produselor satelor (vite și grâne), la orașe erau târguri săptămânale cu produse manufacturate, pe cari veneau sătenii să le cumpere în schimbul produselor¹⁾. La noi, atât târgurile săptămânale, cât și jarmarocacele sau bălciurile anuale erau în genere tot la orașe, ceaice subliniază încăodată caracterul aproape rural al orașelor noastre. În Ardeal până în zilele noastre, erau în regiunea Năsăud bălciul de țară, la sat, anual și bălciul de oraș, săptămânal, ca în Apus²⁾.

În Moldova bălciuri și târguri erau la orașe și la câteva sate mari, asemenea și în Țara Românească. Așa numitele *târguri* în Moldova (Dărăbani, Ștefănești) erau sate mari cu drept de târg săptămânal.

Este ușor de înțeles de ce la noi bălciurile au jucat un rol mai important decât comerțul permanent: produsele de export ale țării erau vitele, mai târziu grânele, apoi peștele sărat, produs vestit al bălților noastre încă din Antichitate, mierea și ceara, toate acestea se aduceau dela țară, nu erau produse decât în mică măsură în orașe și de aceea predomina *comerțul periodic*, când se aduceau la anume date produsele agricole la oraș pentru vânzare. În orașele flamande, italiene și germane era un centru comercial cu o hală a negustorilor în piața centrală a târgului, unde se afla și turnul orașului, aspect general al târgurilor ce se vede până și la Brașov.

Deși târgurile noastre vechi au fost reclădite și nu știm care era planul lor în Evul Mediu, din cel actual și din câte știm din stampe și descrieri de călători, nu este nici urmă de centru comercial cu hală, magazine și ateliere. Orașele noastre vechi erau cu planul de străzi încrucișate, nu concentrate spre o piață, deci ca satele, nu ca orașele apusene. Nu e vorba de o simplă deosebire de aspect estetic, ci lipsa *ringului* comercial arată lămurit slăbiciunea comerțului permanent în târgurile românești.

Totuși sunt indicii că negoțul permanent n'a lipsit cu totul în orașele românești în veacul al XV-lea și al XVI-lea. Primul semn îl constituie existența negustorilor *legați de*

¹⁾ G. Volpe, *Medio-Evo italiano*, ed. II, Firenze, 1929, Primele fiere, francez foire sânt anuale, la țară, cele săptămânale, la orașe, se numesc *mercanti, marché*.

²⁾ Comunicat d. prof. I. Grancea.

anume orașe. Astfel la 1500 Gheorghe negustor din Râmnic, nevoit din cauza ciumii să se mute la Argeș, cere ca județul și pârgarii din acest din urmă oraș să anunțe printr'o scrisoare municipalității din Sibiu mutarea, ca să nu aibă vre-o piedică în comerțul lui în marele oraș ardelean și să fie primit la târg¹⁾. În actele Brașovului negustorii din Țara Românească sunt numiți Petre dela Argeș, Neculae de Târgoviște, iar la Liov și Cracovia, la fel pentru orașele moldovenești. Comerțul la noi ca și în Apus era organizat în legătură cu orașele; negustorii erau legați de oraș și nu-și puteau muta centrul afacerilor în alt târg, deoarece făceau parte dintr'o comunitate închisă. Orașul garanta pentru ei, ei aveau acolo o prăvălie; era deci tot un comerț permanent, alături de cel periodic al bâlciorilor.

Pe de altă parte, în tratatul de comerț al lui Alexandru cel Bun cu Liovenii la 1407, confirmat apoi de ceilalți domni moldoveni, se prevede că negustorii din Liov vor avea voie să ție la Suceava o *casă de comerț* permanent (un fundacco se numea o asemenea casă a străinilor la Veneția): „Le-am dat voie, scria Alexandru cel Bun, să-și ție o casă la Suceava, dar în această casă să nu ție cârciumă, să nu facă bere, nici mied, nici măcelărie, nici să nu vândă pâine” (pentru a nu concura pe orașeni, cari singuri aveau privilegiul acestor produse²⁾). Așa dar comerțul permanent avea și el o parte din viața vechilor târguri românești, dar importanța sa era secundară față de comerțul vitelor și grânelor aduse de țărani la oraș. Satele care aduceau produse la oraș plăteau o taxă la târg, adică vama, asemenea și pentru cumpărăturile ce făceau la târg³⁾.

Deasemenea în privința meseriilor există excepții dela aspectul comercial al târgurilor noastre așa cum l-am schițat în general. La 1440 aflăm la Râmnic un Lăslău *protomeșter*, probabil unghur⁴⁾, iar în Moldova la Baia, „*piua de bătut sumane*” (1443) și *torcătoria de lână* (1448)⁵⁾.

1) P. P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu*, p. 13.

2) Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, III, p. 636.

3) P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 220 și 226 (din 1451).

4) *ibidem*, p. 192.

5) Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 137 și 314.

Am spus că și morile erau concentrate la târguri, morile domnești și ale unor mănăstiri, ale boierilor. În acest chip o parte a produselor agricole erau prelucrate la oraș, nu însă pentru export, căci am spus că în veacurile XV și XVI grânele nu se exportau, ele nu figurează în nici un tratat de comerț al domnilor noștri. Ceara era prelucrată în *pietre de ceară* la orașe și pietrele de ceară dela Piatra Neamț și dela alte târguri constituiau un produs important, din care domnul avea zeciuială. Într'o vreme când ceara era singurul produs pentru luminat, iar mierea pentru îndulcit hrana, orașele aveau prisăci care dedeau aceste prețioase mărfuri. Ceara în Evul Mediu la Baia de pildă se vindea la cârciumă¹⁾, *Sărarea peștelui* pentru export era o industrie a târgurilor dunărene: se săra cu maia, cu carul și cu corabia²⁾. Unele târguri erau așezate în jurul unei industrii miniere, ca Ocele Mari în Vâlcea (Anghel dela Ocnă e pomenit într'un hrisov al lui Mircea, el donează o moșie mănăstirii Cozia³⁾, Baia de Aramă în Mehedinți, unde exploatarea aramei era concesionată de Mircea unui sas, Czop Hanoș⁴⁾.

Toate aceste activități nu erau adevărate meserii și nu puteau duce la crearea breslelor. Cea mai veche breaslă cunoscută în veacul al XVI-lea este aceea a *zugravilor* dela Suceava la 1570⁵⁾. Orașul capitală, cu multe biserici și mănăstiri, avea nevoie de zugravi și de aceea a înflorit înaintea altor meșteșuguri această meserie cu evlavioase scopuri. La Argeș, în vechea capitală munteană era o altă specialitate meșteșugărească, ce s'a păstrat până astăzi, aceea a olarilor și frumoasele resturi de ceramică cu scenele de luptă în relief găsite în ruinele palatului domnesc de acolo sunt în legătură cu această activitate.

În schimb, din corespondența comercială a țărilor noastre cu Brașovul și Sibiuul în veacul al XV-lea, aflăm că se importau din Ardeal produse neașteptate, pe cari le-am fi

1) Ceara de Târgul Frumos, Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I-1, p. 102 de Bacău (1457), I. Bogdan. *Documentele lui Ștefan cel Mare* I, p. 3, „venitul cerii din cârciumile din Baia“ (1458), *ibidem*, p. 16—17, la Siret, *ibidem*, I, p. 333, la Târgul Neamț, *ibidem*, III p. 236.

2) P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 90.

3) *ibidem*, p. 97.

4) *ibidem*, p. 91.

5) Parzlescu, *Economia breslelor*, p. 64.

crezut între produsele țării: săpun, arcuri, căruțe, cure, hamuri de cai, căldări, furci, funii¹⁾. Toate acestea nu se produceau în țară, se importau. Este deci clară lipsa meseriilor în orașele noastre, dacă și produse de prima necesitate se importau, cu atât mai mult nu putea exista meserii de specialitate pentru export.

Am arătat că după căderea porturilor dela Dunăre și mare, și tăierea drumurilor de comerț, negoțul țărilor noastre este redus în veacul al XVII-lea la un trafic cu mărfurile locale și la exportul grânelor în Imperiul Otoman prin intermediul Grecilor. Întreruperea comerțului cu Ardealul și Polonia sau slăbirea lui în această fază, oprește aducerea în țară a obiectelor manufacturate, *Tocmai atunci apar însă la noi breslele de meseriași, cari nu existau în Evul Mediu*, epocă de înflorire a lor în Apus. Reducerea importului și a traficului comercial în general este explicația acestui fenomen economic; la noi breslele apar atunci când se simte nevoia unor meserii locale, ce se ridică de pe urma închiderii comerțului cu Ardealul și Polonia, Orașele noastre în epoca lor de decădere, în veacul al XVII-lea și al XVIII-lea au abia atunci aspectul unor centre de producție, dar numai pentru nevoile locale. Chiar celelalte ocupații, care deși mai vechi, nu erau organizate în bresle, se constituie abea acum. Breasla tălpălarilor, a fierarilor-potcovari la Iași, a blănarilor la Suceava și Botoșani, a tănănarilor, clopotarilor, apar abia acum, ca și vestita breaslă a *calicilor* (invalizi)²⁾. Acum apar fabricile de postav (la Afumați) în veacul al XVII-lea, de hârtie (moara de hârtie a lui Matei Basarab), porțelan (sec. XVII), dar nu la orașe, ci pe moșiile domnești sau boierești; Mihai banul Cantacuzino, care scrie *Genealogia Cantacuzinilor* la 1769, menționează în Țara Românească următoarele fabrici: fabrica de postav, de sticlă, de hârtie. Fabrica de sticlă exista și sub Brâncoveanu la 1700³⁾.

Breslele aveau ca și în Apus o organizare religioasă și profesională în același timp⁴⁾, aveau biserica lor, cu sfântul patron, ce se zugrăvea și pe steagul breslei, de zina cărului

1) P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 93.

2) Pavlescu, *op. cit.*

3) M. Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Io. Iorga, p. 478. Del Chiaro, *Istoria della rivoluzione della Vallachia*, ed. Iorga, p. 50.

4) Pentru toate amănuntele, Pavlescu *op. cit.*

se făcea praznicul Asociațiile erau pe specialități și membrii între ei se numeau frați, de unde și numele de breaslă, dela *brat*, slavonește *frate*. În fruntea breslei se afla un *staroste* (*bătrân*, tot termen slav), care cârmuia pe temeiul unui *statut*, ce prevedea între altele cum se poate ajunge calfă sau patron, obligațiile membrilor între ei pentru înlăturarea concurenței, cât și privilegiile domnești (statutul era aprobat de domn), *rupla*, adică convenția cu visteria pentru suma ce urma să fie plătită anual de breaslă ca o unitate fiscală privilegiată¹⁾. Numele slav al breslei (*bratstvo*) vine, se pare, din Galiția, unde erau anume bresle sau frații ortodoxe cu scopuri economice și religioase, dar nu erau constituite pe specialități de meserii și tot acolo se folosea titlul de staroste. Pentru unele bresle din veacul al XVIII-lea se folosește însă termenul turcesc *esnaf* și tot turcesc este titlul de *calfă*, influențe firești în vremea comerțului sud-dunărean. *Ucenic* este însă un termen slav dela *uciti*, a învăța, înseamnă învățacel.

Perioada înfloritoare a vechilor bresle românești este veacul al XVIII-lea epocă de decădere a orașelor, care trebuie să se întrefie singure. Industria cu caracter local pentru nevoile regiunii a dus deci la crearea breslelor la noi, cu un aspect deosebit al breslelor cu produse de export din Italia, Flandra și Ardeal.

Desființarea comunelor libere la Români.—Am arătat că în Moldova și Țara Românească orașele din Evul Mediu erau ca în Apus comune autonome cu imunitate, un fel de stat în stat. Autonomia comunelor, cu caste și organizație liberă începe să decadă în Europa încă din veacul al XVI-lea și cauza acestei decăderi a libertății comunale este capitalismul comercial, care rupe barierele protecționiste medievale ale orașelor, de pildă oprirea concurenței, privilegii, drept de depozit.

„Progresele capitalismului, ale navigației și ale circulației generale cer desființarea piedicelor pe cari le-o împune politica orașelor. Comerțul mare se găsește acum în fața economiei urbane, întocmai precum era odinioară, la origine poziția orașelor în fața economiei agricole, dominiile. El pretinde desființarea piețelor privilegiate, a dreptului de depozit, a monopolurilor industriale. Comerțul mare tinde și el spre

¹⁾ Analiza lor la Pavlescu, op. cit.

dreptul comun și desființarea privilegiilor municipale, care nu mai sunt decât o piedică a libertății”¹⁾).

În țările române, în perioada a doua a istoriei orașelor, când avem un comerț pe scară mai mică și îndreptat spre Sudul Dunării, orașele au avut mult de pățimit de pe urma politicii domnești și a decăderii economice, dar abia la începutul perioadei a treia, adică în vremea când și țările noastre vin în atingere cu capitalismul comercial european, se desființează autonomia orașelor. Am spus că începutul acestor relații la noi este de pus în legătură cu pătrunderea Austriei în Sud-Estul Europei, în special prin comerțul de vită. La începutul acestei pătrunderi și desigur în legătură cu ea se produc reformele lui Constantin vodă Mavrocordat în Țara Românească și Moldova, deși ele n’au fost studiate din acest punct de vedere. Nu este cazul să arătăm pe larg aici spiritul general al acestor reforme, e destul să spunem că ele au un caracter modern și apusean, de desființarea privilegiilor locale și de unificare a condițiilor juridice. Între privilegiile și autonomiile desființate de Constantin Mavrocordat sunt și acele ale orașelor: ele devin o parte a administrației domnești, fără privilegii deosebite și, ceiace este mai caracteristic, se desființează chiar dreptul comunității orășenești de a-și alege reprezentanții. Județul sau șoltuzul (înlocuit cu un ispravnic) este numit de domn, la Craiova de către divanul Craiovei. Astfel la mijlocul veacului al XVIII-lea încetează existența comunelor libere în Moldova și Muntenia.

1945.

---

¹⁾ H. Piranne. *Les anciennes démocraties des Pays Bas*, p. 234—235.

VIII.

CUM AU AJUNS BUCUREȘTII CAPITALA ȚĂRII?

Cum se naste o capitală. — Bucureștii fosta capitală a principatului Țării Românești, care a devenit prin Unirea dela 1859, apoi prin Unirea cea mare, capitala întregii Români, este centrul cel mai populat al țării și aceasta nu numai ca o creațiune artificială a centralizării politice, ci și din motive economice. Dacă acest oraș nu este centrul geografic al țării, rămâne însă în centrul economic, aproape de valea Prahovei, cu izvoarele de petrol și de câmpia Dunării, cu cerealele, nu departe de acest fluviu, arteră comercială de transport, esențială pentru noi. De aceea, orașul acesta este cel mai populat și, pe lângă aceasta, cel mai românesc dintre marile orașe ale țării. Proiectul, mult discutat în timpul din urmă, de a se schimba capitala țării ar fi în aceste condițiuni nefiresc. O capitală nu se mută, nu trebuie mutată, printr'o hotărîre administrativă, înainte ca să se fie seamă de complexul de influențe economice și demografice, care fac să se adune într'un anume loc populația mai numeroasă, atrăgând după dânsa și autoritatea centrală.

Capitalele, de obicei, sunt alese din motive economice în primul rând, sau strategice, acolo unde se încrucișează drumurile de negoț, unde e centrul regiunilor de producție și se adună în chip natural populația, sau în centre bine apărate, de unde se poate supraveghia țara. Astfel, Parisul este un nod de comunicații fluviale, așezat spre centrul bogățiilor naturale

ale Galiei (agricultură și vii), Belgradul este un punct strategic, pe o înălțime ce domină vărsarea Savei în Dunăre, dar, în același timp, un centru al comunicațiilor fluviale, așezat în apropiere de regiunea minieră dela Avala, exploatată încă din Evul Mediu. În sfârșit, se știe că Petersburgul a fost clădit de Petru cel Mare pe Neva, pentrucă era „o fereastră spre Occident”, cu ieșirea spre Marea Baltică.

Sunt și capitale nefirești, care datează însă din epoca politică raționalistă contemporană. Washington, capitala Statelor-Unite, este o creație artificială, un oraș de importanță secundară față de New York sau Chicago; dar nu trebuie să uităm că Statele Unite sunt un stat federativ, în care viața provincială joacă un rol politic precumpănitor și autoritatea centrală e de mai mică importanță. De asemenea, Roma a fost aleasă, dela 1870, drept capitală a noului regat al Italiei, din cauza amintirilor istorice, deși orașele din regiunile bogate agricole și industriale din Nord, în special Milanul, erau mai potrivite. Abia în zilele noastre, cu orientarea mediteraneană a Italiei și cu expansiunea ei colonială, centrul de greutate al peninsulei s'a mutat din Nord spre Sud și Roma a devenit cel mai important oraș al Italiei.

Capitala noastră, a fost, așa dar, moștenită dela statul mare mic Țara Românească, care a intrat în compunerea României de azi. Se pune întrebarea: de ce au ajuns Bucureștii capitala Țării Românești, într'o vreme în care bogățiile petrolifere nu erau încă exploatate și Dunărea nu avea aceeași importanță pentru comerțul internațional? Întrebarea este legitimă, și istoria, care nu este o simplă înșirare de anecdote, ci poate lămuri prin trecut cauzele care au adus la stările de azi, poate răspunde. Schimbarea capitalelor Țării Românești. Curtea-de-Argheș, Câmpu-Lung, Târgoviște, București, arată oscilări importante și trebuie să aflăm care a fost, în cele din urmă, necesitatea organică a Statului nostru, pentru ca aici, și nu în altă parte, să străjuiască peste țară, scaunul domniei.

Vechile capitale ale Țării Românești. — Trebuie să spunem mai întâi că erau în Evul-Mediu în Europa, regiuni fără capitale. Stăpânitorul se muta dela un loc la altul cu dregătoria săi, după nevoi, împărțind dreptatea și luând măsuri într'un loc, plecând apoi mai departe, într'o călătorie continuă. Existența unei capitale înseamnă maturitate politică: o organizație administrativă centrală, bine alcătuită, cu organe lo-

cale, în legătură cu centrul, și de asemenea, organizații judecătorești de încredere, cu o instanță supremă, care nu se mută dela un loc la altul.

Am avut noi Români această maturitate, această organizație înaintată în scara societăților omenești, sau au lost vechile noastre principate stătuțele patriarhale, în care domniile trebuiau să-și vadă mereu oblađiuntii, cutreerând prin toată țara, ca să-și ție în supunere ?

Din cercetarea hrisoavelor, acte de proprietate date de domniile noastre, se vede că, din când în când, ei se deplasau cu dregători în anume orașe, unde erau „curții domnești”, în Moldova, de la Suceava și Iași la Piatra, Vaslui, Bârlad, în Țara Românească, dela Târgoviște și București la Gherghița și Râmnicul-Vâlcea. Aceste deplasări au făcut pe unii istorici să conchidă că noi n'am avut capitale stabile, că domniile noastre, întocmai ca regii patriarhali, se mutau din loc în loc. Nu s'a observat însă că dintre curțiile domnești, una singură era adevăratul „scaun” al domniei, că deplasările domnului erau firești, dar de scurtă durată, de obicei la anume perioade ale anului. Noi am avut concepția unei capitale din cele mai vechi timpuri.

În adevăr, la sfârșitul hrisoavelor domnești, atunci când aceste hrisoave erau date în capitală, încă din veacul al XIV-lea găsim mențiunea „cetatea de scaun”, termen însoțit călădată și de adjective: „în minunata și strălucita cetate de scaun”.

Aceste mențiuni lipseau totdeauna, când domnul dădea un act din Pitești, Gherghița sau Râmnic. Era deci o capitală a țării, care rămânea centrul Statului, fără legătură cu deplasările personale ale domnului, ceea ce indică, încă dela începuturile noastre, o viață de stat așezată și bine orânduită, o treaptă mai înaltă a organizației politice.

Cea mai veche capitală a Țării Românești a fost la Argeș (Curtea de Argeș, cum i s'a zis mai târziu); acolo a stat Basarab Intemeietorul, într'acolo, spre „castrum Argis” zice cronica ungurească, l-a urmărit oastea regelui Carol Robert și desigur și înaintașii lui Basarab, de pe la 1250 (Seneslav și Tihomir), tot acolo au stat. Era, la început, centrul unui mic voivodat, care nu cuprindea decât o parte a țării sub munți, județele Argeș și Muscel, și care a devenit mai târziu capitala întregii țări, dela Severin la Brăila, dela munte la Dunăre. Când regele ungur Carol Robert, a ars Argeșul la 1330,

deși a fost apoi cumplit bătut de oștile românești, vechea capitală nu s'a mai putut ridica, și Basarab, învingătorul mândrului rege, a mutat scaunul domniei la Câmpu-Lung, lângă pasul Branului, pe drumul negustorilor sași din Brașov.

La Câmpu-Lung a murit Basarab și fiul său Alexandru, al cărui mormânt, acoperit cu o frumoasă piatră săpată cu litere slavone, se află acolo în biserica zisă a lui Negru-Vodă. Abia al treilea domn al Țării Românești, Vladislav, se mută din nou la Argeș, în vechea capitală reclădită. Tot la Argeș au stat și urmașii lui, până la Mircea cel Bătrân. Cele mai multe din actele marelui Mircea sunt date din Argeș, reședința lui.

Argeșul era însă excentric, un drum cotit și greu ducea de acolo prin Țara Lovistei spre Olt și apoi spre Sibiu. Dar acest drum nu era o cale de comerț principală pentru țară; comerțul cu Brasovul și la Dunăre erau mai importante ca cel cu Sibiu. De aceea, Argeșul a fost părăsit de Domnie și zidurile vechi ale bisericilor și ale curților bolovănite au rămas pustii și pline de amintiri.

Noua capitală a fost așezată la Târgoviște, lângă Tolo-mița, târg mare și bogat, cu mulți negustori, pe drumul de negoț ce ducea pe calea acestui râu, dela pasul Branului, la bălțile Dunării bogate în pește. Istoriografia noastră nu cunoștea până acum împrejurările acestei schimbări de capitală. Cel dintâi act dat de un domn muntean în scaunul dela Târgoviște este din 22 Iunie 1418, dela Mihai-Vodă, fiul și urmașul lui Mircea cel Bătrân, care rezida în acest oraș și în vremea când era coregent, pe lângă tatăl său. Târgoviște înseamnă „loc de târg”, precum *seliste* înseamnă „loc de sat”. Acest nume îl mai poartă și alte două orașe ale Slavilor de Sud, Târgoviște în Bulgaria, lângă Sumla, și Târgoviște în Jugoslavia, vechiul nume al Novi-Pazarului, capitala sangiacatului cu acelaș nume (*pazar*, *bazar* este traducerea turcească a cuvântului *târg*).

Mutarea capitalei la București. — La Târgoviște a rămas capitala o jumătate de veac și apoi s'a mutat la București. Nici mutarea capitalei la București, chiar din punct de vedere cronologic, nu este un fapt lămurit în istoriografia noastră. De obicei, istoricii socotesc că domnul care a mutat capitala țării pe malurile fericite ale Dâmboviței a fost Radu cel Frumos, supus al Turcilor și luptător împotriva Moldovei, Ștefan

cel Mare. Cercetând vechile hrisoave slavone ale domnilor munteni din aceste vremi, am aflat însă că pe nedrept îi se atribue frumosului Radu titlul de părinte al capitalei noastre, ci adevăratul părinte nu este altul decât cruntul făcător de dreptate Vlad Țepeș. Cel dintâi act domnesc cunoscut în istorie, dat din scaunul țării, București, este dela Vlad Țepeș, din 20 Septembrie 1459, după care urmează altul din 10 Februarie 1461, dat din acelaș oraș. „Și am scris eu, Constantin, după spusa domnului”, scrie strămosul cel mai depărtat al funcționarilor capitalei noastre¹⁾.

Atunci se clădește și cetatea Bucureștilor sau a Dâmboviței, „cetatea nouă”. „noua cetate de scaun”, scrie Basarab vodă cel Tânăr, la 1480.

Cetatea care cuprindea curtea domnească și unele din dealurile de pe Dâmbovița s'a dărâmat la sfârșitul veacului al XVI-lea. Un cronicar sas (Ostermayer) amintește că, la 1545, Mircea Ciobanul, temându-se să fie atacat pe neașteptate de boieri, ce se răsculară împotriva lui, „a poruncit să fie înconjurați Bucureștii cu pari mari de stejar”. Era poate o incintă lărgită a vechii cetăți care înconjura curtea și care trebuie să fi fost de piatră sau de cărămidă.

În aceste vremuri turburi, reședința domnească a oscilat între București și Târgoviște, după vremi și împrejurări economice sau politice, unii domni înforcându-se din nou pentru scurt timp în vechea reședință. Mihai Viteazul a stat la începutul domniei sale la București, el a clădit pe Dâmbovița podul care în secolul al XVII-lea îi poartă numele, dar după ce acest oraș a fost ars de Turcii lui Sinan Pașa, s'a retras cu curtea și oștenii lui din nou între vechile ziduri domnești dela Târgoviște, unde era mai aproape de Ardeal și mai departe de Turci. Abia în veacul al XVII-lea, Bucureștii devin capitala statornică a țării. La 1626, Alexandru Vodă Coconul, vorbind într'un hrisov despre întoarcerea sa dela Târgoviște la București, spune: „Când am venit domnia mea dela Târgoviște, aici în scaunul domniei mele la București, unde au

¹⁾ Două acte în limba latină ale lui Vlad Țepeș (13 Iunie 1458 și 4 Iunie 1460) sunt date „lângă râul apei Dâmbovița”, de sigur, tot din București. (I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul*, p. 320—321). Cele două acte menționate mai sus sunt în slavonește și au apărut în colecția noastră de documente, *Documentele Țării Românești*, I, p. 244 și 246.

stat și alți domni răposăți, străbunul domniei mele, Alexandru voevod și răposatul bunic al domniei mele, Mihnea voevod și răposatul părinte al domniei mele, Io Radul voevod...". Bucureștii erau acum scaunul consfințit de tradiție, Târgoviștea era socotită mai mult ca un fel de loc de exil.

Cauzele ridicării Bucureștilor. — Nu vom urmări aici istoria de glorie, poezie și durere a urbei noastre, ci ne vom întoarce la întrebarea pe care am pus-o la început: De ce au fost aleși tocmai Bucureștii drept capitală, sau, mai bine zis, de ce s'au adunat în acest loc, pe malurile Dâmboviței, lume multă, negustori, oșteni, țărani, încât acest centru a atras atenția domniei ca reședință?

Unii istorici, amintindu-și de vechea poveste a descălecării de peste munți, au spus că poporul cel des s'a coborât pe încetul dela munte spre Dunăre și acest mers al populației e însemnat cu mutarea treptată a capitalelor spre sud: Argeș, Târgoviște, București. Geograful german Traugot Tamm a emis această părere, văzând în ea o dovadă a continuității Românilor în Dacia, refugiați în timpul năvălirilor barbare în părțile muntoase. Dar azi nu mai admitem această coborâre a poporului întreg dela munți; noi Românii n'am fugit din calea barbarilor, n'am lăsat dușmanilor pământul, am fost aici și am rămas. Aceasta este punctul de vedere solid al istoriografiei noastre de azi.

S'au căutat și alte explicații ale mutării capitalei. Alți istorici au spus că suveranitatea turcească a împus domnilor noștri să-și aleagă o reședință mai aproape de țara pașahului și în locul Argeșului și a Târgoviștei, așezate mai aproape de Țara Ungurească, au fost siliți să se așeze la București, lângă Dunăre, sub ochii Turcilor.

În această părere este o parte de dreptate, dar în realitate nu poate fi vorba de o cauză politică; Turcii nu s'au amestecat în treburile interne ale domniei.

Dacă am admite pe Radu cel Frumos, domn adus de Turci și supus al lor, ca autor al acestui act, am fi înclinați să primim această părere drept bună. Dar am văzut mai sus că nu este așa; tocmai Vlad Țepeș, cel mai înverșunat dușman al Turcului, a mutat capitala țării către sfârșitul domniei lui, adică atunci când încetase relațiile cu păgânii.

Locul unde sunt așezați Bucureștii este o veche așezare omenească; s'a dovedit că în aceste părți, pe malurile lacurilor

din jurul orașului nostru, au fost numeroase localități preistorice. Erau locuri prielnice pentru viața omenească și ferite de năvălirile prădălnice ale dușmanilor.

În vechime, pe toată întinderea sesului muntean, până la marginile stepei Bărăganului, se afla o mare pădure, întreruptă pe alocuri de luminișuri și de luncile râurilor. Deia această pădure, din care au rămas azi numai întinderi relativ mici, în special înspre Nord și Nord-Est de București (pădurea Snagovului, de pildă), au rămas numiriile Teleormanului (pădure ne bună), a Vlăsiei, care nu este altceva decât codru Valahiei, adică al României prin excelență. Codrul se întindea aproape neîntrerupt deia Olt până la Dâmbovița (siav: râu stejarilor) și Argeșul inferior. Rolul acestor codri uriași, azi culcați în mare parte la pământ, a fost foarte însemnat în trecutul nostru. Codrul care a dăinuït întreg până târziu în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea și nu numai munții, a fost un loc de apărare împotriva barbarilor din Evul-Mediu. Era, cu luminișurile sale și cu luncile râurilor, un rezervor de populație românească.

Și în istoria altor țări, a Rusiei de pildă, codrii cu luminișuri au jucat un rol de apărare și conservare a națiunii în vremea marilor năvălitori. Moscova este așezată într'o astfel de regiune, și decăderea Rusiei de Sud, „a stepelor”, cu capitala la Kiev, înlocuirea ei cu Rusia codrilor dela Moscova după năvălirea Tătarilor este un fenomen bine studiat în istoria Rusiei, datorit mutării populației spre aceste regiuni mai ferite.

Pe linia ce despărtea odinioară regiunea codrilor mari din sesul dunărean de steпа deschisă popoarelor nomade (Bărăganul) se află orașul București. Această așezare, chiar pe marginea pădurii, este deosebit de favorabilă pentru schimbul care se făcea între produsele regiunilor pădurilor și aceea a câmpiilor.

La mijlocul acestei linii, ce coboară dela munți spre Dunăre, este o regiune de bălți bogate, Snagovul, Căldărușanii și altele. În aceste părți se ridicaseră din primele vremuri ale principatului muntean o serie de mănăstiri: Snagovul, pe o insulă a lacului, mănăstire pomenită încă din vremea lui Mărcu cel Bătrân, Bolintinul pe Argeș, numit în vechile hrisoave „mănăstirea Bolintinul din Pădurea cea Mare”, întemeiată de un logofăt al aceluiași domn, Strugălca, mai la Sud, aproape

e Giurgiu, pomenită tot sub Mircea, azi dispărută. Aceste mănăstiri, pe lângă rolul lor religios, aveau și un rol comercial important; moșii întinse erau stăpânite de călugări, dăruite domnii și boierii evlavioși.

În jurul lor și în legătură cu ele, trăia o lume de neguțari, cărăuși, vătășei de moșii. Produsele moșilor mănăstirești erau vândute pe bani buni și aceste moșii se întindeau adesea în județe depărtate de mănăstirea proprietară.

Astfel mănăstirile din Oltenia, Cozia în special, aveau în tăpânire bălțile bogate cu pește dela Dunăre, la vărsarea Iamniței. Șirurile nesfârșite de căruțe încărcate cu pește sărat trăbăteau țara dela un capăt la celălalt și treceau și peste graniță, în special în Ardeal. Era firesc deci ca în acest centru important comercial, între mănăstirile bogate, să se ridice de Dâmbovița un loc de popas și de târg, Bucureștii.

*Organizarea vechilor târguri*¹⁾. — Trebuie să lămurim acum, pe scurt, ce erau târgurile vechi. Un târg sau un oraș e deosebit de un sat prin aceea că era o așezare de neguțari și meseriași în jurul unui bălci sau iarmaroc. Dreptul de a ține târg de vite sau de alte produse era un privilegiu, pe care-l putea da numai domnul și, de obicei, nu-l dădea decât așezărilor care erau proprietatea domniei. Cu alte cuvinte, orașe și sate putea numi o așezare omenească cu privilegiu domnesc de târg și care era de cele mai multe ori proprietate domnească, al toate casele și moșia târgului dimprejur. Și Bucureștii au fost proprietatea domniei, locuitorii puteau avea case și parte de moșia târgului, în schimbul unei dări speciale, pe care o plăteau domnului. În jurul Bucureștilor era o moșie domnească, cunoscută de târgoveți, cuprinzând în veacul al XVIII-lea mai multe sate. De această moșie domnul putea dispune și putea face danii dintr'însa. Astfel Șerban Cantacuzino dăruiește la 1683 fratelui său Mihai, „ca să-i fie lui dar și milă dela domnia mea, stânjeni 250 de moșie, care au fost domnească și se începe lungul ei din capul orașului Bucureștilor despre Târgul de Afară și merge prin tufele orașului, până ce dă capul moșiei în matca Colentinei, carea să și hotărăște din sus cu moșia mănăstirii Căldărușanilor și din jos cu moșia mănăstirii lui Mărcuță... Este plină dă tufe și dă mărăcini și nu este nici

¹⁾ Vezi pe larg studiul nostru „Comunele medievale în Principatele române”, în prezentul volum.

de o hrană, nici aduce un venit domniei". (Condica Fundeni, Doamnei, la Creditul Rural).

Capitala, ca și alte târguri ale țării, era deci moșia domniei. Avea o organizare municipală autonomă după chipul comunelor din Apus, cu un consiliu ales de târgoveți, în frunte cu un județ și cu 12 pângari (bürger), dar și cu pârcălabul, reprezentantul domniei.

Târgul avea și drept de a lua vamă, care era a domnului, o vamă mică pentru trecerea căruțelor cu marfă și o vamă mare pentru desfacerea produselor în târg. De altfel, conform privilegiilor domnești din veacul al XV-lea, căruțelor încărcate ale mănăstirilor nu li se putea lua vamă „nici de pârcălabii de orașe, unde sunt târguri, nici de vornici”. Aceste vămi la târguri s'au numit mai târziu accize, spre a le deosebi de vămile dela granițe, și erau mult mai importante decât cele dela marginea țării, la pasurile munților sau la vadurile Dumării. Ele erau o adevărată bogăție pentru vistieria domnească.

Așa dar, pentru ca un oraș să fie înfloritor, trebuia să fie la mijlocul unui drum comercial, punct de trecere și în același timp de desfacere a mărfurilor în jarmarc. Un astfel de centru, dacă era proprietatea domniei avea privilegiul de bâlci și de organizare autonomă. Situația înfloritoare era condiționată de așezarea la mijloc între centre de producție diferite sau de drumuri de comerț, ca să poată veni negustorii din ținuturi deosebite, să cumpere și să vândă.

Bucureștii și comerțul sud-dunărean. — Multă vreme Târgoviștea a împlinit aceste condițiuni. Era la mijloc pe drumul Ialomiței, artera cea mai însemnată a comerțului muntean în veacurile al XIV-lea și al XV-lea, care unea Brașovul, centru important al comerțului săsesc cu Orientul, prin pasul Branului, cel mai umblat pas al Carpaților noștri pe atunci, cu Dunărea, la Târgul de Floci, care era târgul lânii mocanilor, la gura Ialomiței, azi dispărut, și mai la Nord, cu Brăila, unde veneau corăbiile de pe mare.

Pe ce drum de comerț era așezat târgul Bucureștilor? Era mai întâi un drum bătătorit, care purta în documente numele de „Drumul Slatinei”, pentru popasul dela Olt, drum care trecea de-a-curmezișul țării, din Oltenia spre balta Dunării. Era mai mult, cum am spus, un drum al carelor cu pește și în genere al mărfurilor mănăstirilor. Un târg domnesc, așezat

pe acest drum, trebuie să fi atras negustori mulți și să fi făcut afaceri mănoase.

Dar aceasta nu era de ajuns ca să se ridice Bucureștii deasupra Târgoviștei, orașul bogat pe drumul mare al negoțului extern, pe lângă care Bucureștii apăreau până în secolul al XVI-lea ca un centru secundar, pe o linie laterală. Târgoviștenii aveau încă din vremea lui Dan II (1413-1431) privilegii domnești speciale pentru negoțul lor, cu obligația negustoriilor străini le a se opri în târgul lor.

Ei întrețineau legături strânse cu Sașii din Brașov, aveau case de negustori raguzani dela Adriatica și alți occidentali, grupați în jurul vechii biserici catolice.

Ceea ce a produs căderea Târgoviștei și înlocuirea ei cu Bucureștii a fost însă decăderea comerțului sășesc în principate și suzeranitatea turcească. Orașele sășești din Ardeal au fost bogate, cât timp puteau face schimb între produsele Apusului, în special cele ale orașelor hanseatice din Germania, și cele din Orient, aduse de Venețieni și Genovezi pe mare. Când acest comerț a încetat, când au decăzut, în veacul al XV-lea, și orașele hanseatice, cât și vestitele republici din Italia, când mariile descoperiri geografice, călătoriile în jurul Africei și în America au atras spre alte meleaguri pe negustori și capitaliști, și aceste colonii înaintate ale Germanilor din Ardeal au decăzut.

De altă parte, suzeranitatea turcească lega strâns, nu numai politicetse, ci și economicetse Țara Românească de Imperiul Otoman. Principalele produse de atunci ale țării, vitele, peștele, grânelor și lemnele, încep să fie cumpărate în mare parte de Turci pentru aprovizionarea oastei, capitalei și provinciilor întinșului lor imperiu. Prin aceste cumpărături, care fac din țările noastre grânarul imperiului pađișahului, se aduce desigur bănet în țară, nu așa de mult ca prin marele comerț italian și sășesc din Evul-Mediu, căci Turcii plătesc prost, dar totuși acest negoț devine principalul izvor de bogăție adusă din afară, un stâlp al vieții economice a țării, într'o perioadă când această viață era ce e drept, în decădere. Negustorii care se ocupau cu acest negoț erau, în veacul al XVI-lea, în special Greci care luaseră în mână întreaga viață comercială a Imperiului Otoman. Astfel se explică, nu prin fuga lor la căderea Constantinopolului, influența grecească și mulțimea de Greci care vin de atunci și se așează în țara noastră. Comerțul cu

imperiul turcesc e așa de important la sfârșitul veacului al XVI-lea, avea o însemnătate așa de vitală pentru țară, încât însuși Mihai Viteazul e silit, în cursul vestitelor sale lupte cu Turcii, să încheie un moment dat pace cu sultanul, mai mult un armistițiu, motivând această măsură față de împăratul nemțesc, aliatul său, prin aceea că țara a sărăcit, nemaiputând face comerț peste Dunăre și are nevoie de un timp de răgaz, cu reluarea negoțului, spre a se reface.¹⁾ Incepând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, comerțul nostru este în special sud-dunărean, țara noastră face parte dintr'un organism economic balcanic, prin direcția drumurilor, neamurile negustorilor și felul mărfurilor, iar legăturile cu Occidentul și centrul Europei slăbesc.

Turcii aveau dincoace de Dunăre, în țara noastră, câteva cetăți întărite, care erau locuri de pază și de trecere ale oștirii, dar și ale negustorilor. Aceste cetăți turcești purtau numele de raiale. Cea mai importantă din raiale, din punct de vedere militar și economic, era Giurgiu, pe unde trecea drumul cel mai scurt spre Constantinopol. Acolo era locul de scurgere a celei mai mari părți a produselor cumpărate de Turci în țară, și pe la 1450 această cetate căzuse definitiv în stăpânirea otomană. Drumul Giurgiului devine principalul drum al comerțului nostru, în locul drumurilor spre Ardeal, treptat rămase pe planul al doilea.

Bucureștii erau popasul principal, târgul cel mai mare pe acest drum al Giurgiului. Intemeiat mai de mult, în legătură cu drumul peștelui și cu mănăstirile de la marginea pădurii, el capătă, după luarea Giurgiului de către Turci și după concentrarea comerțului în această direcție, o importanță de prim ordin. Câtă vreme drumul Ialomiței și comerțul cu Ardealul a fost mai însemnat, Târgoviștea a rămas capitală și multă vreme importanța celor două orașe a stat în cupăna, ceea ce se vede prin schimbările de reședință. Când negoțul nostru se îndreaptă hotărât spre Dunăre și cel șasesc decade, crește importanța Bucureștilor, care atrage pe toți negustorii și pe ceterii doritori de a se îmbogăți, întrece ca populație Târgoviștea și domnul își așează aici scaunul.

Este, așa dar, adevărat că suzeranitatea turcească a făcu

---

¹⁾ Cronica lui Bałtazar Walter, care reproduce pe a lui Tudosi Rudeanu, românește.

să se mute scaunul țării, dar pricina schimbării a fost economică și nu politică.

Importanța strategică. — Nu trebuie să pierdem însă din vedere nici importanța politică sau, mai bine zis, strategică a așezării Bucureștilor. În șesul muntean mijlociu, mlăștinos și străbătut de râurile Dâmbovița, Argeș și Neajlov, este un punct mai înalt de pază la marginea pădurii. Bucureștii sunt clădiți pe o serie de dealuri înalte. Azi aceste dealuri s'au tocit foarte mult de pe urma lucrărilor edilitare, dar odinioară se ridicau mândre, cu cetățui în vârful lor, mitropolia, mănăstirile Mihai-Vodă, Radu-Vodă, înconjurate cu ziduri. Nu știm pe care din aceste dealuri era vechea Cetate a Dâmboviței din veacul al XV-lea, poate pe locul unde s'a ridicat mai târziu Mitropolia. În orice caz, Bucureștii erau pe un loc mai înalt și mai ferit în șes, la marginea pădurilor, loc unde se puteau aduna locuitori mulți, punct de pază pentru oșteni și de observație spre Dunăre. Acolo, sub apărarea ostenilor, cinstiții negustori puteau să se așeze în jurul bisericilor închinat sfintilor de către breșlele lor, și aceasta a contribuit la ridicarea orașului și la alegerea lui drept sediu al domniei.

O evoluție naturală a împrejurărilor economice și situația strategică în câmpie au impus alegerea capitalei Țării Românești. Această constatare are o importanță deosebită pentru înțelegerea trecutului nostru în adevărata lui lumină.

Trebue să vedem în istoria noastră mai veche, nu atât elementul personal al reformatorilor, cât evoluția lentă, datorită cauzelor naturale, ce trebuiesc cercetate cu atenție. De altă parte, am văzut că existența unei capitale la noi, a unui centru politic, ce urmează centrul de greutate al vieții economice a țării, înseamnă o viață politică organizată pe o treaptă înaintată, și acest fapt își are importanța lui.

1938.

IX.

INCEPUTURILE LITERATURII IN LIMBA ROMÂNĂ

Problema originii literaturii în limba vulgară. — Problema originilor este întodeauna în toate domeniile una din cele mai anevoioase și în general este ocolită de cercetătorii prudenți. În literatura noastră problema originilor în datele ei prime este asemănătoare cu aceea din literaturile apusene ale Europei, adică trecerea dela limba clasică, limba bisericii, la limba vulgară pentru expresia literară și științifică. Literaturile medievale erau dominate de concepția că ceea ce rămâne ca idee și ca formă aleasă, nu se poate exprima decât în câteva limbi, limbele clasice, pentru că aceste limbi sunt desăvârșite ca structură, pe când limba vorbită de popor, limba vulgară, ar fi incompatibilă să îmbrace tot ceea ce este delicat, subtil și abstract. În apus, limba latină era nu numai limba bisericii catolice, așa cum a rămas până astăzi, dar și a filosofiei, științei și literaturii. A trebuit să se facă o revoluție în spirit, ca să se poată admite mai întâi în literatura socotită ușoară, povestiri pentru femei, și în genere cea distractivă, apoi în cea mai înaltă, limba vulgară. Limba poporului a pătruns târziu de tot în filosofie și în știință, iar ca să intre în biserică, a trebuit o revoluție religioasă. Reforma, care a avut drept urmare mij de morți și o serie de războaie ce au ținut un veac și mai bine. Istoricii literari apuseni sunt de acord, admitând că originea literaturilor în limba națională, e vorba numai de

cele beletristice, porcede dela nobilime și anume este opera nobilimei provensale, care a înrăurit apoi literatura franceză și cea italiană. Provența, regiune de nobili bogați și puternici, a luat inițiativa acelei literaturi de povestiri eroice, epopei medievale, povestiri romanțate ale faptelor cavalerilor (romans courtois), care se ceteau la castele și în „camerele femeilor”. Fără influența provensală nu se poate concepe opera revoluționară a lui Dante în introducerea limbii naționale. Cu alte cuvinte, originea literaturii în limbă națională se explică pe baze sociale. Literatura în limba latină era în genere opera clerului cult și a universităților, conduse și ele de clerici. Nobilimea era mai puțin cultă decât clerul și curțile regale; ea nu putea mănui cu aceeași ușurință și nu putea înțelege limba lui Virgil, de aceea a creat o literatură pe seama ei, nu numai în privința fondului (eroism și aventuri erotice), dar și ca limbă, limba națională. Originea literaturii în limbă națională în apusul Europei, stă deci la intrarea clasei nobile în creația literară. Nu putem intra în amănunte în această chestiune, care pentru scopul urmărit de noi este numai un punct de plecare, așa că ne-am mulțumit să schițăm problema pentru Apus în formă foarte generală¹⁾.

În literatura română există desigur aceeași problemă. Și la noi a existat o literatură în limba „clasică”, limba Bisericii, anume literatura slavonă, care însă la un moment dat a încetat și a făcut loc literaturii în limba „vulgară”, adică în românește. Bine înțeles, limba slavonă întrebuintată la noi, e vorba de limba traducerilor cărților sfinte de către Metodie și Chiril, un dialect macedonean al limbii bulgare, care în secolul al XV-lea se transformă sub influența elementelor medio-bulgare, nu are dreptul la calificativul de *clasică*, decât în calitatea ei de limbă sacră. Limba slavonă la noi n'a fost numai limba Bisericii, ea a dat o literatură istorică: letopisețele Moldovei în limba slavonă, o literatură juridică didactică: învățăturile lui pseudo Neagoe Basarab, și chiar

---

¹⁾ Cf. pentru literatura provensală, A. Jeanroy, *La poésie épique des troubadours*, Paris 1934. J. Anglade, *Histoire sommaire de la littérature méridionale au Moyen-Âge*, Paris 1921. Pentru cea franceză, Gaston Paris, *Littérature française au Moyen-Âge*, Paris, 1888. A. Jeanroy, *Les origines de la poésie lyrique en France*, Paris, 1889. Pentru cea italiană. A. Bartoli, *I primi due secoli della letteratura italiana*, Torino, 1880; G. Bertoni, *Il Duecento*, Roma, 1930.

versificată¹⁾. Și la noi s'a produs deci la un moment dat o revoluție în spirit, a venit o epocă în care oamenii au început a gândi altfel, au văzut că se poate și se cuvine a scri românește, de unde până atunci credeau că nu se poate și nu se cuvine. Problema originilor stă deci în această transformare a cugetelor: când și de ce și sub ce înfrăuriri s'a produs ea?

Istoriile literaturii române admit în genere că dela Biserica a pornit exemplul: primele traduceri ale cărților sfinte la început izolate, chiar proscrise, au creat încetul cu încetul un curent literar și odată cu acest curent în literatura bisericească se naște și un imbold pentru literatura profană, în special pentru cea istorică. Astfel dela Biserică ar purcede literatura noastră națională. În privința influențelor care au determinat trecerea literaturii bisericești dela limba slavonă la cea română, părerile sunt împărțite. Păreră mai veche, a lui N. Iorga, împărțită de Sextil Pușcariu, Al. Procopovici și J. A. Candrea²⁾, este că marea revoluție religioasă a husitismului a pătruns prin Maramureș la Români și a determinat la începutul veacului al XV-lea începuturile literaturii în limba română. O. Densusianu și apoi Al. Rosetti sunt de părere că cele mai vechi texte bisericești în românește datează abia din veacul al XVI-lea și au fost rezultatul influenței reformei luterane, introduse în mijlocul pământului românesc de către Sași ardeleni³⁾. Alte ipoteze demne de menționat sunt și acelea ale lui Ilie Bărbulescu: influența catolicismului, care, pentru motive de propagandă, îngăduia traducerea cărților bisericești în limba națională a fost determinantă ca prima influență literară în limba națională la noi⁴⁾, iar de

1) P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine et son importance pour les littératures slaves*, Praga, 1928.

2) N. Iorga, *Istoria literaturii religioase* (Introducere la Studii și documente, VII), București, 1904, p. XVI—XLI (aci s'a emis întâia oară această ipoteză), Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române, epoca veche*, ed. II, Sibiu, 1930, pp. 62—73; Al. Procopovici, *Arhetipul husit al catehismelor noastre luterane*, Suceava, 1937 (extras din Făt frumos, II), J. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană. 1. Introducerea*, București, 1916, pp. XLI—XCVII.

3) O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1914, p. 8 și Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, București 1932, pp. 5—9.

4) Ilie Bărbulescu, *Cercetări istorico-filologice*, București, 1890, pp. 7—26.

curând Milan Sešan și Stefan Ciobanu au afirmat că o mișcare internă în biserica ortodoxă română din veacul al XV-lea, deci pe teren românesc, fără a mai alerga la influențe externe, a produs această schimbare. Autorii acestei teorii nu arată de altfel cauzele sociale și intelectuale schimbate, care să fi necesitat părăsirea limbii slavone¹⁾.

Creдем că problema trebuia pusă pe alt teren și anume pe acela pe care a fost pusă pentru literaturile occidentale și că în acest chip vom dobândi rezultate neașteptate pentru istoriografia noastră literară. Fenomenele de istorie națională câștigă întotdeauna, când sunt puse într'un cadru de istorie universală, iar analogiile istorice sunt întotdeauna instructive.

Cele mai vechi texte românești. — Cele mai vechi texte românești sunt, precum se știe, manuscrisele care poartă numele, date de cercetătorii zilelor noastre, Psaltirea și Codicele Voronețean, Psaltirea Scheiană, Codicele Hurmuzachi, un grup de catehisme, plus alte câteva fragmente, toate texte bisericești. Am spus că asupra vechimei lor și a influențelor care le-au produs, părerile sunt împărțite. Sunt însă câteva fapte sigure: toate aceste texte sunt înrudite, limba, stilul lor arată un grup de traducători din slavonește, care lucrau în același timp, în aceeași regiune, sub aceeași influență. De oarece *simbolul credinței* din Psaltirea Scheiană nu este cel pravoslavnic, ci cuprinde pe *filioque*, iar catehismele românești, care fac parte din aceeași grupă de texte, sunt vădit de influență luterană, putem conchide că influența literară care a dat naștere acestor texte este *neortodoxă*. E vorba deci de literatură pentru Români, comandată de *eterodocși* și stând sub influența lor directă. Fenomenul rotacismului, care se vede în aceste manuscrise, este o dovadă că au fost scrise în Maramureș sau Ardealul de Nord, deci în regiuni unde nu Români erau stăpâni. Amestecați cu alte neamuri, care din punct de vedere politic stăteau pe o treaptă superioară, Români adeleni au suferit în oarecare măsură influența lor. Totuși, ei n'au primit religia națiunilor dominante (lutra-

¹⁾ Milan Sešan, *Originea și timpul primelor traduceri românești ale Sf. Scripturi*, Cernăuți, 1939; St. Ciobanu, *Inceputurile scrisului în limba română*, Acad. Rom., memoriile sect. literare, XXIII, 1941 cf. și I. Nistor, *Cărțile liturgice din Bucovina și introducerea limbii române în biserică*, *ibidem*, tom. XXV, 1943.

nism la Sași, calvinism la Unguri), așa că putem spune că textele rotacizante reprezintă o influență streină, pe care Biserica și neamul românesc n'a primit-o. Această constatare fixează locul acestor texte în literatura română: ele n'au putut crea un curent național de literatură română, pentru că Românii le-au respins. E drept că între textele rotacizante și tipăriturile lui Coressi au existat legături și că tipografii de la Brașov au folosit aceste texte, modificând particularitățile dialectice. E locul să spunem aci în subsidiar că folosirea de către Coressi a traducerilor maramușene este pentru noi o dovadă că primele traduceri românești ale cărților sfinte datează din secolul al XVI-lea sub influența luterană și nu din al XV-lea sub influența husită. În adevăr, editorii și tipograful din Brașov n'au putut face cercetări arhivalice ca să desgroape manuscrisele uitate, vechi de un veac, părăsite de toată lumea și e logic să admitem că au continuat cu meșteșugul tiparului același curent început cu puțin înainte pe calea manuscriselor. Deosebirile dintre limba tipăriturilor coressiene și aceea a textelor maramușene se datoresc, nu depărtării seculare în timp dintre ele, ci faptul că unele au fost alcătuite în nordul Ardealului în dialectul de acolo, iar tipăriturile l-au transpus în dialectul din sudul provinciei. Între centrele de traduceri maramușene din nord și inițiativa de răspândire prin tipar din sud, trebuie în chip necesar să admitem o legătură.

Dar nici tipăriturile lui Coressi nu pot fi socotite ca stând la începutul literaturii române. Lucrări *eretice* din punct de vedere românesc, ele n'au putut crea un curent de imitație. Nu dela acest model eretic s'a tras opera de traduceri ale cărților bisericesti din veacul al XVII-lea în Principatele Române. Cărțile lui Coressi n'au servit ca model, nici ca ajutor traducătorilor din Principate, din marea epocă a lui Vasile Lupu și Matei Basarab, și cu atât mai puțin lui Dosoftei și Antim Ivireanu, care probabil că nici nu le-au cunoscut. Nicăieri cărțile lui Coressi nu sunt citate, nici nu se poate dovedi folosirea lor în traduceri din Muntenia și Moldova. Dimpotrivă, se poate dovedi ușor că toate traduceriile lui Varlaam Dosoftei, ca și ale școlii mai vechi dela curtea lui Matei-Vodă, sunt traduceri executate direct după manuscrisele sau cărțile slavone și nu reproduceri sau prelucrări ale traducerilor tipă-

rite în Ardeal în secolul al XVI-lea¹). Între acestea din urmă și curentul de traduceri din Muntenia și Moldova este nu numai o prăpastie de un veac, dar și prăpastia deosebirii de credință. Prin nimic nu se poate face o legătură de cauză la efect între mișcarea de traduceri luterane și calvine pentru Românii din Ardeal, mișcare care se termină printr'un succes complet din punctul de vedere al credinței; și între introducerea limbii române în Biserica ortodoxă în veacul al XVII-lea. Adevărata introducere a limbii române în Biserică, adevăratul început al literaturii române este independent de mișcarea de traduceri din Ardeal din veacul al XVI-lea. Operele ieșite din influența luterană și calvină sunt un episod local și izolat în timp și în spațiu, voit de străini pentru Români, care n'au creat un curent și nu pot sta la originea literaturii române. Începuturile literaturii române ca un curent continuu, trebuiesc căutate abia în veacul al XVII-lea.

Introducerea limbii române în Biserică. — Introducerea limbii române în Biserica ortodoxă din Principate și din Ardeal în locul celei slavone, se constată numai începând din a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Multă vreme s'a crezut că această mare operă națională se datorește lui Matei Basarab și Vasile Lupu, domni luminați și protectori ai culturii pravoslavnice. Dar I. Biau a arătat încă din 1904 că sub egida acestor domni s'au tipărit numai cărți românești de lectură pentru învățatura preoților: Cazanii, Trebnicul, acele cărți pe și biserica catolică le admite în limba vulgară și nu cărțile fundamentale ale liturghiei: Liturghierul și Sf. Scriptură²). Cu acestea nu se împlineste introducerea limbii naționale în biserici; abia la 1679 Dosoftei traduce Liturghierul și la 1688 frații Greceanu traduc pentru prima oară Sf. Scriptură în românește. Cu toate acestea, nici atunci introducerea limbii române în Biserică nu e deplină, căci Antim Ivireanu, la 1700, tipărește la mănăstirea Snagov o gramatică slavonă pentru preoți români³). Așa dar, în plină epocă borâncovenească,

¹) Chiar dacă am admite cu unii cercetători influența coresiiană asupra Cazaniilor lui Varlaam, acest ajutor tehnic, nu a putut fi cauza care a provocat literatura de traduceri în românește.

²) I. Biau, *Despre introducerea limbii românești în biserica Românilor*. Acad. Rom., discurs de recepție. București, 1904.

³) Despre izvoarele și sensul acestei gramatici voi publica un

victoria limbii române nu era încă un fapt împlinit. Introducerea limbii române în Biserică este deci mult mai târzie decât se crede în deobște; ea datează dela sfârșitul secolului al XVII-lea și dela începutul celui următor și s'a făcut firește, treptat. Câteva mărturisiri rămase neobservate de istorici, sunt decisive pentru această datare. Cea mai veche dovadă că se cânta Liturgia în românește în unele biserici, este totuși din vremea lui Vasile Lupu, cand diaconul arab Paul de Alep, în amintirile sale de călătorie, spune că la 1653, la mănăstirea Galata de lângă Iași, copiii de casă (pași) ai domnului cântau, când vodă era de față, în cele două coruri dela strană, „în corul dela dreapta cântau grecește și în cel din stânga românește”). Dar acesta nu înseamnă că liturgia propriu zisă și citirea Evangheliei se făcea în limba țării, căci e vorba numai de anumite cântări. Dar opera de românizare a cultului nu era împlinită nici în vremea lui Brâncoveanu, călătorul englez Chisthult spune la 1702 că în cele mai multe biserici muntene slujba e rostită în slavonește, iar după secretarul italian Del Chiaro, care scrie după 1716 și a cămii mărturie este foarte importantă: „Chiar în unele biserici din Țara Românească s'a adoptat limba română, despre care lucru eu mi-am arătat mirarea față de câțiva boieri, dar mi s'a răspuns că *acest abuz în cele religioase a fost introdus în zilele noastre*, pentru că mulți preoți, când au fost hirotonisiți, nu știau altă limbă decât cea românească“²⁾). Dimitrie Cantemir spune și el în aceeași epocă că adesea în serile de iarnă traducea bătrânului său părinte, Constantin Cantemir (1685-1693), om fără știință de carte, pasaje din Sf. Scriptură slavonă în românește. Deci pe atunci, la curtea domnească din Iași, la sfârșitul veacului al XVII-lea, nu era niciun text românesc al

---

studiu cu alt prilej, când voi arăta că ea este o reproducere a Gramaticii slave a lui Meletie Smotricki din Evjia, 1619, reeditată la 1629 și 1648.

¹⁾ Paul d'Alep, *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche*, ed. și traducere Vasile Radu, Patrologia Orientalis, XXII, Paris, 1927, p. 454. În traducerea E. Cioranu, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia*, București, 1900, p. 32, pasajul respectiv e trunchiat.

²⁾ Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, București, 1914, pp. 87-88. Preoții binecuvântau mesele bisericesti în slavonă, p. 44.

Sf. Scripturi¹⁾. În Oltenia liturghia slavă se menține în biserică la 1726²⁾.

Când Dosoftei, la 1679, publică la Iași primul Liturghier românesc, își dă seama că face operă de inovator și inițiator. Prefața la această carte decisivă pentru evoluția literaturii noastre bisericești arată temeiurile marelui reforme din Biserica română. Întâi sunt precedente: ortodoxia de origine greacă a îngăduit și în alte părți liturghia în limba națională, liturghia siriacă și cea armeană. În al doilea rând, sunt citatele din epistola Sf. Pavel și din alte lucrări ale părinților Bisericii, în slavă, greacă și latină, arătând că e permisă liturghia în limba națională: „Dece ceea ce-s pravoslavnicii întru totu și de va fi de elieneasca limbă totul nepartnicii, pre limba sa să slujească Sf. Liturghie“. Apoi s'a cerut pentru Biserica Moldovei deslegare dela patriarhul Alexandriei, „luându dela Svînția sa voe, tâmplându-să în Iași Svînția sa, am tipărit această svântă carte“. Nevoia pentru popor și preoți de a avea liturghia într'o limbă pe înțeles este desigur și ea arătată, alături de aceste justificări canonice: „Să înțelegă toți, carii nu 'ntălegu sârbește sau elinește“³⁾. Deci se poate spune că prefața aceasta a lui Dosoftei din 1679 este prefața introducerii limbii române în Biserică, căci ea cuprinde deslegarea pentru această reformă. Imediat după apariția Liturghierului lui Dosoftei la Iași, apare și Liturghierul românesc din București, la 1680, tipărit din porunca lui Șerban Cantacuzino⁴⁾. Reforma nu era totală: în același an apare și un Liturghier slavon la București⁵⁾. Așa dar, înainte de a stabili cauzele care au dus la introducerea limbii române în Biserică, am fixat datele fenomenului. El începe în formă timidă prin cărți de lectură în mijlocul veacului al XVII-lea, ia formă hotărâtă prin traducerea Liturghiei, cu o prefață justificativă din punct de vedere canonic al reformei (1679) și nu este o operă împlinită decât la începutul

¹⁾ D. Cantemir, *Vita Constantinii Cantemirii*, ed. N. Iorga, Vălenii de Munte, 1923, p. 92. Tot Cantemir în *Descriptio Moldaviae*, p. 154 spune că la mitropolia din Iași și azi (la 1716) jumătate liturghie era în slavonește, cealaltă jumătate în grecește.

²⁾ Dobrescu, *Istoria bisericii în Oltenia*, p. 184.

³⁾ I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 225 și pasajele adaose de Dosoftei în ediția *Liturghierului* din 1683, *ibidem*, I, p. 262.

⁴⁾ *Ibidem*, I, p. 229—237.

⁵⁾ *ibidem*.

veacului al XVIII-lea. Este așa dar o reformă pe care cu drept cuvânt o putem numi în istoria culturii noastre târzie, precedată de alte fenomene culturale, care au putut-o influența.

Literatura istorică a precedat pe cea bisericească.— În genere, în istoriile literaturii române, capitoul privind la literatura bisericească precede pe cel închinat cronicarilor, adică începuturilor literaturii istorice. Această așezare a materiei provine din ideea preconcepută că originile literaturii române se trag dela Biserică, dar la o mai atentă cercetare a faptelor se vede ușor că ea nu este îndreptățită.

În *epoca slavonă* a literaturii noastre, în veacurile al XV-lea și al XVI-lea, producția literară e dominată de două genuri: cel religios și cel istoric. Dar pe când literatura religioasă ortodoxă la Români prin natura ei este lipsită de originalitate, mulțumindu-se cu reproducerea textelor slave, traduse din grecește în Bulgaria și Serbia, cea istorică reprezintă o sforțare originală de a pune în scris faptele de seamă ale voievozilor. Noi n'am avut teologi medievali. Românii, popor prea modest și cuviincios, n'au cutezat a se înălța cu gândul până la legile lui Dumnezeu și au primit supuși și respectoși cuvântul bisericii venit dela Bizanț prin mijlocire slavă. Dar istorici în limba slavonă am avut în Moldova și poate și în Țara Românească (dacă începuturile cronicii muntene, păstrate azi în mai multe compilații românești, au fost, cum se pare, alcătuite la început în slavonește).

Prima cronică în limba română este aceea a lui Mihai Vițeazul (intercalată în compilația lui Stoica Ludescu). Această cronică este vădit, după limbă o operă originală nu o traducere¹⁾. Ea are particularitatea de a fi, nu o cronică a domnului, ci a familiei boierești a Buzeștilor olteni, ce apare pe primul plan în toată lucrarea aceasta plină de viață și de pasiune. Cronicarul face chiar rezerve asupra lui Mihai-Vodă, când marele domn cutează să nu asculte de sfatul Buzeștilor: „Mihai-Vodă își înalță mîntea de sfatul cel neînțelept“²⁾. Este deci o operă istorică românească din jurul anului 1600. Tot în Țara Românească iese la iveală *Cronograful* lui Mihai

1) N. Iorga, *Cronicile muntene*, Analele Acad. Rom., ser. II, XXI, 1889, pp. 10—11.

2) *Cronica anonimă a Țării Românești*, ed. Ioanid, Istoria Țerei Românești, București, 1858, p. 66.

Moxa scris la 1620¹⁾, o traducere după cronica medio-bulgară a lui Manasse și după cronica bulgară din veacul al XV-lea, descoperită de I. Bogdan, cu modificări și adausuri la sfârșit, privitoare la istoria Românilor²⁾. (Moxa omite din izvorul său, cronica bulgară retragerea lui Mircea după lupta dela Rovine și amănuntul că Bajzid a lăsat garnizoane în Țara Românească).

În Moldova, după mărturia lui Miron Costin, cel mai vechi cronicar al țării, care scrie românește, a fost Eustratie logofătul al treilea. „Istoricul cel dintâi, Istrate logofătul al treilea; avem și al doilea după dânsul, pe Ureche vornicul”³⁾. Eustratie a ocupat funcția aceasta înainte de domnia lui Vasile Lupu și a mai trăit fără slujbă sub acest domn. Este autorul unei traduceri a Pravilelor din neogreacă (1632), iar letopisețul său în formă originală s'a pierdut⁴⁾. Dar este clar, pe baza acestei afirmații a lui Miron Costin, că vechiul „letopiseț moldovenesc”, folosit ca izvor de Grigore Ureche, este opera predecesorului său, Eustratie. De oarece Ureche lucrează ca un compiler, nu este greu de aflat care sunt pasagiile din cronica lui culese din vechiul letopiseț moldovenesc al lui Eustratie (aceste pasaje sunt îndicte în genere astfel: „spune letopisețul nostru cel moldovenesc...”⁵⁾). Cronica lui Eustratie apare ca o scriere istorică independentă de vreun partid sau domnitor, o traducere a vechilor anale slavone, cu adausuri din legende: minunile sfântului Procopie și ale sfântului Dimitrie⁶⁾.

Grigore Ureche el însuși moare la 1647 și a scris probabil cronica sa pe la începutul domniei lui Vasile Lupu, iar

1) Publicat de Hasdeu, *Cuvente din bătrâni*, I, București, 1878, pp. 313—406.

2) P. izvoarele lui Moxa, I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung* Archiv für slavische Philologie, XIII, 1890, pp. 481—536, unde se publică și cronica bulgară folosită de Moxa.

3) M. Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească*, ed. P. P. Panaitescu, Acad. Rom., X, 1929, p. 88.

4) Despre Eustratie, cf. C. A. Stoide, *Contribuții la biografia lui Eustratie logofătul*, în *Arhiva (Țași)* XL, 1933, pp. 123—127 și XLI, 1934, pp. 2—12.

5) Gr. Ureche, *Cronica*, ed. C. Giurescu, (*Letopisețul țării Moldovei dela Aron Vodă*), București, 1916.

6) *Ibidem*, pp. 65 și 81.

Eustratje, care este mai vechi decât dânsul, trebuie s'o fi scris pe a lui pe la 1625-1630.

Din aceste fapte amintite pe scurt, rezultă o concluzie interesantă: *istoriografia în limba română a precedat cu aproape un veac introducerea limbii române în Biserică*. Dacă ținem seamă de faptul că prima cronică românească cunoscută, aceea a lui Mihai Viteazul, apare la 1600, iar introducerea limbii naționale în Biserică se face abia la sfârșitul veacului, avem o distanță de un veac între aceste două fenomene literare. Este deci greșită părerea că literatura română porcede dela Biserică, căci literatura bisericească în limba română a fost precedată de genul istoric. Acestui gen îi revine întâietatea în privința originilor literaturii noastre; literatura română porcede dela istorie, adică dela slăvirea faptelor trecutului românesc. Foarte instructiv și elocvent este faptul că în cronica lui Miron Costin, care reprezintă la 1675 apogeul școlii cronicarilor, atunci când autorul citează pasaje din Sf. Scriptură, o face în limba slavonă, pentru că nu cunoștea nici o traducere românească.

Așa dar, dacă vrem să punem corect problema originilor, trebuie să ne întrebăm care este originea literaturii istorice românești, sub ce influențe sau în legătură cu ce transformări interne, Românii care scriau până atunci faptele trecutului în slavonește, au început deodată să le scrie românește. Chestiunea introducerii limbii române în istoriografie este tot așa de interesantă ca și aceea a introducerii acestei limbi în Biserică. Nu putem prețui prea puțin această problemă, căci nașterea literaturii istorice în limba română a fost o revoluție, întocmai ca și aceea a nașterii literaturii religioase românești. În secolele al XV-lea și al XVI-lea se socotea că numai limba slavonă, limba clasică a Bisericii, poate cuprinde laudele domnilor drept credincioși apărători ai Bisericii, deși scrisori particulare, instrucțiuni de soli și socoteli, ca și alte materiale, mai puțin eterne ca istoria domnilor și cartea bisericii, se scriau în limba română. Ce s'a întâmplat ca scriitorii să aibă deodată curajul de a scrie românește, în limba mișeilor, faptele cele veșnice ale veacurilor? A fost hotărâtor un model străin, exemplul și influența altor țări cu istoriografie în limba națională sau lucrul se datorește unui imbold intern?

Originile literaturii în limba română. — Cele mai vechi cronici românești sunt cele slavone din Moldova. Aceste cronici moldovenesti sunt destul de numeroase; pentru veacul al XV-lea avem cele două versiuni, numite de editorul lor letopisețul dela Bistrița și dela Putna, deși denumirea nu e deplin justificată. Din cercetarea lor atentă (pasaje identice ca formă de expresie în slavoneste) rezultă că ele derivă dintr'un Letopiseț comun. Tot dela acest letopiseț comùn derivă și formele străine ale letopisețului moldovenesc: letopisețul anonim rusesc (la sfârșitul cronicii Vosresenskaja), cronica Moldo-Polonă și cea a lui Ștefan cel Mare sau Moldo-Germană, versiuni alcătuite pentru informarea străinătății¹⁾. Letopisețul comun din care derivă toate aceste versiuni a fost scris în vremea lui Ștefan cel Mare, ca rezultat al faptelor mărețe ale acestui domnitor, ce nu se cuveneau să fie lăsate uitării. Știrile din letopiseț privitoare la istoria Moldovei dinaintea domniei lui Ștefan, sunt neprecise, scurte și adeseori cu date greșite. Alcătuirea letopisețului domnesc din veacul al XV-lea s'a făcut la curtea domnească. Nu numai pasajul despre un cutremur „când sedea domnul la prânz” (deci autorul era la curte), ci și anume date și amănunte precise despre lupte și legăturile diplomatice cu vecinii arată că autorul era din anturajul domnului și nu izolat într'o mănăstire în munți²⁾. Letopisețul slavon al lui Ștefan cel Mare este deci un *letopiseț domnesc*, o operă oficială.

În veacul al XVI-lea, letopisețul domnesc este continuat prin cronica lui Macarie, episcop de Roman, a lui Eftimie egumenul dela Căpriana și Azarie călugărul, care sunt din punct de vedere stilistic mai complicate, sub influența versiunii medio-bulgare a cronicii lui Manasse. Aceste opere nu mai sunt anonime ca cele din veacul precedent, dar în privința inspirației lor domnești nu se deosebesc de acelea. Macarie

1) Ediții : I. Bogdan, *Cronicile moldovenesti până la Ureche*, București, 1891 ; idem, *Cronici inedite atingătoare de istoria Românilor*, București, 1895 ; idem, *Letopisețul lui Azarie*, Acad. Rom., sect. Ist. Mem., ser. II, XXXI, 1909 ; O. Gôrka, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare*, București, 1937, și I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare*, ed. Casa Școalelor, București, 1942.

2) Studii critice asupra cronicilor : I. Bogdan în introducerile la edițiile citate ; N. Iorga *Istoria literaturii române*, ed. II, I, București, 1925, pp. 129—130 și I. Vlădescu, *Izvoarele istoriei Românilor. Letopisețul dela Bistrița și letopisețul dela Putna*, București, 1924 ; I. Bogdan,

scrie din porunca lui Petru Rareș, Eftimie din a lui Alexandru Lăpușneanu și Azarie își pune pana în serviciul lui Petru Șchiopul. Sunt toți clerici, scriitori oficiali, operele lor sunt letopisețe domnești¹⁾.

Intreaga istoriografie slavonă din Moldova (pe cea munteană n'o cunoaștem), este deci o istoriografie domnească, oficială, pornind din inițiativa și sub directa supraveghere a curții voevodale.

Cu totul altfel se prezintă, în această privință, literatura istorică în limba română, care începe dela 1600, atât cea munteană, cât și cea moldovenească. Am arătat cum „cronică lui Mihai Viteazul” este în realitate cronică boierilor Buzești, proslăvind acest neam boieresc și criticând pe însuși Mihai-Vodă, când acesta nu e de acord cu Buzeștii. La fel în Moldova, cronică lui Eustratie și aceea a lui Ureche, care-l copiază sunt cronici caracteristice boierești, nu numai pentru că autorii lor sunt boieri, care nu scriu din porunca nimănui, dar și ca spirit. La fiecare pagină aproape răsare spiritul aristocratic, înfierând puterea abuzivă a domnilor celor răi, apărând pe boierii socotiți ca stâlpii țării. Petru Șchiopul este laudat de Ureche pentru că nu leșea din cuvântul boierilor, ucidera lui Ștefan Rareș e aprobată de același cronicar pentru că se purta rău cu boierii. Pentru Ureche idealul unui stat este democrația șleahței polone, în care nobilii guvernează. iar monarhul este ca o „matcă fără ac”²⁾.

Intreaga operă a cronicarilor noștri din veacul al XVII-lea este datorită boierilor, nu clericilor, și inspirată din spirit boieresc. În această privință, cronică lui Miron Costin este cea mai

---

Cronicele înedite (Letopisețul dela Bistrița), p. 43: „Fost-au un mare cutremur peste tot pământul, pe vremea când domnul ședea la prânz”, cf. amănunte diplomatice la p. 55. și militare la p. 59.

1) Pentru Macarie: „Să ne simim dar și noi, după putințele noastre, a duce mai departe șirul povestirii... ca să împlinim domneștile porunci ale strălucitului... Petru Voevod”. I. Bogdan, *Cronicele moldovenești*, p. 198; pentru Eftimie: „Ce e ce s'a întâmplat de aci înainte evlaviosul Ion Alexandru Voevod mi-a poruncit mie ieromonahului Eftimie... a le scrie pe scurt” (*Ibidem*, p. 212); pentru Azarie: „Mă voi săli și eu... a merge mai departe și a împlini poruncă domnească, adevă a lui Petru al doilea (Șchiopul), cucernicul domn”. (I. Bogdan, *Letopisețul lui Azarie* p. 146).

2) P. ideile politico-sociale ale lui Ureche, P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera cronicarilor Ureche și Miron Costin*, Acad. Rom. București, 1925.

caracteristică; el este un boier mândru, care crede în boierimea, singura menită, prin superioritatea ei de cultură și de avere să conducă țara. Domnii pentru el sunt instrumentele sau cel mult emanația trecătoare și schimbătoare a clasei boierești¹⁾. Același lucru se poate spune despre Neculce și despre cronicile de partide boierești din Muntenia: cronica Bălenilor, a Cantacuzinilor, cronica Bălăcenească.

Între istoriografia slavonă din veacurile al XV-lea și al XVI-lea și cea românească din al XVII-lea, deosebirea nu este numai de limbă; ci și prin faptul că una este a domniei, cealaltă a nobilimei. Aci stă și cauza introducerii limbii române în istoriografie, căci nu poate fi o simplă coincidență în schimbarea limbii de expresie, îndată ce meșteșugul istoricesc trece din mâna domniei și a clerului în cea a boierilor. Domnii din secolele al XV-lea și XVI-lea aveau o cancelarie cu gramatică de slavonie, erau ei înșiși știutori de slavonește (Ștefan cel Mare se adresează în slavonește solului polon Firley, care în raportul său reproduce textual convorbirea cu marele domn²⁾). Boierii însă reprezentau o treaptă mai de jos a culturii, cei mai mulți nu știau slavonește, mulți nici nu știau să scrie. Nici Costin postelnicul, tatăl lui Miron Costin, nici Constantin Cantemir, tatăl lui Dimitrie-Vodă, un bătrân boier militar, ajuns domn la sfârșitul vieții, nu știau carte, nici măcar să iscălească³⁾. O istoriografie a boierilor pentru boieri nu putea fi în slavonește, ci numai în românește. Trecerea istoriografiei la boieri a însemnat în chip automat desbrăcarea formelor slave și coborîrea la limba poporului. Era de așteptat de altfel ca istoria țării să constituie o nevoie sufletească pentru boieri, clasă militară, care cultiva exemplele eroice. Boierimea era o clasă nobilă întemeiată firește pe tradiția de familie și cultul strămoșilor se concretiza pentru ea în scrierea istoriei. Dintre toate genurile literare, cel eroic al istoriei era cel mai apropiat de spiritul boierimii și de aceea ea a creat literatura cronicilor românești. *Originea literaturii istorice în limba ro-*

1) Cf. *ibidem*.

2) I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1919, II, p. 479.

3) Pentru Costin postelnic: Acad. Rom. *Desbateri*, XXXVII, 1915, pp. 74—75: „Neștiind a scrie dumnealui postelnicu Costin, după învățătura dumisale, am scris eu numele dumisale, Ștefan biv logofăt” (*Zapis* din 1630). Pentru C. Cantemir: I. Neculce, *Cronica*, ed. A. Procopovici, Craiova, 1936, p. 115.

mână stă deci în intrarea unei noi clase sociale, la începutul veacului al XVII-lea, în literatură, clasă care a căutat o nouă formă de expresie potrivită cu gradul ei de cultură, adică limba națională.

În această privință se poate face o analogie cu cele petrecute în Apus, așa cum le-am schițat la începutul acestui studiu: acolo literatura latină era a clerului și a curții regale; când nobilimea a început să creeze opere eroice și erotice, îndată latina a făcut loc limbii naționale. Așa s'a petrecut și la noi, cu deosebiri inerente mediului de cultură românesc. Câtă vreme cultura literară a fost numai a curții domnești și a mănăstirilor, ea a rămas în slavonește; de îndată ce cercul literaturii s'a lărgit, cuprinzând și pe boieri, a trebuit să se facă loc limbii poporului. Dar pentru a înțelege deplin chestiunea, rămânem dator cu o explicație: de ce dela 1600 domnia n'a mai avut istoriografia ei, a renunțat la istoriografia oficială și de ce tocmai atunci începe cea boierească?

Istoriografia și transformarea societății și statului românesc în veacul al XVI-lea. — Principatele române, Moldova și Muntenia, sunt opera voievozilor. Cele două dinastii românești au ținut cu autoritatea lor, cu talentele militare și politice ale reprezentanților lor, unitatea țărilor și independența lor. Domnul era ereditar în familia sa, reprezenta puterea supremă, schimba pe sfetnici și pe dregători, strângea impozitele din țară, afară de moșiile imune (obabnice), el era judecător și armata toată era a lui, căci „steagurile“ de adunare erau în cetățile domnești. Fără a nega puterea și rolul politic al boierimii în secolul al XV-lea, putem spune totuși că rolul domnului era superior, pentru că exista o dinastie ereditară și pentru că puterea economică a domniei întrecea pe cea a boierimii. Cu venitul provenit din comerțul extern, domnia era mult mai bogată decât boierimea redusă la produsele agricole ale moșiloror. În secolul al XV-lea și în parte și în cel următor, câteva artere ale comerțului internațional treceau peste pământul nostru: cea mai importantă era calea ce pornea din Flandra și dela orașele hanseatice, dela Baltica prin Polonia la Lemberg. Acolo se întâlneau negustorii germani cu cei din răsărit: Armeni, Moldoveni, dar mai ales Italieni. Aceștia erau cei mai mari capitaliști dela sfârșitul Evului Mediu și aveau coloniile lor la Chișinău, Cetatea Albă și Suceava, cu așezări comerciale importante în vremea lui Alexandru cel Bun

și Ștefan cel Mare. Ei aduceau în schimburi mărfurilor locale, în special vite, și a celor hanseatice (postavuri de Flandra), măriuri „de peste mare“, aduse de caravane din Asia: piper, mirodenii, bumbac. *Drumul moldovenesc* a fost un mare drum de comerț al Evului Mediu¹). Pe o scară ceva mai redusă, comerțul Sașilor din Ardeal, prin Brașov, Bran, Brăila și Sibiu, Vidin, la Marea Adriatică (Raguza), forma o altă cale europeană a negoțului prin Ardeal și Țara Românească. Drumul de comerț, cu vămile și iarmaroacele locale, participarea economiei țării la acest comerț european, au îmbogățit pe domnii români. Astfel se explică de ce domnii, în această epocă, în ambele Principate, bat monetă proprie de argint, sau cum poate Petru Mușatin din Moldova să împrumute sume mari regelui polon, care e nevoit să puie zălog o provincie a coroanei, Pocuția. Și splendida sfortare eroică a lui Mircea, de 32 de ani, și a lui Ștefan, de 47 ani de războaie aproape neîntrerupte, au, pe lângă aceea a meritelor personale și o explicație economică: țara cu voevodul ei putea rezista decenii întregi vecinilor mai mari, pentru că dispunea de mijloace, care erau ale domniei. Astfel, statul românesc până în veacul al XVI-lea poate fi caracterizat ca un *stat voevodal*; este perioada voevodală a istoriei noastre. Dar în veacul al XVI-lea, care este o perioadă de lentă tranziție, lucrurile se schimbă. Puterea economică a domniei scade și apoi se prăbușește, iar puterea ei politică urmează aceeași cale. Cauza principală este fără îndoială închiderea drumurilor comerciale ce treceau prin țara noastră. După căderea Chilie și Cetății Albe, ca și a Brăilei, în mâinile Turcilor, popor cuceritor, fără calități comerciale, comerțul european pr'n țările noastre a scăzut, până s'a stins cu totul; coloniile comerciale italiene au fost retrase, Marea Neagră a devenit un lac turcesc, opriți pentru corăbiile creștine. Lembergul a decăzut, ca și Brașovul și Sibiuul; vămile domnești dela noi au sărăcit, vechile privilegii de negoț ale lui Alexandru cel Bun și Mircea au căzut în desuetudine. Domnii români au încetat a mai bate monetă din primele decenii ale veacului al XVI-lea (în Muntenia și mai devreme). Puterea domnilor a scăzut într-atâta, încât dinastiile Moldovei și Țării Românești au pierdut scuar-

¹) P. P. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră* în acest volum.

nele domnești la sfârșitul veacului al XVI-lea și în locul familiilor domnești se înscăunează pe rând diferiți boieri, care nu erau os de domn. Pe măsură ce decade puterea domnească, se ridică a boierilor și cauza trecerii autorității în clasa aristocratică este ușor de înțeles. Când veniturile comerciale scad (căci comerțul grecesc din veacul al XVII-lea la noi n'are amploarea celui germano-italian din veacurile precedente), singura bogăție a țării rămâne cea agricolă, adică venitul moșilor, și moșiile erau în mâinile boierilor. În veacurile al XVI-lea și al XVII-lea se produce un proces de deposedare a micii proprietăți răzășești în favoarea latifundiilor boierești, care și mai înainte erau impozante. Boierii devin în acest chip stăpânii economiei țării și în curând și stăpânii politici, înlocuind autoritatea șubrezită a domnilor. În veacul al XVII-lea sunt boieri care stau în demnități 22—30 de ani, dar voveozi domnesc în medie 4—5 ani și sunt tot dintre boieri. Elementul de continuitate în politica țării nu mai este domnia, ci boierimea mare. Veacul al XVII-lea și al XVIII-lea formează în istoria noastră o nouă perioadă, *perioada aristocratică*, după cea voveodală¹⁾. Și în Ardeal s'a petrecut același fenomen; după domnia regilor unguri, a urmat perioada Principatului ardelean din veacurile al XVI-lea și XVII-lea, condus de nobilii ardeleni. Numai că această nobilime fiind de origine străină, fenomenul din Ardeal nu ne interesează pentru problema literaturii în limbă națională, care formează obiectul prezentei cercetări.

Perioada aristocratică a istoriei noastre își are rădăcinile în schimbările economice din secolul al XVI-lea și completa ei dezvoltare este în veacul al XVII-lea.

Am făcut acest excurs în istoria socială și economică a Românilor, pentru a putea explica momentul nașterii istoriografiei în limbă națională. Am văzut cum istoriografia în limba română este creația boierimii, pe când cea slavonă era a domniei. Trecerea dela istoriografia domnească în limba slavonă la cea boierească în limba română coincide, în lumina celor spuse mai sus, cu epoca trecerii statului și societății românești dela perioada voveodală la cea aristocratică. Veacurile al XV-lea și al XVI-lea s'nt pentru istoria politică pe-

¹⁾ Cf. studiul, *De ce au fost Moldova și Țara Românească țări separate?* în prezentul volum.

rioadă voevodală, pentru istoria literară perioadă slavonă. Veacul al XVII-lea cade în domeniul politic în perioada aristocratică, în cel literar în perioada românească. Între aceste două fenomene este deci o legătură de cauză la efect. Cât timp a ținut perioada de autoritate a domniei și au dăinuit vechile dinastii întemeietoare, istoriografia a fost a curții în legătură cu biserica de rit slavon. De îndată ce puterea voevodilor a scăzut și a fost înlocuită în rosturile ei de către boierime, aceasta a luat asupra sa sarcina de a păstra amintirea trecutului țării și anume în forma populară. Istoriografia românească s'a născut la trecerea dela statul voevodal la cel aristocratic, ca o urmare a ridicării clasei boierești în locul ocupat până atunci de domnie.

În treacăt numai trebuie să examinăm și ipoteza unui model străin care ar fi dat naștere istoriografiei naționale. Dintre istoriografiile străine din țările vecine, ce ar fi putut influența pe cronicarii noștri la începutul secolului al XVII-lea, numai cea polonă dăduse câteva lucrări în limbă națională până atunci: cronica Ienicerului, acelea ale celor doi Biel-ski, Martin și Ioachim, dar influența literaturii polone se simte numai în Moldova și abia începând cu Grigore Ureche, pe când cele dintâi cronici în limbă națională sunt aceea a Buzeștilor în Muntenia și a lui Eustratie în Moldova, care n'au cunoscut croniclele și poate nici limba polonă.

Este limpede deci că nu un impuls venit din afară, ci numai transformarea politică și socială dinăuntru, au dat naștere istoriografiei în românește.

Cum am arătat mai sus, istoriografia a precedat literatura religioasă în limba română și în genere ea are întâetate asupra întregii literaturi românești scrise, cu excepția operelor izolate de traduceri reformate din Ardeal. Concluzia noastră asupra originilor istoriografiei românești se aplică astfel întregii literaturi românești, care începe cu dânsa.

Influența literaturii istorice asupra celei bisericești. — Dacă, precum am dovedit, literatura românească porcede dela istorie și nu, cum se crede îndebște, dela scrierile bisericești, rămâne întrebarea dacă, invers de ce s'a crezut până acum, nu cumva istoriografia în limba română a avut vreo influență asupra introducerii limbii române în cărțile bisericești. Oare

învirea unui gen literar în limba națională n'a putut avea prin imitație vreo influență și asupra celorlalte ?

Ar fi desigur o concepție prea simplistă, dacă am socoti că introducerea limbii române în Biserica ortodoxă s'ar datori numai influenței istoriografiei. Pentru Biserică se puneau alte probleme și impedimente, trecerea la altă limbă de cult era o chestiune care atingea primejdia ereziei. Totuși exemplul istoriografiei a fost un real imbold, unul din cele care au îngăduit traducerea cărților cultului în limbă vulgară. În acest sens putem aduce câteva argumente și anume: Cu cronicile s'a făcut dovada că se poate scrie românește într'un domeniu mai înalt și mai subtil. Piedeca pe care am numi-o psihologică, ideea preconcepută că limba vulgară nu există pentru așa ceva, a fost înlăturată. Existența acestui impediment psihologic și lupta unora dintre cărturarii noștri vechi spre a-l înlătura e reală. Când Miron Costin scrie întâia oară versuri românești, el compune o prefață în care spune : „Nu să potesc vreo laudă dintr'această puțină osteneală, ci mai mult să se vadă că poate și în limba noastră a fi acest felu de scrioare, ce se cheamă stihuri. Și numai nu acesta, ci și alte dascăli și învățături ar putea fi pe limba noastră, de n'ar fi covârșit veacul nostru cel de acum de mari greutate și să fie și spre învățăturile scripturei mai plecată a locuitorilor țării noastre voie“ ¹⁾. Se vede cum scriitorul moldovean luptă să înlătore o prejudecată, pe care o știa adânc înrădăcinată, împotriva limbii vulgare.

De vreme ce însă dovada a fost făcută prin apariția cronicilor că se poate scrie literatură în românește, una din piedici era înlăturată și pentru scriitorii bisericești. Genul istoric mai concret, deci mai simplu, a servit de punte de trecere spre cel bisericesc, care cere o limbă mai abstractă, și a servit ca un indemn pentru el. În al doilea rând, trebuie să ținem seamă că dela o vreme înalții ierarhi ai Bisericii române erau în parte boieri, din clasa care dăduse naștere genului istoric în românește. Nu cunoaștem sigur originea tuturor episcopilor și mitropoliților români din veacul al XVII-lea. Se știe că Dosoftei era dintr'o familie de negustori orășeni bogați din Lemberg, Păpără, dar alții au fost boieri mari, ca Gheorghe Movilă, mitropolitul Moldovei, fratele lui Ieremia-Vodă, înscău-

¹⁾ Miron Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Ureche, II, p. 490.

nat încă dinainte de urcarea în scaunul domnesc a fratelui său, Petru Movilă, mitropolit la Chiev, a influențat direct traducerea cărților bisericești în Muntenia. În veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea boieri mari au fost mitropoliți, ca Gavril Callimachi, Veniamn Costache, Costache Ștamate, Calinic Miclescu. Scaunele episcopale de unde porneau inițiativele de publicării bisericești, fiind, măcar în parte, la dispoziția aceluiași boieri iubitori de istorie și neștiutori de slavonă, s'a produs în chip firesc o întrepătrundere între cele două genuri.

Mai mult, aceleași persoane, deci cu aceeași mentalitate și cultură, scriau și istorie și literatură bisericească. Între cele două genuri nu era o deosebire în privința persoanelor ce le scriau; istoricii scriau cărți bisericești și clericii lucrări istorice. Mitropolitul Dosoftei, traducătorul Liturghiei în românește, este autorul unei cronici versificate a Moldovei, pe care o tipărește în două din cărțile lui bisericești (Psaltirea și Molitvelnicul). Dosoftei era prieten cu Miron Costin și marele cronicar a publicat versuri despre Descălecat în fruntea *Psaltirei în versuri* a lui Dosoftei. Nicolae Milescu, boier din Moldova, autor sau traducător de cărți de istorie în rusește, este primul traducător al Bibliei în românește, iar Radu Grecianu, unul din traducătorii Bibliei lui Șerban Cantacuzino, este și autorul cronicii lui Constantin Brâncoveanu. Mihail Moxa compilează un cronograf, dar traduce și o Pravilă bisericească din slavonește, iar Eustratie logofătul, autorul *Letopisetului Moldovenesc*, traduce pentru tiparnița lui Vasile Lupu și *Șapte taine ale bisericii*.

În aceste condițiuni, pare evident că literatura istorică a mers mână în mână cu cea bisericească și de vreme ce aceleași persoane au scris istorie în românește, în chip firesc au trecut și la înfățișarea operelor bisericești în haină românească. O influență a literaturii istorice asupra nașterii celei bisericești în românește este deci dovedită.

Biserica ortodoxă și transformarea socială a veacului al XVI-lea.—Deși apariția cronicilor românești precede introducerea limbii române în biserică și deși între scrierile istorice și cele bisericești au fost legături vădite, nu putem firește să explicăm marea reformă a ritualului bisericesc împlinită la Români la sfârșitul veacului al XVII-lea numai prin influența unui gen așa de depărtat de cuvântul divin, cum este istoria.

De fapt, succesiunea în timp nu dovedește o legătură genetică, ci aceleași cauze sociale care au dat naștere mișcărilor istorice au putut da naștere și celei de traduceri bisericești. În adevăr, am constatat mai sus că Biserica prin rangurile ei înalte era în mâna boierilor. Și poate spune că după decăderea puterii domnești și după stingerea dinastiilor naționale și Biserica, întocmai ca și Statul, devine din domnească boierească. Biserica nu mai e legată de permanența dinastiei, de curte, ci de boieri. Mitropolitul și episcopii care judecă și deliberază în divan alături de boieri, devin un fel de dregători ai țării. Aceeași mentalitate, aceeași cultură, adică ruperea cu slavonismul și coborîrea la popor. Mitropolitul Dosoftei, când traduce Psaltirea în versuri, pare a se fi inspirat și din versul popular, iar înainte de dânsul Varlaam, în Cazanii la pilde din viața țărănească moldovenească. Depărtându-se de curte și de tradiția ei medievală și apropiindu-se de popor, ierarhii Bisericii merg direct spre introducerea limbii vulgare în Biserică. Putem spune cu siguranța de a nu greși că și introducerea limbii române în Biserică este în legătură cu aceeași transformare socială din veacul al XVI-lea și al XVII-lea, ridicarea la putere a boierimii, care a produs și nașterea istoriei în limba națională.

Dacă lucrurile stau așa, se pune întrebarea de ce istoriografia românească s'a născut mai întâi și literatura bisericească mai târziu și nu s'au întemeiat simultan. Este ușor de înțeles motivul distanței în vreme, pe care am constatat-o dela început. Reforma de cultură, introducerea limbii vulgare, s'a produs mai înainte acolo unde era mai ușor și mai firesc să se producă. Pentru scrierea unei cronicі în limba română nu se puteau ivi scropule în legătură cu dreapta credință nu putea fi cineva învinuit de erezii, cum ar fi fost cazul cu cel ce se atingea de forma cuvântului lui Dumnezeu. Mai mult au șovăit Românii să traducă Liturghia și Sf. Scriptură, de teamă de a nu păși greșit în fața legii divine, decât să traducă sau să alcătuiască chronografe și cronici. Am văzut cu câte asigurări, argumente și aprobări de sus s'a înconjurat mitropolitul Dosoftei, când a tradus Liturghia, ca nu cumva să fie judecat drept eretic. Pe de altă parte, materia istorică este concretă, mai ușor de mănuit pentru un scriitor, decât abstracția teologică; era mai ușor să scrii în limbă vulgară istorie, decât să

traduci cărțile sfinte. Limba veche românească era o limbă mai mult săracă și greu maleabilă în formele ei topice și sintactice, în stadiul în care se afla în secolul al XVII-lea și numai cu multă caznă și îndemănare putea îmbrăca bogăția de limbă a cărților sfinte. Dosoftei, traducând Psalmii în versuri românești, îi face de două ori mai lungi, din cauza perifrazelor pe care e silit să le întrebuițeze și tot el se exprimă astfel despre munca sa istovitoare: „Tâlcovania (traducerea) acestei sfinte cărți, cu multă trudă și vreme îndelungată¹⁾. În aceste condițiuni este ușor de înțeles de ce scriitorii români din perioada boierească au început cu genul istoric și numai mai târziu, când au văzut posibilitățile limbii române, au cutezat să se adreseze domeniului mai greu și mai delicat al literaturii bisericești. Dar aceasta nu înseamnă că ambele mișcări de naționalizare a scrisului, operă ce amintește în mic marile reforme din scrisul medieval apusean, nu se datoresc aceleiași cauze: trecerea statului și societății românești dela forma voevodală la cea aristocratică. Odată cu această trecere a fost părăsită slavona și înlocuită cu limba țării. *Slavona era forma de expresie hieratică a statului voevodal cu aspectul său de tradiție sacră, româna a devenit forma de expresie națională a statului boieresc.*

În această privință socotim ca deosebit de semnificativ în favoarea teoriei noastre constatarea epocii în care s'a introdus limba românească în locul celei slavone într'alt domeniu mai depărtat de preocupările literare. E vorba de cancelaria domnească. Hrisoavele domnești, adică privilegiile de proprietate date de domni sub pecetia lor, erau scrise conform tradiției în slavonește. Afară de rare excepții de hrisoave românești date în grabă la vremuri de nevoie, ca ale lui Simion Movilă în scurta sa domnie de luptă din Țara Românească²⁾, toate hrisoavele erau în slavonește, atât în Muntenia, cât și în Moldova. În vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu, domnii sub care apar cărți tipărite în limba română, hrisoavele emise de cancelaria domnească rămân totuși în slavonește. Alerandru Iliăș, la 1629, dă un hrisov în românește³⁾, dar

1) Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ed. I. Bianu, București, 1887, p. 4.

2) B. P. Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni*, I. București, 1878, pp. 107—129.

3) A. Ștefulescu, *Documente slavo-române din Gorj*, p. 148.

cea mai mare parte din hrisoavele lui Matei Basarab sunt în slavonește¹⁾. Urmașii lui, după 1654 încep a scrie regulat românește, dar totuși se mai ivesc din când în când și hrisoave slavone (d. e. Radu Leon la 1665)²⁾. În Moldova Gașpar Grațiani dă o poruncă românească la 1620³⁾, dar Vasile Lupu are cele mai multe hrisoave slavonești, pe când Gheorghe Ștefan (1654-1657), începe a da când hrisoave românești, când slavonești⁴⁾. Zăpisele (contracte) particulare încep ceva mai de vreme să fie scrise românește. Deci abia la sfârșitul secolului al XVII-lea hrisoavele sunt date regulat în românește, adică după începerea literaturii istorice și a primelor cărți bisericești în limba națională⁵⁾. Hrisovul era legat de cancelaria domnească, unde tradiția era mai puternică și a rămas mai multă vreme ideea că un act de proprietate n'ar fi investit cu toate formele juridice, dacă n'ar fi scris în limba slavonă. De aceea limba slavonă s'a menținut în acest domeniu timp mai îndelungat, dar și aci în cele din urmă curentul de limbă națională inaugurat de boierime a învins.

De ce s'a împuținat cunoașterea limbii slavone? — Cu acest prilej trebuie să înlăturăm o părere scumpă altor autori care s'au ocupat cu istoria literaturii române, anume că în definițiv înlăturarea slavonismului și înlocuirea lui cu limba română s'ar fi făcut în chip firesc, din momentul ce s'a împuținat numărul celor ce știau slavonește și nu mai era cine să învețe această limbă. Atunci s'a recurs, vrând nevrând, la limba română. Secarea izvorului slavoniei este pus, se pare, de acești autori, în legătură cu căderea independenței Bulgariei și Serbiei și robirea acestor țări de către Turci și implicit dispariția culturii lor⁶⁾. Această teorie nu are însă te-

1) *Ibidem*, passim și G. Ghibănescu, *Surețe și Izvoade*, V, p. 145 și urm.

2) G. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 562.

3) G. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, 1—2, pp. 134—135.

4) *Ibidem*, III, passim.

5) Gheorgaki al II-lea logofăt scria încă la 1762: „mai de cinste și mai de credință” sunt uricile slavonești, ca cele scrise în limba țării. D. Simonescu, *Literatura de ceremonial* p. 107.

6) Pentru teoria dispariției naturale a slavonismului prin necunoașterea limbii: N. Iorga, *Istoria literaturii române*, ed. II, I, pp. 215, 219; N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, I, p. 47 și I. Nistor, *op. cit.*

meiuri solide. Căderea Bulgariei tocmai la 1393 este abia la începutul perioadei slavonismului literar la noi, iar căderea definitivă a Serbiei la 1459 este abia cu o jumătate de veac mai târziu decât a Bulgariei și să se noteze că limba cancelariei domnești și a literaturii în Țara Românească era medio-bulgară și nu medio-sârbă. Oamenii știutori de limba cărților bisericești în slavonește au rămas în Serbia și Bulgaria și după cucerirea turcească, dovadă că popii din orașe și sate au cântat liturghia în slavonește în tot timpul stăpânirii otomane și erau destui ca să vie și până la noi. Mănăstirile bulgare focare de limbă slavă, la Rilo, Bačicovo, dăinuiau neatins sub Turci, ca și cele sârbești dela Frușca Gora, și erau în strânse legături cu domnișii noștri. Chiar la sfârșitul perioadei fanariote, Alexandru Ipsilanti face danie mănăstirii bulgare Sf. Naum dela Ohrida¹⁾. În această privință, deci cucerirea turcească asupra Slavilor balcanici nu a adus nicio schimbare și nu coincide în timp, nici măcar pe departe cu căderea slavonismului la noi. Cu atât mai mult părerea amintită nu se potrivește cu Moldova; în această țară, limba bisericească și literară nu era medio-bulgară, ci versiunea rusă-apuseană a limbii slave bisericești. Limba aceasta s'ar fi putut oricând înprospăta la noi cu oameni de cultură bisericească dela Liov și Kiev, unde erau episcopii și școli slavonești. Așa dar, de ce în Moldova a scăzut și a dispărut slavonia la un moment dat? La această întrebare n'a răspuns până acum nimeni. Înlăturarea limbii slavone trebuie căutată nu în influențele din afară sau în căderea lor, ci în transformarea internă a societății românești, așa cum am arătat mai sus. Este adevărat că într'un sens s'a împușinat cunoașterea limbii slavone; anume, câtă vreme ea a fost apanajul curții și al cancelariei domnești, al dregătorilor mari, diecii și cunoscătorii de slavonie erau suficienți; chiar boierii din cauza contactului lor cu curtea știau slavonește și chiar vorbeau această limbă. Foarte numeroși boieri munteni și moldoveni din secolele al XV-lea și al XVI-lea scriu slavonește țidule către municipalitățile din Brașov și Sibiu. Bucioc vornicul, la 1619, vorbea slavonește; el traducea pentru popor cuvintele slavone ale lui Gașpar Gra-

¹⁾ I. Ivanov, *Antichități bulgare din Macedonia*, ed. II, Sofia, 1931, pp. 643-644 (în bulgărește).

țiani, domnul Moldovei, de origine croată¹⁾. Dar când curtea n'a mai însemnat așa de mult, atunci nu mai era necesar să înveți slavonă; curtea însăși s'a românicizat prin ridicarea de boieri mulți și noi cu învățatură mai puțină. Numărul știutorilor de carte a crescut în rândurile boierimii, pe măsură ce aceasta se îmbogățea, dar au fost știutori de carte românească, nu slavonească. Astfel, printr'o revoluție internă, a dispărut slavonismul în țările noastre și s'a pregătit izbânda limbii române.

O altă obiecție contra teoriei noastre ar putea fi scoasă din faptul că în Ardeal introducerea limbii române în Biserică, în locul celei slavone (e vorba de biserica ortodoxă, nu de cea calvinizată), s'a împlinit tot în secolul al XVII-lea, deși în această provincie nu mai era atunci o boierime românească. Să nu uităm că și în Ardeal a existat o Biserică românească în limba slavonă. În această provincie, spre deosebire de Muntenia și Moldova s'a simțit înrăurirea reformei adoptate de conducerea țării și chiar formal numai de Biserica ortodoxă (sinodul dela Aiud, 1569²⁾). Nu considerăm însă această influență ca hotărâtoare, întru cât ortodoxii au păstrat legea lor și nu s'au lăsat ademeniți de reformă. Explicația izbândeii limbii române este alta. Ardealul secolului al XVII-lea era tributari în privința culturii românești și mai ales a Bisericii, celor două principate. Mitropoliții ortodoxi români de Alba-Iulia erau hirotonisiți la Târgoviște; cărțile bisericești tipărite la București, Buzău, Snagov și Iași au fost trimise în tot Ardealul și toate bisericile române, până în Maramureș și Bihor, le foloseau. Cazanile lui Varlaam se află în biserici din satele pierdute în Munții Apuseni și în părțile Sigetului³⁾. Iată cum Ardealul a urmat reforma ritualului, introducerea limbii române în Biserică, după reforma din Principate. Dovadă că Ardealul a urmat Principatele în introducerea limbii române în biserică este faptul că în această provincie cu conducători străini catolici sau calvini, *liturghia slavă s'a menținut mult mai târziu ca în Muntenia și Moldova,*

¹⁾ Miron Costin, *Letopisețul Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu. București, 1944, p. 39.

²⁾ Pentru sinodul dela Aiud: St. Mețes, *Istoria bisericii românești din Transilvania*, Sibiu, 1935, I, pp. 83—84.

³⁾ N. Firu, *Urme vechi de cultură românească în Bihor*, Oradea-Mare, 1921.

tocmai pentru că acolo nu exista o boierime românească. Astfel la 1750-1767 în diferite părți ale Ardealului se menține liturghia slavă (Oradea, Năsăud, Țara Oltului) ¹⁾.

În acest chip, începuturile literaturii în limba națională apar ca o operă comună românească, peste granițele ce despărteau vremelnic pe Români.

1943.

---

¹⁾ Z. Păclișanu, *Contribuții la introducerea limbii românești în biserică din Ardeal*, în *Convorbiri Literare*, LXVI, 1933, p. 783—786.

TABLA DE MATERII

	Pag.
Introducere	5
I. — Perioada slavonă la Români și ruperea de cultura ' Apusului	9
II. — Problema originii clasei boierești	33
III. — Numele neamului și al țării noastre	81
IV. — Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu	107
V. — Dece au fost Țara Românească și Moldova țări separate?	131
VI. — Dece n'au cucerit Turcii țările române	149
VII. — Comunele medievale în principatele române	161
VIII. — Cum au ajuns Bucureștii capitala Țării?	219
IX. — Inceputurile literaturii în limba română	231